

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΤΟΣ Δ'. ΤΕΥΧΗ 1-4

ΤΕΥΧΟΣ 1.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

	<i>Σελίς</i>
All. Foggi.—'Η φιλοσοφία τοῦ δικαίου τοῦ Benedetto Croce	1
<i>Θεμ. Τσάτσου.</i> —Τὰ σύγχρονα πνευματικά ρεύματα εἰς τὴν ἐπι- στήμην τοῦ δημοσίου δικαίου	23
<i>Ι. Κακριδῆ.</i> —'Ο Ποιητῆς καὶ ἡ μυθικὴ παράδοση	49
<i>Κωνστ. Τσάτσου.</i> —Τὸ ἔργον τοῦ Giorgio del Vecchio	79

2) ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

<i>Θεοφ. Βορέα.</i> —'Ακαδημεικὰ. Α' Λογικὴ, ὑπὸ Ι. Θεοδωρακο- πούλου	91
<i>Ι. Levy — Bruhl.</i> — Les fonctions mentales dans les socié- tés inférieures, ὑπὸ Μ. Τ.	108
'Ιστορία τῆς φιλοσοφίας ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὸ 1930 καὶ 1931	124
'Ιστορία τῆς φιλοσοφίας ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους	126
Βιβλιογραφία	127

ΤΕΥΧΟΣ 2.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

<i>Ι. Θεοδωρακοπούλου.</i> —Τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας τῆς 'Ι- στορίας	129
<i>ΙΙ. Κανελλοπούλου.</i> —'Ιστορία καὶ πρόοδος	151
<i>Κωνστ. Τσάτσου.</i> —Τὸ ἔργον τοῦ Giorgio del Vecchio	198
<i>Β. Ἀντωνιάδου.</i> —'Ιουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος 'Ανθρωπολογία	207

2) ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

<i>E. Meyerson.</i> —Du cheminement de la pensée	227
<i>Daniel Rosa.</i> —L' Ologénèse	235
<i>H. Kelsen.</i> —La justice platonicienne	239
Βιβλιογραφία	247

ΤΕΥΧΟΣ 3.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

Σελίς

<i>Ραφαήλ Δήμου.</i> —Ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ κατὰ τὸν Σπινόζα	249
<i>Π. Κανελλοπούλου.</i> —Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα καὶ αἱ ἐν Ἑλλάδι πνευματικαὶ κατευθύνσεις	265
<i>Τοῦ ἰδίου.</i> —Τὸ σύστημα τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Leopold von Wiese	277
<i>Β. Ἀντωνιάδου.</i> —Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος Ἀνθρωπολογία	289
<i>Ν. Ἐμπειρίκου.</i> —Ἡ σύγχρονη φυσικὴ καὶ ἡ θεωρία τῆς γνώσεως	313

2) ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

<i>Λέον Βρυνσχίεγ.</i> —De la connaissance de soi, ὑπὸ Μ. Τ. Max Weber.—Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐπάγγελμα, ὑπὸ Π. Κανελλοπούλου	336
Βιβλιογραφία	349

ΤΕΥΧΟΣ 4.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

Σελίς

<i>Ι. Θεοδωρακοπούλου.</i> —Τὰ ἑβδομήντα χρόνια τοῦ Rickert	353
<i>Θ. Τσάτσου.</i> —Ὁ Η. Rickert ὡς διδάσκαλος	358
<i>Κ. Τσάτσου.</i> —Ὁ Rickert καὶ ἡ Ἀϊδελβεργιανὴ παράδοση	361
<i>Π. Κανελλοπούλου.</i> —Max Weber καὶ Heinrich Rickert	365
» —Ἡ Κοινωνιολογία καὶ οἱ ἐπὶ τὴν γένεσιν καὶ διαμόρφωσιν τῆς ἐπιδράσαντες πολιτικοὶ παράγοντες	371
<i>Κ. Τσάτσου.</i> —Ἡ ἀποστολὴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου ἐν τῷ συγχρόνῳ πολιτισμῷ	387
<i>Ε. Δεμπέση.</i> —Γένεσις καὶ τύπος τοῦ τραγικοῦ	422

2) ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Heinrich Rickert. — Θέσεις τοῦ συστήματος τῆς φιλοσοφίας	435
<i>Σ. Ε. Παπαδάκη.</i> —Ἡ μετὰ Δάρβιν εξέλιξις τῆς θεωρίας τῆς ἐξελέξεως	440
<i>Θ. Φ. Παπακωνσταντίνου.</i> —Ἐισαγωγὴ στὴ διαλεκτικὴ, ὑπὸ Π. Κανελλοπούλου	449
<i>Τηλεμάχου Κουρμούλη.</i> —Αἱ παραισθήσεις τῆς Λογοκρατίας, ὑπὸ Ι. Θεοδωρακοπούλου	465
Βιβλιογραφία	486

ΤΡΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ "ΑΡΧΕΙΟΥ,"

Τρία χρόνια καὶ περισσότερο πέρασαν ἀπὸ τὴ μέρα ποὺ κυκλοφόρησε τὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ «Ἀρχείου Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν». Σκοπὸς του ἦτανε νὰ φέρῃ σὲ ἐπαφὴ ἡμερικὸς ἀνθρώπους, καὶ μάλιστα νέους, μὲ ὠρισμένες βασικὰς φιλοσοφικὰς ἔννοιαι, ἐκεῖνες ποὺ θεμελιώνουν τὰ ἰδεοκρατικὰ συστήματα.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν βρέθηκε τὸ «Ἀρχεῖο» ἀντιμέτωπο σὲ δύο ἀντίθετες τάσεις.

Ὅσοι διαδίδανε καὶ διδάσκανε στὴν Ἑλλάδα τὴ φιλοσοφία ἢ κρατούσανε τὰ ἑξωτερικὰ σύμβολα τῆς ἰδεοκρατίας, χωρὶς τὴν ἑσωτερικὴν τῆς σύστασιν καὶ τὴν λογικὴν τῆς θεμελίωσιν, καθιστῶντας τὴν μ' αὐτὸν τὸν τρόπο στεγνὴν, ἀστήρικτην καὶ μισητὴν ἢ ἦσαν ἀρπαγμένοι ἀπὸ τὰ δόγματα τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, ποὺ μὲ τὴν φαινομενικὴν ἀπλότητα καὶ τὴν ὁμοφωνία του μὲ τίς καθημερινὰς ἐπιθυμίας καὶ ἀντιλήψεις, εἶχε κ' ὅ,τι γίνετο ἢ εὐκολώτερον τροφὴ τῶν νέων, ὅσους ἢ στεγνότητι καὶ κενότητι τῆς ψευδοἰδεοκρατίας εἶχε κάνει ἐχθροὺς τῆς ἀληθινῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Οἱ ψευδοἰδεοκράτες τοῦ τύπου μας, ποὺ ἐλάχιστοι βγῆκαν ἀπὸ τὴν λεξικογραφία, τὴν ἱστοριογραφία καὶ τὴν καθαρὴν τυπολογία, θέματα ἀπολύτως σεβαστὰ διὰ τὸν δὲν προσβάλλοντα μὲ φιλοσοφικὰς ἀξιώσεις, εἶναι ὅλοι καθαρὸι ψυχολογιαστὲς καὶ γ' αὐτὸ αἰσθησιοκράτες, ὅπως καὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Τοὺς χωρίζει ὅμως ἢ ἀκόλουθη διαφορὰ. Οἱ ψευδοἰδεοκράτες δὲν ἄσκησαν, οὔτε μπορεῖ ν' ἀσκήσουν, ἐπίδρασιν σὲ ψυχὰς νέας, κατέχουν ὅμως τὰ ἐπίσημα φιλοσοφικὰ βήματα καὶ ἐπιδρῶντε, χωρὶς νὰ τὸ θέλουν, ἀρνητικὰ, ἀπομακρύνοντας τοὺς νέους ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν καὶ σπρώχνοντας τοὺς ἀθέλητα πρὸς τὴν ζωντανότερον καὶ καθαρώτερον θεωρίαν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μερὴ οἱ ὕλιστὲς τῆς ἱστορίας, οἱ περισσότεροι μακρὰ ἀπὸ τὰ ἐπίσημα βήματα, γὰρ νὰ προσελκύσουν τοὺς νέους ποὺ οἱ ψευδοἰδεοκράτες ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν, κατέβασαν τὴν σκέψιν στὸ χαμηλότερον δημοσιογραφικὸν καὶ προπαγανδιστικὸν ἰεπίπεδο, δίνοντας στὴ συζήτησιν τίς περισσότερες δυστυχῶς φορὰς λιβελλογρα-

φρικό τόνο. Καί τὸ λέμε αὐτό, γιατί πιστεύουμε πὼς εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ὀλισθίης τῆς ἱστορίας πὸν νὰ μπορῆ νὰ σταθῆ σὲ πολὺ ψηλὸ ἠθικὸ καὶ φιλοσοφικὸ ἐπίπεδο.

Ἔτσι εἶχε ἀμέσως τὸ «Ἀρχεῖο» νὰ πολεμήσῃ καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἀπέναντι στοὺς δύο αὐτοὺς ἀντιπαίλους θέλησεν ν' ἀντιτάξῃ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του μιὰ καθαρὰ ἀντικειμενικὴ ἐργασία, δηλαδή νὰ θέσῃ καὶ ν' ἀναπτύξῃ, ἀπὸ διάφορες πλευρῆς, στασιακὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα καὶ ἔτσι νὰ ὁπλίσῃ τὸν ἀναγνώστη γιὰ μιὰ σοβαρὴ ἀντιμετώπιση καὶ τῆς ψευδοϊδεοκρατίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ὀλισμοῦ. Ἄν ἐξαρέσει κανεὶς δύο ἀπαντήσεις, τίς ὁπαῖες, ἴσως ἀπὸ μιὰ πρῶξι πὸν ἦταν οὐσιαστικὰ πρόκληση, ἀναγκάσθηκε νὰ δώσῃ τὸ «Ἀρχεῖο», σὲ ὅλο αὐτὸν τὸν καθρὸ ἀποφεύγοντας, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ φορὰ, ὅπου εἶχε ἠθικὸ καὶ ἐπεὶγον καθῆκον νὰ μιλήσῃ, τίς συνηθισμένες στὸν τόπο μας ἐπικριτικῆς καὶ ἐπιπόλαιες βιβλιογραφίαι καὶ τίς παντὸς εἶδους ἀρνήσεις καὶ ἐπιθέσεις, ἀφιερῶθηκε σὲ ἐργασία πέρα καὶ πέρα θετικῆ.

Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἐδαπανήθηκε σὲ προβλήματα, μὲ τὰ ὁποῖα κατὰ κανόνα ποτὲ ὡς τώρα δὲν εἶχαν ἀσχοληθῆ ὅσοι εἴτε εἶχαν ἐπίσημα τὸν τίτλον τοῦ φιλοσόφου εἴτε θεωροῦνταν στὴν ἀγορὰ φιλόσοφοι. Ἄν ὑπάρχει καμμιά ἀμφισβολία πὼς τὰ προβλήματα αὐτὰ ἦταν σὲ καμπόσους γνωστά. Γιὰ τὴν ὑπεύθυνη ὅμως ἀνάπτυξή των κανεὶς δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ συγχρονισθῆ μὲ τίς λογικὰς λογῆς προλήψεις πὸν κυκλοφοροῦν στὴν ἀμορφὴ ἀκόμα πνευματικὴ μας ζωὴ. Καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τὸ διαπιστώσαμε.

Ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαρέσεις καὶ οἱ καλλίτεροι πνευματικοὶ ἐργάται τοῦ τόπου μας, πρόσωπα σεβαστά, ἀντιμετώπισαν τὸ «Ἀρχεῖο» μὲ πολλῆς ἐπιφυλάξεις, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε μὲ πολλῆς ἀντιρροήσεις. Καὶ τοὺς καλλιτέρους τούτους τοὺς τρώμαξε ἡ δυσκολία γιὰ τὴν κατανόηση τέτοιων προβλημάτων καὶ ἡ ἀλύγιστη λογικὴ προσοχίηση χωρὶς συμβιβασμοὺς μὲ τίς ἀξιῶσεις τοῦ κοινοῦ μυαλοῦ. Πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ ὅμως ὅτι, ἴσως ἀπὸ τὴν ἐργασία αὐτὴν τῶν τριῶν ἐτῶν, πολλοὶ καὶ μάλιστα ἐκεῖνοι στὴ γνώμη τῶν ὁποίων τὸ «Ἀρχεῖο» ἔδινε μεγάλη σημασία, ἀρχισαν νὰ ἐξοικειώνονται μὲ τίς φιλοσοφικῆς ἔννοιαι καὶ νὰ ἀναγνωρίζουν ὅτι εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ, ἐνῶ στὴν ἀρχὴν ὑποπεύονταν πὼς ἦταν ἀθάλαρες καὶ ἀσυνάρτητες ἔννοιαι, πὸν δὲν ἀνταποκρίνονταν τάχα σ' ἓνα οὐσιαστικὰ ἐπιστημονικὸ περιεχόμενο.

Ἡ δυσπιστία αὐτὴ ἔχει τὴ ρίζα της στὸ γεγονὸς ὅτι οὔτε στὰ Πανεπιστήμια οὔτε ἔξω ἀπ' αὐτὰ εἶχε γίνει σοβαρὸς λόγος γιὰ τὰ θεμελιωδέστερα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. Ἔτσι ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας, πὸν ἔδω καὶ ἓνα περίπου αἰῶνα ἀποτελεῖ τὸν θεμελιωτικὸ λόγον τῆς ἱστορικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ἦταν ἀγνωστὴ ὡς καὶ αὐτὸ φιλοσοφικὴ ἔννοια. Σ' αὐτὴ τὴν ἄγνοια ὀφείλεται τὸ γεγονὸς ὅτι πολλαπλῆς προσπίθεις τοῦ ἱστορικοῦ ὀλισμοῦ νὰ ἐρημεύσουν τὴ νέα

ἑλληνικὴ ἱστορία ἔμειναν ἀναπάντητες ἀπὸ ἐκείνους πὸν εἶχαν τὴν ἠθικὴ ὑποχρέωση νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ἀπλουσιότητα ἐκείνη ἔννοια τῆς ἀξίας πὸν ἐγκλείουν ὅλα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, καὶ ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ὅλες αὐτῆς οἱ ὀλιστικῆς ἐρημεῖαι ἀνατρέπονται. Ἀλλὰ γιὰ νὰ νῆσαι κανεὶς σὲ θέσῃ νὰ καταλάβῃ τὴν ἔννοια τῆς ἀξίας, πρέπει νὰ μπορῆ νὰ χωρίσῃ μέσα σὲ μιὰ πρῶξι τὴν ἐνέργεια ἀπὸ τὸ νόημά της, καὶ ἔτσι νὰ προχωρήσῃ, χωρίζοντας τὴν ψυχολογικὴ γένεση τῆς συνείδησης ἀπὸ τὰ οὐσιαστικὰ της περιεχόμενα. Γιατὶ ἄλλο πρόβλημα εἶναι τὸ πὼς χρονικὰ δημιουργεῖται σιγὰ σιγὰ ἡ συνείδηση καὶ ἄλλο τὸ νόημα πὸν ἔχουν οἱ πράξεις της. Ὅσοι δὲν καταλαβαίνουν τὴν διάκριση αὐτὴν ἀνακατεύουν τὴν ψυχολογία καὶ τὴ λογικὴ καὶ προετοιμαζοῦν τὸ ἀνακάτωμα τῆς φύσης καὶ τῆς ἱστορίας. Πρέπει νὰ κατανοηθῆ κατὰ βασικὸ ὅτι δηλαδή τὸ ἔδαφος τοῦ ἱστορικοῦ ὀλισμοῦ, πὸν δημιουργεῖται μὲ τὴ μεταφορὰ τῶν μεθόδων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν στὴν ἱστορία, τὸ εἶχε προλεῖνει ὁ ψυχολογισμὸς, δηλαδή ἡ σύγχυση τῆς ψυχικῆς ἐνέργειας μὲ τὸ ψυχικὸ περιεχόμενο, ἡ συνταύτιση τοῦ ψυχολογικοῦ καὶ τοῦ λογικοῦ συνειδότης. Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ οἱ συνεργάται τοῦ «Ἀρχείου» ἐδαπάνησαν ἓνα μεγάλο ποσὸν ἐργασίας.

Ἡ διάκριση αὐτὴ πὸν ἀνακύπτει αὐτόματα ἀπὸ τὴ φύση τῶν πραγμάτων, πὸν ἀντιτίθεται ριζικὰ στὸν ψυχολογισμὸ καὶ ὅταν ἀκόμα κρύβεται κάτω ἀπὸ μίαν ἰδεοκρατικὴ λεοντὴ καὶ πὸν μόνο αὐτὴ ξεσκαπάζει τὴ λογικὴ γύμνια τοῦ ἱστορικοῦ ὀλισμοῦ, τὴ διάκριση αὐτὴ μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια προστάθηκε νὰ καταστήσῃ φανερὴ τὸ «Ἀρχεῖο». Τὰ προβλήματα αὐτὰ δὲν εἶναι καινούργια ἀντικρύσθηκαν μὲ πάθος κάθε φορὰ πὸν μέσα στὴν ἱστορία ὑπῆρξε πραγματικὴ φιλοσοφία. Γεννήθηκαν στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, κυριώτατα μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ ἴσως ἔξαναφανερῶθηκαν μεμονωμένα στὸ ἔργο τοῦ Ἀβγουστίνου. Ἐγέννησαν κοινὴ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων τῆς Ἀναγέννησης καὶ ἀποκρυστάλλωθηκαν στὴ γερμανικὴ ἰδεοκρατία. Ἡ σύγχρονη γερμανικὴ φιλοσοφία, πὸν ἔχει γιὰ λαμπρότερος ἐκπρόσωπος της τοὺς Cohen, Natorp, Husserl καὶ Rickert εἶναι ἀπλῆ συνέχεια τῆς μεγάλης αὐτῆς παράδοσης. Εἶναι ἐπομένως φυσικὸ ὅτι τὸ «Ἀρχεῖο» συνέδεσε τὴ ζωὴ του μὲ τὰ ὄνόματα καὶ τὸ ἔργο των. Εἶναι ἀξιοσημεῖστο ὅτι ἐνῶ ὡς πρὸ δύο ἐτῶν οἱ μὲν παλαιότεροι περιορίζονταν στὴν ἐκλαίκευση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Wundt, καὶ οἱ νεώτεροι εἶχαν ὡς φιλοσοφικὸ ἀπαντὸν μερικὰ ψυχαναλυτικὰ πορίσματα τοῦ Freud, πὸν θὰ μείνῃ στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος μόνον ἓνας μεγάλος ἐργάτης εἰδικῆς ἐπιστήμης καὶ ὄχι σὺν φιλόσοφος, τώρα ὅμως καὶ παλαιότεροι καὶ νεώτεροι ἀναγκάσθηκαν νὰ εὐρύνουν τοὺλάχιστον τὸν κύκλον τῶν γνώσεών των, καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι καὶ οἱ ψευδοϊδεοκράτες καὶ ὀλιστῆς ἀπὸ τίς ἴδιαι ἀπάνω κάτω ἀπόψεις ξαφνικὰ βάλθηκαν νὰ ἐρημεύουν καὶ νὰ πολεμοῦν τὸ ἔργο τῶν συγχρόνων γερμανῶν ἰδεοκρατῶν καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Rickert, ἔργο πὸν ὡς τώρα διόλου δὲν τοὺς εἶχε ἀπασχολήσει. Καὶ εἶναι φυσικὴ ἡ συμμαχία αὐτὴ γιὰτὶ ψευδοϊδεο-

κράτες ψυχολόγοι και ύλιστές ξεκινᾶνε ἀπὸ τὴν ἴδιαν ἀρχή, ἀπὸ τὴν αἴσθησι.

Τὴν ἰδεοκρατικὴ παράδοσι παρακολούθησε τὸ «Ἀρχεῖο» καὶ στὴν Ἰταλία ὅπου ἡ ἐξέλιξι τῆς τὰ τελευταῖα χρόνια ὑπῆρξε ἡ πιὸ γόνιμη μετὰ τὴ Γερμανία. Εἶναι μάλιστα ἀξιοθαύμαστο καὶ ἐνθαρρυντικὸ γιὰ μᾶς, ὅτι ἕνας νέος λαὸς ἀπορρόφησε καὶ ἀφομοίωσε τόσο γρήγορα ἕνα φιλοσοφικὸ ἔργο αἰώνων. Εἶναι καὶ αὐτὸ μία πρόσθετη ἀπόδειξι, ὅτι ἡ ἰδεοκρατία, ὅσο καὶ ἂν πῆρε στοὺς τελευταίους καιροὺς μιὰ γερμανικὴ ἀπόχρωσι, στὸ βάθος ὅμως δὲν εἶναι οὔτε τῆς Γερμανίας, οὔτε τῆς Ἰταλίας θρέμμα, ἀλλὰ καρπὸς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ ἔχει τὴ ρίζα του στὸν ἀρχαῖο κλασσικὸ κόσμο.

Ἀλλὰ καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς κοινωνιολογίας τὰ θεμελιωδέστερα προβλήματα πλατεῖα μελετήθηκαν στὸ «Ἀρχεῖο», καὶ μπόρεσε νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὶς πιὸ σημαντικὰς ἀπὸ τὶς σύγχρονες θεωρίες γιὰ τὸ δίκαιο, τὴν πολιτεία καὶ τὴν κοινωνία τὸ ἑλληνικὸ κοινὸ ποὺ ζοῦσε μὲ τὴν πλάνη πὸς σ' αὐτὰ τὰ πεδία βασιλεύει στὴ συγχρονισμένη ἐπιστήμη μονάχα ὁ ὕλισμός ἢ ὁ θετικισμός.

Μὲ ὅλη αὐτὴ τὴν ἐργασία, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι τὸ «Ἀρχεῖο» δὲν ἐπέτυχε ἀκόμη τὸ σκοπὸ του. Αἰτία κυριώτερη ταύτου δὲν εἶναι μονάχα τὰ ἐμπόδια ποὺ ἔβαλαν ἄλλοι ἀπ' ἔξω καὶ ποὺ μοιραία συναντοῦσε τὸ «Ἀρχεῖο» σὲ κάθε βῆμα. Τὰ μεγαλειότερα ἐμπόδια ἦτανε μέσα μας. Ἐπρεπε πρῶτα πρῶτα νὰ ξεχάσωμε τὰ σύμβολα καὶ τὰ πλαίσια μέσα στὰ ὁποῖα μορφωθῆκαμε φιλοσοφικά. Ἐπειτα ἔπρεπε νὰ λησμονήσωμε τὴν εὐχέρεια ποὺ ἔχει ἡ φιλοσοφικὴ ὁμιλία σ' ἕνα τόπο φιλοσοφικὰ προηγμένο. Ἐπρεπε νὰ θυσιάσωμε τὴν τέχνη ποὺ παρέχει ἡ καθ' αὐτὸ φιλοσοφικὴ ἐπικοινωνία καὶ ἐρευνα καὶ νὰ ἐπιμείνωμε ὄχι στὴν ἀνάπτυξι τῶν συνθετότερων προβλημάτων ποὺ βασανίζουν αὐτὸν τὸν καιρὸ τὴν δική μας ἀτομικὴ συνείδησι, ἀλλὰ στὴν ὑπομονητικὴν ἀνάλυσι τῶν στοιχείων τῆς φιλοσοφίας. Ὅτι αὐτὴ ἡ ὑποταγὴ σὲ αἰτήματα διδακτικῆς σκοπιμότητος, εἶναι εὐκολώτερη σὲ κείνους ποὺ δὲν βασανίζονται μὲ καθ' αὐτὸ πνευματικὰ προβλήματα, καταφαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ στὴν Ἰλλάδα.

Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ κατηγορήσῃ ἀκόμη τὸ «Ἀρχεῖο» γιὰ τὴν περιήρανη ἀπομόνωσίν του ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, ὅπως τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορικῆς μας συνείδησης, τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς μας ζωῆς, τὸ πρόβλημα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Αὐτὴ ἡ ἀπομόνωσι ἦταν ἕνα ἐνσυνείδητο γεγονός. Εἴχαμε καὶ ἔχομε τὴν πεποίθησι ὅτι χωρὶς τὴν ἀφομοίωσι τῶν βασικῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν εἶναι ἀδύνατο νὰ προχωρήσῃ κανεὶς καὶ στὴν φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία τῆς δικῆς μας ζωῆς. Ἀλλοῦς θὰ πέφταμε στὸν φιλοσοφικὸ καὶ κοινωνιολογικὸ ἐρασιτεχνισμό ποὺ μαστίζει τὸν τόπο μας καὶ ποὺ ἔχει δυσφημίσει καὶ τὴν φιλοσοφία καὶ τὴν κοινωνιολογία. Ἡ χειρότερη μορφή τοῦ ἐρασιτεχνισμοῦ αὐτοῦ εἶναι ἡ μανία τῆς ἀρνητικῆς κριτι-

κῆς καὶ εἰδικώτερα τῆς βιβλιοκρισίας, ποὺ κατὰ κανόνα δὲν ξεκινᾶει ἀπὸ συστηματικὰ θεμελιωμένες καὶ ἠθικὰ ὀρμισμένες πνευματικὰς ἀρχές. Βεβαίως θὰ ἀπογοητεύθηκαν πολλοὶ ποὺ περίμεναν ἀπὸ τὸ «Ἀρχεῖο» νὰ τοὺς προσφέρῃ τὴν ἡδονὴ ποὺ χαρίζουν οἱ εὐκολοδιάβαστες αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἐπικρίσεις καὶ ἀντεγκλήσεις. Πῶς ἀντιλαμβάνεται τὸ «Ἀρχεῖο» τὴν ἀληθινὴ κριτικὴ, αὐτὸ καταφαίνεται ἀπὸ δύο κριτικὰς ποὺ μέσα στὰ τρία χρόνια δημοσίεψε. Ἡ πρόθεσι τοῦ «Ἀρχεῖου» ἦταν πρῶτα νὰ δημιουργήσῃ τὸν ἀπαραίτητο πνευματικὸ χῶρο γιὰ νὰ μπορῇ δικαιοματικὰ ὕστερα νὰ κρίνῃ τὰ ἔργα τῶν ἄλλων.

Μεγάλου ἐσωτερικὸ ἐμπόδιο στάθηκε καὶ ἡ γλῶσσα. Ὅσοι ἔχουν στενώτερα συνδεθῇ μὲ τὸ «Ἀρχεῖο» κατηγορήθηκαν ὅτι εἶναι ἀντιδραστικοὶ καὶ καθαρευουσιάνοι. Ἐκεῖνοι ποὺ φρόντισαν νὰ τοὺς κατηγορήσουν ξαίρουν πολὺ καλὰ ποιὰ εἶναι ἡ γνώμη τους σ' αὐτὸ τὸ θέμα.

Ὅσο γιὰ τὸ «Ἀρχεῖο» γράφεται ἀπὸ ἕνα εὐρὸν κύκλο συνεργατῶν ποὺ ἔχουν ὅλοι δικαιοματικὰ θέσι στὸ μόνο φιλοσοφικὸ βῆμα τοῦ τόπου μας καὶ ὁ καθένας ἀπ' αὐτοὺς ἔχει τὶς γλωσσικὰς του πεποιθήσεις.

Αὐτὰ πράματα μονάχα πρέπει νὰ μὴ λησμονηθοῦν. Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ πρόθεσι τοῦ «Ἀρχεῖου». Τὸ «Ἀρχεῖο» γράφηκε στὴν καθαρεύουσα γιὰτὶ μοναδικὸς του σκοπὸς ἦταν νὰ εἰσαγάγῃ ἐννοιας φιλοσοφικὰς καὶ κατ' ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ στραφῇ στὸ ἐπιστημονικὸ κοινὸν ποὺ διαβάζει μόνο καθαρεύουσα. Θέτοντας βασικά φιλοσοφικὰ προβλήματα καὶ δίνοντας μ' αὐτὰ κάποια ἴσως καινούργια πνευματικὸ περιεχόμενον στὴ ζωὴ μας, τὸ «Ἀρχεῖο» συνέβαλε περισσότερο στὴν ἰδέα τῆς πνευματικῆς ἀνανέωσις τοῦ λαοῦ παρὰ ἂν, σὰν πολλοὺς ἄλλους, ἔδινε γλωσσικὸς δημοτικιστικὸς τύπος καὶ δὲν ἔδινε πνευματικὸ δημοτικιστικὸ περιεχόμενον.

Τὸ δεύτερον ζήτημα ποὺ πρέπει νὰ ξεκαθαρισθῇ εἶναι ἡ σχέση τῆς ἀληθινῆς πνευματικῆς ζωῆς μὲ τὸ γλωσσικὸν τύπο. Τὸ «Ἀρχεῖο» ἀντιμάχεται φανατικὰ τὴν πρόληψι, τὴν συχνὰ ἀνομολόγητη ὅτι ὅποιος εἶναι δημοτικιστὴς εἶναι καὶ πνευματικὸς ἀνθρώπος καὶ ὅτι ὅποιος εἶναι καθαρευουσιάνος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι πνευματικὸς ἀνθρώπος.

Ἄν τὸ «Ἀρχεῖο» ἦτανε ὄργανο καιροσκόπων θὰ μπορούσε ἀνεξέταστα, ὑπερπηδῶντας ἐπιπόλαια τὶς μεγάλες δυσχέρειες, νὰ προσκολληθῇ στὴν ἀντίληψι ποὺ γιὰ μοναδικὸ κριτήριό της δὲν πῆρε τὴν ἀληθινὴ παιδεία, τὴν βαθύτερη ἐπαφὴ μὲ τὴ συνείδησι τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ τὰ ἔξωτερικὰ μόνο γνωρίσματα τῆς ἰδέας τοῦ δημοτικισμοῦ, ποὺ τῆς ἀρκοῦσαν γιὰ νὰ κρίνῃ ἂν ἕνας ἀνθρώπος εἶναι πνευματικὸς ἢ ὄχι.

Ὅσοι δὲν πιστεύουν στὴ δυνατότητα ἑνὸς νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι ἀληθινοὶ δημοτικιστὴς. Ὅσοι τὸν δημοτικισμό τὸν κάνουν ὄργανο τῆς πολιτικῆς προπραγάνδας τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ἢ μεταχειρίζονται τὸν δημοτικισμό γιὰ νὰ σβύσουν τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ γενικὰ τὴν ἱστορικὴ μας παράδοσι δὲν εἶναι ἀληθινοὶ δημοτικιστὴς. Ὅσοι θυσιάζουν ἢ σμικραίνουν ἢ παραμορφώνουν βαθύτερα ἢ νέα νοήματα

για να τα χωρέσει ὁ ἀδιαμόρφωτος καὶ στενὸς ἀκόμο τύπος τῆς δημοτικῆς, δὲν εἶναι ἀληθινοὶ δημοτικιστῆς.

Ὑστερα ἀπὸ τρίχρονη ἐργασία καὶ πείρα καὶ σύμφωνα μὲ τις παραπάνω σκέψεις πιστεύομε πῶς τὸ «Ἀρχεῖο» μπορεῖ νὰ εὐθύνῃ τὸν κύκλο τῆς πνευματικῆς τοῦ δράσης καὶ νὰ πλησιάσῃ ἀδιάσπαστα τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Χωρὶς οὔτε σπιθαμὴν νὰ ἐγκαταλείψῃ ἀπὸ τὴν καθαρὰ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τὸ «Ἀρχεῖο» εἶναι ἀποφασισμένον νὰ ὑποταχθῆ στὸ αἶτημα τῆς διδακτικῆς σκοπιμότητος καὶ νὰ προσπαθῆσῃ νὰ δώσῃ, διατηρῶντας τὰ προβλήματα στὸ ἀληθινὸ τους ὕψος, ἕνα φιλοσοφικὸ ἀλφαριθμητάριον ποῦ θὰ βοηθήσῃ τοὺς νέους τοῦλάχιστον, νὰ πάρουν στὶς φιλοσοφικὰς τὸν μελέτες τὸν σωστὸ δρόμον καὶ νὰ αἰσθανθοῦν τὸ δέος καὶ τὴν εὐθύνην μιστὰ στὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς.

Σκοπὸς τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ ἀλφαριθμηταρίου δὲν θὰ εἶναι νὰ κατεβάσῃ τὶς φιλοσοφικὰς ἔννοιαι στὸ χαμηλὸ ἐπίπεδον τοῦ κοινοῦ νοῦ καὶ μάλιστα τῆς ρωμαϊκῆς ἐξυπνάδας, ἀλλὰ νὰ ἀνεβάσῃ τὸν ἀνθρώπον ποῦ ἔχει φιλοσοφικὸν ἐνθουσιασμὸν στὸ ἀληθινὸ ἐπιστημονικὸν κόσμον ποῦ εἶναι ὁ ἀντίποδος τοῦ κοινοῦ νοῦ καὶ νὰ τὸν ὀδηγήσῃ ἐκεῖ γιὰ νὰ ἀντικρύσῃ βαθμιαία τὶς φιλοσοφικὰς ἔννοιαι σὲ ὅλο τὸν μέγεθός.

Τὸ «Ἀρχεῖο» αἰσιθάνεται τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκφορῆσῃ τὴν ἐγγνωμοσύνην του εἰς ὅλους τοὺς συναφογίτας. Ἰδιαιτέρα ὅμως ἐγγνωμονεῖ τοὺς ξένους γιὰ τὴν πολύτιμη καὶ ἀφιλόκερδη συμβολὴν τὸν ἀποσκοπῶν αὐτὸ ἔργον.

ΤΟ "ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ
ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΤΟΜΩΝ ΤΟΥ "ΑΡΧΕΙΟΥ"

α) Συστηματικὴ φιλοσοφία.

- Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ I. N. Θεοδορακοπούλου, τόμ. Α', τεύχ. 1, σελ. 49—79.
- Τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς αἰσθητικῆς ὑπὸ Franz Böhmi, τόμ. Α', τεύχ. 2, σελ. 149—158.
- Φιλοσοφία καὶ Ψυχολογία ὑπὸ I. N. Θεοδορακοπούλου, τόμ. Α', τεύχ. 3, σελ. 311—354.
- Φιλοσοφία τῆς παιδείας ὑπὸ I. N. Θεοδορακοπούλου, τόμ. Β', τεύχ. 1, σελ. 15—43.
- Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ Β. Ἀντωνιάδη, τόμ. Β', τεύχ. 2, σελ. 141—175, τόμ. Β', τεύχ. 3, σελ. 305—334.
- Ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας στὴν συστηματικὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ I. N. Θεοδορακοπούλου, τόμ. Β', τεύχ. 2, σελ. 175—191.
- Νεότεραι ἀντιλήψεις εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ Π. Ζερβοῦ, τόμ. Β', τεύχ. 3, σελ. 257—271.
- Ὁ ἦθος τῆς διανοήσεως ὑπὸ Ραφαήλ Δήμου, τόμ. Γ', τεύχ. 1, σελ. 7—27.
- Περὶ παιθοῦς ὑπὸ Ραφαήλ Δήμου, τόμ. Γ', τεύχ. 2, σελ. 113—129.
- Τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ζωὴ του ὑπὸ I. N. Θεοδορακοπούλου, τόμ. Γ', τεύχ. 3, σελ. 242—301 καὶ τόμ. Γ' τεύχ. 4, σελ. 375—410.

β) Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας.

- Ἡ αἰωνία νεότης τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ Heinrich Rickert, τόμ. Α', τεύχ. 1, σελ. 7—25.
- Ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα ὑπὸ Erich Frank, τόμ. Α', τεύχ. 1, σελ. 25—49.
- Τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς συγχρόνου ἰταλικῆς φιλοσοφίας ὑπὸ Guido Calogero, τόμ. Α', τεύχ. 2, σελ. 159—182.
- Ὁ Γερμανικὸς ἰδεαλισμὸς καὶ αἱ ἱστορικαὶ ἐπιστῆμαι ὑπὸ Π. Κανελλοπούλου, τόμ. Α', τεύχ. 2, σελ. 183—201.
- Πλωτίνια προβλήματα ὑπὸ Guido Calogero, τόμ. Α', τεύχ. 3, σελ. 355—370.
- Φιλοσοφία τῆς παιδαγωγικῆς ἐν τῇ γερμανικῇ ἰδεοκρατίᾳ ὑπὸ August Faust, τόμ. Α', τεύχ. 1, σελ. 381—490.
- Ἡ ποινὴ κατὰ Πλάτωνα ὑπὸ X. N. Τζωρτζοπούλου, τόμ. Α', τεύχ. 4, σελ. 421—440.
- Ἡ νοσηρία τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας ὑπὸ Ernst Hoffmann, τόμ. Β', τεύχ. 1, σελ. 3—15.
- Ἡ φιλοσοφία τῆς παιδαγωγικῆς ἐν τῇ γερμανικῇ ἰδεοκρατίᾳ ὑπὸ August Faust, τόμ. Β', τεύχ. 1, σελ. 43—101, τόμ. Β', τεύχ. 2, σελ. 191—228, τόμ. Β', τεύχ. 3, σελ. 271—305.
- Τὸ ἰδεῶδες τῆς μορφώσεως κατὰ τὸν Περικλέα ὑπὸ Ernst Hoffmann, τόμ. Β', τεύχ. 4, σελ. 385—401.
- Τὸ ἔργον τοῦ Giorgio del Vecchio εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἰδεοκρατίας ἐν Ἰταλίᾳ ὑπὸ F. A. Gastiglia, τόμ. Γ', τεύχ. 2, σελ. 129—150.
- Ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ I. N. Θεοδορακοπούλου, τόμ. Γ', τεύχ. 2, σελ. 171—185.
- Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μίστερος ἀνθρωπολογία ὑπὸ Β. Ἀντωνιάδου, τόμ. Γ', τεύχ. 2, σελ. 185—200 καὶ τόμ. Γ', τεύχ. 3, σελ. 301—319.
- Ἐγελιανοὶ ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ Γ. Κ. Γρατσιάτου, τόμ. Γ', τεύχ. 3, σελ. 225—242.

γ) Φιλοσοφία τοῦ δικαίου

- Φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου ὑπὸ Κ. Α. Τσάτσου, τόμ. Α', τεύχ. 1, σελ. 79—113.
- Ἡ νομικὴ ὡς ἐπιστήμη καὶ ὡς τεχνικὴ ὑπὸ Κ. Α. Τσάτσου, τόμ. Α', τεύχ. 2, σελ. 202—251.
- Στοιχεῖα γενικῆς θεωρίας τῆς πολιτείας ὑπὸ Hans Kelsen, τόμ. Α', τεύχ. 3, σελ. 261—297 καὶ τόμ. Α', τεύχ. 4, σελ. 441—497.
- Τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου ὑπὸ Θ. Α. Τσάτσου, τόμ. Β', τεύχ. 1, σελ. 101—115.
- Αἱ φιλοσοφικαὶ βάσεις τοῦ διεθνoῦς δικαίου ὑπὸ Κ. Α. Τσάτσου, τόμ. Β', τεύχ. 1, σελ. 115—140.
- Ἡ στροφή πρὸς τὴν μεταφυσικὴν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου τοῦ Julius Binder ὑπὸ Carl Larenz, τόμ. Β', τεύχ. 3, σελ. 331—373.
- Ἡ σύγχρονος γερμανικὴ ἐπιστήμη τοῦ πολιτευματικοῦ δικαίου ὑπὸ L. Leibholz, τόμ. Γ', τεύχ. 4, σελ. 345—375.
- Τὰ σύγχρονα πνευματικὰ θεύματα εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δημοσίου δικαίου ὑπὸ Θ. Α. Τσάτσου, τόμ. Γ', τεύχ. 4, σελ. 410—443.

δ) Κοινωνιολογία καὶ ἱστορία τῆς κοινωνιολογίας.

- Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Α. Κομπε καὶ κριτικὴ τῶν γνωσεολογικῶν προϋποθέσεων αὐτῆς ὑπὸ Η. Κανελλοπούλου, τόμ. Α', τεύχ. 1, σελ. 113—147.
- Ἡ κοινωνιολογία ὡς πεδῖον ἐρεῦνης καὶ ὡς μάθημα πανεπιστημιακῶν ὑπὸ Leopold v. Wiese, τόμ. Α', τεύχ. 3, σελ. 298—310.
- Ἡ οἰκονομία καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας ὑπὸ Η. Κανελλοπούλου, τόμ. Β', τεύχ. 4, σελ. 145—180.
- Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ κοινωνία ὑπὸ Η. Κανελλοπούλου, τόμ. Γ', τεύχ. 2, σελ. 150—171.

ε) Φιλολογία.

- Φιλολογία καὶ Ζωὴ ὑπὸ Ἰωάν. Σοζουτιῆ, τόμ. Β', τεύχ. 4, σελ. 101—145.
- Freiheitlich Gündolf ὑπὸ Η. Κανελλοπούλου, τόμ. Γ', τεύχ. 1, σελ. 1—7.
- Ὁ ποιητὴς καὶ ἡ μυθικὴ παράδοση ὑπὸ Γ. Καζριδῆ, τόμ. Γ', τεύχ. 1, σελ. 143—171.

στ) Κριτικά.

- Φιλοσοφικῶν ἐλέγχων ἔλεγχος ὑπὸ Θ. Α. Τσάτσου, τόμ. Β', τεύχ. 2, σελ. 228—251.
- Τὸ ἔργον τοῦ Carl Larenz καὶ ὁ ἐγγελισμὸς ἐν τῷ δικαίῳ ὑπὸ Κ. Α. Τσάτσου, τόμ. Β', σελ. 302—372.
- Ὁ Ἐλευθερόπουλος καὶ ἡ κοινωνιολογία του ὑπὸ Η. Κανελλοπούλου, τόμ. Β', τεύχ. 4, σελ. 180—220.
- Τὰ φιλοσοφικὰ κείμενα στὰ χέρια τῶν σχολαστικῶν ὑπὸ Γ. Ν. Θεοδορακοπούλου, τόμ. Γ', τεύχ. 1, σελ. 27—63.
- Studi Sull' Idealismo - Guido Calogero ὑπὸ Μ. Τ., τόμ. Γ', τεύχ. 1, σελ. 63—73, τόμ. Γ', τεύχ. 2, σελ. 211—217.
- Κ. Λογοθέτη, Ἡ φιλοσοφία τῶν πατέρων τοῦ μέσου αἰῶνος ὑπὸ Γ. Ν. Θεοδορακοπούλου, τόμ. Γ', τεύχ. 1, σελ. 73—94.
- Lévy-Bruhl: Le surnaturel et la nature dans la mentalité primitive ὑπὸ Μ. Τ., τόμ. Γ', τεύχ. 2, σελ. 200—211.
- Β. Tatakis: Panéthius de Rhodes ὑπὸ Μ. Τ., τόμ. Γ', τεύχ. 2, σελ. 217—219.
- Α. S. Edington, The Nature of the physical world ὑπὸ Μ. Τ., τόμ. Γ', τεύχ. 3, σελ. 319—329.
- Λουζᾶ Λαράκη, Ἀπὸ τῆ Φύσιν πρὸς τὸ θεῖον, ὑπὸ Γ. Ν. Θεοδορακοπούλου, τόμ. Γ', τεύχ. 3, σελ. 329—335.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΟΥ BENEDETTO CROCE

ΥΠΟ

ALFREDO POGGI

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γενούης

I

Οὐδεὶς τῶν φιλοσόφων συνέβαλε τόσο εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς πνευματικῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῆς ἰδεοκρατίας, ὅσον ὁ ἰδεοκράτης Benedetto Croce, ἄλλοτε μὲν διὰ τῆς διορατικῆς καὶ δηκτικῆς κριτικῆς του, ἄλλοτε δὲ διὰ τῆς περιφρονήσεως τῆς λειτουργίας ἣν πληροῦν τὰ ἰδεώδη, ἄπερ, καθ' "Εγγελον, θεωρεῖ ρητορικὰ σχήματα, καὶ ἄλλοτε τέλος διὰ τῆς νομικοπολιτικῆς θεωρίας του, ἡ ὁποία δίδει λαβὴν, ὅπως καὶ πράγματι τοῦτο συνέβη, εἰς ἐκμετάλλευσιν ὑπὲρ τοῦ ἔμπειρισμοῦ καὶ ὑπὲρ τῆς λατρείας τοῦ «ἔμοῦ γεγονότος» καὶ τῆς δυνάμεως. Οἱ νέοι εἶχον ἤδη πρὸ τοῦ πολέμου ἐκ τῆς φιλοσοφίας ταύτης καὶ ἐκ τοῦ λεκτικοῦ της ἀρυσθῆ τὰς συμπαθείας των πρὸς πᾶσαν μορφήν πραγματισμοῦ, τερπόμενοι εἰς ἀντιθέσεις, αἵτινες ἐξηφάνιζον πᾶν καθήκον καὶ πᾶσαν θέλησιν. Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ διαλεκτικὴ ἐφαίνετο προσδίδουσα ἀξίαν εἰς τὸ κακὸν καὶ εἰς τὴν πλάνην, ἐκ τῆς θεωρίας τῆς πρὸς τὴν δρᾶσιν συνταυτιζομένης βουλήσεως, θεωρίας ἣτις κατέληγεν εἰς ἔννοιαν ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδύνατο νὰ θεμελιώσῃ, ἐκ τῆς ροπῆς, τῆς ἐν τῷ ἱστορισμῷ ὑπαρχούσης, πρὸς ἀπορρόφησιν τοῦ ἀτόμου ἐν τῷ περιβάλλοντι, ἐκ τῆς τὸν Μακκιαβέλην ἐνθυμιζούσης ἐπικλήσεως «τῆς ἀξίας τῆς πραγματικότητος», ἐπικλήσεως ἣτις ἀπέληγε εἰς τὸ νὰ θεωρῆται ἀξία ἡ ἐπιτυχία καὶ ἡ δύναμις, ἐκ πάντων τούτων ἤντλουν οἱ νέοι τὴν τάσιν ἑνὸς ἀνωτέρου ἠθικοῦ σχετικισμοῦ, μιᾶς ἀπηλλαγμένης προλήψεων ἀριμότητος, ἣτις εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς νέας ἰταλικῆς πνευματικῆς κινήσεως, ἔδωκε δὲ τοὺς καρποὺς τοὺς ὁποίους ἠδύνατο καὶ ἔπρεπε νὰ δώσῃ. Ἡ τοιαύτη ἐπίδρασις τοῦ Croce ἐνισχύθη καὶ ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου συγχρόνου φιλοσόφου Gentile,

Revue Internationale de la théorie du Droit

Διεθνογραφία ὑπὸ ᾧ Leon Duguit, Gaston Jéze, Hans Kelsen, Fr. Weyr.
"Ἔτος ἑα ἄρθ. 2-4.

Ἀντωνιάδου Εὐαγγ., Κατάστασις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Ἀθήναι 1932.

Bréhier (E.), Histoire de la philosophie. II. Philos. moderne XIX s. période des systèmes (1800-1850). Alcan 1932.

Brocher (H.), Le mythe du héros et la mentalité primitive. Alcan 1932.

Bouss (P. et C.), La psychogénomie. Alcan.

Chevalier (J.), La vie de l'esprit. Grenoble Arthaud, 1932.

Defourny (M.), Aristote. Études sur la politique. Paris Beauchesne 1932.

Dumas (G.), Nouveau traité de psychologie. Tome II. Les fondements de la vie mentale. Paris. Alcan.

Faust (A.), Der Möglichkeitsgedanke 2 Th. Christliche Philosophie. Heidelberg, Winter 1931.

Grassi (E.), Il problema della metafisica platonica. Bari, Laterza 1932.

Haserot (F.-S.), Essays on the logic of being.

Kraft (J.), Von Husserl zu Heidegger. Leipzig Buske, 1932.

Labbas (L.), L'idée de science dans Malebranche et son originalité. Paris Vrin, 1931.

Mourgue (R.), Neurobiologie de l'hallucination. Bruxelles, Sauterlin 1932.

Ménegez (Fern.), Le problème de la prière.

Philippe (G.), L'inconditionnalité de la philosophie.

Pruvier (F.), Essai sur la physique de l'éther. Ondes et forces. Paris Blanchard, 1932.

Rava (A.), La filosofia nel secolo decimonono. Padova, Cedam, 1932.

Schütz (A.), Der sinnhafte Aufbau der Sozialen Welt. I. Einleitung in die verstehende Soziologie. Wien, Springer, 1932.

Sée (H.), Science et philosophie d'après la doctrine de M. E. Meyerson. Alcan, 1932.

Second (J.), La sagesse cartésienne et la doctrine de la science. Paris, Vrin, 1932.

Stern (W.), Theorie und Wirklichkeit als metaphysisches Problem. Heidelberg, Winter, 1932.

Warraïn (P.), L'oeuvre psychobiophysique de Ch. Henry. Paris Gallimard, 1931.

Zoehner (R.), Husserls Phänomenologie und Schuppers Logik. München, Reinhardt, 1932.

Zenker (E. V.), Histoire de la philosophie chinoise. Paris Payot, 1932.

El. Wolf, Interessenschutz u. allgemeine Rechtsätze (Basel) 1932.

Cardone, Il diritto e lo Stato secondo la nuova filosofia della vita (Citta di Castelli - B. Solco) 1932.

Hönlgswald R., Grundfragen d. Erkenntnistheorie (Mohr, Tübingen) 1931.

Streitsätze z. Rechtsphilosophie hrsg. v. A. der Rechtsphilosophischen Gesellschaft zu Berlin 1931.

Lehman, Sauermann z. z. Lehrbuch der Soziologie u. Sozialphilosophie (Junker Dammhaupt) 1931.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΥΠΟ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Α'. Ἡ ἔννοια τῆς Ἱστορίας.

Ἡ Ἱστορία εἶναι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴ φύσιν ἀνθρώπινο ἔργο· γι' αὐτὸ τὰ ζῶα καὶ γενικὰ οἱ ἄλλοι ὀργανισμοὶ δὲν ἔχουνε ἱστορία. Ἡ καλούμενη ἱστορία τῶν ζώων εἶναι καίτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ἱστορία ὡς πράξις τοῦ ἀνθρώπου. Ἱστορία τῶν ζώων εἶναι μιὰ περιγραφὴ τῆς μορφῆς, τῶν ἐκδηλώσεων καὶ τῆς ἐξέλιξης τῶν ζωϊκῶν μορφῶν, χωρὶς νὰ εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς τῶν ζώων, γιὰ τὴ ζωὴ τῶν ζώων δὲν ἔχει νόημα ἱστορικόν, δηλ. δὲν πραγματώνει ἐνσυνείδητο σκοπὸν. Ἱστορία ὑπάρχει λοιπὸν ἐκεῖ ποὺ ὑπάρχει συνειδητὴ ἀνθρώπινη ἐνέργεια. "Ὅ,τι καὶ ἂν κάνει τὸ ζῶον, ὅπωςδήποτε καὶ ἂν ἐνεργεῖ, ἔστω καὶ ἂν εἶναι γυμνιασμένον ἀπὸ τὸν ἀνθρώπου, οἱ ἐκδηλώσεις του αὐτὸς εἶναι ἀπλῆ συνέχιση τοῦ φυσικοῦ ἔργου. Τὸ ζῶον ἀκολουθεῖ ἀπαρέγκλιτα τοὺς φυσικοὺς νόμους, αὐτὸ τὸ κατακρατᾷ καὶ ἐνεργεῖ πάντα κατὰ τὸ ἐνστικτόν.

Ἱστορία ὑπάρχει μονίμως ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν σκοποὶ, καὶ σκοποὺς θέτει μόνον ὁ ἀνθρώπος· γιὰ τὸ σκοπὸν ἔξω ἀπὸ τὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου μᾶς εἶναι λογικὰ ἀδύνατον ν' ἀναγνωρίσωμε. Οἱ σκοποὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ δίνουν νόημα στὴ ζωὴ, γι' αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοήσῃ κανεὶς ἕνα ἱστορικὸ γεγονός ἢ νὰ ἐρμηνεύσῃ μιὰ ὀρισμένη ἱστορικὴ περίοδο χωρὶς νὰ ζητήσῃ νὰ βρῇ τὸ σκοπὸν ποὺ τὰ διαπνέει.

Ἱστορία ὑπάρχει ἐκεῖ ποὺ ἡ ζωὴ ἔχει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ της· καὶ αὐτὸ διὰ εἰπεῖ ἐκεῖ ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ δεχθῇ τὴ ζωὴ ὡς ἀγαθόν, ὡς ἀξία ἢ καὶ νὰ τὴν ἀρνηθῇ ὡς κακόν, ὡς ἀναξία. Ὁ ἀνθρώπος μόνον

ἔχει τὴ δύναμιν νὰ δίνει αὐτὸ τὸ νόημα εἰς τὴ ζωὴ του, νὰ ἐγκρίνει τὸ σκοπὸν γιὰ τὸν ὁποῖον ζεῖ καὶ νὰ θέτει καὶ ἄλλους εἴτε ὄλκιαυς εἴτε πνευματικοὺς σκοποὺς καὶ αὐτὸς μονάχιμ ἔχει ἐπίσης τὴ δύναμιν νὰ θυσιαῖε τὴ ζωὴ του ὅταν ἀποκτήσει τὴν πεποιθήσιν ὅτι μὲ τὴ θυσία αὐτὴ πραγματοποιεῖται ἓνα ἱστορικὸ γεγονός τοῦ ὁποῖου ἡ ἀξία ἔχει σημασία γιὰ τὴν ἄλλη ζωὴ.

Ἐἴτε ὄλκιαυς, εἴτε πνευματικοὺς σκοποὺς θέτει ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ πάντοτε ἱστορικά, δηλαδὴ δημιουργεῖ καὶ ἀπὸ τὸ τίποτα, ἐπειδὴ ἱστορία σημαίνει ἀκριβῶς ταῦτο: δημιουργία ἀξιών, ἀδιάρρητο ἂν οἱ ἀξίες ἐμφανίζονται ὄλκια ἢ πνευματικά. Σημασία βαθύτερη ἔχει τοῦτο: ὅτι καὶ ἡ δημιουργία ὄλκιων ἀξιών εἶναι ἓνα πνευματικὸ γεγονός. Ἡ ἀνάπτυξις λ. χ. τῆς οἰκονομίας, ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις γενικὰ τῶν ὄλων ποῦ μᾶς παρέχει ἡ φύσις, ὅλα αὐτὰ εἶναι εἰς τὴ ρίζα τοὺς πνευματικὰ γεγονότα. Τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ δημιουργικὴ αἰτία ὄλων τῶν οἰκονομικῶν γεγονότων.

Ἀντίθετα πρὸς τὸν ἄνθρωπον τὰ ἄλλα ζῶα καὶ ὄλη ἡ ἄλλη φύσις μένουσιν δεμένα εἰς τὸν ἀναλλοίωτον φυσικὸν νόμον. Στὸ νόμον αὐτὸν εἶναι ἀπαρέγκλιτα δεμένος καὶ ὁ ἄνθρωπος, ἐφ' ὅσον εἶναι καὶ αὐτὸς φύσις, σῶμα, ὄργανισμός, αἷμα. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι μπορεῖ καὶ ἀνυψοῦνται ἀπὸ τὸ φυσικὸν νόμον μὲ τὴ συνείδησίν του καὶ θέτει σκοποὺς ποῦ εἶναι ἄλλοιῶται καὶ ἀνώτεροι ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς φύσεως, ἀποδείχνει πὸς ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μονάχιμ ἓνα φυσικὸν γεγονός ἀλλὰ ὅτι εἶναι καὶ ἐλεύθερος. Ἐλευθερία δὲ σημαίνει ὑπερνίκησις τῆς νομοτέλειας. Τὶ εἶναι νομοτέλεια; Ὁ νοῦς μᾶς ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ γνωρίζει, νὰ ἔχει γνώσιν τῶν πραγμάτων μὲ τὴν ἰκανότητά του αὐτὴ θέτει ὅλα τὰ γινόμενα εἰς τὴν σχέσιν αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, σχέσιν ποῦ ὁ ἴδιος ὁ νοῦς ἔχει ὡς τρόπο συνδέσμου τῶν πραγμάτων μέσα του. Ὁ νόμος τῆς αἰτιότητας λέγει ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτα εἰς τὸν κόσμον ποῦ νὰ μὴν εἶναι ἀποτέλεσμα ἑνὸς προηγουμένου καὶ αἰτία ἑνὸς ἐπομένου. Ἔτσι εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἀποτέλεσμα τῆς φυσικῆς ἐξέλιξεως τῆς ζωῆς, ἔτσι εἶναι τὸ παιδί ἀποτέλεσμα τοῦ πατέρα καὶ τῆς μάννας, δηλαδὴ εἶναι σιδηροδεμένος μὲ τὸν ἀδιάρρηστο αὐτὸ λογικὸν νόμον. Αὐτὴ τὴν ἰκανότητα ποῦ ἔχει ὁ νοῦς νὰ θέτει τὰ πράγματα εἰς αἰτιολογικὴ ἀναμεταξύ των σχέσιν τὴν ὀνομάζομεν κατηγορίαν τῆς αἰτιότητας καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὅλα τὰ

πράγματα τελοῦνε κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸν νόμον τὸ χαρακτηρίζομε ὡς νομοτέλεια.

Ἡ σχέση εἰς τὴν ὁποία μπαίνουν τὰ πράγματα κατὰ τὴ νομοτέλεια εἶναι οὐσταστικὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν σχέσιν ποῦ θέτονται κατὰ τὴν ἐλευθερίαν. Τὰ δημιουργήματα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνον δὲν εἶναι προϊόντα τῆς νομοτέλειας ἀλλὰ καὶ σχετίζονται ἀναμεταξύ των κατὰ τὸν νόμον τοῦ σκοποῦ, τελεολογικά. Ἐνα ἔργο τέχνης, ἓνα ἔργο ἐπιστημονικὸ δὲν εἶναι τὸ ἴδιον μὲ ἓνα φυσικὸν προϊόν. Τὰ πρῶτα εἶναι ἔργα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δεύτερον εἶναι φυσικὴ ἀπόρροια τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητας ἢ ὅπως λέμε ἀναγκαῖον.

Ἡ φύσις, ἂν καὶ εἶναι καὶ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, ἀποτελεῖ τὴν ἀναγκαῖαν ἀρετηρίαν καὶ τὸ ἀπαραίτητον ὑπόβαθρον τῆς ἱστορίας. Τὴν ὄλη γιὰ τὴν ἱστορίαν τὴν δίνει ἡ φύσις, τὴ μορφή ὅμως τὴν δίνει ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ πάθη λ. χ. οἱ ὄρμη, οἱ κλίσεις, τὰ ἐνστικτα καὶ ὅλας οἱ ἄλλες δυνάμεις τοῦ ὄργανισμοῦ ἀποτελοῦνε γιὰ τὴν ἱστορικὴν πορείαν τοῦ ἀνθρώπου ἀπλὴ ὄλη ἂν ὅλα αὐτὰ ἀκολουθοῦσαν καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν ἴδιον δρόμον, τὸν ὄμον καὶ ἀμόρφωτον ποῦ ἀκολουθοῦνε τὰ ζῶα τότε βέβαια θὰ ἦταν ἀδύνατον νὰ ὑπάρξει ἱστορία, γιὰ τὴν θὰ ἔλειπε τὸ πρῶτον αἷτιον τῆς ἱστορίας, ἡ ἐλευθερία ποῦ κατευθύνει, μορφοῦνε καὶ ἐμβαθύνει τὴς δυνάμεις ἐκεῖνες. Ἡ ζωὴ θὰ ἦταν τότε ἀπλὴ συνέχισις τοῦ φυσικοῦ ἔργου, τῆς φυσικῆς γένεσης. Ὁ καλλιτέχνης λ. χ. γιὰ νὰ φτιάσει εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἔργου του, γιὰ νὰ δώσει εἴτε ποιητικὴν εἴτε μουσικὴν εἴτε γλυπτικὴν εἴτε ζωγραφικὴν ἐρμηνείαν τῆς ψυχῆς του, διαμύσει, μορφοῦνε, ταχτοποιεῖ, ρυθμίζει τὸ χάος τῶν παθῶν του ποῦ ἂν τῶρινε ἀκυβέρνητα δὲ θὰ μποροῦσαν νὰ γίνουσι ὄλκιον γιὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ ἔργου του.

Ἐκεῖνο ποῦ ἔχει σπουδαιότητα γιὰ τὸ ἱστορικὸν ἔργο (γιὰ ἓνα ποίημα ἢ γιὰ ἓνα κομμάτι μουσικῆς, ἢ γιὰ μιὰ κοινωνίαν ἀνθρώπων, ἢ γιὰ τὴν ἠθικὴν σχέσιν δύο προσώπων) εἶναι ὅτι ἡ τελεολογικὴ συνοχὴ καὶ ἡ συσχέτισις τῶν πράξεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν ποῦ τὸ συνιστοῦνε εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν αἰτιολογικὴν σχέσιν καὶ τὴν συσχέτισιν τῶν παθῶν, τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ἄλλων ψυχικῶν γεγονότων ποῦ ἀναλογοῦνε εἰς αὐτὰ. Ἡ σχέση τῶν ψυχικῶν γεγονότων ὅπως καὶ ὄλων τῶν γεγονότων εἶναι σχέση νομοτέλειας, ἐνῶ ἡ σχέση

τῶν νοημάτων ποὺ ἔχουν οἱ ἀνθρώπινες πράξεις καὶ τὰ φυσικὰ γεγονότα εἶναι τελεολογική. Ἡ συσχέτιση τῶν μουσικῶν τόνων ποὺ ἀδηγεί στὴ δημιουργία ἑνὸς ἔργου μουσικῆς εἶναι καίτι ριζικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὴ σχέση στὴν ὁποία εὗρισκονται τὰ διέχτυλα τοῦ μουσικοῦ μὲ τὰ πλήκτρα τοῦ πιάνου. Ἡ πρώτη σχέση εἶναι πνευματικὴ καὶ δὲν ἐξηγεῖται μὲ τὸ νόμο τῆς αἰτιότητας, ἡ δευτέρη εἶναι φυσικὴ καὶ ὑπόκειται στὸ νόμο τῆς αἰτιότητας. Ἄν ἡ σχέση τῶν μουσικῶν τούτων ἦταν σχέση νομοτέλειας, ἂν θέτοντας κανεὶς τὸν πρώτο τόνο ἦταν ἀνάγκη φυσικὴ νὰ τεθοῦν καὶ οἱ ἄλλοι τότε θὰ μπορούσαν σκεδὸν ὁ καθένας νὰ δημιουργήσει καὶ νὰ πεινώσει τὴ σχέση αὐτή, ἐνῶ, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ σχέση αὐτὴ εἶναι ἔργο ἐλευθερίας, γι' αὐτὸ εἶναι καὶ πράξι μόνον ἐκείνων ποὺ εἶναι ἐλεύθεροι, δηλ. ἐκείνων ποὺ δὲν ὑπάρχουνε μονάχα φυσικὰ ἀλλὰ καὶ κατ' ἐξοχὴν συνειδητά. Τὸ ἔργο τῆς ἱστορίας εἶναι δημιούργημα τῆς ἐλεύθερης συνείδησης τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄλλὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἶναι ἀνιωμασβήτητα ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἔργο τῆς φύσης, ἀνῆκει στὴν ἀλυσίδα τῶν φυσικῶν γεγονότων καὶ ἀποτελεῖ στὴ σειρά τῆς δημιουργίας ἓνα τυχαῖο γεγονός ποὺ δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τὸ τελευταῖο σκουλήκι. Γι' αὐτὸ ὁ θάνατος ἑνὸς ἀνθρώπου καὶ μάλιστα ἑνὸς σπουδαίου ἀνθρώπου, ἂν τὸν ἐξετάσει κανεὶς σύμφωνα μὲ τὴ νομοτέλεια, μὲ τὸ νόμο τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητας, ἐπειδὴ εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς αἰτίας, δὲν διαφέρει καθόλου ἀπ' τὸ θάνατο ἑνὸς κατωτάτου ζωικοῦ ὄργανισμοῦ ἢ καὶ ἑνὸς ἀορίτου μικροβίου. Ἔϊτε ἓνας μεγάλος ἀνθρώπος πεθαίνει εἴτε ἓνα τιποτένιο μικρόβιο τὸ πρᾶγμα, ἂν τὸ ἐξετάσει κανεὶς κατὰ τὸ νόμο τὸ φυσικὸ, εἶναι τὸ ἴδιο.

Γι' αὐτὸ ὅταν λέμε ὅτι ὁ ἀνθρώπος μπορεῖ νὰ φθάσει στὴν ἐλευθερία δὲν ἐννοοῦμε μ' αὐτὸ ποτὲ ὅτι μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ φυσικοῦ νόμου ἢ ὅτι μπορεῖ νάξει μέσα του τέτοια μεταφυσικὴ ὑπόσταση ποὺ νὰ ζεῖ τίχα καὶ ἕατερα ἀπὸ τὰ φυσικὰ του θάνατα ἀλλὰ ἐννοοῦμε ὅτι γιὰ νὰ δημιουργήσει ὁ ἀνθρώπος ὅτι δημιουργεῖ στὴν τέχνη, ἐπιστήμη, πολιτεία, πρέπει νὰ ὑπερβάλλει τὸ φυσικὸ νόμο χωρὶς μ' αὐτὸ καὶ νὰ μπορεῖ νὰ διασπάσει τὸ φυσικὸ νόμο. Ὁ φυσικὸς νόμος τοῦ λέει ὅτι εἶναι δημιούργημα αἰτίας ὁρισμένης ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα ἄλλης αἰτίας καὶ οὕτω καθέξῃς χωρὶς μ' αὐτὸ νὰ μπορεῖ νὰ

σταματήσει πουνενά, νὰ ἐδραιωθεῖ ἀδυπόστατα καὶ νὰ σταματήσει καταμετρῶντας τὶς ἀπειρες αἰτίες τῶν ὁποίων αὐτὸς εἶναι τὸ ἀθροισματικὸ ἀποτέλεσμα. Τὸ μόνον ἀληθινὸ σταμάτημα ποὺ τοῦ δίνει καὶ τὸ στερέωμα τοῦ ἑαυτοῦ του εἶναι τὸ γύρισμα στὴ συνείδησή του, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐξηγηθεῖ ὡς τὸ ἀθροισματικὸ σύνολο τῶν ἀπειρῶν αἰτίων ποὺ ὑπῆρξαν στὸ παρελθόν. Ὁ φυσικὸς νόμος τοῦ λέγει νὰ κατατρώγει τὸν διπλανό του, καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση δὲν ὑπάρχει παράδειγμα ποὺ νὰ ἀναιρεῖ αὐτὸν τὸ βασικὸ φυσικὸ νόμο. Ὁ νόμος τῆς πολιτείας, ὁ ἱστορικὸς νόμος, (τὸ αἶτημα) εἶναι ἐκεῖνος μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ἀνθρώπος ὑπερβάλλει τὸν φυσικὸ αὐτὸν νόμο. Αὐτὸς τοῦ λέγει ὅτι πρέπει νὰ χαρίζεαι στὸ διπλανό του ὄχι μονάχα τὴ ζωὴ ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλευθερία.

Ὁ ἀντιγωνισμὸς μεταξὺ ἱστορικοῦ καὶ φυσικοῦ νόμου, μεταξὺ ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ φυσικῆς ἀναγκαιότητας, εἶναι μία βαθύτερη δημιουργικὴ αἰτία τῆς ἱστορίας γι' αὐτὸ ὅταν λέμε ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἐλεύθερος δὲν ἐννοοῦμε ποτὲ ὅτι γεννιέται ἐλεύθερος, ἔχοντας τάχα τὴν ἐλευθερία μαζί του ὡς προῖκα ἀνώτερης πρόνοιας, ἀλλὰ ὅτι μπορεῖ, γυρίζοντας πάντα στὴ συνείδηση του καὶ ὑποτιμάσσοντας ὅσο μπορεῖ τὸν φυσικὸ νόμο, νὰ γίνεται πάντα περισσότερο ἐλεύθερος. Ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσει τὴ συνείδηση του, ὅσο περισσότερο κραταιώνεται μέσα του τὸ συναίσθημα τοῦ ἐγώ, τόσο περισσότερο καθίσταται ἐλεύθερος. Προκειμένου γιὰ τὴν τέχνη, τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν πολιτεία καὶ γιὰ τὴν ἠθικὴ του σχέση πρὸς τὸ διπλανό του μπορεῖ ὁ ἀνθρώπος νὰ δημιουργήσει ἔργα πολιτισμοῦ, ἀξίες, ποὺ χωρὶς νὰ εἶναι τελείως ἄσχετα πρὸς τὴ φύση (γιατὶ ὑπόβαθρο ἀναγκαῖο τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι πάντα ἡ φύση) νὰ στέκουν ἕως πάντα παραπάνω ἀπὸ τὴ φύση καὶ νάχουν σημασία ἀνώτερη ἀπὸ κάθε πλάσμα καὶ κάθε ἔργο τῆς φύσης.

Μ' αὐτὸ δὲν ἔχομε σκοπὸ νὰ χωρίσωμε τὸν ἀνθρώπο σὲ δύο κομμάτια στὸ φυσικὸ καὶ στὸ πνευματικὸ, γιατί ὁ ἀνθρώπος εἶναι στὴν οὐσία του ἓνας καὶ ἀδιαίρετος, ἀλλὰ ἐννοοῦμε ὅτι ὅσο προχωρεῖ ἡ συνειδητοποίηση του τόσο καὶ ἐλευθεριώνεται ἀπὸ τὴ φυσικὴ νομοτέλεια, προκειμένου βέβαια γιὰ τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος, ἔργο δὲ τοῦ πνεύματος εἶναι ὅπως εἶδαμε καὶ οἱ ὕλικοι σκοποὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς τὸν ὁποῖο κάνομε εἶναι χωρισμὸς ἐννοιολογικὸς καὶ ὄχι πραγ-

ματικός: τὴν ὥρα ποὺ ὁ καλλιτέχνης δημιουργεῖ τὸ ἔργο του δὲν παύει νὰ ὑπόκειται στὸ φυσικὸ νόμο. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἔχει σημασία εἶναι τοῦτο· ὅτι τὴ στιγμή αὐτὴ τὸ δημιουργικὸ αἶτιο τοῦ ἔργου δὲν εἶναι ὁ φυσικὸς νόμος ἀλλὰ ὁ νόμος τῆς ἐλευθερίας ποὺ εἶναι καὶ ὁ κατ' ἔξοχὴν νόμος τοῦ πνεύματος.

Πολλοὶ ποὺ ἀρέσκονται σὲ χοντροὺ λογικὰ σχήματα καὶ ποὺ στηρίζονται μονάχα στὰ λογικὰ σχήματα τῆς βιολογίας, ἢ ὅποια διδάσκει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀναπόσπαστο κομμάτι τῆς φυσικῆς ἀλυσίδας, ἰσχυρίζονται ὅτι καὶ κάθε ἱστορικὴ πράξις τοῦ ἀνθρώπου δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τῆς φυσικῆς του ἐνέργειας καὶ ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπλὴ συνέχισις τῆς φυσικῆς γένεσης. Ἐὰν ἔργα τῆς τέχνης λ. χ. τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων ἢ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, σύμφωνα μὲ τὸ χοντροὺ αὐτὸ λογικὸ σχῆμα ποὺ ἔχει καὶ μεγάλη δημιουργικὴ δύναμις — γιατί ὁ δῆμος βλέπει μόνον τὰ ὄψη — δὲν εἶναι ἔργα ἐλευθερίας, δηλ. ἀπολύτου αὐτοσυμφωνίας καὶ ἐπιτελευτῆς αὐτοβεβαίωσης τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ οἱ ἀναγκαῖοι καρποὶ μιᾶς φυσικῆς γένεσης. Ἀκολουθοῦντας τυφλὰ μία καὶ μόνη εἰδικὴ ἐπιστήμη τὴ βιολογία καὶ θέλοντας δογματικὰ καὶ βίαια νὰ μαρτυρῶσαν κακομαθεωρία, ἀφίνοντας δὲ κατὰ μέρος τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἰσχυρίζονται ὅτι ἀφοῦ ἀπὸ τὴν κίνησις τοῦ πρωτοπλάσματος ὡς τὴν κίνησις τῆς συνέδησις τοῦ ἀνθρώπου ἰσχύει ἓνας καὶ ὁ αὐτὸς νόμος, δὲν εἶναι δυνατό νὰ χωρίσωμε τὰ ἔργα αὐτῶν τῶν δύο ὄντων. Γιατί νὰ εἰποῦμε, λέγε, πῶς τὸ ἔργο τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεγαλύτερη ἀξία ἀπὸ τὸ ἀσύνειδο σούρσιμο τοῦ πρωτοπλάσματος ἢ τοῦ οὐκυβίου στὸ βόρβορο; ὅπως εἶπα καὶ πρὶν, ἂν ἐξετάσωμε τὰ δύο αὐτὰ ἔργα ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς νομοτέλειας, δὲν ὑπάρχει καμμιὰ διαφορὰ ἀναιμεταξύ των. Ἡ νομοτέλεια ὅμως εἶναι ἓνας ὁρισμένως τρόπος τοῦ νοῦ νὰ κατανοεῖ τὴ φύσιν. Καὶ ὁ νοῦς καὶ ὁ κόσμος δὲν εἶναι τόσο περιορισμένοι ὥστε ἡ οὐσία των νὰ ἐξαντλεῖται μὲ τὴν ὑποταγὴ των στὴ νομοτέλεια.

Σύμφωνα μὲ τὸν λογικὸ νόμο τῆς βιολογίας μπορεῖ νὰ φθάσει κανεὶς σὲ ὁρισμένους βαθμολογικὰς διαφορὰς μέσα στὸ ἔργο τῆς φύσεως, σὲ οὐσιαστικὰς ὅμως διακρίσεις δὲν μπορεῖ ποτε νὰ φθάσει ἢ ἀπόστασις ἀπὸ τὸ φυτὸ στὸ ζῷον, καὶ ἀπὸ τὸ ζῷον στὸν ἄνθρωπον εἶναι, κατὰ τὴν βιολογία, μικρὴ· τουναντίον ἡ ἱστορία καὶ γενικὰ οἱ ἐπιστήμης τοῦ

πνεύματος ὄχι μονάχα μᾶς ὀδηγοῦν, ἀλλὰ καὶ στηρίζονται στὴ θεϊκὴ διαφορὰ ποὺ χωρίζει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰ ζῷα. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ εἶναι οὐσιαστικὴ, προκειμένου γιὰ τὸ πνεῦμα καὶ αὐτὸ ἐνδιαφέρει τὴν ἱστορία. Ἡ ἐνότητις τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου, στὴν ὁποία καταλήγει ἢ καὶ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀφορμᾶται ἡ βιολογία, εἶναι σύνθεσις τοῦ νοῦ καμωμένη γιὰ ἓνα σκοπὸ καὶ ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα ὡς ἀρχὴ ἐπιστημονικῆς βιολογικῆς ἐρευνας, δὲν χρησιμεύει ὅμως καθόλου γιὰ τὴν ἐρμηνεία βαθύτερων φυσικῶν καὶ πνευματικῶν γεγονότων. Ἡ ἱστορία γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει τὰ πνευματικὰ αὐτὰ γεγονότα ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἄλλην ἐνότητις ἀπὸ ἄλλη ἀρχὴ ἐρμηνείας, καθαρὰ πνευματικὴ, ἢ ὁποία στηρίζεται σὲ ἀξίες. Ἔτσι ἐνῶ γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν βαθμολογικῶν διαφορῶν ποὺ χωρίζουν τὸ ζωϊκὸ ἔργο τῆς φύσεως εἶναι ἀρκετὴ ἢ ὑπόθεσις τῆς βιολογικῆς ἐνότητος τῶν ὄντων, τουναντίον γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἱστορικῆς ζωῆς ἢ ὑπόθεσις αὐτὴ τοῦ νοῦ, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἰσχύει προκειμένου γιὰ βιολογικὰ φαινόμενα, δὲν ἔχει καμμιὰ ἀξία.

Ἐκεῖνος ποὺ μᾶς ἐρώτησε ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτὸ συστηματικὰ καὶ οὐσιαστικὰ εἶναι ὁ Καντ. Αὐτὸς πρῶτος στὸ νεώτερο πολιτισμὸ ἐχώρισε τὴν φύσιν καὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ εἶπε ὅτι φύσις εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ὑπόκειται σὲ νόμους· ὁ ἄνθρωπος δὲ ὡς δημιουργὸς τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ δεῖ καὶ ἐνεργεῖ αὐτόνομα· αὐτὸ θὰ εἰπεῖ καλλιεργεῖ ἀξίες. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Καντ, ὁ ὁποῖος τόσο ριζικὰ ἐχώρισε τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὴ φυσικότητα εἶναι ποὺ πρῶτος ἔκαμε συστηματικὸ λόγον γιὰ τὴν ὑπόθεσις τῆς βιολογικῆς ἐνότητος τῶν ζωϊκῶν ὄντων. Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ τονισθῇ ἰδιαίτερα γιὰ νὰ μὴν νομίσει κανεὶς ὅτι ὁ ἀρχηγὸς καὶ ἰδρυτὴς τῆς νεωτέρας ἰδεοκρατίας ἐχώρισε τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴ φύσιν, ὅσον ἀφορᾷ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν ἱστορία, καὶ τὸν ἀφίσε τάχα ἀσύνδετο ἀπὸ τὴ φύσιν, ὅσον ἀφορᾷ τὴ βιολογικὴ του καταγωγὴ. Καθαρὰ ἀνθρώπινο, αὐτὴ εἶναι ἡ σκέψις τοῦ Καντ, εἶναι μόνον ὅ,τι πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας· ὅ,τιδήποτε ἄλλο ἀνήκει στὸν ἄνθρωπον ἀνήκει εἰς αὐτὸν σὰν σὲ φυσικὸ ὄν.

(1) Ἐγγελοσ ἐζήτησε νὰ ἐμβυθίσῃ ἀκόμα περισσότερο στὴν μεγάλη αὐτὴ φιλοσοφικὴ πράξις τοῦ Καντ μὲ τὸ σκοπὸ νὰ φθάσει καὶ σ' ἓναν βαθύτερον σύνδεσμον μεταξὺ ἀνθρώπου (πνεύματος) καὶ φύσεως. Γι' αὐτὸ ἐνόησε τὴ φύσιν ὡς τὴν ἐξωτερικέυσιν τοῦ πνεύματος. Τὸ πνεῦμα ἐμφανίζε-

ται κατ' ἔξοχὴν στὴν προσωπικότητα, ἢ ὁποῖα εἶναι πηγὴ τῆς ἱστορίας. Στὸ ὑποκείμενο κορυφώνεται τὸ ἔργο καὶ τῆς φύσης καὶ τῆς ἱστορίας. Ὅσοδήποτε δὲ καὶ ἂν μᾶς βοηθᾷ ἡ βαθμιαία ἐξέλιξη, εἴτε στὴ φύση εἴτε στὴν ἱστορία, γιὰ νὰ τοποθετήσωμε τὸν ἄνθρωπο μέσα στὴ σειρά τῆς δημιουργίας μὲ αὐτὴ δὲν ἐννοοῦμε τίποτε ἀπὸ τὸ πραγματικὸ ἀνθρώπινο, γιὰτὶ αὐτὸ (τὸ καθαρὰ ἀνθρώπινο) φανερόνεται καὶ γιὰ τὸν Ἐγέλο μονάχα τῇ στιγμῇ ποὺ τὸ ὑποκείμενο γίνεται ἐλεύθερο· τότε πραγματώνεται καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀπολύτου. Ἀπ' ἐδῶ βλέποντας κανεὶς τῶρα τὸν κόσμον παρατηρεῖ ὅτι ὅλες οἱ ἄλλες ἐπιστημονικὲς ὑποθέσεις (ἢ ὑπόθεση τῆς βιολογικῆς ἐνότητας, ἢ ὑπόθεση τῆς ἐξέλιξης τῶν ζωϊκῶν ὀργανισμῶν) ἔχουν σχετικὴ μονάχα ἀξία, γιὰτὶ καμμιά ἀπ' αὐτὰς δὲν εἶναι ἰκανὴ νὰ μᾶς ἐξηγήσει τὸ γεγονός τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου καὶ τὸν σκοπὸ τῆς πράξης τοῦ ἀνθρώπου.

Ἱστορία καὶ ἱστορικὴ ζωὴ γενικὰ εἶναι τοῦτο· ν' ἀρχίζει ὁ ἄνθρωπος νὰ θέτει σκοποὺς καὶ νὰ ζητᾷ σκοποὺς μέσα στὶς πράξεις του. Γι' αὐτὸ ἱστορία δὲν εἶναι κάτι αὐθόκαρκο ἢ κάτι ποὺ γίνεται βιολογικά, ὅπως θέλει ὁ Spengler, κάτι ποὺ ὀριμᾷζει τίχα ὅπως ὀριμᾷζει ἓνας καρπὸς στὴ φύση, οὔτε εἶναι κάτι δεδομένο ὅπως ἡ φύση, ἀλλὰ εἶναι κάτι ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐνσυνείδητη πράξη τοῦ ἀνθρώπου, μὲ ἄλλα λόγια ἱστορία εἶναι πάντα αἰτήματα, σκοπός.

Πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ κατανοήσῃ αὐτοὺς τοὺς σκοποὺς ποὺ πραγματώνονται στὴν ἱστορία; Ἐφ' ὅσον σκέπτεται κανεὶς βιολογικά ἢ καὶ ἀπλῶς φυσιοκρατικὰ εἶναι ἀδύνατο καὶ νὰ συναντήσῃ σκοπὸ στὴν ἱστορία. Ἐπίσης, ἐφ' ὅσον σκέπτεται κανεὶς μὲ τὴν ἀξίωση τῆς τυπικῆς λογικῆς ὅτι κατανόηση σημαίνει ἀναγωγή σὲ ἀνώτερο προσεχὲς γένος, ποτὲ δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ κατανοήσῃ κανεὶς τοὺς σκοποὺς γιὰτὶ ὁ σκοπὸς εἶναι κάτι ποὺ ἀναπαύεται στὸν ἑαυτό του, δὲν ἀνάγεται κάπου ἄλλοῦ οὔτε ἔχει ποτὲ προηγούμενο ποὺ νὰ τὸν θεμελιώνει. Ὁ σκοπὸς εἶναι αὐτοθεμελιωμένος μέσα στὴ συνείδηση· ὅτι ἡ ἱστορία ἔχει σκοπὸ αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀμφισβητήσῃ καὶ ὁ ἱστορικὸς ὀλισμὸς, ἂν καὶ γιὰ νὰ εἶναι συνεπὴς μὲ τὸν ἑαυτό του θάπρεπε νὰ μὴν δεχθῆι κανένα σκοπὸ μέσα στὴν ἱστορία ἀφοῦ τὴν ἱστορία τὴν δέχεται ὡς προέκταση τῆς φύσης. Μὲ τὸ νὰ ἀρνεῖται ἀπλῶς τὸν πνευματικὸ σκοπὸ τῆς ἱστορίας καὶ νὰ θέτει τὸν ὕλικὸ δὲν σημαίνει ὅτι

παύει νὰ ἀρνεῖται τὸ σκοπὸ. Ὁ ἱστορικὸς ὀλισμὸς εἶναι σ' αὐτὸ δογματικώτερος ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀπολυταρχικὴ ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας, γιὰτὶ θέτει ἐκ τῶν προτέρων ὡς δόγμα ὅτι οἰοδήποτε ἱστορικὸ γεγονός εἶναι προῖον οἰκονομικῶν παραγόντων. Ἡ διαφορὰ μας μὲ τὸν ἱστορικὸ ὀλισμὸ δὲν εἶναι ὅτι ἀρνεῖται αὐτὸς τίχα τὸ σκοπὸ ἀπὸ τὴν ἱστορία ἀλλὰ ὅτι, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ θέτει τὴν ἀξίωση πὸς ἡ ἱστορία εἶναι συνέχισις τοῦ φυσικοῦ ἔργου, ἔρχεται ὕστερα καὶ θέτει σκοπὸ, ἀντιφάσκοντας ἔτσι μὲ τὴν πριότη τοῦ λογικῆ ἀρετηρία. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ διαφορὰ μας μὲ τὸν ἱστορικὸ ὀλισμὸ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι αὐτὸς περιορίζει τὸ σκοπὸ καὶ τὸ ἔργο τῆς ἱστορίας, γιὰτὶ ἐξηγεῖ τὴν ἱστορία κατὰ τὸ ἀπλούστατο λογικὸ σχῆμα ποὺ λέγει ὅτι τὰ πάντα ὑπόκεινται στὴ νομοτέλεια τῆς οἰκονομίας.

Ὁ ἱστορικὸς ὀλισμὸς εἶναι μιὰ δογματικὴ ἐρμηνεία τῆς ἱστορικῆς ζωῆς καὶ τῆς οὐσίας τῆς ἱστορίας· εἶναι κάτι ποὺ δὲν στηρίζεται οὔτε στὴν ἐμπειρίαν οὔτε στὴ θετικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ εἶναι ἓνα συστηματικὸ κατασκευάσμα ἐπάνω σὲ ἓνα ὀρισμένο καὶ ἀμετακίνητο δόγμα, τὸ δόγμα ὅτι συνεχίζεται καὶ στὴν ἱστορία ἡ φυσικὴ γένεσις, ὅτι οἱ ἀγῶνες στὴν ἱστορία εἶναι τὸ ἀνάλογο τῶν ἀγῶνων στὴ φύση. Δὲν εἴμαστε ἡμεῖς ἐκεῖνοι ποὺ θὰ ἀγωνηθοῦμε ὅτι ὁ φυσικὸς νόμος λειτουργεῖ ἀτάραχος σὲ κάθε στιγμῇ τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Ἰσχυριζόμεσθα ὅμως πὸς τὴν οὐσίαν τῆς ἱστορίας δὲν τὴν ἀποτελεῖ αὐτὸ τὸ γεγονός, ἀλλὰ ἓνα ἄλλο, τὸ γεγονός τῆς οἰκονομίας τῆς συνείδησης. Ἡ διαφορὰ μας λοιπὸν μὲ τὸν ἱστορικὸ ὀλισμὸ εἶναι ὅτι, ἐνῶ ἐκεῖνος θεωρεῖ τὴν ἱστορία ἀπλὸ προῖον τῶν οἰκονομικῶν παραγόντων ποὺ εἶναι ἀπλὴ προέκτασις τῆς φύσης, τὸναντίον ἡμεῖς ἐπειδὴ νοοῦμε ὡς τὴ δημιουργικὴ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τὴ συνείδησις καὶ τὴν ἐλευθερία τῆς δὲν μιλάμε μονάχις γιὰ φυσικοὺς ἀγῶνες μέσα στὴν ἱστορία, ποὺ κανεὶς λογικὸς ἀνθρώπος δὲν θὰ τοὺς ἀμφισβητήσῃ ποτέ, ἀλλὰ καὶ γιὰ πνευματικοὺς ἀγῶνες ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ. Ἡ ἀξίωση ὅτι στὴν ἱστορία ὑπάρχουν μόνον φυσικοὶ νόμοι καὶ δὲν ὑπάρχουν αἰτήματα τῆς συνείδησης εἶναι ἀθάνατη.

Ἦ εἶναι σκοπὸς μέσα στὴν ἱστορία τὸ καταλαβᾷναι κανεὶς μονάχα ἂν γυρίσῃ καὶ ἰδεῖ τὸν ἑαυτό του, καὶ ἰδεῖ τὴν ἴδιαν τοῦ τὴ ζωὴ, γιὰτὶ ἱστορία εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἀνθρωπότητας. Ὅπως μιὰ

πράξη τῆς ζωῆς μου, λ. γ. ἡ ἀπόφραση καὶ πέφνει νὰ συμβάλω στὴν πραγματοποίησι μιᾶς πολιτικῆς ἰδεολογίας, διαφέρει ἀπὸ ὅποιοδήποτε φυσικὸ γεγονός μὲ τὸ σκοπὸ τῆς, ἔτσι καὶ ἡ ἱστορία γενικὰ διαφέρει ἀπὸ τὴ φύσιν μὲ τὸ νόημά της, μὲ τὸ σκοπὸ τῆς. "Όλα τὰ ἔργα τῆς ἱστορίας ἔχουν νόημα καὶ τὰ διέπει σκοπὸς καὶ ἂν ἀκόμα εἶναι σφαιλερά. Ἰδὲς ἓνα φυσικὸ ἔργο, ἓνα βράχο· αὐτὸς ὁ βράχος εἶναι ὅ,τι βλέπεις, βαθύτερα νόημα δὲν ἔχει, ἂν ζητήσεις νὰ ἐμβαθύνεις σ' αὐτόν, θὰ φημίσεις μόνον σιὸ νὰ διακρίνεις τὰ στάδια τῆς γένεσος του, θὰ παρακολουθήσεις τὴ γεωλογικὴ καὶ γεωφυσικὴ του γένεση, ἄλλο νόημα μέσα του δὲν θὰ εἴδεις· θὰ ὑπολογίσεις ἀκόμα τὸ βῆρος του, καὶ θὰ καταμετρήσεις τὸν γεωμετρικὸ του ὄγκο, ἔπειτα θὰ προχωρήσεις εἰς τὴν χημικῆς του σύστασης τὴν ἀνάλυσιν. Ἰδὲς ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἓνα δοῦμα τοῦ Αἰσχύλου· εἶναι γεμάτο ἀπὸ νόημα, γεμίζει τὴν φυχὴ τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ νόημά του καὶ τόρμα ἀκόμα ἕστερα ἀπὸ δυόμιση χιλιάδες χρόνια· ἓνα δοῦμα δὲν ὑπάρχει μόνον, ὅπως ὑπάρχει ἓνας βράχος, ἀλλὰ ἀξίζει. Σ' αὐτὴ τὴν ἀξία ἔγκειται ἀκριβῶς ὁ σκοπὸς του, τὸ δὲ σκοπὸ τὸν κατανοῶ καὶ δὲν τὸν δέχομαι ἀπλᾶ ὅπως δέχομαι ἓνα φυσικὸ γεγονός. Τὸ φυσικὸ γεγονός τὸ ὑπάρχω πάντοτε σ' ἓνα γενικὸ νόημα, ἐνῶ τὸ ἱστορικὸ γεγονός τὸ ἐννοῶ πάντα ὡς ἀξία.

Ἐἴτε ἓνα ὄλικό, εἴτε ἓνα πνευματικὸ ἔργο πραγματεύω, εἴτε φροντίζω γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς, εἴτε γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς φυχῆς ὁ σκοπὸς ποὺ ἐνοπάρχει καὶ σιὸ ἓνα καὶ σιὸ ἄλλο ἔργο, ὅποιοδήποτε εἰδικὸς καὶ ἂν εἶναι, ἅμα ἐξετάσθῃ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι ὁ ἴδιος. Καὶ μὲ τὸ πρῶτο καὶ μὲ τὸ δεύτερο ἔργο ἀποκτῶ συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ μου. Σκοπὸς βαθύτερος τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τὸ πῶς νάρθῃ ὁ ἀνθρώπος σὲ συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Καὶ μὲ τὴ φυσικὴ του πρὸς τὰ ἔξω, πρὸς τὸ ὄλικὸ περιεχόμενον τοῦ κόσμου, τὸ σῶμα καὶ τὴ φύσιν καὶ μὲ τὴν ἐμβαθύνσιν πρὸς τὰ μέσα, πρὸς τὴ συνείδησίν του, τὸν ἴδιον σκοπὸ ἐπιδιώκει ὁ ἀνθρώπος ἢ τοὐλάχιστον σιὸ ἴδιον ἀποτέλεσμα καταλήγει· ἔρχεται σὲ συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του. "Αν ἐξετάσωμε λ. γ. ἓνα τεχνικὸ ἔργο ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἀμέσου σκοποῦ ποὺ ἔχει θὰ περιορισθοῦμε νὰ εἰποῦμε ὅτι ἐξυπηρετεῖ ὀρισμένους ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου, ἂν ὅμως τὸ ἐξετάσωμε ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ σκοποῦ μὲ τὸν

ὁποῖον ἔχει νὰ κάμει ἡ φιλοσοφία τοῦ πολιτισμοῦ, θὰ εἰποῦμε ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι δείγμα τῆς αὐτοσυνείδησος τοῦ λαοῦ ποὺ τὸ ἐδημιούργησε καὶ παριστάνει τὸν σταθμὸ τῆς αὐτοσυνείδησος ποὺ εἶχε ὁ λαὸς αὐτός. Ἡ θέσπισιν ἑνὸς νόμου μέσα εἰς τὴν πολιτεία, ἡ ἐφαρμογὴ του καὶ τ' ἀποτελέσματά του δείχνουν ἐπίσης τὸ βαθμὸ τῆς αὐτοσυνείδησος τοῦ λαοῦ ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πολιτεία. Μὲ αὐτοὺς τοὺς σκοποὺς, ὄλικοὺς καὶ πνευματικοὺς, θέτει πράγματι ἡ συνείδησιν τὸν ἑαυτοῦ της. Τουναντίον ἐφ' ὅσον μένει εἰς τὴν φυσικότητα, ἐφ' ὅσον περιορίζεται εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν καρπῶν τῆς φύσος καὶ δὲν τὴν κεντᾷ ὁ στοχασμὸς νὰ θέσει σκοποὺς, ἡ συνείδησιν δὲν εἶναι ἀκόμα συνείδησιν ἱστορικὴ ἢ συνείδησιν πολιτισμοῦ, γιὰτὶ ἱστορία ἢ πολιτισμὸς εἶναι τὸ ἴδιον.

Ὁ ἀνθρώπος γίνεται ἱστορικὸ ἂν μόνον ὅταν ἴδῃ τὸν ἑαυτοῦ μέσα εἰς τὸν κόσμον σὺν συνείδησιν, τὸν δὲ κόσμον σὺν πρόβλημα αὐτῆς τῆς συνείδησος. Ἦν θὰ εἰπῇ αὐτό; γιὰ νὰ νοήσει κανεὶς αὐτὸ πρέπει νὰ καταλάβῃ τί εἶναι συνείδησιν. Ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι οὔτε ἐκεῖνο ποὺ ἰσχυρίζονται οἱ ὀλιστές, οὔτε ἐκεῖνο ποὺ διατείνονται οἱ παλιhoὶ μεταφυσικοὶ ἀλλὰ καί τι διαφορετικὸ. Οἱ πρῶτοι ἰσχυρίζονται πῶς ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἀπλῆ συνέχισιν τοῦ φυσικοῦ ἔργου ὄχι μόνον ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ὀργανισμὸ του ἀλλὰ καὶ ὅ,τι ἀφορᾷ τοὺς πνευματικοὺς του σκοποὺς. Οἱ δεύτεροι διατείνονται πῶς ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι μονάχα ἐκεῖνο ποὺ ἔρομε, βασιληῆς ἐτούτης τῆς γῆς, ἀλλὰ πῶς ἡ καταγωγὴ του εἶναι ἀπὸ ἓνα κόσμον ὑπερφυσικόν. Καὶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος ἰσχυρισμὸς εἶναι δογματικοί, δηλαδὴ ἀντίκεινται εἰς τὴν κριτικὴ σκέψιν.

Γιὰτὶ νὰ καταρῶγω σιὸ δογματισμὸ γιὰ νὰ δῶ τί εἶμαι καὶ νὰ μὴν ἐμβαθύνω σιὰ ἔργα μου εἴτε πρᾶκτικά, εἴτε θεωρητικά καὶ ἀπ' ἐδῶ νὰ σχηματίσω κρίσιν γιὰ τὸν ἑαυτοῦ μου; Γιὰτὶ νὰ μὴν ξεκινήσω ἀπὸ τοὺς σκοποὺς ποὺ θέτω καὶ ἐκτελῶ καὶ νὰ ἀνατρέχω σὲ δόγματα ποὺ εἶναι φραγματὶ γιὰ τὴν ἐλεύθερον καὶ κριτικὴ σκέψιν; Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν ἀναλύσω ἀπὸ τίς πράξεις μου καὶ τίς σκέψεις μου θὰ δῶ ὅτι ἐκεῖνο ποὺ τὴ διακρίνει εἶναι ὅτι εἶναι συνειδητὴ ἐνέργεια, δηλαδὴ μὲ νόημα καὶ σκοπὸ ποὺ κατανοῶ. Συνείδησιν λοιπὸν εἶναι ἡ ἐνέργεια ποὺ ἔχει νόημα καὶ ποὺ ἐπραγματώνει σκοποὺς. Ἡ πραγματίωσιν αὐτῶν τῶν σκοπῶν γίνεται μέσα σ' αὐτὸν τὸν κόσμον καὶ μὲ αὐτὸν τὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ περιεχόμενον γιὰ

τῆ συνείδηση. Συνείδηση καὶ κόσμος εἶναι δυο ποσὰ ἴσα — ἐφ' ἕσον ἐπιτρέπεται νὰ μιλήσωμε ποσοτικὰ γιὰ πνευματικὰ γεγονότα — ποὺ ἐλαττώνονται καὶ ἀδξάνουν ἀμοιβαίᾳ.

Β'. Οἱ σκοποὶ τῆς Ἱστορίας.

Σύμφωνα μὲ τ' ἀνωτέρω οἱ σκοποὶ τῆς Ἱστορίας δὲν μποροῦν νᾶναι διαφορετικοὶ ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν τώρα παρατηρήσω βαδύτερα τὸν ἑαυτὸ μου θὰ ἰδῶ ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ ἑαυτοῦ μου μοιράζεται σὲ πολλὰς κατευθύνσεις, θὰ ἰδῶ ὅτι ἡ συνείδησή μου εἶναι ἓνα σύστημα ἀπὸ σκοποῦς. Οἱ πολλοὶ ὅμως αὐτοὶ σκοποὶ, ὅσον-δήποτε καὶ ἂν ἀκολουθοῦνε δικούς τους δρόμους, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοηθοῦνε ὁλότελα χωριστὰ ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, ὅπως δὲν εἶναι χωριστοὶ οἱ σκοποὶ ποὺ ἔχουν τὰ μέλη τοῦ σώματος, ἀλλὰ ὑφίστανται ὡς σκοποὶ μόνον μέσα στὸ συνθετικὸ γεγονὸς τῆς συνείδησης, ὅπως τὰ μέλη τοῦ σώματος ὑφίστανται ὡς σκοποὶ μέσα στὸ συνθετικὸ γεγονὸς τῆς ζωῆς, τοῦ ὀργανισμοῦ. Οἱ σκοποὶ αὐτοὶ ἀποτελοῦνε ἓνα ὅλο, τὸν πολιτισμὸ ἢ τὴν Ἱστορία, τὸ κατ' ἐξοχίαν σύνθετο αὐτὸ γεγονὸς τῆς συνείδησης τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ παριστάνει πάντοτε τὸ βιαθμὸ τῆς αὐτοσυνείδησός του.

Στοὺς σκοποὺς αὐτοὺς ἀναλογοῦνε ἐνέργειες τῆς συνείδησης οἱ ὁποῖες δὲν συνυπάρχουν ἀπλῶς μέσα στὴ συνείδηση ἀλλὰ ἀλληλοεπιδρῶνε ἢ μιὰ ἐπ' αὐτὴν τὴν ἄλλη, ἀλληλοπεριορίζονται καὶ ἀνταγωνίζονται ἢ μιὰ τὴν ἄλλη. Στὸν ἀνταγωνισμὸ αὐτὸν ἐγκεῖται ἡ καθ'αυτὸ ζωὴ τῆς συνείδησης, ὅπως στὸν ἀνταγωνισμὸ ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ ἐγρήγορσης καὶ ὕπνου στηρίζεται ἡ διατήρηση τῆς ζωῆς. Ὁ ἀνταγωνισμὸς αὐτὸς προέρχεται ἀπὸ τὴν τάση ποὺ ἔχει καθεὶ ἐνέργεια τῆς συνείδησης ἀπὸ μερικὴ ποὺ εἶναι νὰ γίνετα γενικὴ, νὰ θέλει νὰ ἐπικρατήσῃ σ' ὅλη τὴ συνείδηση. Ὅλες οἱ ἐνέργειες τῆς συνείδησης ἔχουνε τὴν τάση πρὸς τὴ γενικότητα καὶ τὴν ἀπολυταρχία. Ἐπειδὴ δὲ ὅλες τείνουν νὰ ἐπικρατήσουν γι' αὐτὸ κατὰ τὴν τάση αὐτὴ ἀλληλοπεριορίζονται. Στὸν ἀλληλοπεριορισμὸν αὐτὸν ἐγκεῖται τὸ γεγονὸς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς Ἱστορίας, γιατί Ἱστορία καὶ πολιτισμὸς δὲν εἶναι ἢ ἐπικράτηση μιᾶς ἐνέργειας τῆς συνείδησης ἀλλὰ ἢ ταυτίζουσα ἀνάπτυξη ὅλων.

Ἡ συνείδηση, ἐπειδὴ εἶναι ἀπόλυτα συνυφασμένη μὲ τὸν ὀργανισμὸ καὶ τὴ ζωὴ καὶ ὑπάρχει μόνον ἐφ' ἕσον ὑπάρχει ζωὴ, ἔχει τὴν τάση νὰ ἐκμεταλλεῖται τὰ δεδομένα τοῦ ὕλικου κόσμου. Ἡ ἐκμετάλλευση αὐτὴ γίνεται μὲ τὴν οἰκονομικὴ καὶ τεχνικὴ ἐνέργεια τῆς συνείδησης.

Ἡ συνείδηση χαρακτηρίζεται βασικὰ μὲ τὴν ἱκανότητα ποὺ ἔχει νὰ κυριαρχεῖ γνωστικὰ καὶ σὲ ὅ,τι γίνεται μέσα της καὶ σὲ ὅ,τι συντελεῖται γύρω της. Τὴ βασικὴ αὐτὴ ἐνέργεια τῆς συνείδησης τὴν λέμε ἐπιστήμη.

Ἡ συνείδηση, ἐπειδὴ ὑπάρχει ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ κοινωνικὸ σύνολο, γιὰ νὰ ζήσει καὶ ν' ἀναπτύξῃ ὅλες της τὶς ἐνέργειες τείνει στὴ ρύθμιση τῶν σχέσεών της μὲ τὸ κοινωνικὸ σύνολο. Τὴν τάση καὶ τὴν ἐνέργεια αὐτὴ τῆς συνείδησης τὴν ὀνομάζουμε πολιτικὴ.

Ἡ συνείδηση δὲν χαρακτηρίζεται μονάχα ἀπὸ τὴν γνωστικὴ ἐνέργεια μὲ τὴν ὁποία κυριαρχεῖ λογικὰ τὰ δεδομένα μέσα της καὶ ἔξω της, ἀλλὰ διέπεται καὶ ἀπὸ τὴν τάση νὰ ἐξιδανικεῖ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς ἐσωτερικῆς της ζωῆς, νὰ τὰ μορφώνει καλλιτεχνικὰ, καὶ νὰ τὰ ἀκεραιώνει αἰσθητικὰ καὶ γενικὰ νὰ ἐκφράξῃ τὸ εἶναι της αἰσθητικᾶ. Ἡ βασικὴ αὐτὴ ἐνέργεια τῆς συνείδησης ὀνομάζεται τέχνη.

Ἡ συνείδηση στὴ μόνωσή της μέσα στὸν κόσμον ἔχει τὴν τάση νὰ ἐκτείνεται συναισθηματικὰ πρὸς καθεὶ τι ποὺ ζεῖ γύρω της, νὰ τὰ ἀγκαλιάξῃ ὡς συγγενικὸ της πλᾶσμα καὶ νὰ τὸ συνενώνῃ μὲ ὅλη τὴ γένεση, φυσικὴ, Ἱστορικὴ, ψυχολογικὴ καὶ καθ'αυτὸ πνευματικὴ καὶ ἔτσι νὰ σβύνῃ τὶς διαφορὰς ποὺ χωρίζουν τὰ ὄντα βυθίζοντάς τα ὅλα μέσα στὸ συναίσθημα. Ἔτσι καθαγιαζονται ὅλα, ἀγαθὰ καὶ ἁμαρτωλά, ὑψηλὰ καὶ ταπεινά, ἄξια καὶ ἀνάξια, ὅλοι οἱ χωρισμοὶ πέφτουν καὶ ὁ κόσμος γίνεται ἓνα μὲ τὴ συνείδηση (ἐν καὶ πᾶν). Τὴν ἐνέργεια αὐτὴ τῆς συνείδησης καλοῦμε θρησκεία.

Τέλος ἡ συνείδηση, ἀφοῦ ἀποχτήσῃ σαφήνεια γιὰ τὴν ὑπαρξή της καὶ ἀρχίσει νὰ ξεχωρίζει τοὺς σκοποὺς τοὺς ὁποίους θέτει καὶ καλλιεργεῖ, ἀρχίζει νὰ γυρᾷ στὸν ἑαυτὸ της καὶ νὰ ρωτᾷ ποιὸ εἶναι τὸ νόημα ὅλων αὐτῶν τῶν ἐνεργειῶν καὶ ὅλων αὐτῶν τῶν σκοπῶν καὶ ποιὰ εἶναι ἡ θέση της μέσα στὸν κόσμον. Μὲ τὴν ἐρώτηση αὐτὴ ἢ συνείδηση γίνεται φιλοσοφικὴ.

Θὰ μπορούσαμε λοιπὸν νὰ εἰποῦμε ὅτι ἡ οἰκονομία, ἡ τεχνική, οἱ ἐπιστήμη, ἡ πολιτική, ἡ τέχνη, ἡ θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφία εἶναι οἱ βασικὲς ἐνέργειες τῆς συνείδησης στὶς ὁποῖες ἀνταποκρίνονται οἱ θεμελιακοὶ σκοποὶ τῆς ζωῆς, ἢ ἀπλούστερα ἡ συνειδητὴ ζωὴ ἐκδηλώνεται καὶ ὑπάρχει ὡς οἰκονομία, τεχνική, ἐπιστήμη, πολιτική, τέχνη, θρησκεία καὶ φιλοσοφία.

Ὁ ἀνταγωνισμὸς, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κύριο γνώρισμα τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, διαδοματιζέται μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἐνεργειῶν, ἢ πάλιν γίνεται μεταξὺ τῶν σκοπῶν αὐτῶν καὶ γιὰ τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς, γιατί ὅλοι μαζί ἀποτελοῦνε τὸ σύνθετο γεγονός τῆς συνείδησης καὶ τῆς ἱστορίας, ἀφοῦ ἱστορία εἶναι ἡ τελεολογικὴ ἀνάπτυξη τῆς συνείδησης.

Κάθε ἐνέργεια δὲν εἶναι μονάχα εἰδικὴ ἀλλὰ καὶ καθολικὴ. Ἐἴτε οἰκονομικά, εἴτε τεχνικά, εἴτε ἐπιστημονικά ἐκδηλώνεται ἡ συνείδηση φανερόνεται ὁλόκληρη. Γι' αὐτὸ μιὰ αἰγυπτιακὴ πυραμίδα, ἂν καὶ εἶναι τεχνικὸ ἔργο, δὲν μᾶς φανερόνεται μόνον τὴν τεχνικὴ ἐνέργεια τῆς συνείδησης τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅλες τὶς ἄλλες ἐνέργειες, τὴν οἰκονομική, τὴν ἐπιστημονική, καλλιτεχνική, θρησκευτικὴ κ.λ.π. Ἡ πυραμίδα μᾶς δείχνει τὴ δύναμη τῆς βασιλείας (πολιτικῆ), τὴν θρησκεία καὶ τὴν τέχνη καθὼς καὶ τὸν καθολικὸ τρόπο κατὰ τὸν ὁποῖο ἀντίκρουζαν τὴ ζωὴ οἱ Αἰγύπτιοι, δηλ. τὴ φιλοσοφία τους. Ἐπίσης μιὰ δημογορία τοῦ Θουκυδίδη μᾶς παρέχει τὴν εἰκόνα ὁλόκληρης τῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων καὶ ὄχι μόνον τῆς πολιτικῆς δράσης των.

Ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς μιλάει γιὰ διαλεκτικὴ τῆς ἱστορίας καὶ ἐννοεῖ μ' αὐτὸ τὸν ἀνταγωνισμὸ ποὺ γίνεται γιὰ τὰ ὕλικά συμφέροντα. Ἡ ἀληθινὴ διαλεκτικὴ συνίσταται στὸν ἀνταγωνισμὸ μεταξὺ τῶν σκοπῶν ποὺ θέτει ἡ ἱστορία καὶ ποὺ εἶναι μαζί ὕλικοι καὶ πνευματικοί, καὶ ὄχι στὸν ἀνταγωνισμὸ ἀπλῶς τῶν ὕλικῶν συμφερόντων τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἀπλῆ διαλεκτικὴ τῆς ὕλης, δηλ. ἓνα ἀναγκαῖο ξετίλιγμα τῶν μορφῶν τῆς ὕλης ἀλλὰ μία τελεολογικὴ ἀνάπτυξη τῆς συνείδησης καὶ μ' αὐτὸ μιὰ τελεολογικὴ ρύθμιση τῆς ὕλης ποὺ περιβάλλει τὴ συνείδηση.

Ἐπάρχουνε στιγμὲς στὴ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητας ποὺ ἀπὸ ὁργανικὲς ἐπαναστάσεις ποὺ γίνονται μέσα στὸ σῶμα τῆς ἱστορίας νὰ θολώνε-

ται τόσο πολὺ ἡ πνευματικὴ ὄραση τῶν ἀνθρώπων ποὺ νὰ μὴν βλέπουν κανέναν ἄλλο σκοπὸ ἀπὸ τὸν καθαρὰ ὕλικό. Πιστεύουν τότε οἱ πλεῖστοι ὅτι μιὰ καὶ μόνη ἐνέργεια διέπει τὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, ἡ οἰκονομική, καὶ ὅτι γι' αὐτὴ μονάχα γίνονται οἱ ἀγῶνες. Εἰς αὐτὴ τὴ θάλαση τῶν πνευμάτων συντελεῖ ἐξαιρετικὰ καὶ τὸ γεγονός ὅτι στὴν ἀντίληψη τῶν πολλῶν ὑποκίπτουν κυρίως οἰκονομικὲς ἐπαναστάσεις, καὶ οἱ οἰκονομικὲς ἀξίες γιατί γιὰ τὶς ἄλλες ἐπαναστάσεις ποὺ γίνονται στὸ καθαρὰ πνευματικὸ πεδίο καὶ γιὰ τὶς ἀξίες ποὺ τὶς ρυθμίζουνε δύσκολα πέρνουν εἶδηση οἱ πολλοί. Πράγματι ὅμως δὲν ὑπάρχει καμμιά γερὴ ἐπαναστάση καθαρὰ οἰκονομικὴ γιατί πολὺ πρὶν φθάσει ἓνας λαὸς στὴν οἰκονομικὴ ἐπαναστάση ἔχει ἤδη ἐπαναστατήσῃ φυσικὰ καὶ πνευματικὰ.

Μὲ τὴν οἰκονομία καὶ τὴν τεχνικὴ ἐξασφαλίζεται τὸ ὕλικὸ ὑπόβαθρο τῆς ἱστορίας γιατί μ' αὐτὲς θεραπεύονται καὶ ἱκανοποιῶνται ἡ ὕλικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου ποὺ εἶναι φυσικὰ δεδομένα. Ἡ ἱκανοποίηση τῶν φυσικῶν αὐτῶν δεδομένων γίνεται μὲ ὁρισμένους μορφὲς τῆς ὕλης.

Ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνική, ἂν καὶ χρησιμεύουν γιὰ τὴν ἱκανοποίηση φυσικῶν ἀναγκῶν, δὲν εἶναι οἱ ἴδιες φυσικὲς ἀνάγκες, ἀλλὰ εἶναι πνευματικὲς ἐνέργειες ποὺ ἐπιδιώκουν ὕλικους σκοπούς. Ἡ συνείδηση, ὅντας ἀπόλυτα συννοημένη μὲ τὴν ὕλη, θέτει ὡς σκοπὸ τὴν καλλίτερη ἱκανοποίηση τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν. Ἡ θέση τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ εἶναι μιὰ πράξη τῆς συνείδησης. Εἰς τὴν ὄψιμα αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ δουλεύουν ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνική. Τὸ πνεῦμα ὑπηρετεῖ ἐδῶ τὴν ὕλη. Ἐξ ἄλλου δὲν θὰ ἦταν δυνατόν νὰ φθάσαμε στὴν πραγματικὴ ἐκμετάλλευσή τῆς ὕλης ἂν δὲν εἴχαμε πνεῦμα δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ φθάσαμε αὐτὲ στὴ δημιουργία οἰκονομίας καὶ τεχνικῆς. Ὅπως τὸ πνεῦμα βοηθάει γιὰ νὰ ἐκμεταλλευθοῦμε τὴν ὕλη ἔτσι καὶ ἡ ὕλη βοηθάει γιὰ νὰ ἀναπτύξουμε τὸ πνεῦμα. Ἡ σχέση τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων εἶναι ἀμοιβαία. Λογικὰ τὸ πρῶτον κινῶν εἶναι βέβαια τὸ πνεῦμα, ἐμπειρικὰ ὡς τὸ πρῶτον κινῶν παρουσιάζεται ἡ ὕλη. Πνεῦμα καὶ ὕλη εἶναι τῶ ἄντι ἀχώριστα. Ὑλικὴ ἀνάγκη καὶ τελεολογικὴ τῆς ἱκανοποίησης εἶναι ταυτόχρονα.

Ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνικὴ ὑπάρχουνε ὄχι μονάχα ἐπειδὴ ἔχομε φυ-

σικές ανάγκες που πρόκει να ικανοποιηθοῦνε ἀλλὰ καὶ διότι ὑπάρχει συνειδητὴ ἐνέργεια που μπορεῖ νὰ τὶς ικανοποιήσῃ τελεολογικά, γιατί ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνική δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ συστηματικὰ σύνολα κρίσεων λογικῶν που εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ νὰ φθάσωμε στὴν καλλίτερη ικανοποίηση τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ἀπὸ τὴν ικανοποίηση αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν ἐξαρτᾶται καὶ ἡ πραγμάτωση τῶν ἄλλων σκοπῶν τῆς ἱστορίας. Ἐπειδὴ ἡ συνείδηση ὑπάρχει ἐκεῖ που ὑπάρχει σῶμα, ὄργανισμὸς καὶ ἐπειδὴ ὁ ὄργανισμὸς ἔχει ἀνάγκες ὑλικές γι' αὐτὸ ἱστορία καὶ πολιτισμὸς μποροῦν νὰ ὑπάρξουν μονάχα ἐκεῖ που ικανοποιοῦνται αὐτὲς οἱ ἀνάγκες. Ὅταν ὁμοῦς λέμε ὅτι ἱστορία καὶ πολιτισμὸς μποροῦν νὰ ὑπάρξουν μόνον ἐκεῖ που ικανοποιοῦνται οἱ ὑλικές ἀνάγκες δὲν ἐννοοῦμε ποτὲ ὅτι κατ' ἀνάγκην ὅπου ικανοποιοῦνται οἱ ὑλικές ἀνάγκες ὑπάρχει πολιτισμὸς καὶ ἱστορία, γιατί οἱ ὑλικές ἀνάγκες ικανοποιοῦνται καὶ στὸν καλούμενο φυσικὸ ἄνθρωπο καὶ σὲ πρωτόγονους λαοὺς καὶ στὰ ζῶα.

Ἱστορία καὶ πολιτισμὸς ὑπάρχουνε μονάχα ἐκεῖ που οἱ ὑλικές ἀνάγκες ικανοποιοῦνται μὲ οἰκονομία καὶ τεχνική, δηλ. ἐκεῖ που ὁ ἄνθρωπος ἐκτελῶντας μέσα του μιὰ πνευματικὴ ἐνέργεια θέτει ὡς ἐνσυνείδητο σκοπὸ τὴν ικανοποίηση αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν. Ἀπὸ τὴ φύση ὑπάρχουνε μέσα στὸν ἄνθρωπο ἀνάγκες ὑλικές ὡς δεδομένα. Μὲ τὴν οἰκονομία καὶ τὴν τεχνική τὰ δεδομένα αὐτὰ ρυθμίζονται, ταξτοποιοῦνται, ἡμερώνονται. Ἐδῶ μέσα σ' αὐτὲς τὶς ὑλικές ἀνάγκες ῥίχνει ἡ συνείδηση τὶς πρώτες τῆς ῥίζες, καὶ ἀπὸ τὶς ῥίζες αὐτὲς ἐξαρτᾶται ἡ δυναμικότητα που θάχει ἕνας πολιτισμὸς. Ὅσο τελειότερα (σκοπιμότερα, τελεολογικότερα) βυθίζεται ἡ συνείδηση στὴν ὕλη τόσο καλλίτερα θὰ μπορεῖ νὰ διαμορφώσῃ καὶ ν' ἀναπτύξῃ καὶ τὶς ἄλλες ἐνέργειες, γιατί τὸ βύθισμα αὐτὸ στὴν ὕλη εἶναι ἕνα πνευματικὸ γεγονός. Ὅταν λοιπὸν αὐτὸ τὸ πνευματικὸ γεγονός, που εἶναι πρωταρχικὸ, ἔχει βάθος, δηλ. δείχνει τὴν τελεολογικὴ δυναμικότητα τῆς συνείδησης γιὰ τὸν ὑλικὸ κόσμον ἀντανάκλῃ κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν τελεολογικὴ δυναμικότητα τῆς συνείδησης γιὰ τὸν πνευματικὸν κόσμον.

Συνήθως διακρίνομεν ἑσωτερικὸ καὶ ἑξωτερικὸ πολιτισμὸ, καὶ ὅταν λέμε ἑξωτερικὸ ἐννοοῦμε τὴν οἰκονομία καὶ τὴν τεχνική, ἑσωτερικὸ δὲ

τὴν τέχνη, ἐπιστήμη, πολιτικὴ, θρησκεία καὶ φιλοσοφία. Ἐὐφώτισμα εἶναι ἂν πράγματι εἶναι δυνατὸν νὰ χωρισθοῦνε οἱ ἐνέργειες αὐτὲς τόσο ριζικὰ σὲ δύο διαφορετικοὺς κόσμους. Σύμφωνα μὲ ὅσα εἶπαμε παραπάνω ἐκεῖ που ὑπάρχει τὸ ἕνα ὑπάρχει καὶ τὸ ἄλλο, ἐκεῖ που ὑπάρχει τελεολογικὴ πλήρωση τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν καὶ ὄχι ἁπλῶς φυσικὴ ἐκεῖ κατ' ἀνάγκην ὑπάρχει ταυτόχρονα ἱστορία καὶ πολιτισμὸς, δηλ. τέχνη κτλ. Μὰ θὰ εἰπεῖ κανεὶς ὅτι τὸ παράδειγμα τῆς Ἀμερικῆς θάβγῃαι κραυγὴ ἐναντίον τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτοῦ, καὶ τὸ παράδειγμα τῆς Ρωσσίας ἂν καὶ εἶναι ἀκόμα ἀδιαιμόρφωτο καὶ αὐτὸ ἐν τούτοις παρέχει τὶς πιθανότητες νὰ διαφεύσῃ αὐτὸν τὸν ἰσχυρισμὸ. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι στὴν Ἀμερικὴ ἔχομε ἐπικορύτωση τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνικῆς, ὅλη σχεδὸν ἡ ζωὴ ρυθμίζεται ἐδῶ μὲ τοὺς σκοποὺς τῶν δύο αὐτῶν ἐνεργειῶν. Ὑπάρχει δηλαδή ἐδῶ τελεολογικὴ πλήρωση ὑλικῶν ἀναγκῶν. Πῶς ἔγινε αὐτὴ ἂν δεχθοῦμε ὅτι ἡ Ἀμερικὴ δὲν ἔχει ἑσωτερικὸν πολιτισμὸ; Ἰσχυρίζομαι ὅτι γιὰ νὰ γίνει αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνικῆς ἔπρεπε νὰ ὑπάρξουν ἰσχυρισμένα πνευματικὰ στοιχεῖα, καθαρὰ ἑσωτερικά, παρημένα ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους. Ἐπίσης ἡ Εὐρώπη δὲν ἔπαισε ποτὲ νὰ τρέφῃ πνευματικὰ τὴν Ἀμερικὴ. Ὡς πρὸς τὴ Ρωσσία ἰσχύει τὸ ἴδιον. Ἐὐφώτισμα πείραγμα στὴ Ρωσσία γίνεται μὲ εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφία. Ἡ δὲ οἰκονομικὴ καὶ τεχνικὴ ἐκμετάλλευση τῆς γῆρας αὐτῆς γίνεται μὲ εὐρωπαϊκὰ κεφάλια (μηχανικοί, ἀρχιτέκτονες κτλ.) που φέρουν μαζί τους καὶ τὸν ἑσωτερικὸν τους πολιτισμὸ, τὴν τέχνη τους καὶ τὴν κοσμοθεωρία τους. Ὁ Marx καὶ ἡ φιλοσοφία του εἶναι ὄργανικὸν προῖόν τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἱστορίας τῆς Εὐρώπης τοῦ 18ου καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἐπομένως ἡ οἰκονομικὴ θεωρία τοῦ Marx ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἀντιτίθεται στὰ καθιερωτῶτα εἶναι γέννημα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Εἶναι ἐξ ἄλλου ἀναμφισβήτητο ὅτι μπορεῖ καὶ γιὰ ἕνα καὶ γιὰ δύο αἰῶνες νὰ ἐπικρατήσῃ σ' ἕνα λαὸ ἢ καὶ σὲ ὁλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα ὁ ἑξωτερικὸς πολιτισμὸς αὐτὸ ὅμοῦς εἶναι δεῖγμα παρακμῆς. Οἱ λαοὶ που εἶχανε ἢ που ἔχουνε μονάχα ἑξωτερικὸν πολιτισμὸ, ἐφ' ὅσον δὲν μποροῦνε νὰ τραποῦνε πνευματικὰ ἀπὸ ἄλλους, πεθαίνουν ἱστορικά. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον αὐτὸ συμφωνοῦ ἀπόλυτα μὲ τὸν Spengler ὁ ὁποῖος συντιωτίζει τὸν ἑξωτερικὸν πολιτισμὸ (civilisation) μὲ τὴν παρακμῆ.

Μόλις παύει τὸ πνεῦμα νὰ τρέφει τὸν ἔξωτερικὸ πολιτισμὸ, ξεραίνεται, ὅπως ξεραίνεται ἡ φλοῦδα τοῦ δέντρον ποὺ γέρονσε, καὶ πεθαίνει. Μόνον ἐφ' ὅσον τρέφεται ἀπὸ μέσα μπορεῖ νὰ σταθεῖ ὁ ἔξωτερικὸς πολιτισμὸς. Ὁ ἕνας ἢ οἱ δύο αἰῶνες ποὺ μπορεῖ νὰ ἔξακολουθήσει ἱστορικὰ νὰ ὑφίσταται ὁ ἔξωτερικὸς πολιτισμὸς, ὅπως συνέβη στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ μὲ τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, εἶναι ὁ καιρὸς τοῦ ψυχομαχήματος.

Νόμος κάθε ἐνέργειας τῆς συνείδησης εἶναι, ὅπως εἶδαμε, νίξει τὴν τάση νὰ ἐπικρατήσῃ, ν' ἀφανίσῃ ὅλες τὶς ἄλλες. Ὁ πολιτισμὸς ποὺ μπορεῖ νὰ πηγάζῃ ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐπικρατήση θὰ εἶναι μονομερής, θὰ εἶναι μονόπλευρος. Ἔτσι λ. χ. ὁ πολιτισμὸς ποὺ μπορεῖ νὰ πηγάζῃ ἀπὸ τὴν ἐπιανάσταση τῆς Ῥωσσίας, ἐφ' ὅσον βέβαια πετύχει τὸ πείραμα, ὅπως δείχνουν ὅλα τὰ σημεῖα, θάνατο οἰκονομικὸς πολιτισμὸς. Ἐπειδὴ ὅμως ἕνας πολιτισμὸς γιὰ νὰ ὀρθώσει ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἑκατονταετηρίδες (γιατὶ οἱ λαοὶ δουλεύουνε αἰῶνες γιὰ νὰ βροῦνε τὴν μορφή τῆς ζωῆς τους, τὸν πολιτισμὸ) γ' αὐτὸ δὲν μπορούμε μὲ βεβαιότητα ἀκόμα τίποτα νὰ εἰποῦμε γιὰ τὸ πῶς καὶ ποῦ τῆς Ῥωσσίας. Ἐκεῖνο ποὺ μπορούμε ἀναμφισβήτητα νὰ ἰσχυρισθῶμε εἶναι ὅτι κατὰ τὸν οἰκονομικὸ πολιτισμὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου περιορίζεται μονάχα στὴν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνικῆς ὅποτε οἱ ἄλλες του ἐνέργειες ἀτονοῦν ἢ ἀποχωνώνονται, ἢ χροματίζονται καὶ αὐτὲς οἰκονομικὰ ἢ τεχνικὰ.

Ἀλλὰ μ' αὐτὸ ὑποδουλώνεται τέλει ὁ ἄνθρωπος, ὁσηδήποτε οἰκονομικὴ καὶ τεχνικὴ ὑπεροχὴ κ' ἂν πετύχει ἐπίγειο σιὴ φύση, στενεύονται τὰ ὄριά του καὶ τοῦ κόβονται τὰ πνευματικὰ φτερά καὶ αὐτὸ θὰ εἶπαι ὅτι ἀφαιρεῖται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ἡ δυναμότητι ὅχι μονάχα νὰ ἀναπτύξῃ τὶς ἄλλες του ἐνέργειες ἀλλὰ, ἐπειδὴ αὐτὲς θὰ μείνουν ἀναπτύκτες, τοῦ ἀφαιρεῖται καὶ ἡ δυναμότητι νὰ ἐσωτερικεύσῃ καὶ αὐτὸ τὸ γεγονός οἰκονομικῆς του καὶ τεχνικῆς ἐπιπορῆς ἐπίγειο σιὴ φύση, γιατί κάθε ἐσωτερικεύση γίνεται μὲ τὴν τέχνη, τὴν πολιτείαν, τὴ θρησκείαν καὶ τὴ φιλοσοφίαν, δηλαδή μὲ τὶς ἀξίες ἐκείνες τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν αὐτονομίαν τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ τὸν οἰκονομικὸ πολιτισμὸ ὁ ἄνθρωπος ἐπιπεδώνεται καὶ ἂν κάποτε αἰσθανθῆι τὴν ἀνάγκη νὰ ἐσωτερικευθῆι θὰ εἶναι καταδικασμένος ν' ἀποτύχει

γιατὶ δὲν θάχει τ' ἀπαραίτητα πνευματικὰ στοιχεῖα καὶ θὰ γίνῃ ψυχικὸ δυστυχῆς, θὰ μείνῃ μὲ τὸν πόνο στὴν ψυχὴ καὶ δὲν θὰ ἀπεραιωθῆι.

Ἡ ἀποκλειστικὴ καλλιέργεια καὶ ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας ἢ τῆς τεχνικῆς ἐμποδίζουν τὴν ἀπεραιώση τοῦ ἀνθρώπου ὅπως ἡ ἀποκλειστικὴ ἐπικρατήση καὶ καλλιέργεια τῆς θρησκευτικῆς ἐνέργειας ἐμποδίζει τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ ἀνθρώπου, πράγμα ποὺ συνέβη κλασικὰ στὰ μεσαίωνα καὶ συμβαίνει καὶ σήμερον ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἀκόμα μεσαίωνας. Καμμιά ἀξία καὶ κανένα ἀγαθὸ τοῦ πολιτισμοῦ δὲ μπορεῖ νὰ ἔξασκήσῃ ἀπολυταρχία ἐπίγειο σιὴ ἄλλες οὔτε ἡ οἰκονομικὴ ἀξία ποὺ λατρεύεται σήμερον οὔτε ἡ θρησκευτικὴ ἀξία ποὺ ἐλατρεύονταν ἄλλοτε, γιατί γερὸς πολιτισμὸς ὑπάρχει μονάχα ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει συντονισμὸς ἀξιῶν.

Ἄν καὶ ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνικὴ ἀποτελοῦνε σκοποὺς ἐν τούτοις δὲν πρέπει κατ' ἐξοχὴν νὰ θεωρηθῶν ὡς αὐτο-σκοποὶ καὶ ἀπόλυτοι σκοποὶ ἀλλὰ ὡς σχετικοί. Ὅτι ἡ τεχνικὴ δὲν μπορεῖ ποτὲ νάνα αὐτοσκοπὸς καταφαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι γιὰ νὰ θεμελιώσῃ τὸν ἑαυτὸ τῆς ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην. Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν οἰκονομίαν, γιατί οἰκονομία δὲν εἶναι μόνο ἐρημοσιμὴ ἀλλὰ καὶ θεωρητικὴ. Ἄν λοιπὸν θεωρηθῶν καὶ ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνικὴ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ γενικοῦ πολιτισμοῦ πρέπει νὰ ἐννοηθῶν ὅτι μὲσα ποὺ εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἄλλων αὐτο-σκοπῶν, τῆς τέχνης, ἐπιστήμης, πολιτείας, φιλοσοφίας κ.λ.π. Ἡ τέχνη εἶναι καθ' ἑαυτὸ σκοπὸς, δὲν θεμελιώνεται μὲ βοήθειαν ἄλλων πνευματικῶν ἀξιῶν, στηρίζεται στὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ δὲν ἐπιδιώκει ἄλλους σκοποὺς ἀπὸ τὸν καθ'ἑαυτὸ σκοπὸ τῆς σκοπῆς, νὰ φανερώσῃ τὴν ὁμορφίαν. Γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτύχῃ ἀληθινὴ τέχνη ποὺ νὰ ἐπιδιώκει πολιτικὸς καὶ θρησκευτικὸς σκοποὺς. Ἡ Παναγία στὰ χέρια τοῦ Πατριάρχου παύει νάνα πρόσωπο θρησκευτικὸ καὶ γίνεται πρόσωπο καλλιτεχνικόν. Ἡ ὁμορφίαν τῆς καὶ τὰ κάλλη τῆς δὲν ἔχουνε καμμιά σχέση μὲ τὴ θρησκείαν ἔτσι καὶ ὁ σκλάβος στὰ χέρια τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου (Λοῦιντο) δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὴν πολιτικὴν δουλείαν, ἀλλὰ εἶναι ἕνας δυνατὸς καὶ ὁμορφος νέος. Ἡ Εὐῖα—ἕνα θρησκευτικὸ πρόσωπο—εἶναι στὰ χέρια τοῦ Rodin μιὰ πεντάμορφη γυναῖκα μ' ὅλη τὴ σαρκικὴ

ὁμορφιά καὶ μὲ τὴν ἀπλή προσπίθεια νὰ συγκαλύψει τὸ πρόσωπό της πιστεύοντας μ' αὐτὸ πὸς κρύβει τὴ γύμνια της.

Ἦδη μὲ τὴν οἰκονομία καὶ τὴν τεχνικὴ εἶναι ὁ ἄνθρωπος πνευματικὸ ἦ, μὲ τὴν καθ'αυτὸ ὅμως ἐπιστήμη μπαίνει σ' ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια κεφάλαια τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, γιατί μὲ τὴ γνώση—γνώση δὲ εἶναι ἐπιστήμη—φθάνει στὴ συνειδητοποίηση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ σκοπὸς διὰ τῆς ἱστορίας εἶναι νάρθει ὁ ἄνθρωπος σὲ συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τοῦ κόσμου ποὺ τὸν περιβάλλει. Ἡ γνωστικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καθαρὰ λογικὴ, ἐνῶ ἡ πρώτη ἐνέργεια, ποὺ ἑνθιμίζεται κυρίως μὲ τὴν οἰκονομία, εἶναι ἐνέργεια βιολογικὴ. Λογικὸ χαρακτῆρα ἔχει ἐπίσης καὶ ἡ πολιτικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου γιατί ἡ βούληση μόνον ἅμα ἑνθιμισθῆ ἀπὸ τὴ Λογικὴ γίνεται πολιτικὴ. Ἦ σημαίνει ἡ λογικὴ ἐνέργεια, ποῖο εἶναι τὸ γνώρισμά της; Ὁ κόσμος τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων, ἡ ποικιλία τῶν φαινομένων φυσικῶν, ψυχικῶν καὶ ἱστορικῶν, γίνεται ἀντικείμενο γνώσης μόνον ἀφοῦ τακτοποιηθεῖ μὲ τὸ λογικὸ, δηλαδή ὑπαχθεῖ σὲ λογικοὺς νόμους. Μὲ τὴν ὑποταγὴ ὅμως αὐτῆ στοὺς νόμους τοὺς λογικοὺς τὰ φαινόμενα χάνουν τὴν ἀτομικότητά τους, τὴ συγκεκριμένη τους μορφή καὶ ἀναγκάζονται νὰ μποῦν σ' ἓνα ἀρηρημένον λογικὸ σχῆμα, λ. γ. στὸ νόμο τῆς αἰτιότητος.

Τὰ δεδομένα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ποὺ μᾶς γεμίζουν τίς αἰσθήσεις, τὸ πλῆθος τῶν ἐποπειῶν ποὺ ἔχομε, ὑπαγόμενα στὸ λογικὸ νόμον ἀποβάλλουσι καὶ τὴν εἰδικότητά τους καὶ τὴ μοναδικότητά τους, καὶ γίνονται, μὲ τὴ λογικὴ κυριαρχία, ἀπλᾶ ποσά, ἀπλοὶ ἀριθμοί. Ἔτσι ἐπίσης ὑποτάσσει ὁ πρακτικὸς νοῦς τὰ εἰδικὰ πιάθη τοῦ ἐγὼ σὲ ἠθικὰ αἰτήματα, ἔτσι ὑποτάσσει ὁ ἠθικὸς νόμος τὰ ἀνθρώπινα πιάθη. Οἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἑνθιμίζονται μὲ τὴν πολιτικὸν νόμον κατὰ γενικὰ τρόπον. Τὸ Λογικὸ γὰρ νὰ φθάσει στὴ γνώση ἀφαιρεῖ τίς αἰσθητὲς ποιότητες ἀπὸ τὰ πράγματα· ὁ πρακτικὸς, ἠθικὸς νοῦς γὰρ νὰ πετύχει τὴν ἠθικὴ τάξιν ἀξιῶναι ἀπὸ ὅλους νὰ συμμορφωθοῦνε πρὸς αὐτούς.

Τὸ κύριον γνώρισμα τῶν δυὸ αὐτῶν κόσμων καὶ τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ, (τοῦ ἠθικοῦ) εἶναι ὅτι δὲν ἔχουν τέλος· οὔτε τὸ λογικὸ σταματᾷ πούθεν· οὔτε ἡ ἠθικὴ πράξις τοῦ ἀνθρώπου φθάνει

σὲ κανένα τέλος γιατί δὲν ὑπάρχει κανένα σύστημα γνώσεων καὶ καμμιά σειρά πράξεων ποὺ νῆναι ἀπόλυτα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ μὲ τὴν ἠθικὴ μένει μέσα στὴ σχετικότητα.

Ἡ σχετικότητα αὐτῆ καὶ τῆς γνώσης καὶ τῆς πράξης μπορεῖ νὰ ὑπερβληθεῖ μονάχα μὲ τὴν τέχνην καὶ τὴ θρησκείαν, δηλαδή μὲ ὑπερλογικὰ στοιχεῖα. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ποτὲ ὅτι πρέπει ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἠθικὴ νὰ ὑποδουλωθοῦνε στὴν τέχνην καὶ στὴ θρησκείαν. Ἐνῶ καμμιά πράξις καὶ καμμιά σειρά ἀπὸ πράξεις καὶ ἐνῶ καμμιά γνώσις εἰδικὴ καὶ κανένα σύστημα ἀπὸ γνώσεις δὲν γεμίζει τὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου μὲ γαλήνην, τουναντίον ἡ τέχνην ἔχει τὴν ἰκανότητα μὲ ὁποιοδήποτε εἰδικὸ φαινόμενον, καλλιτέχνημα, νὰ πλημμυρίσει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μὲ τὴ θρησκείαν.

Στὴν τέχνην καὶ στὴ θρησκείαν συγχωνεύεται ὁ χωρισμὸς μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ αντικειμένου, μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ κόσμου. Τὸ καλλιτέχνημα παριστάνει συνάμα καὶ τὸ ἄτομον καὶ τὸ γένος, καὶ τὸ εἰδικὸ καὶ τὸ γενικόν. Ἡ ἔκφρασις ἑνὸς πόνου ὅταν γίνεται μὲ τὴν τέχνην, ἂν καὶ ἀναφέρεται σ' ἓνα εἰδικόν, συγκεκριμένον πρόσωπον, ἐν ταύτοις παριστάνει τὴν ἔκφραση τοῦ πόνου γενικῶς. Ἔτσι καὶ ὁ θεὸς ποὺ δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἡ συναισθηματικὴ ἔνωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμον κατὰ τὴν ὁποίαν πέφτουν οἱ διαφορῆς καὶ οἱ διακρίσεις ποὺ χωρίζουν τὴ δημιουργίαν, παριστάνει τὴν προσωπικότητα ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ τὸ σύμπαν ἀπὸ ἄλλο.

Ἡ συνείδησις μὲ τὴν τέχνην καὶ τὴ θρησκείαν φθάνει σὲ μιὰ ἀντάρχεια ποὺ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ τὴν πετύχει μὲ τὴ λογικὴν τῆς ἰκανότητα. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἰκανότητις ἐκείνη ἀπὸ τὴν ὁποία πηγάζει καὶ ἡ τέχνην καὶ ἡ θρησκεία εἶναι ἡ διαισθητικὴ, συναισθηματικὴ, γι' αὐτὸ θρησκεία καὶ τέχνην βρίσκονται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν λογικὴν, τὴν ἐπιστήμην. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ τέχνην καὶ ἡ θρησκεία συμφωνοῦν ἀναμεταξύ τους, γιατί ἡ μὲν τέχνην ἔχει σκοπὸν νὰ παρουσιάσει ὁρατὰ τὴν ὁμορφίαν, ἡ δὲ θρησκεία ἔχει σκοπὸν νὰ φθάσει μυστικὰ στὴν ἔνωση ψυχῆς καὶ κόσμου. Τὸ μόνον σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον συναντοῦνται εἶναι ὅτι καὶ οἱ δυὸ φέρουσι τὴ συνείδησην στὴν ἀντάρχειαν. Ἔτσι δὲν ἔχομε μονάχα τὴν πάλην μεταξὺ βιολογικῆς καὶ λογικῆς ἐνεργείας ἢ καὶ τὴν πάλην μεταξὺ λογικῆς καὶ διαισθητικῆς ἐνεργείας, ἀλλὰ καὶ τὴν πάλην τῆς ἴδιας

τῆς διαισθητικῆς ἐνέργειας, μὲ τὸν ἑαυτὸ της, ἐφ' ὅσον διχάζεται σὲ τέχνη καὶ σὲ θρησκεία. Τὰ εἶδη αὐτὰ τῆς πάλης χαρακτηρίζουσι τὴν ἱστορίαν.

Ὅταν ἡ συνείδησις φιλοῖται σὲ τὴν καταλαίβει ποῦ εἶναι τὰ στοιχεῖα αὐτῆς τῆς πάλης, δηλ. ποῖες ἀντικειμενικὲς ἀξίες διέπουν τὴν πάλην, ποῖον χαρακτῆρα ἔχουσι οἱ ἐνέργειαι ποὺ ἀντιστοιχοῦσι σὲς ἀξίες καὶ κατὰ ποῖον τρόπο ἐπιδρῶν ἢ μὲ ἐπίγνωσιν εἰς τὴν ἄλλη καὶ περιορίζει ἢ μίαν τὴν ἄλλη, τότε ἡ συνείδησις φιλοσοφεῖ. Ὅλας οἱ σκέψεις ποὺ ἐκείναμε ὡς τώρα εἶναι φιλοσοφικὲς γιατί εἶχαν ἀκριβῶς τὸ σκοπὸ νὰ δείξουν ποῦ εἶναι ἡ σχέση τῶν ἀξιῶν ποὺ διέπουν τὴν ἱστορίαν, ποῖος εἶναι ὁ εἰδικὸς χαρακτῆρας ποὺ τὴν διακρίνει καὶ ποῦ εἶναι ἡ πάλη ἀναμεταξύ των. Ἔτσι θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ εἰπεῖ ὅτι ἡ χρονικὰ τελευταία ἀξία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ φιλοσοφία, ἡ ὁποία ἐργάζεται νὰ ἀναλύσῃ τὴ σύνθεσιν τῆς ἱστορικῆς γένεσιν καὶ νὰ ἐποπτεύσῃ ὅλη τὴν πορεία τῆς συνείδησιν. Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις δὲν στηρίζεται μονίμως στὴ λογικὴ ἀλλὰ καὶ στὴ διαισθητικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, γιατί γὰ νὰ μπορούσῃ κανεὶς νὰ ἐποπτεύσῃ τὸ ἀντικειμενικὸ ἔργον τῆς τέχνης μέσα στὴν ἱστορίαν πρέπει πρῶτον νὰ τὸ ἀφομοιώσῃ διαισθητικῶς.

Μὲ τὴν φιλοσοφίαν γυρίζει ἡ συνείδησις, ὥστερα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν πορείαν, ἐποπτικῶς πρὸς τὰ πᾶσι καὶ θεωρεῖ τὰ ἔργα της, διακρίνει τοὺς σκοποὺς ποὺ τὴν διέπουν καὶ τοὺς νόμους ποὺ τὴν κυβερνοῦν. Οἱ νόμοι αὐτοὶ εἶναι καὶ νόμοι ποὺ διέπουν τὴν ἱστορίαν, γιατί τὸ καθ'αυτὸ ἔργον τῆς συνείδησιν εἶναι ἡ ἱστορία.

Οἱ σκοποὶ λοιπὸν ποὺ υπαίχουσι μέσα στὴ συνείδησιν καὶ ποὺ τὴν ρυθμίζουν καὶ τὴν κινοῦν αὐτοὶ εἶναι καὶ οἱ σκοποὶ τῆς ἱστορίας. Συνοπτικῶς μπορούμε νὰ εἰποῦμε τώρα: σκοποὶ τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ ταυτόχρονη καὶ ἰσοδύναμη ἀνάπτυξις τῆς οἰκονομίας, τῆς τεχνικῆς, τῆς τέχνης, τῆς πολιτικῆς, τῆς ἐπιστήμης, τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἐπειδὴ δὲ μ' αὐτοὺς τοὺς σκοποὺς ἐργάζεται ὁ ἀνθρώπος σὲ συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του γι' αὐτὸ ὁ γενικῶς, ἀνώτατος καὶ καθ'αυτὸ σκοπὸς τῆς ἱστορίας εἶναι τὸ πῶς νάρθῃ ὁ ἀνθρώπος σὲ συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Κανέναν ἄλλο σκοπὸ δὲ μπορούμε ν' ἀναγνωρίσωμε μέσα στὴν ἱστορίαν.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

1. Θέτομεν ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς μας τὸ πρόβλημα τῆς προόδου, αἰσθανόμεθα ὅμως εἰπεῖν αὐτομάτως μεταβαλλόμενον (ἀρὰ γὰρ εἰρηνόμενον ἢ περιοριζόμενον;) τὸν ὁρίζοντα αὐτῆς ταύτης τῆς ἀτομικῆς μας ζωῆς. Αἰσθανόμεθα ἀμέσως τὴν ἐθθύνην τοῦ κληρονόμου! Λέν ἠλθόμεν εἰς τὸν κόσμον ὡς ὄντα ἐλεύθερα. Ἦλθομεν διὰ νὰ συμπληρώσωμε τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἄλλοι πρὸ ἡμῶν ἤρχισαν ἐκτελοῦντες. Ἡ ἐλευθερία μας — καὶ εἴν ὑπάρχη — εἶναι περιορισμένη. Λέν δικαιούμεθα συνήθως νὰ κινηθῶμεν ἔξω τῶν ὁρίων, τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς ἡ ἰδιότης ὡς ἐκτελεστῶν διαθήκην ἐπιμελῶς διὰ μέσον τῶν αἰώνων διαφυλαχθείσης καὶ συμπληρωθείσης. Καὶ εἰς τὴν ἐπανίστασιν δικαιούμεθα νὰ προβῶμεν μόνον, ἐφ' ὅσον ἐπιδιώκομεν δι' αὐτῆς καὶ καλύτερον τοῦ μέγχι σήμερον κρατοῦντος. Ἔμεθα διαρκῶς ὑποχρεωμένοι νὰ συγκρίνομεν τὰ ἔργα μας πρὸς τὰ ἔργα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα παρελείβομεν. Ὅταν λογοδοτῶμεν ἀπέναντι τῆς συνειδήσεώς μας, αἰσθανόμεθα ἀφρονιδίως ὑποκαθιστάμενον εἰς αὐτὴν τὸ παρελθὸν καὶ ὄχι τὸ μέλλον. Ἔκείνο θὰ κρίνῃ, εἴν εἴμεθα ἢ ὄχι ἀντάξιοι κληρονόμοι του.

Αὐτὴ εἶναι μοιραίως ἡ ἐντύπωσις, ἡ ὁποία γεννᾶται εἰς τὴν συνείδησιν μας, ὅταν θέτομεν ἐνώπιόν της τὸ πρόβλημα τῆς προόδου. Ἐρωτᾶται ὅμως: ἀντιμετώπισον ἀνέκαθεν ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου τὸ πρόβλημα τοῦτο; Ὑπῆρξεν ὁ ἀνθρώπος ἀνέκαθεν καταδεδικασμένος νὰ ζῇ ὑπὸ τὸ βάρος του;

Λέν πρέπει νὰ φανῇ παρὰ ἄδωκον, εἴν τονίσωμεν, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς προόδου εἶναι προῖον τῆς νεωτέρας πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἱστο-

ρίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὀλόκληροι χιλιετηρίδες — χιλιετηρίδες ὄχι τοῦ σκότους, ἀλλὰ τοῦ φωτός —, ὀλόκληροι μεγάλοι πολιτισμοὶ ἀνεπτύχθησαν καὶ ἤκμασαν, χωρὶς νὰ γεννηθῇ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου τὸ πρόβλημα τῆς προόδου. Ἡ ἰδέα τῆς κινήσεως καὶ τῆς ἐξελίξεως ἦτο εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα — ἰδίᾳ ἐν σινδουισμῷ πρὸς τὴν φύσιν — γνωστή. Ἡ ἰδέα τῆς προόδου ἦτο ἀγνωστος, τελείως ἀγνωστος. Αὐτὸ τοῦτο τὸ πληρέστερον σύστημα ἐξελίξεως, τὸ ὁποῖον παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, τὸ σύστημα ἐξελίξεως τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ ὁποῖον ἐθεμελιώθη ἐπὶ τῆς περιήμου ἀρχῆς τῆς ἐντελεχείας, δὲν γνωρίζει τὴν ἔννοιαν τῆς προόδου. Πέραν τῆς ἱεραρχίας τῶν ὄντων μὲ τὴν ἀξιολογικὴν αὐτῶν διαβάθμισιν (τὰ ὄντα ἀνήχθησαν, ὡς γνωστόν, ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς αὐτονόμους καὶ ὑπὸ ἰδίας ἐντελεχείας κινουμένας δυνάμεις) δὲν ἐπροχόρησεν ὁ Ἀριστοτέλης. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ἀημόκριτον, ἐνόησεν ἐκεῖνα, τὸ ὁποῖον παρέβλεψαν αὐταὶ αὐταὶ αἱ νεώτεραι περὶ ἐξελίξεως θεωρίαι (αὐταὶ αὐταὶ αἱ θεωρίαι τῶν Spencer καὶ Darwin), ἐνόησεν δηλαδή, ὅτι εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐπιγείων ὄντων αἱ ποιοτικαὶ διαφοραὶ οὐδέποτε ἀνάγονται εἰς ποσοτικὰς διαφορὰς καὶ ὅτι ἡ ἀνωτέρα ἐν τῇ ἐξελίξει μορφή δὲν ἀποτελεῖ ποτὲ ἀπλοῦν προῖόν τῆς κατωτέρας, ἀλλὰ, διεπομένη ὑπὸ ἰδίας ἐντελεχείας, ἐκπροσωπεῖ νέαν πάντοτε καὶ αὐτοτελῆ μορφήν, χρησιμοποιοῦσάν ἀπλῶς ὡς «ἕλην» τὴν «μορφήν» τοῦ ἀμέσως κατωτέρου ὄντος —, ἀπὸ τοῦ σημείου ὅμως αὐτοῦ μέχρι τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ φθάσῃ ὁ Ἀριστοτέλης διὰ νὰ συλλάβῃ τὴν ἔννοιαν τῆς προόδου, ὑπάρχει ἀκόμη ἀπίστευσις μεγάλη. Τὸ ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῶν ἐπιγείων ὄντων, ἔχουσα ὡς κριτήριον τὸν νοῦν, χωρεῖ διαρκῶς πρὸς μαρῆς ἀνωτέρας καὶ φθάνει μέχρι τῶν πολυπλόκων ἐνεργειῶν τῆς ψυχῆς, τοῦτο ἀποτελεῖ εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπλὴν ἀκόμη φυσικοεπιστημονικὴν πιστοποίησιν. Ὁ Ἀριστοτέλης σταματᾷ ἐκεῖ, ὅπου ἀρχίζει ἡ ἱστορία, ἐκεῖ, ὅπου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ἀρχομένη ἡ πρόοδος. Ἐν καὶ μόνον βῆμα χωρίζει βεβαίως τοῦτον ἀπὸ τοῦ Hegel, τοῦ ὁποῖου ἡ θεωρία περὶ ἱστορίας καὶ τῆς ἐν αὐτῇ σημειωμένης προόδου, ὁρισμένη ἀπὸ τοῦ ἀπολύτου κριτηρίου τοῦ νοῦ, ἐμφανίζει τὴν ἀχέσιν τοῦ Γερμανοῦ

φιλοσόφου πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη στενωτέραν ἐκείνης, ἣν οὗτος συνειδητῶς ἐκαλλιέργησε πρὸς τὸν Πλάτωνα. Τὸ βῆμα ὅμως τοῦτο δὲν ἐπεχειρήθη ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου Ἕλληνος. Δύο ὀλόκληροι χιλιετηρίδες ἔπρεπε νὰ παρέλθουν διὰ νὰ προεκταθῇ ἡ σκέψις τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ σημεῖον, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐμφανίζεται σήμερον ὡς ἀπλὴ λογικὴ συμπλήρωσις καὶ συνέχισις αὐτῆς.

2. Ποῦ ὅμως ὑφίεται τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀρχαῖος Ἕλληνα δὲν ἐγνώρισε τὴν ἰδέαν τῆς προόδου; Ὑπῆρξε τοῦτο ἀρά γε ἀπλῶς τυχαῖον;

Εἶναι λυπηρὸν, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας δὲν ἐρευνᾷ τὰ πρὸς τὴν φύσιν τῆς συνδεόμενα βελότερα αὐτὰ προβλήματα καὶ ἀιρῆνει ἀναπάντητα ἢ μᾶλλον δὲν θέτει κἄν ἐρωτήματα, ὡς τὰ ἀνωτέροι. Ὅχι μόνον οἱ τὸ γράμμα ἀπλῶς τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων μελετῶντες ἱστορικοί, ἀλλὰ καὶ ἐρευνηταί, ὡς ὁ W. Windelband, ἐρευνηταὶ διασπείσαντες ἐπιτυχῶς τὸ νεκρὸν σνήθως γράμμα καὶ ἀναζητήσαντες ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειάν του τὸν λόγον καὶ τὸν ἁρμονικὸν ὄυθμόν, ὅστις διέπει τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, δὲν ἔθεσαν κἄν τὸ πρόβλημα, πῶς καὶ διατὶ ἡ ἰδέα τῆς προόδου εἶναι προῖόν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, πῶς καὶ διατὶ ὁ ἀρχαῖος Ἕλληνα δὲν κατώρθωσεν ἢ δὲν ἠθέλησε νὰ φθάσῃ μέχρις αὐτῆς. Νύξεις ἀπλῶς ἐδόθησαν διὰ τὴν ἐρημνείαν τοῦ φαινομένου τούτου, νύξεις σπουδαῖαι βεβαίως καὶ σοβαρόταται, νύξεις ὅμως ἀφοροῦσαι τὴν μίαν ἀπλῶς πλευρὰν τοῦ προβλήματος. Ὑπεστηρίχθη συγκεκριμένως — τὴν ἄποψιν ταύτην ἀνέπτυξε καὶ παρ' ἡμῶν ὁ Γωάννης Θεοδώρακος Πουλος — ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐδημιούργησε τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας. Ὅπως ἐτονίασαμεν καὶ ἄλλοτε, συγκεκριμένως εἰς τὴν μελέτην: «Ὁ ἀνθρώπος καὶ ἡ κοινωνία» — (ἡ διατύπωσις αὐτὴ συνιστᾷ, κατ' ἡμᾶς, πληρέστερον τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος) — ὁ Ἑλληνισμὸς, θεοποιῶν τοὺς ἀνθρώπους, ἀνίγαγε τὰ πάντα εἰς κριτήρια ὑπεριστορικά, εἰς ἀπολύτους ἀξίας. Ὁ Χριστιανισμὸς ἀντιθέτως, ἐνανθρωπίζον τὸν Θεόν, ὑπέταξε καὶ τοῦτον εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς μεταβολῆς καὶ τῆς φθορᾶς καὶ ἐδημιούργησεν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἰουδαϊκῆς παραδόσεως, ἣν ἐτάχθη νὰ συνεχίσῃ, τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας. Τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ ἀποστολὴ κατάγεται ἐξ ἐντολῆς, ἡ ὁποία ἀπεκαλύφθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Καὶ ἐσήμειεν ἡ γένεσις τοῦ Χριστοῦ διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὄχι μόνον θεῖμα, ἀλλὰ καὶ ὄρισμέ-

νην χρονολογίαν. Τὸ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἱστορίας, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατόν ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου νὰ συλλάβῃ καὶ τὴν ἰδέαν τῆς προόδου, ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶναι λοιπὸν ἀναμφισβήτητον. Δὲν ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλοι λόγοι, εἰς τοὺς ὁποίους ὑφέλλεται τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς προόδου ὑπῆρξεν ἄγνωστος εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα, ἐγεννήθη δὲ μόλις κατὰ τὸν III' καὶ IV' αἰῶνα, δηλαδὴ δύο περίπου χιλιετηρίδας μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ; Ἀπλᾶί τινες καὶ σχεδὸν αὐτονόητοι παρατηρήσεις θὰ ἀρκέσωσιν, διὰ νὰ καταδείξουν, ὅτι καὶ τὰ γεγονότα αὐτὰ δὲν ὑπῆρξαν τυχαῖα, ἀλλ' ὅτι εἰς τὴν ὑπαρξίν των συνέβαλον λόγοι σπουδαῖοι καὶ ἄξιοι ἰδιαιτέρας ἐξήρσεως.

β. Ὁ ἀρχαῖος Ἕλληνας ἦτο ἀδύνατος νὰ συλλάβῃ τὴν ἰδέαν τῆς προόδου. Διὰ τὸν μυθικὸν ἀνθρώπου καὶ ὁ Ἕλληνας ὑπῆρξεν ὁ κατ' ἐξοχὴν μυθικός τύπος τοῦ ἀνθρώπου — τὸ παρελθὸν δὲν ὑπάρχει ὡς πραγματικότης. Λέγοντες, ὅτι δὲν ὑπάρχει ὡς πραγματικότης, ἐννοοῦμεν — καὶ τοῦτο ἔχει κυρίως σημασίαν —, ὅτι τὸ παρελθὸν, περιβεβλημένον τὴν μορφήν τοῦ μύθου, δὲν ἐμφανίζεται ὡς καίτι, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἀπλῶς, δὲν προβάλλει ὡς καίτι, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ συμπληρωθῇ καὶ συνεχισθῇ (συμπληροῦνται καὶ συνεχίζονται μόνον τὸ χρονικῶς περιορισμένον), ἀλλ' ἐμφανίζεται ὡς αἰώνιον παρὸν. Ὁ Ἕλληνας, ἀντιμετωπίζων τὰ πάντα ὡς παρὸν, ἠσθιάνετο τὸν κόσμον ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ ἑαυτοῦ του. Εἰς τοῦτο ἔγκειται ἡ ἐλευθερία, ἡ ὁποία διεῖλε τὴν συνείδησίν του, εἰς τοῦτο ἔγκειται καὶ ἡ τραγικότης, ἡ ὁποία συνέστα τὴν πρὸς τὸν κόσμον σχέσιν του. Τραγικὸς δὲν εἶναι εἰ μὴ μόνον ὁ ἐλεύθερος ἐκεῖνος ἀνθρώπος, ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκλέξῃ καὶ πρῶτον ἀντίθετον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἐλευθέρως ἐξετέλεσε. Τραγωδία δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἀνάγκην (ἡ ἀνάγκη γνωρίζει ἀπλῶς τὴν μοῖραν). Τραγωδία ὑπάρχει μόνον εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Ὁ ἐλεύθερος καὶ τραγικός τύπος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ αἰσθιάνεται περιορισμένην τὴν θέλησίν του ἀπὸ τὰς ἐντολάς τοῦ παρελθόντος. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγκρίνῃ τὰ ἔργα του πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα παρέδωκεν εἰς τὰς χεῖρας του τὸ παρελθόν, θεωρῶν ἐξηρημαμένην τὴν ἀξίαν των ἐκ τῆς προόδου, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσαν ἀπέναντι τούτου. Ἡ σχέσις τοῦ Ἕλληνος πρὸς τὸ παρελθόν δὲν ἐμφανίζεται καὶν ὑπὸ τὴν μορφήν, ἡ ὁποία συνιστᾷ τὴν σχέσιν

τοῦ Ἰουδαίου πρὸς τὸ παρελθόν. Ὁ Ἰουδαῖος, ἀνθρώπος οὐχὶ μυθικός, ἀλλὰ προφητικός, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἐρευνᾷ τὰς πηγὰς τοῦ παρελθόντος διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ ἐκάστοτε, ἐάν δια τῆς ὑπάρξεως καὶ πράξεός του πληροῦται τὸ ὑπὸ τῶν προφητῶν ῥηθέν. Ὁ Ἕλληνας δὲν εἶχε κατ' ἀρχὴν συνείδησιν τῆς χρονικῆς σχέσεως τοῦ παρόντος πρὸς τὸ παρελθόν. Ὁ μῦθος, ὡς αἰώνιον παρὸν, ἐφύραζετο εἰς κατὰστασιν συγχρονισμοῦ πρὸς τὴν συνείδησίν του.

4. Ἡ φύσις αὐτῆ τοῦ ἀρχαίου Ἕλληνος συνιστᾷ τοὺς λόγους, οἱ ὁποῖοι κατέστησαν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ πνεῦμα του τὴν ἰδέαν τῆς προόδου. Τοῦ ὅμως ὑφέλλεται τὸ γεγονός, ὅτι καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ (ἤρξατο δὲ αὐτῆ σημειωμένη μετὰ τὴν πρώτην ἀνατολὴν τῶν κοσμοπολιτικῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχῶν) ἐχρησιάσθησαν δύο σχεδὸν χιλιετηρίδες διὰ νὰ φθάσῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰς τὸ νὰ συλλάβῃ τὴν ἰδέαν τῆς προόδου; Μόλις κατὰ τὸν III' αἰῶνα διανοηταί, ὡς ὁ Gianbattista Vico ἐν Ἰταλίᾳ, ὁ Adam Ferguson ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ὁ Condorcet ἐν Γαλλίᾳ, ἐμφανίζονται συλλαμβάνοντες πρῶτοι τὴν ἰδέαν τῆς προόδου. Καὶ ἔσον ἀφορᾷ μὲν τὸν Vico, οὗτος εὐρισκόμενος ἀκόμη ἐν μέρει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς εἰδωλολατρικῆς περὶ κόσμου ἀντιλήψεως, ἢ μᾶλλον συνδυάζων ταύτην πρὸς τὸν μῦθον τῶν βιβλικῶν θεοκειῶν περὶ τοῦ ἀπολεσθέντος Παραδείσου, συγκροτεῖ σχῆμα ἐξελέξεως βασιζόμενον ἐπὶ ἀρχῆς ἀντιστροφῆς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς προόδου. Τὴν περίοδον τῶν θεῶν διεδέχθη, κατ' αὐτόν, ἡ περίοδος τῶν ἡρώων, ταύτην δὲ ἡ περίοδος τῶν ἀνθρώπων, τῶν κοινῶν θνητῶν. Ὁ Adam Ferguson διέκρινε πρῶτος τὰ στάδια τῆς προοδευτικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐξελέξεως. Τὸ σχῆμα τῆς ἐξελέξεως, τὸ ὁποῖον συνεκρότησεν αὐτός καὶ συμπαύτως πρὸς τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται ὁ ἀνθρώπος διερχόμενος τὰ στάδια τῆς ἀγριότητος, τῆς βαρβαρότητος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, παρελήφθη ὑπὸ τῶν πρώτων ἐθνολόγων καὶ ἐξηκολούθησεν ἰσχυρὸν μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Morgan καὶ τοῦ Friedrich Hegels. Εἰς τὸν Condorcet τέλος ὑφέλλεται ἡ πρώτη συστηματικώτερα σύλληψις τῆς ἰδέας τῆς προόδου. Οὗτος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τελῶν τοῦ διδασκάλου του Unger, περιέγραψεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν προόδον τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἐμβρυονιδῶν κοινωνικῶν συγκροτημάτων μέχρι τῆς ἐλευθέ-

ρας πολιτείας, ὅπως ἐδέσπισε ταύτην ἡ Γαλλικὴ ἐπαναστάσις, εἰς τὸ ἔργον τῆς ὁποίας συνέβαλεν, ὡς γνωστόν, ἐνεργῶς ὁ Condorcet.

Οἱ πρῶτοι λοιπὸν συγγραφεῖς, οἱ ὅποιοι, συλλαβόντες τὴν ἰδέαν τῆς προόδου, ἐπεχείρησαν νὰ ἐφαρμόσουν ταύτην ἐπὶ τῆς ἱστορίας, ὑπῆρξαν οἱ Vico, Ferguson καὶ Condorcet. Ὁ τρόπος ὁμοῦς, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐνεκρίναν τὴν ἱστορίαν τελοῦσαν ὑπὸ τὸν νόμον τῆς προόδου, ὑπῆρξεν ὑπὲρ τὸ δέον ἀρελῆς (τοῦτο ἰσχύει ὡς πρὸς τὸν Vico καὶ τὸν Ferguson) ἢ (καὶ τοῦτο ἀφορᾷ τὸν Condorcet) συγκεχυμένος ἀκόμη καὶ ἀκαθόριστος. Εἰς τὰς Saint-Simon καὶ Comte ἀφ' ἑνός, οἱ ὅποιοι ἀρνήθησαν ἀπὸ τοῦ Condorcet, ἀφ' ἑτέρου ὅμως καὶ κυρίως εἰς τὸν γερμανικὸν ἰδεαλισμὸν τοῦ 19' αἰῶνος, συγκεχυμένως δὲ εἰς τὸν Hegel καὶ τὸν Marx, ἀρεῖλεται ἡ βαθυτέρα πλέον καὶ συστηματικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἰδέας τῆς προόδου. Ἡ περὶ ἱστορίας μάλιστα θεωρία τοῦ Marx, καθ' ἣν ἡ ἐν αὐτῇ σημειωμένη πρόοδος ἀνιέγεται κατὰ τελευταῖον λόγον εἰς τὰς προοδευτικὰς ἀνατροπὰς, τὰς ὁποίας ὑφίστανται τὰ μέσα παραγωγῆς καὶ ἐν γένει ἡ τεχνικὴ, προσφέρει εἰς ἡμᾶς καὶ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖον ἐδέσμιεν ἀνωτέρω. Ἐάν ἡ ἰδέα τῆς προόδου συνελήφθη μόλις κατὰ τὸν 11' αἰῶνα, τοῦτο ἀρεῖλεται εἰς τὸν ἀπλοῦστατον λόγον, ὅτι μόνον ὁ ἄνθρωπος τῆς νεωτέρας ἐποχῆς εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ βλέπῃ τὴν πρόοδον βαίνουσαν μετὰ τὴν καταπληκτικὴν ἐκείνην ταχύτητα, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσεν αὐτὴ εἰς τὴν σφαῖραν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς τεχνικῆς. Αἱ νέαι διαρκῶς καὶ καταπληκτικαὶ ἐφευρέσεις, εἰς τὰς ὁποίας προέβηεν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, κυρίως ὅμως ὁ ἰσχυρὸς ἀντίκτυπος, τὸν ὁποῖον ἤσκησαν αὐτὰ ἐπὶ τὰ μέσα παραγωγῆς καὶ κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν, μετέβαλον θεμελιωδῶς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι τῆς ζωῆς. Ὁ κλειστὸς ἐκεῖνος καὶ ἥρεμος τύπος τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος, ἰστιάμενος ἀκίνητος ἐπὶ τῆς γῆς τῶν προγόνων του, ἠσιδάνετο τὴν στιγμὴν συμριλιωμένην καὶ ἐνουμένην ἁρμονικῶς μετὰ τὴν αἰωνιότητα, ἐξετοκίσθη αἰφνιδίως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, ὁ ὁποῖος ὑπεχρεώθη ὑπὸ τῶν πραγμάτων νὰ παύσῃ θαυμάζων καὶ ἀπορῶν. Καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον χθὲς ἀκόμη ἐθεώρει ὡς τὸ καταπληκτικότερον τῶν θαυμάτων, ἀπεδεικνύετο τὴν ἐπομένην ὡς παροδικὴ τις πρόοδος, ὡς βῆμα προ-

ρισμένον νὰ συμπληρωθῇ ὑπὸ νέας πάλιν ἐφευρέσεως, τελειότερας, καταπληκτικότερας. Μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἤρξαντο ἀναπτυσσόμεναι θετικῶς αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, κυρίως ὅμως μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἤρξαντο οἱ ἄνθρωποι ἐφαρμόζοντες πρακτικῶς, δηλαδὴ εἰς τὴν σφαῖραν τῆς τεχνικῆς, τὰ διδάγματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν — (εἰς τὸν Leonardo da Vinci, τὸ μέγα τοῦτο πνεῦμα τῆς ἀναγεννήσεως, ἀρεῖλεται ἡ πρώτη συστηματικὴ ἐφαρμογὴ τῶν διδαγμάτων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς τεχνικῆς), ἡ πρόοδος, ἡ ὁποία ἐσημειοῦτο εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μέσων παραγωγῆς, ἦτο τόσο βραδεῖα, ὥστε δυσκόλως συνελαμβάνετο ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι μέχρι τῶν ἀμέσως προηγηθέντων τῆς ἀναγεννήσεως αἰώνων, κατὰ τοὺς ὁποίους κατελήφθησαν αἰφνιδίως οἱ ἄνθρωποι ὑπὸ τῆς μανίας τῶν ἐφευρέσεων, (ἡ μανία αὕτη ἤρξατο ἐκδηλουμένη ἀπὸ τοῦ 1250) περίπου καὶ ἐντεῦθεν, ἀναρτίθηται δὲ εἶναι τὰ ἐκδοθέντα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τεχνολογικὰ βιβλία, δι' ὧν ἐπεδιώκετο ἡ διάδοσις καὶ προπαγάνδισις τῶν ἐφευρέσεων), ἡ ἔννοια τοῦ ἐφευρέτου ἦτο ἄγνωστος. Ὁ θυμὸς τῆς ζωῆς ἦτο τόσο ἀργός, ἡ ἐλαχίστη τῶν τελειοποιήσεων εἰς τὰ χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων μέσα παραγωγῆς ἀπῆτει τόσο γενεῶν τὴν διάβασιν, ὥστε οὐδέποτε σχεδὸν ἦτο δυνατόν νὰ συνδυασθῇ ἡ πρόοδος αὕτη πρὸς τὸ ὄνομα ἑνὸς ἀνθρώπου, ἑνὸς ἐφευρέτου καὶ νὰ ὁρισθῇ χρονολογικῶς. Μοιραῖον σύμπτωμα τῆς βραδεύσεως αὐτῆς ἐξελίξεως ὑπῆρξε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔβλεπε τὴν ζωὴν ὡς πρόοδον. Ἐπρεπε νὰ παρέλθουν ἀπὸ τοῦ Μεσαίωνος καὶ ἐντεῦθεν ἀρχετοὶ αἰῶνες διὰ νὰ συνειδητοποιηθῇ καὶ συληφθῇ θεωρητικῶς τὸ πρόβλημα τῆς προόδου. Καὶ συνελήφθη, ὡς εἶδομεν, κατὰ τὸν 11' αἰῶνα, συνελήφθη ὅμως κατ' ἀρχὰς κατὰ τρόπον συγκεχυμένον καὶ ἀρελῆ. Ἐὶς τὸ ὅτι ἡ ἀφορμὴ, ἡ ὁποία ἀπεκάλυπεν εἰς τὴν συνέληψιν τῶν διανοητῶν τοῦ 11' αἰῶνος, τὸ πρόβλημα τῆς προόδου — (ὡς τοιαύτη ἀφορμὴ ἐχρησίμευσεν ἡ ταχεῖα πρόοδος τῆς τεχνικῆς) — ἀποτελεῖ κατὰ τελευταῖον λόγον καὶ τὴν αἰτίαν, ἡ ὁποία κινεῖ πρὸς τὴν πρόοδον, δὲν ἐγένετο ἀμέσως ἀντιληπτόν. Ὁ Ferguson π. χ. καὶ ὁ Condorcet δὲν ἀντελήφθησαν, ὅτι τὸ ἀστικὸν κίνημα, τοῦ ὁποῖου ἐνεκρίναντο ὡς ἰδεολογικοὶ φορεῖς, ὑπῆρξεν ὡς ὁποῖοτε

συνδεδεμένον πρὸς τὰς μεγαλειώδεις ἀνατροπὰς, αἱ ὁποῖαι ἐπῆλθον εἰς τὰ μέσα παραγωγῆς καὶ κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν. Ἄν ἀντελήφθησαν, ὅτι ἡ πρόοδος σημειοῦται κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς τεχνικῆς καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ἀντανανταῶς αὐτὴ καὶ ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς τῶν κοινωνιῶν ὀργανώσεως. Πρῶτος ὁ Marx συνέλαβε τὸ πρόβλημα εἰς τὴν βαθύτεραν αὐτοῦ οὐσίαν καὶ ζῶν ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ πραγματοποιηθέντος πλέον ἀστικοῦ καθεστώτος, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ συνεχιζομένη καὶ ὑπὸ τὸ καθεστὸς τοῦτο πρόοδος τῆς τεχνικῆς ἢ ἀδηγήσῃ κατ' ἀνάγκην καὶ εἰς τούτου τὴν ἀνατροπὴν. Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Herbert Spencer, ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἀγγλικῆς κοινωνιολογίας καὶ ὁ τελευταῖος τῶν μεγάλων θεωρητικῶν ἀντιπροσώπων τῆς φιλελευθέρου ἀστικῆς ἰδεολογίας, ἔβλεπε τὴν πρόοδον ἐκπληροῦσαν τὸν ἀνώτατον αὐτῆς σκοπὸν διὰ τῆς πραγματοποίησεως τοῦ ἀστικοῦ καὶ βιομηχανικοῦ καθεστώτος, ὁ Marx ἐδίδασκεν, ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀστικὸν καθεστὸς ἢ καταστῆ ἀσυνβίβαστον πρὸς τὰ διαρκῶς περισσότερον τελειοποιούμενα μέσα παραγωγῆς καὶ ἢ ἀδιαφορῆ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀντινομίας, ἡ ὁποία μοιραίως ἢ ἀπορροῆ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς πρόοδου τῆς τεχνικῆς. Εἰς τοῦτο λοιπὸν ἔγκειται ἡ μεγάλη ἐπιστημονικὴ ἀνοικάλυψις τοῦ Marx: ὅτι τὴν πρόοδον, ἡ ὁποία ἀναντιρρότως σημειοῦται εἰς τὴν ἱστορίαν, ἐθεώρησαν οὕτως ἐξηρημαμένην ἀπὸ τὴν τελειοποίησιν τῶν μέσων παραγωγῆς, ἀπὸ τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς, δηλαδή ἀπὸ τὴν ἐκλογίκευσιν τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν. Ἐρωτᾶται ὅμως ἤδη: Μήπως ἡ ἀνοικάλυψις αὕτη, ἡ ὁποία αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἐπῆρξε πρῶτα κοσμοϊστορικῆς σημασίας (δι' αὐτῆς δὲν ἠομηγεύθη ἀπλῶς ἡ ἱστορία, ἀλλ' ἐδόθη ἡ ἀφορμὴ πρὸς νέαν ἱστορικὴν δημιουργίαν), μήπως ἡ ἀνοικάλυψις αὕτη παρέσχε τὸν Marx καὶ τοὺς Μαρξιστὰς εἰς ὑπερβολὰς ἀδικούσας τὸ ἔργον των καὶ μειούσας τὸ κῆρος τοῦ ἔργου τούτου;

Ὁ. Εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα ἢ ἐπιχειρήσομεν νὰ ἀπαντήσομεν, ἀντιμετωπίζοντες τὸν Μαρξισμόν ὑφ' ἣν μορφήν ἐμφανίζεται οὗτος σήμερον διαδεδομένος καὶ ἀδιαφοροῦντες ἐν τῷ προκειμένῳ, εἴαν ἡ μορφή αὕτη ἀνήκῃ πρῶτα εἰς τὸν Marx ἢ εἴαν ἐδημιουργήθη ἐν μέρει καθ' ὑπέρβασιν τῆς διδασκαλίας του. Τὸ πρόβλημα, τίνες τῶν Μαρξιστῶν εἶναι συνεπεῖς πρὸς τὸν διδάσκαλον καὶ εἶναι πρῶτα

ὀρθόδοξοι, ἢ ἀπῆται ἰδιαιτέραν ἔρευναν, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς παρουσῆς πραγματικῆς. Ἐὰν ἦτο ὅμως καὶ ἔξαιρέτως δύσκολον — εἴαν ὄχι ἀδύνατον — νὰ ἀποφανθῆ τις περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Marx — καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἰδιαιτέρας χαρακτηριστικὸν αὐτῆς στοιχεῖον — δὲν ἐρμηνεύεται ἀπλῶς διὰ λόγον, ἀλλ' ἐρμηνεύεται διὰ πράξεον, δὲν ἀποβλέπει μόνον εἰς τὸ νὰ μεταβάλλῃ τὴν πραγματικότητα εἰς θεωρίαν, ἀλλ' ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὸ νὰ μετατρέψῃ τὴν θεωρίαν εἰς πραγματικότητα. «Οἱ φιλόσοφοι», λέγει ὁ Marx, «ἠομήνευσαν τὸν κόσμον κατὰ διάφορον ὁ καθὲς τρόπον. Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον ἀξίζει, εἶναι νὰ μεταβάλουν τὸν κόσμον». Τοιαύτη θεωρία, ἡ ὁποία ζητεῖ νὰ εἶναι πραγματικότης, νὰ εἶναι ζωὴ, μοιραῖον εἶναι νὰ δημιουργῆ ἀντιθέσεις μεταξὺ αὐτῶν τούτων τῶν ὀπαδῶν της. Ἀπευθυνομένη οὐχὶ μόνον πρὸς τὴν θεωρητικὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν πρακτικὴν τοῦ ἀνθρώπου συνείδησιν, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ συλληφθῆ ἀντικειμενικῶς. Ὁ ἐπιχειρῶν νὰ συλλάβῃ ταύτην, προσέρχεται εἰς αὐτὴν μὲ ὀλόκληρον τὸν ἑαυτὸν του, ὄχι μόνον μὲ τὴν ψυχρὰν λογικὴν, ἀλλὰ μὲ τὰ πάθη καὶ τὰ αἰσθήματά του, μὲ τὰς προλήψεις καὶ τὰς ὑποκειμενικὰς του κλίσεις. Τὴν στείαν, τὴν ὁποίαν λαμβάνομεν ψυχρικῶς ἀπέναντι τοῦ Μαρξισμοῦ, εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορίζουν ἢ μᾶλλον προσδιορίζουν συνήθως κατ' ἀνάγκην καὶ παρῶντες ξένοι πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν μας συνείδησιν, παρῶντες ἄλλοι καὶ ὅμως ἰσχυρότεροι παλλῶντες καὶ δημιουργικώτεροι τῶν δυνάμεων τῆς λογικῆς μας. Ὡς τοιοῦτοι παρῶντες ἐμφανίζονται ἄλλοτε ὁ πόνος, τὸν ὁποῖον αἰσθανόμεθα διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἄλλοτε ἡ πικρία τοῦ κοινωνικῶς ἠδικημένου, ἄλλοτε ἡ θέλησις πρὸς ἐπιταχύνειν. Οἱ παρῶντες αὐτοί, τοὺς ὁποῖους αὐτὸς οὗτος ὁ Μαρξισμὸς θεωρεῖ ὡς δρωῦντας δημιουργικῶς εἰς τὴν ἱστορίαν, προσδιορίζουν καὶ τὴν σχέσιν μας πρὸς τὸν Μαρξισμόν, ἰδίᾳ ὅταν ἡ σχέση αὕτη προσλαμβάνῃ μορφήν θετικὴν. Λιὰ τῆς θετικῆς ἄλλως τε σχέσεώς μας πρὸς τὸν Μαρξισμόν, δὲν παρατηροῦμεν ἀπλῶς ὡς τύποι θεωρητικοὶ τὸν κόσμον καὶ τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ δημιουργοῦμεν ἱστορίαν, διότι προσχωροῦμεν εἰς τὸ κίνημα ἐκεῖνο, ἀπὸ τὴν ἐκβασιν τοῦ ὁποῖου ἐξαρτᾶται ἡ προσεχὴς τῆς ἀνθρωπότητος ἐξέλιξις καὶ τύχη.

Λαμβανομένων λοιπὸν ὑπ' ὄψιν τῶν δυσκολιῶν, αἱ ὁποῖαι συνδέον-

ται πρὸς πᾶσιν προσπάθειαν ἐξακριβώσεως τοῦ ὀρθοῦ πνεύματος τῆς διδασκαλίας τοῦ Μάρξ, θὰ ἀποφύγομεν ἐν τῷ προκειμένῳ—δὲν εἶναι ἄλλως τε καὶ ἀναγκαῖον—να ἐρωτήσωμεν, τί ἀκριβῶς περὶ τῆς ἱστορίας ἐδίδαξεν ὁ Μάρξ, καὶ θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸ νὰ ἀναπαραστήσωμεν δι' ὀλίγων τὴν θεωρίαν ἐκείνην, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται συνήθως ὡς Μαρξισμός, συγκεκριμένως δὲ ὡς ἱστορικὸς ἕλισμός. Λέν θὰ ἐξετάσωμεν τὸ φιλοσοφικὸν καὶ γνωσιολογικὸν περιεχόμενον τῆς περὶ ἱστορίας θεωρίας τοῦ Μαρξισμοῦ, περιεχόμενον, ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον διαφωνοῦν οἱ Μαρξισταί, ἄλλοι μὲν τούτων, ὡς π.χ. ὁ Max Adler καὶ ὁ Karl Vorländer, ἀνίγοντες τὴν θεωρίαν ταύτην εἰς ἀρχὰς ἰδεαλιστικὰς ἢ ἀπλῶς θετικιστικὰς, ἄλλοι βισίζοντες ταύτην ἐπὶ τῆς κοινῆς περὶ ὕλισμοῦ ἀντιλήψεως, ἄλλοι τέλος θεμελιοῦντες αὐτὴν ἐπὶ τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ, ὡς ἐπραξίαν κατ' ἐξοχὴν ὁ Lenin, ὁ Georg Lukacs καὶ ὁ Karl Korsch. Ἀσχέτως πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἀρχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναχθῇ, ἡ περὶ ἱστορίας θεωρία τοῦ Μαρξισμοῦ ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς, ὅπως ἀντιμετωπίσωμεν αὐτὴν ὡς ἀπλὴν κοινωνιολογικὴν θεωρίαν. Ἡ κοινωνιολογικὴ θεωρία, ἀδιαφοροῦσα, ὡς ἐλέχθη ἤδη, περὶ τῆς πρώτης καὶ ἀπωτέτης αἰτίας τῶν ὄντων, ἐξάγει ἐκ τῆς ἐμπειρικῆς (καὶ μόνον ἐμπειρικῆς) παρατηρήσεως τῆς ἱστορίας ὁρισμέναις ἀρχαῖς, ἀρχαῖς, δι' ὧν τάξινομεῖται καὶ ἐξηγεῖται ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα. Ἄς ἴδωμεν λοιπόν, ποία εἶναι ἡ κοινωνιολογικὴ περὶ ἱστορίας θεωρία τοῦ Μαρξισμοῦ καὶ ἄς ἐξετάσωμεν ταύτην ἀσχέτως πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἀρχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναχθῇ. Πρώττοντες τοῦτο, εἴμεθα ἄλλως τε συνεχεῖς πρὸς τὸ αἴτημα, τὸ ὁποῖον συνειδητῶς διετύπωσαν οἱ Marx καὶ Engels, ὅπως ἐκληρωθῇ ὁ Μαρξισμὸς οὐχὶ ὡς φιλοσοφία, ἀλλ' ὡς σύστημα ἐπιστημονικόν.

Ἡ ἱστορία, κατὰ τὸν Μαρξισμόν, ἀρχεται ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι ἀρχοῦνται δημιουργοῦντες ἀπ' ἑαυτῶν τὴν ὕλικήν των ζωὴν. Ἡ πρώτη ἱστορικὴ πράξις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ προϊξίς, ἡ ὁποία διέστειλε τοῦτον θεμελιωδῶς ἀπὸ τὰ ζῷα, ὑπῆρξεν ἐκείνη, δι' ἧς ἤρξατο οὗτος παράγων τὰ μέσα τῆς διατροφῆς καὶ ζωῆς του. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἐξετέλεσεν ὁ ἄνθρωπος τὴν προϊξίν ταύτην καὶ εἰσῆλθε τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν ἱστορικὴν ζωὴν, ὑπετάγη εἰς τὰ ἔργα

τῶν ἰδίων αὐτοῦ χειρῶν. Τὰ μέσα παραγωγῆς ἐμφανίζονται ὡς ὁ ὄνθμιστις τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐξέλιξις τῶν μέσων παραγωγῆς συνιστᾷ καὶ καθορίζει τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὅλης κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ θεμελιώδης πραγματικότης, ἡ ὁποία, κινουμένη καὶ ἐξελισσομένη, δημιουργεῖ τὴν ἱστορίαν, εἶναι ἡ τεχνολογικὴ πραγματικότητα. Ἀπὸ τὴν μορφήν, ὑφ' ἣν ἐμφανίζονται τὰ μέσα παραγωγῆς, ἐξαρτᾶται ἡ μορφή, ὑφ' ἣν ἐμφανίζεται ἡ οἰκονομικὴ, πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας. Ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν ὑφίστανται τὰ μέσα παραγωγῆς, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς, ἐξαρτᾶται ἡ ἐξέλιξις καὶ πρόοδος, ἡ ὁποία σημειοῦται εἰς τὴν οἰκονομικὴν, πολιτικὴν καὶ πνευματικὴν συγκρότησιν τῆς κοινωνίας. «Κατακτῶντες νέαις παραγωγικαῖς δυνάμεις», λέγει ὁ Marx, εἰς τὸ ἔργον του: «Ἡ ἀθλιότης τῆς φιλοσοφίας», «μεταβάλλουν οἱ ἄνθρωποι τὸν τρόπον τῆς παραγωγῆς, μεταβάλλοντες δὲ τὸν τρόπον τῆς παραγωγῆς, μεταβάλλουν τὰς κοινωνικὰς τῶν συνθήκας. Ὁ χειροκίνητος μύλος θὰ σᾶς δώσει κοινωνίαν μετὰ κραιώζοντος ἢ ἀπρωκίνητος μύλος θὰ σᾶς δώσει κοινωνίαν μετὰ κεφαλαιοκρατίου βιομηχανίου». Οἱ αὐτοὶ τέλος ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι προσαρμόζον τὰς κοινωνικὰς τῶν συνθήκας, συγκεκριμένως δὲ τὴν οἰκονομικὴν συγκρότησιν τῆς κοινωνίας εἰς τὴν ὕλικήν των παραγωγικότητα, δημιουργοῦν καὶ τὴν πνευματικὴν των ζωὴν συμφύως πρὸς τὰς κοινωνικὰς τῶν συνθήκας. Τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀνθρώπου δὲν προσδιορίζει ἡ συνείδησις αὐτοῦ. Ἡ ἀλήθεια ἐγκείται, κατὰ τὸν Marx, εἰς τὴν ἀντιπροσφῆν τῆς ἀνωτέρου φράσεως: Τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου προσδιορίζει ἡ κοινωνικὴ του ὑπαρξις. Ἡ φράσις αὕτη, ἡ ὁποία διετυπώθη τὸ ἀρχαῖον εἰς τὴν «Γερμανικὴν ἰδεολογίαν» καὶ ἐπανελήφθη κατὰ λέξιν εἰς τὸν πρόλογον τῆς «Κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», ἔχει θεμελιώδη διὰ τὸν Μαρξισμόν σημασίαν.

Καὶ ἐρωτᾶται ἤδη: Πῶς διενεργεῖται ἡ ἐξέλιξις αὕτη τῆς ἱστορίας, δι' ἧς ἐμφανίζεται διαρκῶς ἡ οἰκονομικὴ συγκρότησις τῆς κοινωνίας, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἡ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ μεταβαλλομένη ἀναλόγως τῆς πρωτοδευτικῆς μεταβολῆς, τὴν ὁποίαν ὑφίστανται τὰ μέσα παραγωγῆς; Πῶς ἐκδηλοῦται ἡ σχέση τῶν μέσων παραγωγῆς πρὸς τὴν οἰκονομικὴν συγκρότησιν τῆς κοινωνίας;

6. Τὰ ἀνωτέρα τεύχνητα ἐρωτήματα μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀντιμε-

τόπισιν ἐνὸς ἐκ τῶν δυσχερεστέρων, ἀλλὰ καὶ ὀφραιοτέρων προβλημάτων τοῦ Μαρξισμοῦ. Μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος τῆς διαλεκτικῆς.

Ὁ χαρακτηριστὴς τῆς ὀλισθητικῆς διαλεκτικῆς εἶναι κατὰ πρῶτον λόγον ἀπλῶς μεθοδολογικός. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι μέθοδος παρατηρήσεως τῆς ἱστορίας. Ὁ Μαρξ τονίζει εἰς τὸν πρόλογον τοῦ «Κεφαλαίου» ῥητῶς, ὅτι ἡ διαλεκτικὴ συνίσταται εἰς τὸ νὰ βλέπωμεν τὴν πραγματικότητα κινουμένην, εἰς τὸ νὰ συλλαμβάνωμεν τὰς μορφάς, ὑφ' ἃς ἐμφανίζεται αὕτη, ὄχι ἀπλῶς ὡς κἄτι τὸ δεδομένον, ἀλλὰ καὶ ὡς κἄτι τὸ παροδικόν. Διαλεκτικὴ εἶναι ἡ μέθοδος, δι' ἧς, παρατηροῦντες τὴν πραγματικότητα, βλέπωμεν ταῦτοχρόνως καὶ τὴν ἄρνησίν της, δηλαδή τὴν ἀναγκαίαν της μεταβολήν. Κατὰ τρόπον ἀνάλογον ἐκφράζεται καὶ ὁ H e g e l εἰς τὴν κριτικὴν, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν εἰς βίβλος τοῦ D i l l e r i n g. Ὁ πιστοποιῶν τὸν τρόπον, καθ' ὃν γεννῶνται, κινουῦνται, συμπλέκονται καὶ παρέρχονται τὰ πράγματα, ἰσχυρίζεται, κατὰ τὸν H e g e l, τὴν μέθοδον τῆς διαλεκτικῆς.

Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι λοιπὸν κατὰ πρῶτον λόγον μέθοδος παρατηρήσεως τοῦ κόσμου, εἰδικότερον δὲ τοῦτο ἄλλως τε ἐνδιαφέρει ἡμῶς ἐνταῦθα—τῆς ἱστορίας. Ἐπὶ τῇ βίβλῳ τῆς μεθόδου αὐτῆς ἠρεμήσεν ὁ Μαρξ καὶ ἀνέλυσε κυρίως καὶ λεπτομερῶς τὸ κεφαλαιοκρατικὸν καθεστῶς. Ἐπὶ τῇ βίβλῳ τῆς μεθόδου τῆς διαλεκτικῆς συνέλαβεν ὁ Μαρξ τὸ καθεστῶς τοῦτο ὄχι μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτό, ἀλλὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἄρνησίν του, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀναγκαίαν ἄρνησίν του, τὸν κομμουνισμόν. Ὁ κομμουνισμὸς, ἀποτελῶν ἄρνησιν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστῶτος, τὸ ὁποῖον ὡσαύτως ἐγεννήθη ὡς ἄρνησις ἄλλου προηγουμένου καθεστῶτος, ἐμφανίζεται ὡς ἄρνησις ἄρνήσεως, δηλαδή ὡς τρίτη τις μορφή, ὑφ' ἣν αἴρονται συνθετικῶς τὸ ἀστικὸν καθεστῶς καὶ τὸ καθεστῶς ἐκεῖνο, ἐκ τῆς ἄρνήσεως τοῦ ὁποίου προήλθεν ἡ κεφαλαιοκρατία. Διὰ τὴν νοηθῆ πλῆρως ἡ παρατήρησις αὕτη, εἰδικότερον δὲ ἡ ἐννοία τῆς «ἄρνήσεως» εἰς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Μαρξισμοῦ, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐπιστρέψωμεν νοητῶς εἰς τὴν πηγὴν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξεπήδησεν ἡ ὀλισθητικὴ διαλεκτικὴ. Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Μαρξ προήλθεν ἐκ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ H e g e l, τοῦ τελευταίου τούτου ἐκ τῶν μεγάλων ἀντιπροσώπων τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ.

Συμφώνως πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ H e g e l, πᾶσα ἐννοία—(εἰς τὰς ἐννοίας δὲ ἀναφέρεται κατὰ πρῶτον λόγον ἡ ἰδεαλιστικὴ διαλεκτικὴ)—τείνει ἀφ' ἑαυτῆς, δηλαδή διὰ τῆς ἄρνήσεως καὶ ἀντιθέσεως, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει εἰς αὐτήν, πρὸς νέαν τινὰ ἐννοίαν, ἡ ὁποία ὅμως νέα ἐννοία αἴρει τὴν ἐξ ἧς προήλθεν ἀντίθεσιν μόνον καὶ μόνον διὰ τὴν προκαλέσῃ τὴν γένεσιν νέας ἀντιθέσεως, ἡ ὁποία εἶναι μὲ τὴν σειράν της ἐπίσης προσωρισμένη νὰ διαλύσῃ τὴν δημιουργηθεῖσαν ἐννοίαν. Ταιουτοτρόπως ἐμφανίζονται αἱ ἐννοιαὶ ὡς δυνάμεις ἀφ' ἑαυτῶν κινούμεναι καὶ συνεχόμεναι πρὸς ἀλλήλας, ὡς δυνάμεις ἀνήκουσαι εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ καθολικὸν σύστημα (ἡ καθολικότης εἶναι ἀκριβῶς ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς διαλεκτικῆς). Κινουῦνται δέ, προάγονται καὶ συντίθενται αἱ ἐννοιαὶ, ὠθούμεναι ὑπὸ τῆς ἐνυπαρχούσης εἰς αὐτὰς καὶ μηδέποτε ἀτονούσης δυνάμεως τῆς ἄρνήσεως, τῆς ἀντιθέσεως. Ἡ ἀντίθεσις ἐξασφαλίζει εἰς τὴν σκέψιν μας τὸ ἀπειρον. Ἐν ᾧ ἡ ἀπλῶς λογικὴ σκέψις ἔχει πάντοτε ὡς ἀντικείμενόν της κἄτι, τὸ ὁποῖον κεῖται ἐκτὸς ἑαυτῆς, κἄτι, τὸ ὁποῖον τὴν δεσμεύει καὶ τὴν περιορίζει, ἡ διαλεκτικὴ σκέψις—καὶ τοῦτο τονίζεται ὑπὸ τοῦ H e g e l ῥητῶς εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ ἐγκυκλοπαιδεία»—ἔχει τὸν ἑαυτὸν της ἀκριβῶς ὡς ἀντικείμενον καὶ δεσμεύεται μόνον ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτῆς ἐνεργείας. Συνίσταται δὲ ἡ ἐνέργεια τῆς διαλεκτικῆς σκέψεως—(τὴν ὁποίαν ὁ H e g e l ὀνομάζει καὶ «ἄπειρον σκέψιν»)—εἰς τὸ ὅτι τείνει πρὸς ἀνωτέρας διαρκῶς συνθέσεις ἐννοιολογικῶν μονάδων, χωρὶς εἰς τὴν τάσιν της ταύτην νὰ ὑπάρχῃ τέλος, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ὄριον καὶ φραγμὸς.

Εἰς τὴν μεγαλειώδη αὐτὴν σύλληψιν τοῦ H e g e l ὑπάρχει κἄτι, τὸ ὁποῖον χορῆσι ἰδιαιτέρας προσοχῆς καὶ ἐρμηνείας. Τί σημαίνει ἡ ἄρνησις ἢ ἀντίθεσις, ἡ ὁποία, ἐνυπάρχουσα εἰς πᾶσαν ἐννοίαν, ὀδηγεῖ πρὸς τὴν ἄρσιν της καὶ πρὸς τὴν δημιουργίαν νέας, ἀνωτέρας ἐννοίας;

Ὁ W e r n e r S o m b a r t εἰς τὴν δοξαστικὴν καὶ ἀδίκον κριτικὴν, ἣν ἤσκησεν εἰς βίβλος τοῦ Μαρξ ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «Ὁ προλεταριακὸς σοσιαλισμὸς», χαρακτηρίζει ὡς σφάλμα καὶ δὴ ὡς σφάλμα βαρύτερον τῶν Μαρξ καὶ H e g e l τὸ ὅτι ἐμφανίζον ὡς διαλεκτικὴν ἄρνησιν ἐννοίας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀντιρᾶσκουν ἀπολύτως, ἀλλ' ἀντιτίθενται δηλ. διαφέρουν ἀπλῶς πρὸς τὴν ἐννοίαν, ἡ ὁποία λαμβάνεται ὡς θέσις. Κατὰ τὸν Μαρξ π. χ. ἄρνησις τοῦ φεουδαλικοῦ μονοπω-

λίου είναι ὁ ὑπὸ τὸ ἀστικὸν σύστημα ἀναπτυχθεὶς συναγωνισμὸς, ἀρνησις δὲ τῆς ἀρνήσεως ταύτης τοῦ φρεουδαλικοῦ μονοπωλίου εἶναι ὁ κομμουνισμὸς. Τοιοῦτου εἴδους διαλεκτικὴ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει, κατὰ τὸν Sombart, πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Hegel, διότι ἐνῶ ὁ Hegel ἀναζητεῖ τὴν διαλεκτικὴν ἀντίφασιν, ὁ Marx περιορίζεται εἰς τὴν πιστοποίησιν ἀπλῶν ἀντιθέσεων. Μὲ ἄλλας λέξεις: μόνον τότε βὰ ἦτο, κατὰ τὸν Sombart ὁ Marx συνεπῆς πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Hegel, εἰν ὡς ἀρνησιν τοῦ φρεουδαλικοῦ μονοπωλίου ἐχαρακτήριζε τὸ μηδέν, διότι μόνον τὸ μηδέν ἀντιπράσκει πλήρως πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ φρεουδαλικοῦ μονοπωλίου, ἐνῶ ὁ συναγωνισμὸς ἀντιτίθεται ἀπλῶς πρὸς τὸ φρεουδαλικὸν μονοπώλιον, εἶναι δηλαδὴ ἀπλῶς κἄτι διάφορον αὐτοῦ.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Sombart ἐμφανίζεται παραρηγηθεὶς αὐτὴν ταύτην τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Hegel καὶ ἀποδίδει εἰς τὸν Marx σφάλμα, εἰς τὸ ὁποῖον οὗτος οὐδόλως περιέπεσε. Ἡ μάλλον χαρακτηρίζει ὡς ἐσφαλμένην τὴν δοθῆν ἀκριβῶς ἀπόδοσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Hegel. Καὶ ἡμεῖς ἄλλοτε, παρουσιάζοντες ὑπὸ τοῦ Sombart καὶ μὴ ἔχοντες ἐπισημῶς ὑπ' ὄψιν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Hegel (χρειαζόμεθα ἄλλως τε πολυτελεῖς ἔργον διὰ τὴν συλλήβητις πλήρως τὸ νόημά της), ἐπερρίψαμεν τὴν αὐτὴν κατὰ τοῦ Marx μορφήν. Εἰς τὴν ἐν ἔτει 1928 δημοσιευθεῖσαν πραγματείαν ἡμῶν «Κριτικὴ τοῦ ἱστορικοῦ ὀλισμοῦ», τὴν ὁποῖαν σήμερον ἀπ' ἀρχῆς σχεδὸν μέτροι τέλους ἀπαρνούμεθα, ἐνομίσσαμεν ὡσαύτως, ὅτι ἐδοξασίμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸν Marx ὡς συγχέοντα τὴν ἔννοιαν τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπολύτου ἀντιπράσεως. Σήμερον εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναιρέσωμεν ὅτι εἴπομεν ἄλλοτε ἐν σχέσει πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς βέρος τοῦ Marx. Ἐκλαμβάνον ὁ Marx τὴν διαλεκτικὴν ἀρνησιν ὡς ἀπλῆν ἀντίθεσιν καὶ οὐχὶ ὡς ἀπόλυτον ἀντίφασιν, ἀκολουθεῖ πῶς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Hegel, ὁ ὁποῖος τονίζει ἰσηθῶς, ὅτι ἡ διαλεκτικὴ ἀρνησις δὲν εἶναι ἀπόλυτος ἀντίφασις. Εἰς τὸ ἔργον του «Ἐπιστήμη τῆς Λογικῆς» παρατηρεῖ ὁ Hegel, ὅτι τὸ ἀρνητικόν, τὸ ὁποῖον συνιστᾷ τὴν διαλεκτικὴν, εἶναι ὡσαύτως κἄτι τὸ «θετικόν» καὶ ὅτι τὸ διαλεκτικῶς ἀντιτιθέμενον εἰς θέσιν τινὰ δὲν ὀδηγεῖ πρὸς τὸ «μηδέν, πρὸς τὸ ἀρρηγημένον τίποτις», ἀλλὰ «πρὸς τὴν ἀρνησιν

τοῦ συγκεκριμένου περιεχομένου» τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος θέσεως, ἀρνησιν, ἡ ὁποία ἐπίσης ἐμφανίζεται μὲ ὀρισμένον, συγκεκριμένον περιεχόμενον. Τὸ πρῶγμα ἄλλως τε εἶναι σχεδὸν αὐτονόητον. Πᾶν ὅ,τι εἶναι εἰς τὴν ἱστορίαν ὀρισμένον ἐμφανίζεται κατὰ τοῦτο μόνον ὡς ἀρνησις, ὅτι ἀρνεῖται διὰ τῆς ὀρισμένης καὶ θετικῆς ὑπάρξεώς του πᾶν ὅ,τι δι' αὐτῆς ἀποκλείεται. Τοιοῦτοτρόπως πᾶσα θέσις εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ἀρνησις. Εἶναι ἀρνησις ἐν σχέσει πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀποκλείει καὶ ὅχι ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτήν. Τὸ περιεχόμενον τῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποῖαν ὀνομάζομεν ἀρνησιν καὶ ἀντίθεσιν, δὲν εἶναι αὐτὸ κατ' ἑαυτὸ ἀρνητικόν. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ἀρνησις, κατὰ τὸν Hegel καὶ τὸν Marx, ἀποτελεῖ τὴν δύναμιν, ἡ ὁποία κινεῖ τὴν μὲν σκέψιν πρὸς νέας καὶ ἀνωτέρας διαρκῶς ἐννοίας, τὴν δὲ πραγματικότητα πρὸς νέας καὶ ἀνωτέρας διαρκῶς μορφάς, πῶς εἶναι δυνατόν ἡ ἀρνησις αὐτὴ νὰ εἶναι ταυτόσημος πρὸς «ἀπόλυτον ἀντίφασιν» καὶ νὰ μὴ περιέχῃ νέον τι καὶ θετικὸν στοιχεῖον; Διὰ τῆς ἀπολύτου ἀντιπράσεως δὲν προχωρεῖ ἡ σκέψις οὔτε κατ' ἐλάχιστον πέραν τῆς ἐννοίας, ἡ ὁποία ἀντιπράσκεται. Κερδίζει ἀρὰ γε νέον τι ἡ σκέψις μας, ὅταν εἰς ἔννοιάν τινα οἰανδήποτε προσπειθῇ καὶ τὰ ἀπολύτως ἀντιπράσκον πρὸς αὐτήν, δηλαδὴ τὸ μηδέν; Βεβαίως ὄχι! Τὸ ἀπολύτως ἀντιπράσκον εἶναι ἀπλούστατα ἐστερημένον περιεχομένου, ἐν ᾧ ἡ διαλεκτικὴ ἀρνησις, εἴτε εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ἐννοιῶν, εἴτε εἰς τὴν πραγματικότητα ἐκδηλοῦται αὐτὴ, εἶναι πεπρωτισμένη μὲ ὀρισμένον περιεχόμενον, εἶναι νέα ἔννοια καὶ νέα πραγματικότης καὶ ἀποτελεῖ ἀρνησιν ὅχι ἐν σχέσει πρὸς τὸ περιεχόμενόν της, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς ὅ,τι δὲν συμπίπτει ἀκριβῶς πρὸς αὐτό. Ὁ Marx λοιπὸν καὶ ὁ Engels, ἀντιληφθέντες τὴν διαλεκτικὴν ἀρνησιν ὑπὸ τὴν μορφήν αὐτὴν (ὡς σχετικὴν δηλαδὴ καὶ τυπικὴν ἀρνησιν, οὐχὶ δὲ ὡς ἀπόλυτον ἀντίφασιν), δὲν ἔμειναν ἀπλῶς πιστοὶ εἰς ὅσα ἰσηθῶς διδάσκει ἐν σχέσει πρὸς τὸ θεμελιῶδες τοῦτο πρόβλημα ὁ Hegel (τοῦτο δὲν θὰ ἦρκει ἀπ' ἑαυτοῦ διὰ τὴν δικαιώσιν τὴν θέσιν των), ἀλλὰ, μένοντες πιστοὶ εἰς τὸν Hegel, συνέλαβον τὸ πρόβλημα ὑπὸ τὴν μόνην λογικῶς δυνατὴν αὐτοῦ μορφήν. Ὡς ἐτονίσθη ἀνωτέρω, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὀμιλοῦμεν σοβαρῶς περὶ διαλεκτικῆς κινήσεως τῶν ἐννοιῶν καὶ διαλεκτικῆς ἐξελίξεως τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, ἐὰν τὴν ἀρνησιν, ἡ ὁποία συνιστᾷ τὴν διαλεκτικὴν

σχέσιν, ἐθεωροῦμεν ὡς «ἀπόλυτον ἀντίφασιν». Ἡ ἀπόλυτος ἀντίφασιν θὰ ἦτο παράγων οὐχὶ κινήσεως, ἀλλ' ἀκινήσιος τῶν ἐννοιῶν, θὰ ἦτο παράγων οὐχὶ ἐξελέξεως, ἀλλ' ἀναγκαιότητος καὶ ἀποτελεσματικότητος τῆς ἱστορίας. Ἡ διαλεκτικὴ ὅμως ἀκριβῶς προῆλθεν ἐκ τῆς διαπιστώσεως τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ μὲν σκέψεις προϊόνται διαρκῶς περισσότερο, ἢ δὲ ἱστορία ἐξελέσσεται πρὸς συνθετωτέρας διαρκῶς μορφάς. Ἡ διαλεκτικὴ σημαίνει ἄρ' ἐαυτῆς ἤδη ἐξέλεξιν ἢ μᾶλλον διαρκῆ ἐπιεικίαν εἰς τὰς σκέψεις μας καὶ εἰς τὴν πραγματικότητά, σημαίνουσα δὲ τοῦτο, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βασιζῆ τὴν διαλεκτικὴν σχέσιν μεταξὺ ἐννοιῶν ἢ μεταξὺ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος ἐπὶ τοῦ παρόντος τῆς ἀπολύτου ἀντιφάσεως. Ὁ παράγων οὗτος θὰ ὁδηγεῖ πρὸς τὸ μηδέν, ἐν ᾧ ἡ διαλεκτικὴ ὁδηγεῖ πρὸς τὸ ὑπερῶν, πρὸς τὴν αἰωνίαν μεταβολὴν καὶ δὴ τὴν προοδευτικὴν καὶ συνθετωτέρας διαρκῶς μορφῆς πραγματοποιοῦσαν μεταβολὴν. Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν ἀνεκτίμητον ἀξίαν τοῦ μεγαλειώδους στήματος τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως, στήματος, τὸ ὁποῖον, συλληφθὲν καὶ θεμελιωθὲν φιλοσοφικῶς ὑπὸ τοῦ Hegel, ἐφηρμοσθῆ εἰς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητά ὑπ' αὐτοῦ μὲν ἀτελῶς καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν ὀρισμένων ταξικῶν προκαταλήψεων, ὑπὸ τοῦ Marx δὲ καὶ τοῦ Engels πλήρως καὶ ἀποτελεσματικῶς. Ὅπως θὰ ἴδωμεν εἰδικώτερον κατωτέρω, ὁ Hegel ἐφαρμόζει τὴν διαλεκτικὴν μόνον εἰς βάρος τοῦ παρελθόντος καὶ ἐμφανίζει τὸ παρὸν ἀπηλλαγμένον τῆς ἀνάγκης, ὅπως ὑπερνοηθῆ διαλεκτικῶς, ἐξελεσσόμενον καὶ αὐτὸ πρὸς νέαν κατώστασιν ἀνωτέραν. Ὅντι καὶ ἡ πλήρης καὶ ἀμυγῆς ἀστικὴ δημοκρατία, ἀλλ' ἡ συνταγματικὴ μοναρχία, ὅπως ἴσχυεν αὐτὴ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἐν Πρωσσίᾳ, εἶναι, κατὰ τὸν Hegel, ἡ ἀνωτάτη μορφή, εἰς τὴν ἀκαίαν ἦτα δυνατόν νὰ ἐξεχθῆ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Δημήτριος Γληνὸς εἰς τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τοὺς «Νέους Πρωτοτύπους» μελέτην τοῦ «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ», ὁ Hegel ἐπεχείρησε νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἀστικὴν ἰδεολογίαν πρὸς τὰ ὑπολείμματα ἐκεῖνα τῆς φρουδαλικῆς πραγματικότητος, τὰ ὁποῖα διεσπάσθησαν ἐν Πρωσσίᾳ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς μοναρχίας. Διὰ τοῦ συμβιβασμοῦ τούτου τοῦ παρελθόντος μὲ τὸ παρὸν ἐθεώρησε ὁ Hegel ἐκπληρωθέντα τὸν σκοπὸν τῆς ἱστορίας. Ἡ φιλοσοφία του δὲν βλέπει—ἢ μᾶλλον δὲν θέλει νὰ ἴδῃ—

τὸ μέλλον. Ἐπιηρεασμένος ὁ Hegel ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν πραγματικότητά τῆς ἐποχῆς του—εἰδικώτερον δὲ τῆς Πρωσσίας—καὶ ἀποβλέπων εἰς τὸ νὰ δικαιώσῃ τὴν πραγματικότητα αὐτήν, διδάσκει, ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν χωρεῖ πέραν τοῦ παρόντος. Ἡ περίφημος φράσις του «Ἡ γλαῦξ τῆς Ἀθηνᾶς ἀρχίζει τὴν πτήσιν της μόνον μὲ τὸ ἐπερχόμενον λυκόφως», δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο εἰ μὴ ὅτι ἡ φιλοσοφία παρατηρεῖ καὶ δικαιώνει τὰ ἔργα τῆς ἡμέρας μόνον καὶ μόνον, ὅταν ἡ ἡμέρα ἔχῃ ἤδη πληρωθῆ. Δὲν ἐπιχειρεῖ, κατὰ τὸν Hegel, νὰ διαλύσῃ τὸ σκότος, τὸ ὁποῖον ἀρχίζει ἐπερχόμενον, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὸ νὰ βλέπῃ ἀναδρομικῶς τὴν ἡμέραν, ἢ ὁποῖα παρήλθε, μένει προσκακολλημένη εἰς τὴν διασφύουσαν πραγματικότητα καὶ δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἰσχύσῃ καὶ εἰς βάρος αὐτῆς ὁ νόμος τῆς διαλεκτικῆς ἐξελέξεως. Πᾶν ὅ,τι λέγεται περὶ τοῦ μέλλοντος—καὶ δὴ κατ' ἀνάγκην εἰς βάρος τοῦ παρόντος—εἶναι, κατὰ τὸν Hegel, ἀθάλακτος «δόξα». Ὁ Hegel εἶναι, ὅπως κατέδειξε ὁ Karl Mannheim εἰς τὸ ἔργον του «Ἰδεολογία καὶ οὐτοπία», ὁ κύριος δημιουργὸς τῆς τρίτης μορφῆς, ὅρ' ἦν ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος, μετὰ τὸν χιλιεσμὸν τοῦ Μεσαίονος καὶ τὸν φιλελευθερισμὸν τῆς ἐποχῆς τοῦ Φωτισμοῦ, ἢ οὐτοπικὴ συνείδησις: εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς συντηρητικῆς ἰδέας. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς καθαρῆς πολιτικῆς αὐτῆς προκαταλήψεως δὲν ἦτο δυνατόν βεβαίως νὰ ἐφαρμόσῃ ὁ Hegel εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν διαλεκτικὴν εἰ μὴ μόνον ἀτελῶς. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Hegel, ἐφήρμοσε τὴν διαλεκτικὴν ὁ Marx, ὁ ὁποῖος ἐχώρησε πέραν τοῦ παρόντος, ἀποτελεσματικώτερον. Ἐρωτᾶται ὅμως ἤδη: ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Hegel καὶ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Marx συνίσταται ἄρα γε μόνον εἰς τὴν ἀποτελεσματικότητα, μεθ' ἧς ἐφήρμοσεν ἕκαστος τούτων τὴν διαλεκτικὴν εἰς τὴν ἱστορίαν, ἢ μήπως ὑπάρχει καὶ ἄλλη εἰς διαφορὰ, διαφορὰ βαθυτέρα καὶ ἀρορώσα αὐτὴν ταύτην τὴν οὐσίαν τῆς διαλεκτικῆς;

7. Ἐἴπομεν ἤδη, ὅτι ἡ διαλεκτικὴ ὡς μέθοδος ἀποτελεῖ ἀπλῶς τὴν μίαν μορφήν, ὅρ' ἦν νοεῖται ἡ διαλεκτικὴ. Αὕτη δὲν εἶναι ἀπλῶς μέθοδος, δηλαδὴ τρόπος παρατηρήσεως τῶν πραγμάτων. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι καὶ ὀρισμένη θεωρία περὶ τοῦ κόσμου, εἰδικώτερον δὲ (τοῦτο ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἄλλως τε ἐνταῦθα) περὶ τῆς ἱστορίας. Τὴν διαλεκτι-

κὴν ὡς θεωρίαν περὶ τῆς ἱστορίας νοεῖ ὁ Marx κατὰ τρόπον διάφορον, θεμελιωδῶς διάφορον ἐκείνου, καθ' ὃν ἐνόησε ταύτην Hegel.

Εἰς τὸν πρόλογον τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ «Κεφαλαίου», παρατηρεῖ ὁ Marx τὰ ἑξῆς: «Αἰὰ τὸν Hegel ἡ λειτουργία τῆς σκέψεως, τὴν ὁποίαν μεταβιβάζει μάλιστα αὐτός ὑπὸ τὸ ἄνομα «ἰδέα» εἰς ἀνθυπόστατον ὑποκείμενον, εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς πραγματικότητος, τῆς τελευταίας ταύτης ἀποτελοῦσης ἀπλῶς τὸ ἐξωτερικὸν φαινόμενον ἐκείνης. Αἰ' ἐμὲ εἶναι ἀντιστρόφως τὸ ἰδανικὸν στοιχεῖον ἀπλῶς καὶ μόνον τὸ εἰς τὸν ἀνθρώπινον ἐγκέφαλον μεταφερόμενον καὶ μεταγυριστόμενον ἰλικὸν στοιχεῖον». Καὶ προσθέτει ὀλίγον κατωτέρω ὁ Marx: «Ἡ διαλεκτικὴ εἰς τὸν Hegel «στέχεται μὲ τὸ κεφάλαι ἀπὸ κάτω. Ἐνάγκη εἶναι νὰ ἀναποδογυρισθῇ διὰ νὰ ἀνακαλυφθῇ ὑπὸ τὸ μυστικιστικὸν περιβάλλοντά της ὁ λογικὸς τῆς προῆς». Ἐπισημαίνουσι ἄρα γε αἱ παρατηρήσεις αὗται τοῦ Marx καὶ αἱ ἐπισημάνσεις περὶ διαλεκτικῆς σκέψεις, τὰς ὁποίας ὁ Hegel, ὁμοίωμας ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω φράσεις τοῦ Marx, διετύπωσε κυρίως εἰς τὴν κατὰ τοῦ Dühring ἐκδοθεῖσαν κριτικὴν;

Ἐξ ἴδαμεν προηγουμένως, τί διδάσκει ὁ Hegel, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν μεταβολήν, τὴν ὁποίαν ἐπιφέρει ὁ Marx εἰς τὴν διαλεκτικὴν ὡς θεωρίαν περὶ τῆς ἱστορίας. Ὁ Hegel διδάσκει (ἢ μᾶλλον οὕτω διατυπῶται συνήθως καὶ ἐν μέρει ἑλλειπῶς ἢ διδασκαλίᾳ του), ὅτι ἡ πραγματικότης, συγκεκριμένως δὲ ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης, περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος, δὲν πρέπει ἀπλῶς νὰ πιστευθῆται διὰ τῆς μεθόδου τῆς διαλεκτικῆς, ἀλλὰ κινεῖται καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν διαλεκτικῶς, δηλαδή ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διαλεκτικοῦ σχήματος τῆς θέσεως, ἀντιθέσεως καὶ συνθέσεως. Κινεῖται δὲ διαλεκτικῶς (αὐτὴ εἶναι ἡ συνήθως διδόμενη ἑλλειπῆς διατύπωσις τῆς θεωρίας του), διότι, ἐξηρησμένη οὖσα ἡ πραγματικότης ἀπὸ τοῦ νοῦ, ὁ ὁποῖος τὰ πάντα κυβερνᾷ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κινῆται εἰ μὴ καθ' ὃν τρόπον κινῶνται αὐτὰ αὐτὰ αἰ ἐννοιαί. Κινῶνται δὲ αἱ ἐννοιαί, δυνάμει τῆς ἐννοιωζούσης εἰς αὐτὰς τάσεως, ἥπως συντίθενται διὰ τῆς ἀνοήσεως εἰς ἀνωτέρω διαδοχὰς μονάδας, διαλεκτικῶς. Μὲ ἄλλας λέξεις: ὁ νοῦς κυβερνᾷ τὴν ἱστορίαν. Αἰ' συνιστῶσαι τὸν νοῦν ἐννοιαί κινῶνται διαλεκτικῶς. Ἄρα καὶ ἡ

ἐξηρησμένη ἀπὸ τοῦ νοῦ καὶ κυβερνομένη ὑπ' αὐτοῦ πραγματικότης κινεῖται κατ' ἀνάγκην ὡσαύτως διαλεκτικῶς.

Αἰὰ τῆς οὕτω πῶς διατυπωμένης διδασκαλίας του, ἐμφανίζεται ὁ Hegel διατηρῶν ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας μόνον τὸ ἰδεαλιστικόν, ὅχι ἡμῶς καὶ τὸ ἰδιάζον εἰς τὴν καντιανὴν ἰδίαν πλευράν τῆς δυϊστικῶν στοιχείων. Ὁ νοῦς, κατὰ τὸν Hegel, κυβερνᾷ τὴν πραγματικότητα, οὐχὶ διακρινόμενος ἀπὸ τὴν πραγματικότητά καὶ ἐμφανιζόμενος ὡς ἀπλοῦν κριτήριον αὐτῆς, ἀλλὰ ταυτιζόμενος πρὸς τὴν πραγματικότητα. Αἰ' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον καλεῖται ἡ φιλοσοφία τοῦ Hegel, κατ' ἀντίθεσιν κυρίως πρὸς τὸ σύστημα τοῦ Kant, «φιλοσοφία τῆς ταυτότητος» (Identitätsphilosophie). Αἰὰ τὸν Hegel, ἡ ἰδέα δὲν εὐρίσκειται ἔξω τῆς πραγματικότητος, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὴν μορφήν, καὶ δὴ τὴν συνειδητὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν συναρτῆται εἰς τὴν ἀνοιχτήν τῶν δυνατῶν διαλεκτικῶν συνθέσεων ἡ ἐννοια μετὰ τῆς ταυτιζομένης πρὸς αὐτὴν πραγματικότητος. Ἡ ἰδέα δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ μορφή, δι' ἧς συλλαμβάνεται, νοεῖται καὶ κρίνεται ἡ πραγματικότης, ἀλλ' εἶναι ἡ μορφή, ὑπ' ἣν ἐκδηλοῦται ἀρ' ἑαυτῆς ἡ πραγματικότης.

Ὁ Marx ἀντιστρέφει τὴν ὑπὸ τοῦ Hegel ἀρισθεῖσαν σχέσιν μεταξὺ τοῦ νοῦ καὶ τῆς πραγματικότητος, μεταξὺ ἰδέας καὶ ἔλης. Καὶ διδάσκει μὲν ὁ Marx, ἀκολουθῶν ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ παράδειγμα τοῦ Hegel, ὅτι τὸ πραγματικὸν ταυτίζεται πρὸς τὸ λογικόν, διδάσκει ἡμῶς τοῦτο, βιασιζόμενος ὅχι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ὁ λόγος κυβερνᾷ τὴν πραγματικότητα, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ὁ λόγος εἶναι ἐξηρησμένος ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ἐὰν ταυτίζεται, κατὰ τὸν Marx, τὸ ἰδανικὸν καὶ τὸ πραγματικόν, τοῦτο δὲ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι τὸ πραγματικὸν εἶναι ἐξηρησμένον ἀπὸ τοῦ ἰδανικοῦ, ἀλλ' ὀφείλεται ἀντιστρόφως εἰς τὸ ὅτι τὸ ἰδανικὸν εἶναι ἀπλῶς ἀνταντίωσις τοῦ πραγματικοῦ. Αὐτὸ ἰσχυρίζεται ὁ Marx εἰς τὰς φράσεις, τὰς ὁποίας ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω, τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς πρὸς τὸν Hegel διαφορᾶς τού.

Εἶναι ἡμῶς ἡ διαφορὰ αὐτὴ οὐσιασδης; Ἐκ πρώτης ὄψεως ἐμφανίζεται ὡς ἀπλῆ λεκτικὴ διαφορὰ, ὡς διαφορὰ εἰς τὴν διατύπωσιν. Ἐπισημασίων ἔχει, εἰάν ὁ Marx, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Hegel, θεωρῇ

τὸ ἰδανικὸν ἐξηρημένον ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ καὶ ὄχι τὸ πραγματικὸν ἀπὸ τοῦ ἰδανικοῦ, ἀπ' οὗ οὕτως ἢ ἄλλως, κατ' ἀμφοτέρους, τὸ ἰδανικὸν καὶ τὸ πραγματικὸν ταυτίζονται πρὸς ἄλληλα: Τὸ ὅτι ταυτίζονται, τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ οὐσιώδες, εἰς τοῦτο δὲ συμφωνοῦν ὁ Marx καὶ ὁ Hegel. Λέν εἶναι ἀνάγκη δευτερεύον ἢ μᾶλλον ζητήματα ἰδιοτροπίας τὸ εἶναι θὰ δώσωμεν τὰ πρωτεῖα εἰς τὸ ἰδανικὸν ἢ εἰς τὸ πραγματικόν;

Ὁ ἐπιπόλαιος μελετητὴς τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας θὰ ἀπαντήσῃ ἀσφαλῶς καταφατικῶς εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα. Καὶ θὰ ἀπαντήσῃ καταφατικῶς διότι, ἀρκοῦμενος εἰς ὅσα λέγονται συνήθως περὶ τοῦ Hegel, θὰ ἀγνοῇ τὰς ἀναγκαῖας λογικὰς συνεπείας, εἰς τὰς ὁποίας ὀδηγεῖ ἡ διδασκαλία του. Ἀνάγκη λοιπὸν εἶναι νὰ ἐπιμείνωμεν δι' ὀλίγων εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, διὰ νὰ μὴ μείνῃ ἡ ἐντύπωσις, ὅτι παιδαγωγὸς ἀπλῶς ἰδιοτροπία ὠθήσῃ τὸν Marx εἰς τὸ νὰ τροποποιήσῃ ἢ μᾶλλον νὰ ἀντιστρέψῃ τὴν φιλοσοφικὴν βίωσιν τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Hegel.

Εἰς τὸν περίφημον πρόλογον, τὸν ὁμοίαν προέταξεν ὁ Hegel εἰς τὸ ἔργον του «Γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου», ὑπάρχει ἡ ἐξῆς φράσις: «Ὅ,τι λογικὸν εἶναι καὶ πραγματικὸν καὶ ὅ,τι πραγματικὸν εἶναι καὶ λογικόν». Ἡ φράσις αὕτη διατηρεῖται κατὰ τρόπον ἀφορισματικὸν ὅ,τι μέχρι τοῦδε εἶπαμεν περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Hegel. Ἡ φράσις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ μᾶς δείξῃ τὴν διαφορὰν τοῦ Hegel ἀπὸ τοῦ Marx. Τὴν πρὸ ὀλίγου μνημονεύθεισαν φράσιν θὰ ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ὑπογράψῃ καὶ ὁ Marx. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ Hegel καὶ Marx ἢ μᾶλλον ἡ σημασία τῆς διαφορᾶς των ἐκδηλοῦται, εἴαν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος φράσιν συνδυάσωμεν πρὸς τὸν ἰδεαλισμὸν, ὅστις διέπει τὸ σύστημα τοῦ Hegel. Ἄλλην σημασίαν ἔχει αὕτη, συνδυαζομένη πρὸς τὸν ἰδεαλισμὸν, καὶ ἄλλην, συνδυαζομένη πρὸς τὸν θετικισμὸν. Συνδυαζόμενος πρὸς τὸν ἰδεαλισμὸν, ἐμφανίζεται ὁ ταυτισμὸς πραγματικοῦ καὶ ὁρθοῦ ὡς ταυτισμὸς οὐχὶ ἀπόλυτος καὶ ἀνκαίφρευτος, ἀλλὰ σχετικῶς καὶ πιθανός, δηλαδή σημαίνει οὐχὶ ἀνάγκη, ἀλλὰ τάσις, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα, τὴν τάσιν, ὅπως συμβαίνει αὕτη πρὸς τὸ ὁρθὸν καὶ ἀληθές. Τόση ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἡ σύγχυσις, ἡ ὁποία ἐκρά-

τει περὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Hegel, ὥστε τὸ ἀπλούστατον τοῦτο συμπέρασμα τῆς διδασκαλίας του ἠγνοεῖτο. Πρὸ δύο ἀκόμη δεκαετηρίδων ἠναγκάζετο ὁ φιλόσοφος Emil Lask νὰ ἐπιμένῃ, τονίζων τοῦτο καὶ ἀντικρούων τὴν κοινὴν περὶ Hegel ἀντίληψιν, κατ' ἣν τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα αὐτοῦ βασιίζεται ἐπὶ τοῦ πλήρους καὶ ἀπολύτου ταυτισμοῦ πραγματικότητος καὶ ιδέας. Πῶς ἦτο δυνατόν ὁ ἰδεαλιστὴς Hegel νὰ διδάξῃ τὸν ἀπόλυτον ταυτισμὸν, νὰ παραδεχθῇ δηλαδή, ὅτι ἡ ἱστορία διέπεται ὑπὸ φυσικῆς νομοτελείας, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὁποίας ταυτίζεται ἀναγκαστικῶς τὸ πραγματικὸν μετὰ τοῦ ὁρθοῦ; Ὁ μονισμὸς τοῦ Hegel, ὁρμώμενος ἀπὸ ἰδεαλιστικῶν ἀρχῶν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι ἀπόλυτος. Ὅποιος παρατηρεῖ ὁρθῶς ὁ Georg Lukács, ὁ Καντιανισμὸς δὲν ἔχει ὑπερνικηθῆ ἰσχυρῶς εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Hegel. Τοῦτο ἐξάγεται ἄλλωστε ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ γράμματος τῆς διδασκαλίας του. Εἰς τὴν πρώτην παράγραφον τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ δικαίου», ἐπεξηγῶν ὅπως εἶπε ὁ Hegel τὴν φράσιν του, κατ' ἣν «ὅ,τι πραγματικὸν εἶναι καὶ ὁρθόν», λέγει: «Πᾶν ὅ,τι δὲν ἀποτελεῖ πραγματικότητα τεθειμένη ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἐννοίας, εἶναι παροδικὴ ὑπαρξις, ἐξωτερικὴ σύμπτωσις, δόξις, ἐστερημένον οὐσίας φαινόμενον, εἶναι ἀνιληθές καὶ πλάνη». Ὁ ἴδιος λοιπὸν ὁ Hegel ἐπεξηγεῖ τὸν μονισμὸν του, δηλαδή περιορίζει τοῦτον καὶ παραδέχεται ὁρθῶς, ὅτι ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα ἐκδηλώσεις μὴ ταυτιζόμεναι πρὸς τὸ ὁρθὸν καὶ ἀληθές. Λίαν ἐπιτυχῶς παρατηρεῖ ὁ Θεμιστοκλῆς Τσατσος εἰς τὴν πραγματείαν του: «Τὰ σύγχρονα πνευματικὰ θεύματα εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δημοσίου δικαίου», ὅτι ἡ ἱστορία, κατὰ τὸν Hegel, «δὲν ἀποτελεῖ, ἀλλὰ τείνει νὰ ἀποτελέσῃ λογικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐν αὐτῇ ἐμφανιζομένου ἀπολύτου πνεύματος. Δὲν εἶναι δηλαδή τὸ γίνεσθαι λογικόν, ἀλλὰ λογικὴ εἶναι ἡ τάσις, ἡ διέπουσα τὸ γίνεσθαι, καὶ τοῦτο κατ' ὃ μέτρον ἐπιβάλλεται τὸ πνεῦμα, ὁ λόγος, εἰς τὴν πραγματικότητα».

Βλέπομεν λοιπὸν, ὅτι, νοοῦντες τὸν ταυτισμὸν πραγματικότητος καὶ ιδέας ἰδεαλιστικῶς, δηλαδή ἀναγνωρίζοντες πρωτεῖα εἰς τὸ ἰδεολογικὸν στοιχεῖον, καταλήγομεν κατ' ἀνάγκη εἰς συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῇ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος διδάσκει μὲν τὸν ταυτισμὸν τοῦτον, ἀναγνωρίζει ὅμως πρωτεῖα εἰς τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον, δη-

λαδὴ θεωρεῖ ἐξηρημένην τὴν ἰδέαν ἀπὸ τὴν πραγματικότητι. Ὁ τελευταῖος οὗτος, μὲ ἄλλας λέξεις ὁ Μαρξισμὸς, πιστοποιῶν ἀσυμφωνίαν μεταξὺ πραγματικότητος καὶ ἰδέας, δὲν θὰ ἀποριανθῇ, ὅπως ὁ Hegel, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ πραγματικότης παρεστράτησε, ὅτι δηλαδή ἡ πραγματικότης ὑστερεῖ ἀπέναντι τῆς ἰδέας, ἀλλὰ θὰ ἀποριανθῇ ἀκριβῶς ἀντιθέτως. Εἰς περίπτωσιν ἀσυμφωνίας πραγματικότητος καὶ ἰδέας θὰ εἶπῃ ὁ Μαρξισμὸς, ὅτι ἡ ἰδέα ἐμφανίζεται ὑστεροῦσα, ὅτι ὁ ὑποστηρίζων τὴν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν πραγματικότητα ἰδέαν ἐμφανίζεται καθυστατημένος ἀπέναντι τῆς ἐποχῆς του, ἀπέναντι τῆς πραγματικότητος. Κατὰ τὸν Μαρξισμόν, πᾶν ὅ,τι ἐμφανίζεται ὡς ἀπλὴ ἰδεολογία, δηλαδή ὡς ἰδεολογία μὴ ὑπαγορευομένη ὑπὸ τῆς πραγματικότητος, ὑπὸ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἀποτελεῖ ψεῦδος (ἀδιόφορον, ἐὰν συνειδητὸν ἢ ἀσυνείδητον), δηλαδή ὀφείλεται εἰς «ψευδῆ συνειδήσιν». Εἰς τὴν γνωσιολογικὴν θεμελίωσιν τῶν συμπερασμάτων τούτων συνέβαλεν ἰδιαιτέρως εἰς τῶν ὀξυδερκεστέρων συγχρόνων Μαρξιστῶν, ὁ Georg Lukács καὶ ὁ Karl Mannheim, ὁ συγγραφεὺς τοῦ πολυκρότου ἔργου «Ἰδεολογία καὶ οὐτοπία».

Εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο ὁ Mannheim παρέχει καὶ σύντομον ἐπισκόπησιν τῆς πνευματικῆς ἐξελίξεως, ἡ ὁποία ὠδήγησεν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἰδεολογίας καὶ τῆς ψευδοῦς συνειδήσεως, ὅπως τίθεται τοῦτο σήμερον. Τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἐγένετο βεβαίως διὰ τῆς «φιλοσοφίας τοῦ συνειδότου», ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη κυρίως κατὰ τὴν περίοδον τῆς λογοκρατίας καὶ τοῦ φωτισμοῦ. Πρῶτον ἢ γεννηθῆ τὸ πρόβλημα τῆς «συνειδήσεως ἐν γένει» δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συλληφθῇ ἡ ἔννοια τῆς ἰδεολογίας. Ἰδεολογία ἐν τῇ εἰδικότητι τῆς λέξεως ἔννοια ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον ἐκεῖνο τῆς συνειδήσεως, τὸ ὁποῖον στηρίζεται ἐπὶ ψευδῶν προὑποθέσεων, δηλαδή προὑποθέσεων, αἱ ὁποῖαι διαψεύδονται ὑπὸ τῆς πραγματικότητος. Τὸ δεύτερον καὶ κύριον βῆμα πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ προβλήματος τῆς ἰδεολογίας ἐγένετο ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, ἡ ὁποία ἐγεννήθη κατὰ τὸν 19' αἰῶνα ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν λογοκρατίαν. Ἐν ᾧ οἱ τὴν ἔννοιαν τῆς συνειδήσεως συλλαβόντες φιλόσοφοι εἶχον ἀναγάγει ταύτην εἰς κατὰ τὸ ἀφηρημένον καὶ ὑπερἱστορικόν, ἡ ἱστορικὴ σχολὴ ἐσχετικοποίησε τὴν συνείδησιν, ὑπέταξε ταύτην εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν. Συγκεκριμένως ἀντικατεστάθη ἡ ἔννοια τῆς «συνει-

δήσεως ἐν γένει» διὰ τῆς ἔννοιαις τοῦ «λαϊκοῦ πνεύματος». Ὁ Μαρξισμὸς τέλος προσέβη εἰς ἔτι μεγαλεῖτερον διαφορισμὸν τῆς συνειδήσεως, ἀνήγαγε δὲ εἰς φορέα τῆς ἡδὴ ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς σχετικοποιηθείσης ἔννοιαις τῆς συνειδήσεως τὴν «κοινωνικὴν τάξιν». Τὸ λαϊκὸν πνεῦμα ἐξετοπίσθη ὑπὸ τῆς ταξικῆς συνειδήσεως. Συμφώνως πρὸς τὸν Μαρξισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται τὸ τελευταῖον τοῦτο βῆμα, τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δυνατόν, ἀναλυόμενον, νὰ ἀναχθῇ εἰς ταξικὴν ἰδεολογίαν καὶ νὰ ἀποδειχθῇ ψευδές, δηλαδή ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα. Ἐν ᾧ ὅμως τὴν κριτικὴν αὐτὴν εἰς βάρος τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἔστρεψεν ὁ Μαρξισμὸς μόνον κατὰ τῶν ἀντιπάλων του, ὁ Mannheim — καὶ τοῦτο συνιστᾷ τὴν σημαντικὴν πρόοδον, ἣν ἐσημείωσε τὸ ἔργον του — ἔστρεψε ταύτην κατὰ πάντων ἐν γένει, ἐπιχειρήσας εἰς τὸ μνημονευθὲν ἡδὴ ἔργον του «Ἰδεολογία καὶ οὐτοπία» νὰ ἀναλύσῃ λεπτομερῶς τὴν συνείδησιν τῶν φορέων πίσεως δυνατῆς ἢ μᾶλλον μέχρι τοῦδε ἐκδηλωθείσης ἰδεολογικῆς κατευθύνσεως. Κατὰ τὸν Mannheim, δὲν ἀποκλείεται κατ' ἀρχὴν νὰ ἀνευρεθοῦν «ἰδεολογίαί», δηλαδή ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν πραγματικότητα στοιχεῖα εἰς τὴν συνείδησιν αὐτῶν τούτων τῶν Μαρξιστῶν, δηλαδή ἐκεῖνων, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλεται ἡ σύλληψις τῆς ἀρχῆς, κατ' ἣν ἡ συνείδησις δυνατόν νὰ ἀναλυθῇ καὶ κριθῇ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τοῦ ὀρθοῦ ἢ ἐπιφυλλμένου προσηλιατισμοῦ τῆς εἰς τὴν πραγματικότητα. Ὁ Mannheim ἐμφανίζεται τοιοῦτοτρόπως ὑπερβάλλον εἰς Μαρξισμόν αὐτοῖς τούτους τοὺς Μαρξιστάς.

Πάντως — καὶ τοῦτο ἐνδιαφέρει ἡμᾶς κυρίως ἐνταῦθα — ὁ Μαρξισμὸς, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Hegel, ταυτίζει τὴν ἰδέαν πρὸς τὴν πραγματικότητα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ πραγματικότης νὰ ἀποτελῇ κριτήριον τῆς ἰδέας καὶ ὄχι ἀντιστρόφως. Ὁ μονισμὸς, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου βασίζεται ὁ Μαρξισμὸς εἶναι πληρέστερος καὶ ἀκραιφνέστερος τοῦ μωνισμοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐθεμελίωσε τὸ σύστημά του ὁ Hegel.

8. Ἄς προχωρήσωμεν ἡδὴ καὶ περισσότερον: Ἐκ τῆς διαφορῆς, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ Hegel καὶ Μαρξισμοῦ, ἐξίγονται καὶ ἄλλα σπουδαιότατα συμπεράσματα. Ὁ ταυτίζων τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἰδέαν, ὀρμώμενος ἀπὸ τοῦ ἰδεαλισμοῦ, δικαιούται νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ

πρόβλημα τῆς ἱστορίας καὶ ἠθικῆς. Ἐὰν ὅσον δίδει τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν ἰδέαν καὶ παραδέχεται, ὅτι δὲν αποκλείεται νὰ ἐμφανισθῇ ἡ πραγματικότης παρεκκλίνουσα τῆς ὀρθῆς κατευθύνσεώς της, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διατυπώσῃ ἀπαιτήσεις ἀπέναντι τῆς πραγματικότητος, δηλαδὴ νὰ τὴν κρίνῃ ἠθικῶς καὶ νὰ ἀπαιτήσῃ, ὅπως ἐπανέλθῃ αὐτὴ εἰς τὴν ὀρθὴν ὁδόν. Ὁ Μαρξισμὸς ἀντιθέτως, δίδων τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν πραγματικότητι καὶ ὄχι εἰς τὴν ἰδέαν, δὲν παραδέχεται τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἠθικῆς κρίσεως. Διὰ τὸν Μαρξισμὸν πᾶν τὸ πραγματικὸν εἶναι ὀρθὸν μόνον καὶ μόνον, διότι εἶναι πραγματικόν. Ἡ πραγματικότης εἶναι τὸ κριτήριον τοῦ παντός. Λεδομένου δέ, ὅτι ἡ πραγματικότης, ὡς ἔλαμ, διέπεται ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος, τὰ πάντα πραγματοποιοῦνται ἀναγκαστικῶς. Ὁχι ἡ ἐλευθερία, ἀλλὰ ἡ ἀνάγκη εἶναι ἡ διέπουσα τὸν Μαρξισμὸν ἀρχή. Τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν σκέψιν, τὴν ὁποίαν διετύπωσαν οἱ Marx καὶ Engels ἤδη εἰς τὸ ἔργον των «Ἡ γερμανικὴ ἰδεολογία», τὴν σκέψιν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ κομμουνισμὸς δὲν ἀποτελεῖ καθεστῶς, τὸ ὁποῖον δέον νὰ πραγματοποιηθῇ, δὲν ἀποτελεῖ δηλαδὴ ἰδεῶδες, εἰς τὸ ὁποῖον δέον νὰ προσανατολισθῇ ἡ πραγματικότης, ἀλλ' ἀποτελεῖ «πραγματικὴν κίνησιν, αἴρουσαν τὸ σήμερον ἰσχυρὸν καθεστῶς». Ὁ κομμουνισμὸς ἐμφανίζεται ὡς ἀποτέλεσμα ἀνάγκης καὶ ὄχι ὡς συμπέρασμα ἠθικῆς τῶν πραγμάτων ἀντιμετωπίσεως. Εἰς τοῦτο ἄλλως τε ἔγκειται ἡ θεμελιώδης διαφορὰ τοῦ Μαρξισμοῦ, ὁ ὁποῖος λέγεται καὶ «ἐπιστημονικὸς σοσιαλισμὸς», ἀπὸ τῶν οὐτοπιστῶν σοσιαλιστῶν. Κατὰ τὸν Μαρξισμὸν, ἡ διαλεκτικὴ κίνησις τῆς ἱστορίας ὀφείλεται καὶ ἀνάγεται εἰς τὴν κίνησιν καὶ ἐξέλιξιν τῶν μέσων παραγωγῆς. Ταῦτα, ἀναπτυσσόμενα, καθίστανται ἐκείναι ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἀναπτύσσονται, καὶ προκαλοῦν ἀναγκάως τὴν ἀνατροπὴν του. Τὸ ἀστικὸν καθεστῶς συγκεκομμένως, ἐκ τῆς ἀνατροπῆς τοῦ ὁποῖου ἐξαρτᾶται ἡ ἐπικορύφωσις τοῦ κομμουνισμοῦ, ἐξέθρεψεν εἰς τοὺς κόλπους του δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται πλέον ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὰς διεπούσας τὸ καθεστῶς τοῦτο οικονομικὰς ἀρχάς. Ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου ἐμφανίζεται τοιούτῳ ὅπως καταστρατηγούμενη καὶ ὑπονομευομένη ὑπὸ τοῦ προϊόντος τῶν ἰδίων αὐτοῦ χειρῶν. Αἱ δυνάμεις τῆς παραγωγῆς, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὁποίων ὠδήγησεν ἡ ἐφευρετικότης καὶ προοδευτικότης τοῦ

ἀνθρώπου, ἀνατρέπουν ἀναγκάως τὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας ζῇ οὗτος. Καὶ ἀνατρέπουν τὰς συνθήκας ταύτας, διότι, ἐν ᾧ, ὡς ἐξελιγμένα μέσα παραγωγῆς, θὰ ἔπρεπε νὰ τείνουσιν πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς εὐημερίας τῶν ἀνθρώπων, λαμβάνουσι ὑπὸ τὰ ἀστικὰ καθεστῶς ἐξέλιξιν μονομερῆ καὶ ἐμφανίζονται διὰ τοὺς πολλοὺς ὡς μέσα καταστροφῆς. Τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφθίσε σήμερον ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς, εἶναι, κατὰ τὸν Μαρξισμὸν, ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ ἀστικὸν καθεστῶς. Ἡ ἀπαθλιώσις ἡ ὁποία ἐξαπολύεται εἰς τὰς διαρκῶς ὀγκουμένας στρατιάς τῶν ἀνέργων, τοὺτους μὲν ἐξαναγκάζει νὰ στραίροῦν πρὸς τὸν κομμουνισμὸν καὶ τὴν ἐπανάστασιν, τὴν οικονομικὴν δὲ ἀντοχὴν τῶν παραγωγικῶν ἐπιχειρήσεων παραλύει, διότι, ἐκμηδενίζομένης διὰ τῆς ἀνεργίας τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως μεγίστου μέρους τοῦ λαοῦ, ἡ κατανάλωσις περιορίζεται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν περισσότερον καὶ ἡ κρίσις φθάνει εἰς τὸ ἀπροχώρητον. Ἐκ τῆς ἀπαθλιώσεως, τὴν ὁποίαν ὑφίσταται ὁ ἐργάτης ὑπὸ τὸ κεφαλαιοκρατικὸν καθεστῶς, συνίσταται, ὅπως τονίζουσι οἱ Marx καὶ Engels εἰς τὸ κομμουνιστικὸν μανιφέστον, ὅτι «ἡ ἀστικὴ τίξις εἶναι ἀνίκανος, ὅπως ἐξακολουθήσῃ ἀποτελοῦσα τὴν κρατοῦσαν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τίξιν καὶ ἐπιβάλλουσα τοὺς ἰδίους αὐτῆς ὅρους υπαίξεως ἐπὶ τῆς κοινωνίας ὡς νόμον ὑπομιμνάζοντα αὐτήν. Εἶναι ἀνίκανος, ὅπως κωριαρχῇ, διότι εἶναι ἀνίκανος, ὅπως ἐξασφαλίσῃ τὴν ὑπαρξίν τοῦ δούλου της ἐντὸς αὐτῶν τούτων τῶν ὁρίων τῆς δουλείας του». Συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν ταύτην τοῦ Μαρξισμοῦ, ἐμφανίζεται λοιπὸν ὁ κομμουνισμὸς, ὅπως ἐνεφανίσθη μέρου τοῦδε πᾶν ὅ,τι ἐπραγματοποιήθη εἰς τὴν ἱστορίαν, ὡς ἀποτέλεσμα ἀνάγκης, ὡς προϊόν βίας ἀσκουμένης ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν πραγμάτων. Πάντοτε δὲ — εἰς τοῦτο ἄλλως τε ἔγκειται κυρίως ἡ διαλεκτικότης τῆς κινήσεως, τὴν ὁποίαν ἐπιδεικνύει, κατὰ τὸν Μαρξισμὸν, ἡ πραγματικότης — ἡ ἱστορία ἐξελίσσεται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὅστε πᾶν τὸ δημιουργούμενον, τὸ τιθέμενον κατὰ πρώτην ἰσορῶν ἀρνεῖται καὶ αἶρει τὸ προηγουμένως ἰσχυρὸν καὶ δὴ εἰς ἕλκας τὰς περιπτώσεις, δηλαδὴ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ἐκείνην, καθ' ἣν ἐμφανίζεται ὡς συνείρεσις, ὡς σύνθεσις καταστάσεων, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον, ἀντιτιθέμεναι πρὸς ἀλλήλας. Μὲ ἄλλας λέξεις ἡ ἐξέλιξις οὐδέποτε ἀποτελεῖ ἀπλήν συνέχειαν, θὰ ἔπρεπε δὲ εἰς ἕλκας ἀνεξαρτέτως τὰς ἐκδηλώσεις της νὰ ὄνο-

μάζεται μᾶλλον ἐπανάστασις παρὰ ἐξέλιξις. Ἡ ἐξέλιξις συντελεῖται πάντοτε διὰ πηδημάτων. Ταῦτα, τὸ ὅποῖον ἢ κοινὴ περὶ ἐξελίξεως ἀντιληψὶς χαρακτηρίζει ὡς πασιδόξον καὶ τὸ ὅποῖον ὁ Plechanow εἰς τὸ ἔργον του «Φεμελιώδη προβλήματα τοῦ Μαρξισμού» ἐπεχείρησε νὰ συμβιβάσῃ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως, δὲν συμβιβάζεται ἀπλῶς, ἀλλ', ὡς ἀπέδειξε κυρίως ὁ ἐμφανεστάτος τῶν αὐγχαύων Μαρξιστῶν, ὁ Max Adler, ἀποτελεῖ αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῆς ἐξελίξεως. Ὁ μόνον τὰ μεγάλα καὶ κτιστὰ βεβαίως γεγονότα, τὰ ὅποια καὶ ἡ καθημερινὴ τοῦ ἀνθρώπου κρίσις χαρακτηρίζει ὡς ἐπαναστατικὰ πηδήματα, ἀλλὰ πᾶν ἄτι εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας συμβαίνει, ὅσονδήποτε μικρὸν καὶ ἐὰν εἶναι, ὅσονδήποτε δειλὸν εἰς τὴν ἐμφάνισίν του, ἀποτελεῖ πῆδημα, ἀποτελεῖ ἐπανάστασιν. Ὁμοίως τονίζει ὁ Max Adler εἰς τὸ ἔργον του «Μαρξιστικὰ προβλήματα», ὅτι «τὰ πηδήματα ἀποτελοῦν οὐχὶ ἐπεισόδιον εἰς τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως, ἀλλὰ τὸν ἀνεγκλιτὸν αὐτῆς χαρακτηῖρα. Εἰς τὴν διαδρομὴν τοῦ γίνεσθαι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ τίποτε τὸ συνεχές, διότι πᾶσα, ὅσονδήποτε μηδαμινή, ποιητικὴ μεταβολὴ ἀποτελεῖ νέον τι, τὸ ὅποῖον εἰσέρχεται ὡς πῆδημα εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ χρόνου, τοῦ χρόνου καὶ τῆς αἰτιότητος». Αὕτη εἶναι εἰς τὰς Φεμελιώδεις τῆς γράμμιας, ἢ περὶ ἐξελίξεως θεωρία τοῦ Μαρξισμού.

9. Ἀρχόμενοι τῶν περὶ Μαρξισμόν παρατηρήσεων, εἴπομεν, ὅτι δὲν θὰ ἐξετάσωμεν — συστηματικῶς τοῦλάχιστον — τὸ φιλοσοφικὸν περιεχόμενον τῆς περὶ ἱστορίας θεωρίας ταύτης, ἀλλὰ θὰ ἀσκεσθῶμεν εἰς τὸ νὰ ἀντιμετωπίσωμεν αὐτὴν ὡς ἀπλὴν κοινωνιολογικὴν θεωρίαν, δηλαδὴ ἀσχέτως πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἀσχήν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναχθῇ. Δὲν θὰ ἐξετάσωμεν, ποία εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἀπωτάτη τῶν πραγμάτων αἰτία, διότι προβλήματα, ὡς τὸ περὶ τῆς πρώτης αἰτίας, ἀνίσχονται εἰς τὴν μεταφυσικὴν καὶ ὄχι εἰς τὴν κοινωνιολογίαν. Ἄλλως τε αὐτὸς αὐτός ὁ Marx ἀπέφυγεν, ὅσον ἦτο εἰς αὐτὸν δυνατόν, νὰ θέξῃ τοιαῦτα προβλήματα καὶ πρῶτος ὁ Engels ἐπεχείρησε συστηματικῶς καὶ δι' ἐπιχειρημάτων νὰ ἀναγίγῃ τὴν διαλεκτικὴν, τὴν ὁποίαν ὁ Marx ὡς μέθοδον κυρίως ἐχρησιμοποίησεν, εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν διαλεκτικότητα, ἣν ἐπιδεικνύει τὸ γίνεσθαι εἰς τὴν φύσιν καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὁ Engels πρῶτος καὶ ἀμέσως μετ' αὐ-

τὸν κυρίως ὁ Γεώργιος Plechanow εἰργάσθησαν διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Μαρξισμού.¹

Ἡμᾶς ἐνταῦθα ἐνδιαφέρει κυρίως ἡ ἐμπειρικὴ κοινωνιολογικὴ πιστοποίησις εἰς ἣν προσέβη ὁ Marx, ἢ πιστοποίησις τοῦ γεγονότος,

1) Γνωστὰ εἶναι τὰ δύο περίφημα ἐπιχειρήματα, ἐφ' ὧν στηρίζει ὁ Plechanow τὴν θεωρίαν περὶ τῆς διαλεκτικότητος τῆς κινήσεως καὶ τῆς διαλεκτικότητος τοῦ γίνεσθαι. Ἡ κίνησις εἶναι αὐτὴ κατ' ἑαυτὴν διαλεκτικὴ, διότι βιασίζεται ἐπὶ ἀντιφάσεως. Ἡ κίνησις τῆς ἄλης, λέγει ὁ Plechanow, ἀποτελεῖ τὴν βίαν ὅλων τῶν φυσικῶν φαινομένων. Τί εἶναι ὅμως κίνησις; Αὕτη ἀποτελεῖ ὀφθαλμοφανῆ ἀντίφασιν. Διότι εἰς ποῖον τόπον ἐορίζεται σῶμα τι κινούμενον εἰς ὀρισμένην τινὰ στιγμὴν; Τὸ κινούμενον σῶμα εἰς ὀρισμένην τινὰ καὶ τὴν αὐτὴν στιγμὴν εἶναι καὶ δὲν εἶναι εἰς τὸν ὀρισμένον ἐκεῖνον τόπον. Θὰ ἠδυνάμεθα ὅμως νὰ ἐρωτήσωμεν καὶ ἡμεῖς τὸν Plechanow: Καὶ ἐὰν ἀκόμη εἶναι ἡ κίνησις τῆς ἄλης πραγματικὴ (πράγμα τὸ ὅποῖον ἀμφισβητεῖ ἡ νεοτέρα φυσικὴ ἐπιστήμη, χαρακτηρίζουσα τὴν παράστασιν περὶ τῆς κινήσεως τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ αἰθέρος ὡς ἀπλὴν ὀπτικὴν παράστασιν, δηλαδὴ ὡς μέσον τῆς σκέψεώς μας), ἀντιφάσκει ἀρὰ γε πράγματι ἡ κίνησις πρὸς ἑαυτὴν ἢ μήπως προκύπτει — ὅπως παρατηρεῖ ὁ Max Adler — ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀντίφασος, ὅταν λαμβάνωμεν ἡμεῖς στάσιν ἀντιπραγματικὴν ἀπέναντι τῆς κινήσεως; Ὁμοίωμενος ὁ Max Adler ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Kant γενομένης διακρίσεως μεταξὺ σκέψεως καὶ αἰσθήσεως, μεταξὺ ἐννοίας καὶ ἐποπτείας (Anschauung), παρατηρεῖ, ὅτι «ἡ κίνησις ἀνήκει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἐποπτείας καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ καὶ συλληφθῇ πλήρως διὰ λέξεων καὶ ἐννοιῶν. Εἶναι τὸ αὐτό, ὡς ἐὰν ἤθελέ τις νὰ ἐξηγήσῃ διὰ λογικῶν ἐννοιῶν τὰ χρώματα... Τὸ ἐρώτημα: ποῦ ἐορίζεται σῶμα τι κινούμενον εἰς ὀρισμένην τινὰ καὶ τὴν αὐτὴν στιγμὴν, δὲν περιέχει ἀντίφασιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐποπτείαν. Διότι ἡ ἐποπτεία τῆς κινήσεως εἶναι ἐξ ἑαυτῆς κινήσις ὅπως καὶ αὐτὴ αὐτὴ ἡ κίνησις καὶ παρακολουθεῖ τὰ ἀντικείμενά της εἰς πᾶσαν αὐταῦ στιγμὴν, χωρὶς αὐδὲν νὰ δημιουργῆται χάσμα. Τὸ ὅτι ἡ ἐννοιολογικὴ σκέψις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πράξῃ ταῦτα, ὀφείλεται εἰς τὰς ἰδιαζούσας εἰς αὐτὴν προϋπαθέσεις, δηλαδὴ εἰς τὴν ἰδιαζούσαν εἰς αὐτὴν λειτουργίαν, ἣτις συνίσταται εἰς τὸ νὰ ὀρίξῃ τὴν ποιικλίαν ἀντικειμένου τινὸς διὰ διακρίσεως. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπορίας ἄξιον, ἐὰν καταντῇ ἡ ἐννοιολογικὴ σκέψις ἀντιπραγματικῇ, ὅπου δὲν ἔχει τίποτε νὰ διακρίνῃ. Διότι τὰ τμήματα τῆς κινήσεως, περὶ τῶν ὁποίων ὀμιλεῖ ἡ λογικὴ σκέψις, ὑπάρχουν μόνον εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς συλληψιμομένης ἐννοίας. Ἡ κίνησις αὐτὴ κατ' ἑαυτὴν δὲν συντελεῖται διὰ τμημάτων, ἀλλ' ἀποτελεῖ ὅλον τῆς ἐποπτείας, ἢ ὅποια ἐποπτεία κατορθώνει νὰ τεμαχίξῃ τὴν κίνησιν μόνον,

ὅτι ἡ σημειωμένη εἰς τὴν ἱστορίαν προόδος ἐκδηλοῦται κατ' ἀρχάς πάντοτε εἰς τὴν σφαιρῶν τῆς τεχνικῆς καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ἀντιαιτιολογῶν αὐτὴ καὶ εἰς τὰς ἄλλας σφαιρὰς τῆς ζωῆς, αἱ ὁποῖαι προσδιορίζονται ἐκάστοτε ἀναγκαστικῶς εἰς τὰς προόδους τῆς τεχνικῆς. Ὁ ἀνθρώπος διὰ τῆς ἐρευνητικότητος, ἡ ὁποῖα τὸν διακρίνει καὶ ἡ ὁποῖα ὀφείλεται εἰς τὴν ἐκάνότητά του, ὅπως ἀντιμετωπίζῃ πεισματικῶς τὴν φύσιν καὶ

ἐφ' ὅσον διατρέχει μόνη τὰ κτήματα αὐτῆς τῆς κινήσεως. Ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι πρέπει νὰ σημειωθῇ: ὅταν ἰσχυρίζεσθε τις, ὡς ὁ Plechanow, ὅτι αἰῶματι κινούμενον καταλαμβάνει καὶ δὲν καταλαμβάνει εἰς ὁρισμένην καὶ στιγμὴν ὁρισμένον τόπον, περιπίπτει εἰς σφάλμα, τὸ ὅποιον ἐπίσης κοινῶς ὁ Max Adler, εἰς τὸ σφάλμα, ὅτι τερματίζει μὲν τὴν κίνησιν εἰς ἄπειρα μικρὰ τεμάχια χρόνου, δὲν τερματίζει ὅμως καὶ τὸν χρόνον τῆς κινήσεως (χρόνον, ὅσως συνδέεται ἐπίσης ἀρρηκτικῶς πρὸς τὴν κίνησιν) εἰς ἀνάλογα ἄπειρα μικρὰ τεμάχια χρόνου. Ἐάν ἐφαρτε τοῦτο, δὲν θὰ προέκυπτεν ἡ ἀντίφασις, περὶ ἧς ὁμιλεῖ ὁ Plechanow.

Ἀνάλογος καὶ ἀμφιβόλου θεμελιώσεως εἶναι ὁ τρόπος, κατ' ὃν ἐπαρχει ὁ Plechanow νὰ ὑποστηρῆ καὶ τὴν διαλεκτικότητα τοῦ γίνεσθαι. Εἰς τὸ γίνεσθαι ἐνυπάρχει, κατ' αὐτόν, πάντοτε ἀντίφασις τις, ἡ ὁποῖα μὲς ἐμποδίζει νὰ ὁρισθῆται λογικῶς τὰς φάσεις τοῦ γίνεσθαι. Ἐν ἐρώτημα, λέγει ὁ Plechanow, περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀντικειμένου, τὸ ὅποιον παρήχθη ἤδη εἶναι δυνατὸν νὰ τῷ ἀπαντήσῃ ὁρισμένη. Ἐάν ὅμως πρῶτον τι εἰσπίπτει ἐν τῷ γίνεσθαι, τότε ὑπάρχουσιν λόγοι ἀρκετοὶ διὰ νὰ διατάξῃ τις νὰ δώσῃ ἀπάντησιν. Τίς εἶναι εἰς θέαν νὰ ὁρίσῃ, πότε ἡ αἰτία τῶν τριγῶν τῆς κεφαλῆς ὁδηγεῖ πρὸς τὸν σχηματισμὸν φαλιάκρου;

Ἀφοβοῦμαι γράφει ὁ Max Adler εἰς ἀντίκρουσιν τοῦ Plechanow, ὅτι ἡ δευτέρα αὐτῆ ἀπόδειξις διὰ τὴν διαλεκτικὴν ὑπόστασιν τῆς φύσεως εἶναι κακῶς θεμελιωμένη, ἐάν κέρμεται μόνον ἀπὸ μάλ्लια ἀσθενεζοί, τῶν ὁποίων μάλιστα ἀπειλεῖται ἡ πεῖσις. Καὶ δὲν ἔχει ἄδικον ὁ Max Adler. Ἡ ἐννοια τῆς φαλιάκρου εἶναι συμβατικὴ καὶ ἐάν ἰσχυρίζεσθαι, ὅτι φαλιάκρου ἀπάρχει ἐφ' ἧς στιγμῆς ἀπομαίνουσιν ὁρισμέναι τρίχες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς (π. χ. τὰ $\frac{1}{100}$ τῶν τριγῶν), ἡ ἀντίφασις, περὶ ἧς ὁμιλεῖ ὁ Plechanow δὲν θὰ προέκυπτεν, ὅπως δὲν προκύπτει ἄλλοις τε, προσημένου νὰ ὀρῶσιν τινὲς μισθὸν τῆς θεομακροσίας, μὲ τὸν ὅποιον ἀρχίζει ἡ βράσις τοῦ ὕδατος. Ὅλοι γνωρίζουσιν, ὅτι ἀρχίζει εἰς τοὺς 100 βαθμοὺς Κελσίου. Χωρὶς νὰ εἰσελθῶ εἰς λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῶν ἐπιχειρημάτων, δι' ὧν ἀντικρούει ὁ Max Adler τὸν Plechanow, ἀρκοῦμαι εἰς τὸ νὰ παρατηρήσω, ὅτι ἡ γενομένη ἀντίκρουσις βασίζεται ἐπὶ ἀρχῶν σοβαρωτάτων καὶ θὰ ἐξοηθῆ βεβαίως ἰδιαιτέρως μελέτης.

ὅπως ἐκλογικῶς τὴν πρὸς αὐτὴν σχέσιν του, τελειοποιεῖ διαρκῶς περισσότερον τὰ μέσα παραγωγῆς. Πάν βῆμα συντελούμενον εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην τῆς τελειοποιήσεως τῶν μέσων παραγωγῆς ἔχει ἀναγκαστικῶς ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ἀνείκτοπον εἰς τὰς ἄλλας σφαιρὰς τῆς ζωῆς του, μεταβάλλει τὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποῖας ζῆ καὶ μεταβάλλει μάλιστα ταύτας κατὰ τρόπον τοιαῦτον, ὥστε πᾶσα ἀντίστασις του κατὰ τῆς ἀναγκαστικῆς μεταβολῆς ἀποβαίνει ματαία καὶ ἐκδηλοῦται ὡς ἰομαντισμὸς ἀείσχυρος, ὅπως διακρίνη τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας. Ἡ μεγάλη αὐτῆ ἐπιστημονικὴ ἀλλαγὴ τοῦ Marx, συνδυαζομένη πρὸς τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον, ἡ ὁποῖα βλέπει τὰ πάντα οὐχὶ ἀπλῶς ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτήν, ἀλλὰ κυρίως ἐν σχέσει πρὸς τὴν πιθανότητα τῆς μεταβολῆς των, ἀποτελεῖ ἀναντιρρήτως τὴν κυρίαν βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποῖας εἶναι δυνατὸν καὶ δεόν νὰ θεμελιωθῇ ἡ κοινωνιολογία τῆς ἱστορίας. Ἦδη ὅμως τίθεται τὸ ἐρώτημα: ἀποτελεῖ αὐτὴ ἀρκύ γὰ καὶ τὴν μόνην ἀρχὴν, ἐφ' ἧς δεόν νὰ ὁρισθῇ ἡ κοινωνιολογία;

Ἡ ὑπερβολὴ οὐδέποτε ἀποβαίνει πρὸς ὄφελος τῆς θεωρίας, τῆς ὁποῖας ἡ ἰσχὺς ὑπερβάλλεται. Ὁ Marx βεβαίως δὲν εἶχε λόγον νὰ ἐμφανίσῃ περιορισμένην τὴν ἰσχὺν τῆς θεωρίας του, διότι σκοπὸς του δὲν ἦτο νὰ συγγράψῃ σύστημα κοινωνιολογίας, ἀλλὰ νὰ ἐρευνήσῃ κοινωνιολογικῶς ὁρισμένας ἀεὶ ἀεὶς πλευρὰς τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, συγκεκριμένως δὲ τὴν πλευρὰν τῆς οἰκονομίας, τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτικῆς. Ἐν σχέσει πρὸς τὰς πλευρὰς ταύτας, ἰσχύει ἡ θεωρία του ὡς θὰ ἴδωμεν εἰδικότερον καὶ εἰς τὰ πρῶτα κεφάλαια τοῦ δευτέρου, τούτων μέρους τῆς συστηματικῆς κοινωνιολογίας κατ' ἀρχὴν πλήρως. Ἀν ἰσχύη ἢ ὄχι καὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλλας σφαιρὰς τῆς ζωῆς -- ἐγνωσθῆεν κυρίως τὴν σφαιρῶν τῆς τέχνης, ἐν τῇ γενικωτάτῃ τῆς λέξεως ἐννοία --, τοῦτο δὲν εἶχε σημασίαν διὰ τὰς ἐρεῖνας τοῦ Marx. Ὅπου ἐμφανίζεται οὗτος διατυπῶν τὴν περὶ ἱστορίας θεωρίαν του ἀρρημονίμως καὶ ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς -- (ὅπως π. χ. εἰς τὸν περίφημον πρόλογον τῆς «κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας») -- ἐκεῖ δίδει βεβαίως τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι νοεῖ ταύτην ἰσχυρότατον γενικῶς καὶ ἀπολύτως. Ἐφαρμογὴν πάντως τῆς περὶ ἱστορίας θεωρίας του εἰς ἐκδηλώσεις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ὅπως εἶναι π. χ. ἡ τέχνη, δὲν ἐπεξεύρησεν ὁ Marx, ἄγνωστον δὲ εἶναι, ποῦν θὰ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα, εἰς τὸ ὅποιον θὰ κατέ-

ληγε τοιαύτη τις προσπάθεια εφαρμογῆς. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν φιλοσοφίαν μόνον καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων, περὶ αὐτῆς ἀπεφάνθη ὁ Μ a r x καὶ ταῦτα κατ' ἀνάγκην, διότι ἐδίδασκε τὴν κατάργησιν πάσης πλέον φιλοσοφίας —, ὅτι εἶναι ἐκείναι προαδιορισμένη ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῆ καὶ κινεῖται ὁ φιλόσοφος. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον ὅμως τοῦτο δὲν διδάσκει ὁ Μ a r x εἰ μὴ μόνον, ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ «ἰδεαλιστής» H e g e l εἶχε διδάξει. Εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου του «ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου» λέγει ὁ H e g e l: «σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι γὰρ νοῆσαι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι» (ἐκεῖνο δηλαδή, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ὡς πραγματικότης), «διότι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι, ἀποτελεῖ τὸν λόγον... Ἐν τῷ ἰσχυρισμῷ τῆς, ὅτι οὐδὲποτε φιλοσοφία χωρὶ πέραν τοῦ παρόντος εἰς αὐτὴν κόσμου, εἶναι ἕξ ἑαυτοῦ ἀνόητος, ὅπως καὶ τὸ γὰρ ἰσχυρισθῆ, ὅτι ἄτομόν τι ὑπερπηδᾷ τὴν ἐποχὴν του, ὅτι πηδᾷ ὑπερῖον τῆς Ρόδου». Ἡ φράσις αὕτη τοῦ H e g e l, διὰ τῆς ὁποίας φαίνεται ὑπερνηκθῆναι εἰς τὴν συνείδησίν του ὁ Καντιανισμὸς — (καὶ λέγομεν, ὅτι «φαίνεται» ἀπλῶς ὑπερνηκθῆναι, διότι πράγματι, ὡς ἀπεδείξαμεν ἤδη ἀνωτέρω, ἡ ὑπερνήκησις αὕτη δὲν εἶχε πλήρως συντελεσθῆ) — ἀποτελεῖ τὴν βίβλιν, ἐφ' ἧς ἐθεμελίωσεν ὁ Μ a r x τὴν θεωρίαν του περὶ τοῦ λεγομένου «ἐποικοδομήματος» (Überrbau), θεωρίαν, σημαντικῶς πρὸς τὴν ὁποίαν «ἐπὶ τῶν διαφόρων μορφῶν ἰδιοκτησίας, ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν ὅρων ὑπάρξεως ὑφαισθῆται», (καὶ ταῦτα τινίζεται ὑπὸ τοῦ Μ a r x εἰς τὴν ἱστορικὴν του πραγματείαν περὶ Α ο υ δ ο β ῖ κ ο υ Β ο ν α π ἄ ρ τ ο υ), «ὀλόκληρον ἐποικοδόμημα διαφόρων καὶ ἰδιορρυθμῶς ἑσχηματισμένων αἰσθημάτων, πλανῶν, τρόπων οὐρέσεως καὶ θεωριῶν περὶ τῆς ζωῆς». Ὁ ἱστορικὸς οὗτος σχετικισμὸς τοῦ Μ a r x ἐμφανίζεται πηγάζων ἀμέσως ἀπὸ τῆς φράσεως τοῦ H e g e l, τὴν ὁποίαν ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω. Αὕτη αὕτη ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ πνεύματος ἀκολουθεῖ, ὅχι μόνον κατὰ τὸν Μ a r x, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν H e g e l, τὴν διαλεκτικὴν κίνησιν τοῦ γίνεσθαι, κίνησιν, τὴν ὁποίαν ὅμως ὁ H e g e l, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Μ a r x, ἐθεώρησεν ἀφθεῖσαν πλέον δοριστικῶς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του. Ἐν τῷ παρόντι ἐπιώσθη διὰ τὸν H e g e l γὰρ εἶναι διαλεκτικόν. Τὴν ἐποχὴν του ἀνήγαγεν οὗτος εἰς ἀπόλυτον ἀξίαν. Ἡ συνταγματικὴ μοναρχία ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ἰδεαλιστικὴ

διαλεκτικὴ ἀφ' ἑτέρου, τὴν ὁποίαν ἐδίδαξεν, ἐμφανίζονται, κατὰ τὸν H e g e l, ὡς τὰ ὑψίστα ἐπιτεύγματα τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως τοῦ γίνεσθαι, ὡς τὰ προϊόντα ἐκεῖνα τῆς ἐξελίξεως, τὰ ὁποῖα, χάριτι θεῶν, παύουν πλέον γὰρ ὑπάρκουν εἰς τὴν διαλεκτικὴν καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς μεταβολήν. Ὁ Μ a r x ἀντιθέτως ἐπεξέτεινε τὴν ἰσχὺν τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως καὶ εἰς βῆρος τῆς ἐποχῆς του, συγκεκριμένως δὲ εἰς βῆρος τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστώτος, τῆς ἀστικῆς πολιτείας καὶ τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας, διδάξας, ὅτι πέραν αὐτῶν, καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς σταθμοὺς τούτους τῆς ἱστορίας, ὑπάρχει νέα ζωὴ, ἄλλη καὶ ἀνωτέρα πραγματικότης, ὑπάρχει ὁ κομμουνισμὸς καὶ ἡ ἀπηλλαγμένη τῆς ἀντιθέσεως τῶν τάξεων κοινωνία.

Πάντως, ἀνεξαρτήτως τῆς διαφορᾶς ταύτης μεταξὺ H e g e l καὶ Μ a r x, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα ἰδιαιτέρως, εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἀμφοτέρω (ὁ Μ a r x βεβαίως συστηματικώτερον καὶ κατὰ τρόπον συνεπέστερον πρὸς τὸ ὅλον σύστημά του) ἐθεώρησαν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν ἀκρίβην ὑποταταγμένην εἰς τοὺς νόμους τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως, τῆς μεταβολῆς καὶ τῆς προόδου. Περὶ τῆς τέχνης καὶ τῶν ἐκδηλώσεων ἐκείνων τοῦ πνεύματος, αἱ ὁποῖαι, ἀντιθέτως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, εἶναι ἄσκατοι καὶ δὲν ζητοῦν ἀπὸ τὸν κόσμον τίποτε, οὔτε ζητοῦνται ἀπὸ τὸν κόσμον, ἀλλὰ δίδονται, χωρὶς γὰρ ζητηθῶν (χωρὶς γὰρ ἀνταποκρίνωνται εἰς σκοπιμότητά τινα), — περὶ τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν τοῦ πνεύματος ἀπέφυγεν ὁ Μ a r x γὰρ ὁμιλήσῃ. Ἐχομεν λόγους μάλιστα γὰρ πιστεύομεν, ὅτι δὲν ἐθεώρει τὴν περὶ ἱστορίας θεωρίαν του ἰσχύουσαν καὶ εἰς τὰς σφαῖρας αὐτὰς τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Πῶς ἄλλως γὰρ ἐξηγήσωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀρηγεῖται ὁ L i e b k n e c h t εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του, ὅτι δηλαδή ὁ Μ a r x ἐθεώρει τοὺς Ἄγγλους κατωτέρους τῶν Γερμανῶν, διότι, παρὰ τὴν ἀνωτέραν οικονομικὴν των ἐξέλιξιν, ἔστεροῦντο μουσικῆς, ἔστεροῦντο πνευμάτων, «ὡς οἱ B e e t h o v e n, M o z a r t, H ä n d e l καὶ H a y d n»;

10. Καὶ πράγματι: ὑπάρχουν ἀναντιρροήτως ὁρισμέναι σφαῖραι ζωῆς, εἰς τὰς ὁποίας ὁ νόμος τῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς προόδου δὲν δοῖ ὡς νόμος, δὲν δοῖ ὡς μόνη καὶ κυρίαρχος αἰτία τῆς ζωῆς. Ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης, ἡ ἱστορικὴ ζωὴ γνωρίζει δύο διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων σφαῖρας. Ἡ μία εἶναι ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν δοῖ ὁ λόγος. Ἡ

ἄλλη εἶναι ἐκείνη, ἢ ὅποια ὑπάρχει καὶ ἰσχύει κατ' ὑπερβάσιν τοῦ λόγου, δηλαδή πέραν τῶν ὁρίων, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται καὶ ἐργάζεται ἡ λογική. Ἡ σφραῖρα, ἢ ὅποια διέπεται ὑπὸ τοῦ λόγου, μοιραῖον εἶναι νὰ διέπεται καὶ ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς προόδου. Πᾶν νέον βῆμα τῆς λογικῆς φυσικῶν εἶναι νὰ σημαίνει πρόοδον, δηλαδή ἀνακαίλιπριν νέας ἀληθείας καὶ ἄρσιν παλαιᾶς πλάνης. Ἡ σφραῖρα, ἢ ὅποια δὲν διέπεται ὑπὸ τοῦ λόγου, ἀλλ' ὑπάρχει κατ' ὑπερβάσιν αὐτοῦ, δὲν γνωρίζει τὴν πρόοδον, διότι δὲν ὑπάρχει μέτρον, ἐπὶ τῇ βίᾳ τοῦ ὁποίου εἶναι δυνατόν νὰ μετρηθῇ ἢ τυχὸν σημειωμένη ἐν αὐτῇ πρόοδος. Πᾶν ὅ,τι σημειοῦται εἰς τὴν σφραῖραν αὐτὴν εἶναι ἰσότιμον πρὸς ὅ,τι ἐσημειώθη μέχρι τοῦδε, δὲν εἶναι ἀνώτερον, οὔτε κατωγελῆ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἴσχυσε μέχρι τοῦδε. Ἡ γλυπτικὴ τῆς Ἀναγεννήσεως δὲν κατήργησε τὸν Ἑρμῆ τοῦ Πραξιτέλους, οὔτε εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀνωτέρα αὐτοῦ. Ὁ Ἀρλέτος τοῦ Σαίξπηρ δὲν κατήργησε τὸν Προμηθεῖα τοῦ Αἰσχύλου. Ἀντιθέτως ἡ χημεία τοῦ Lavoisier καὶ ἡ μηχανικὴ τοῦ Newtons ἐμφανίζονται ἐν πολλαῖς ἀπαρχαιοθεΐαις. Τὰ πλεῖστα τῶν πορισμάτων, εἰς τὰ ὅποια κατέβησαν αἱ ἔρευναι τῶν, δὲν ἰσχύουν πλέον ὡς ἀλήθεια, ὑπερνεκλήθησαν ἢ ἔστω συνεπληρώθησαν ἀπλῶς.

Τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, τὰ μὲν εἰλημμένα ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης, τὰ δὲ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, καθιστοῦν τὸ πρῶγμα σαφές καὶ σχεδὸν ὀρθοαλομορφινές. Ὅπου ἰσχύει ὡς κριτήριον τῆς ζωῆς ἡ λογική, ἐκεῖ ὑπάρχει κατ' ἀνάγκην πρόοδος, τελειοποιήσις, κίνησις διαλεκτική. Τοῦτο ἀφορᾷ κατ' ἐξοχὴν τὰς θετικὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν τεχνικήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐφαρμόζονται αὐταί. Τοῦτο ἀφορᾷ τέλος καὶ τὰς σφαιρὰς τῆς ζωῆς, ἐπὶ τὰς ὁποίας ἀσπεί ἄμεσον ἢ ἕμμεσον ἐπίδρασιν ἢ ἐξέλιξις τῆς τεχνικῆς. Ἐπίδραξ δὲ ἢ ἐξέλιξις τῆς τεχνικῆς, συγκεκριμένως δὲ τῶν μέσων παραγωγῆς, ἀμέσως μὲν ἐπὶ τὴν οἰκονομίαν, ἕμμεσως δὲ ἐπὶ τὸ δίκαιον καὶ τὴν πολιτικὴν ζωὴν, δι' ὧν ὑποβιβάζεται ἡ οἰκονομία.

11. Οἱ πλεῖστοι τῶν Μαρξιστῶν — χωρὶς βεβαίως νὰ εἶναι δυνατόν τὰ ἐπικαλεσθῶν τὸν Μαρξ εἰς τὸ ἔγγεισμαί των τοῦτο — προσπαθοῦν νὰ ἐμφανίσουν καὶ σφραῖρας τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ὡς εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἢ τέχνη, ὑποτεταγμένως εἰς τὴν διαλεκτικὴν κίνησιν τοῦ

γίνεσθαι καὶ ἐξηγημένως κατ' ἀκολουθίαν ἀπὸ τῆς προσδιορίζουσας κατὰ τελευταῖον λόγον τὴν διαλεκτικὴν κίνησιν τῆς ἱστορίας ἐξελίξεως τῶν μέσων παραγωγῆς. Ἐργάσθησαν μάλιστα ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο πραγματεῖαι ἄξιαι πολλῆς προσοχῆς, πραγματεῖαι δι' ὧν ζητεῖται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι συγκεκριμένον τι καλλιτεχνικὸν φαινόμενον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ εἰ μὴ ἐν συνδυασμῷ πρὸς ὁρισμένας τεχνολογικὰς καὶ κατ' ἀκολουθίαν οἰκονομικὰς συνθήκας. Πρέπει δὲ νὰ ὀμολογηθῇ, ὅτι, μελετῶντες τοιαύτας πραγματείας — παραπέμπομεν μάλιστα ἐνταῦθα προχείρως τὸν Ἑλληνα ἀναγνώστην εἰς τὴν ἐνδιαφέρουσαν μικρὰν πραγματείαν τοῦ Ἑλληνοῦ Μαρξιστοῦ Προκοπίου: «Ὁ Γκρέκο καὶ ἡ ἐποχὴ του» — κινδυνεύομεν νὰ εἰδοῦμεν ἐκ πρώτης ὄψεως ὅρθα τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὅποια καταλήγουν. Θὰ προχωρήσωμεν μάλιστα περισσότερον: τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος συμπεράσματα δὲν εἶναι συνήθως αὐτὰ κατ' ἑαυτὰ ἐσφαλισμένα. Καὶ ὁ καλλιτέχνης βεβαίως ζῷ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντός του. Ὑφίσταται τὴν πίεσιν τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων γεννᾶται, ζῷ καὶ κινεῖται. Καὶ κατὰ περισσότερον ἀκόμη: δὲν θὰ ἐξεδηλοῦτο κἀν ἢ δὲν θὰ ἐξεδηλοῦτο κατ' ἄν τρόπον ἐξεδηλώθη, ἐὰν δὲν ἔξῃ εἰς ἐποχὴν ἰκανήν, ὅπως ἐνισχύσῃ τὴν τέχνην του, ἐὰν δηλαδή δὲν ἐζητεῖτο ἢ τέχνη του. Τί σημαίνουν ὅμως ὅλα αὐτὰ; Δημιουργοῦν ἄρα γε αἱ κοινωνικαὶ συνθήκαι τὸν καλλιτέχνην; Ἡ σχέση τῶν συνθηκῶν τούτων πρὸς τὸν καλλιτέχνην εἶναι σχέσις αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος; Αὐτὸ εἶναι ἀκριβῶς τὸ πρόβλημα, εἰς τὴν λύσιν τοῦ ὁποίου θὰ διαφωνήσωμεν πρὸς τοὺς Μαρξιστὰς καὶ πρὸς ὅλους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἀνάγουν τὰς κοινωνικὰς συνθήκας, ὡς καὶ αὐτὸς λ.χ. ὁ Γαίνε, εἰς μηχανικὰς οὕτως εἶπεν αἰτίας τοῦ καλλιτεχνικοῦ γίνεσθαι. Πάντες οὗτοι συγγέουν τοὺς ὅρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους γεννᾶται τὸ καλλιτέχνημα, πρὸς τὰς αἰτίας, αἱ ὅποια προκαλοῦν ἀναγκασίως τὴν γένεσίν του. Οὐδεμίαν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι οἱ ὅροι, ὑπὸ τοὺς ὁποίους γεννᾶται καὶ ἐργάζεται ὁ καλλιτέχνης ἔχουν μεγίστην σημασίαν. Ἄνευ αὐτῶν δὲν θ' ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ γεννηθῇ οὗτος ὡς καλλιτέχνης ἢ ἐν πίσει περιπτώσει νὰ ἐργασθῇ, ὡς ἐργάσθη. Τὰ πάντα εἰς τὸν κόσμον τοῦτον συμβαίνουν ὑφ' ὁρισμένους ὅρους. Ζῷ κατ' ἄν τρόπον διεμύρωσα τὴν ζωὴν μου ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι εἶμαι φυσικὸς ὁργανισμός. Ἐὰν πράξω

κάτι, τὸ ὁποῖον ὑπερβαίνει τὰ ὄρια τοῦ φυσικοῦ μου ὀργανισμοῦ, θὰ ἀρνηθῶ τὸν πρῶτον καὶ ἀπαράβατον ὄρον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον δύναμαι νὰ ζήσω, δηλαδή θὰ ἀρνηθῶ τὴν ζωὴν μου, θὰ ἀποθάνω. Ὁ φυσικὸς μου ὀργανισμὸς, τὰ γεωγραφικὰ ὄρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῶ, αἱ ἱστορικαὶ συνθήκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐγεννήθην καὶ ἀνετράφη, — ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν ἀναντιρρήτως τοὺς ὄρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ζῶ καὶ ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχω ὅφ' ἦν μορφὴν ἐμφανίζομαι. Οἱ ὄροι ὅμως αὐτοὶ δὲν πρόκεινται νὰ χαρακτηρίζονται ἀνεξαρτήτως καὶ ὡς αἰτία τῆς ὑπάρξεώς μου ἢ μᾶλλον τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὑπάρχω. Οἱ ὄροι οὗτοι δοροῦν ὡς τοιαῦτα αἰτία μόνον ἐν σχέσει πρὸς ὀρισμέναις πλευρᾶς τοῦ ἑαυτοῦ μου. Ὁ φυσικὸς μου ὀργανισμὸς ἀποτελεῖ τὴν αἰτίαν τῆς ζωῆς μου ὡς ἀνθρώπου ἐν γένει, ὄχι ὅμως καὶ τὴν αἰτίαν τῶν κοινωνικῶν π.χ. συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας ζῶ. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι λίαν ἐπιτοχῆς ἢ κριτικῆ, τὴν ὁποίαν ἤσκησαν εἰς βάρος τοῦ «ἀνθρωπολογικοῦ ὄλισμου τοῦ L. u. d. W. i. g. F. e. u. e. r. b. a. e. h. ὁ M. a. r. k. (Πρὸβλ. κυρίως τοὺς ἀφορισμοὺς του περὶ τοῦ F. e. u. e. r. b. a. e. h.) καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ M. o. s. e. s. P. e. s. s. εἰς τὰς πραγματείας του «Οἱ τελευταῖοι φιλόσοφοι» καὶ «περὶ τῆς σοσιαλιστικῆς κινήσεως ἐν Γερμανίᾳ». Τὰ γεωγραφικὰ ἐπίσης περιβάλλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγεννήθην καὶ ἀνετράφη, ἀποτελεῖ τὴν αἰτίαν δι' ὀρισμέναις μόνον φυσικὰς καὶ ψυχικὰς ιδιότητάς μου, διὰ τὸν τρόπον π. χ., καθ' ὃν προφέρω ὀρισμένους φθόγγους ἢ διὰ τὸν βαθμὸν, μέχρι τοῦ ὁποίου ἐξικνεῖται ἡ ἀντοχή μου εἰς ὀρισμένα αἰσθήματα, δὲν ἀποτελεῖ ὅμως καὶ τὴν αἰτίαν διὰ τὴν ποιότητα τοῦ ἠθικοῦ ἢ πνευματικοῦ μου κόσμου. Ὁ M. o. n. t. e. s. q. u. i. e. u., ὁ ὁποῖος ἠθέλησε τὰ πάντα νὰ ἀναγάγῃ εἰς τὸ γεωγραφικὸν περιβάλλον (συγκεκριμένως δὲ εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος) ἀποτελεῖ διὰ τὴν ἐπιστήμην μεγαλοφυῆς ἀπλῶς παράδειγμα ἀστόχου ὑπερτιμήσεως ἐνὸς ἐκ τῶν πολλῶν στοιχείων τῆς ζωῆς. Αἱ κοινωνικαὶ τέλος συνθήκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας γεννᾶται καὶ ζῆ ὁ ἄνθρωπος, ἀποτελοῦσαι αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς ἀναγκαῖον ἀποτελεσματῶν τεχνολογικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὴν γένεσίν των, συνιστοῦν βεβαίως καὶ τὴν ἀναγκαῖαν αἰτίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος τὰς ἀντικειμενικὰς π.χ. πιθανότητάς καὶ τὸν ἀντικειμενικὸν βαθμὸν τῆς μορφώσεώς του, δὲν ἀποτελοῦν ὅμως

καὶ τὴν αἰτίαν εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλει τὴν ὑπαρξιν ἢ τὴν ἔλλειψιν ποιητικῆς π. χ. διαθέσεως.

Βλέπομεν λοιπόν, ὅτι ὅλα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται ἀντικειμενικῶς ἐπιδρῶντα ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον, συνδέονται μόνον πρὸς ὀρισμένας πλευρὰς τούτου ὑπὸ τὴν μορφὴν αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος. Ἡ ζωὴ μας δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀπλοῦν καὶ μονοσήμαντον. Εἶναι ἀντιθέτως κάτι τὸ πολύπλοκον καὶ πολυσύνθετον. Ἄς ἐπανέλθομεν μάλιστα συγκεκριμένως εἰς τὸ πρόβλημα, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὀρμήθησαν αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις μας. Αἱ κοινωνικαὶ συνθήκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας ζῆ ὁ καλλιτέχνης, δὲν ἀποτελοῦν τὴν αἰτίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλει οὗτος τὴν ἰδιότητά του ὡς καλλιτέχνου. Αἱ κοινωνικαὶ συνθήκαι ἀποτελοῦν ἀπλῶς τοὺς ὄρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐκδηλοῦται ἡ τέχνη του, συνιστοῦν πολλάκις καὶ τὴν κατεύθυνσιν, πρὸς τὴν ὁποίαν στρέφεται αὕτη, συνιστοῦν δηλαδή τὰ τυπικὰ καὶ καθ' ἀκολουθίαν λογικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα προσλαμβάνει, ὄχι ὅμως καὶ τὴν ἀτομικότητα τοῦ καλλιτεχνήματος, τὸ ὁποῖον παράγει οὗτος. Ἴσως νὰ μὴ παρήγετο βεβαίως τὸ καλλιτέχνημα, ἐὰν ἔλειπαν οἱ κοινωνικοὶ ὄροι, ὅφ' οὓς παρήχθη. Παραχθὲν ὅμως — καὶ τοῦτο ἔχει σημασίαν — δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῆ ὅλως, ἐὰν συσχετισθῆ ἀπλῶς καὶ μόνον πρὸς τοὺς κοινωνικοὺς ὄρους, ὅφ' οὓς παρήχθη. Μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτὸ θὰ συλληφθῆ ἡ ἀτομικότης του καὶ καθ' ἀκολουθίαν ἢ καθ' αὐτὸ καλλιτεχνικῆ του οὐσία. Μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτὸ θὰ συλληφθῆ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν μετροῦται ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ μέτρου τῆς λογικῆς, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον, ἐφ' ὅσον γεννᾶται, γεννᾶται καὶ ὑπάρχει ὡς κάτι ἄμεσον, ὡς κάτι τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν, ὡς κάτι τὸ ἀπόλυτον. Ἀπόλυτον ὄχι βεβαίως ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ἰδανικῶς ἀφηρημένου, ἀλλὰ τοῦ πραγματικοῦ. Εἶναι δὲ εἰς τὴν πραγματικότητα ἀπόλυτον ἐκεῖνο τὸ στοιχεῖον πραγματικῆς τινος ἐκδηλώσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι ἄσχετον πρὸς πᾶν ὅ,τι ἄλλο ὑπάρχει, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν συνδέεται, οὔτε συγκρίνεται πρὸς ἄλλο τι. Τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν στοιχεῖον εἰς καλλιτεχνικὴν τινα ἐκλήλωσιν — (ὀμιλοῦμεν δὲ εἰδικώτερον περὶ αὐτῆς, διότι καὶ εἰς τὴν σφαιρὴν τῆς τέχνης εἰδικῶς ὑπερέχει ποσοτικῶς τὸ ἀτομικόν τοῦ τυπικοῦ καὶ λογικῶς συλληπτοῦ) — ὑπάρχει ὡς κάτι τὸ ἄμέσως δεδομένον, ὡς κάτι τὸ ὁποῖον δὲν κρίνεται, οὔτε συλλαμβάνεται λογικῶς. Πᾶν μέτρον σημαίνει γενικότητα.

Δέν υπάσχει λοιπόν μέτρον βαιανόν διὰ τὴν μετρήσῃ καὶ συλλάβῃ ὅ,τι ἀρνεῖται τὴν γενικότητα, ὅ,τι υπάσχει μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτό.

12. Ἡ ἱστορικὴ λοιπόν ζωὴ γνωρίζει δύο διασφαρισμένας ἀπ' ἀλλήλων σφαιράς. Ἐκείνην, ἢ ὁποῖα, διεπομένη ὑπὸ τῆς λογικῆς καὶ μετρομένη ὑπ' αὐτῆς, κανεῖται διαρκῶς πρὸς μορφὰς συνθετοτέρας καὶ τελειότερας, καταγοῦσαι πλήρως ἢ συμπληροῦσαι ὅ,τι χθὲς ἴσχυεν ὡς τέλειον καὶ πλήρες, καὶ ἐκείνην, ἢ ὁποῖα, μὴ διεπομένη ὑπὸ τοῦ λόγου ἢ μᾶλλον υπάσχουσα κατ' ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, δέν γνωρίζει πρόοδον, διότι πᾶσα ἐκδήλωσίς της υπάσχει (ἐάν ὅχι μόνον, πάντως κυρίως) ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτήν. Διὰ τοῦ συμπεριόρισματος τούτου, εἰς τὸ ὁποῖον κατέληξεν ἡ ἀνωτέρω γενομένη ἔρευνα, πλησιάζομεν εἰς τὴν θεωρίαν, τὴν ὁποίαν διδάσκει ὁ Γερμανὸς κοινωνιολόγος Alfred Weber. Ἄς ἴδωμεν λοιπόν ἤδη, τὶ ἀκριβῶς διδάσκει οὗτος, διὰ τὴν ἐπισφραγίσωμεν διὰ τοῦ ὀνόματός του ὅσα ἀνωτέρω ἀνεπτυξάμεν.

Ὁ Alfred Weber ὁρίσθη εἰς τὴν κοινωνιολογικὴν του ἔρευναν ἐκ τῆς θεμελιώδους διακρίσεως μεταξὺ τοῦ ανευρηματικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ, μεταξὺ τῆς Kultur (ὅπως λέγουσιν οἱ Γερμανοὶ) καὶ τοῦ μηχανικοῦ, πρακτικοῦ, ἐξωτερικοῦ καὶ ὄλκοῦ πολιτισμοῦ, τῆς Zivilisation. Ἡ διάκρισις αὕτη, προῖόν τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, τοῦ ὁποῖου ἡ τραγικότης συνίσταται πάντοτε εἰς τὴν ὑπὲρ τὸ δέον συνειδητὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ἀντιθέσεως ταύτης, ἀνεπτυχθῆ καὶ πρὸ τοῦ Alfred Weber καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὸν ὑπὸ πολλῶν ἄλλων Γερμανῶν διανοουμένων, εἴργεν ὅμως τὴν πληροτέραν καὶ ἀποτελεσματικότεραν διατύπωσιν της εἰς τὸ κοινωνιολογικὸν σύστημα τούτου. Κατὰ τὸν Alfred Weber, ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν καὶ ἀνάπτυξίν της εἰς δύο κυρίως παύσαντας: εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἐξωτερικοῦ ἢ ὄλκοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰς τὴν κίνησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ ὀνομασθεῖσα κοινωνικὴ ἐξέλιξις («κοινωνικὴ» ἐν τῇ στενωπότητι τῆς λέξεως ἐννοίᾳ) δέν ἐνδιαφέρει ἐν τῷ προκειμένῳ. Δι' αὐτῆς προσλαμβάνονται ἀπλῶς αἱ φυσικαὶ τάσεις καὶ ὅρματ' τοῦ ἀνθρώπου τὰς γενικὰς ἐκείνας μορφάς, δι' ὧν καθίσταται δυνατὴ ἡ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων συμβίωσις. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἐκείνη, ἐξ ἧς προκύπτουν τὰ θεμελιώδη προβλήματα τῆς κοινωνιολογίας τοῦ Alfred

Weber. Ὁ ἐξωτερικὸς πολιτισμὸς βασίζεται ἐπὶ τοῦ «πνεύματος», ἐν τῇ τεχνικῇ καὶ λογικῇ αὐτοῦ ἐκδηλώσει. Ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς βασίζεται ἐπὶ τῆς προσπαθείας τοῦ πνεύματος, ὅπως ὑπερπηδήσῃ τὰ ὅρια τῆς λογικῆς καὶ ἀναχθῆ εἰς τὴν μυστικὴν καὶ μεταφυσικὴν σφαιράν τοῦ ἀπολύτου. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν πολιτισμὸν, ὁ ὁποῖος μετρεῖται — καὶ μετροῖται ὀρθῶς — ἐπὶ τῇ βίᾳ τοῦ κριτηρίου τῆς προόδου, καὶ συνίσταται εἰς τὴν ἐξέλιξιν πρὸς τὸ διαρκῶς τελειότερον, ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς δέν γνωρίζει βαθμίδας ἐξελίξεως καὶ προόδου, διότι πᾶσα ἐκδήλωσίς του ἀποτελεῖ ἀπ' ἑαυτῆς ἀπόλυτον τελειότητα. Οὗτος, ἐκφράζων τὸ «ψυχικῶς ἀπόλυτον», δέν υπόκειται εἰς πρόοδον. Ἐν ᾧ ὁ ἐξωτερικὸς πολιτισμὸς κινεῖται ὑπὸ τῆς σκοπιμότητος καὶ ὀδηγεῖ πρὸς τὸ διαρκῶς πρακτικότερον καὶ ὠφελιμότερον, ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς ἀγνοεῖ τὴν σκοπιμότητα καὶ ἐκδηλοῦται πολλάκις κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἐπιταγὰς της. Οὗτος ὅχι μόνον δέν συντηρεῖ, ἀλλὰ θυμαίνει τὸν ἀνθρώπον καὶ θυσιάζει τοῦτον εἰς τὸν βωμὸν τοῦ ἀσκοποῦ καὶ περιττοῦ, τὸ ὁποῖον ὅμως — ἂν καὶ ἄσκοπον καὶ περιττόν, ἂν καὶ ἀντίθετον πολλάκις πρὸς τοὺς ἀμέσους σκοποὺς τῆς ζωῆς — αἰσθανόμεθα ὡς τὸ βιωσιμὸν νόημα αὐτῆς ταύτης τῆς ζωῆς. Αἱ μορφαί, δι' ὧν ἐκδηλοῦται ἀντικειμενικῶς ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς, εἶναι τὸ καλλιτέχνημα καὶ ἡ ἰδέα (ἡ ἰδέα ὅχι ὡς ἀπαίτησις τῆς λογικῆς, ὅχι ὡς σκοπὸς καὶ ὡς προῖόν σκέψεως, ἀλλ' ὡς κᾶτι, τὸ ὁποῖον, διαμορφούμενον μόνον ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος, ἐμφανίζεται ὡς προῖόν μυστικῆς δημιουργίας καὶ ὅχι λογικοῦ ὑπολογισμοῦ). Οἱ μόνον δημιουργικοὶ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ τούτου εἶναι ὁ καλλιτέχνης καὶ ὁ πορφῆτης. Δι' αὐτῶν ἐπιτυγχάνεται ἡ σύνθεσις μεταξὺ προσωπικότητος καὶ σύμπαντος, μεταξὺ τοῦ Ἄτμαν καὶ τοῦ Μπράχμαν, ὅπως θὰ ἔλεγαν οἱ Ἰνδοί.

13. Ἀδιάφορον εἶναι ἐν τῷ προκειμένῳ, ἐάν θὰ θελήσῃ τις ἢ ὅχι τὴν παρακολουθήσῃ τὸν Alfred Weber εἰς τὴν ποιητικὴν αὐτῆν ἔξαρσιν, εἰς ἣν καταλήγει ἡ θεωρία του ἢ μᾶλλον ἡ διατύπωσις τῆς θεωρίας του. Ὅσοι λαμβάνουν ὡς στόχον (εὔκολον στόχον) τῆς ἐπιθέσεώς των τὴν διατύπωσιν, συγκεκριμένως δὲ τὰς μυθολογικὰς εἰκόνας, εἰς τὰς ὁποίας καταφεύγει αὕτη πολλάκις κατ' ἀνάγκην, καὶ νομίζουν, ὅτι, κτυπῶντες τὸν στόχον τοῦτον, καταλύουν καὶ τὴν θεωρίαν, πλα-

νώνται οίκτηρως. Οὗτοι ἀποδεικνύουν ἀπλῶς — (καὶ ἔχομεν ὅπ' ἄφην ὄρισμένον ἐν Ἑλλάδι παράδειγμα) — ἢ ὅτι εἶναι ἀνίκαινοι νὰ συλλάβουν τὴν θεωρίαν ἢ ὅτι κακοπίστος τὴν ἀποσιωποῦν διὰ νὰ ἀναδειχθοῦν νικηταὶ ἐκεῖ, ὅπου ἡ νίκη εἶναι εὐκόλος, κτυπῶντες τὰς λέξεις καὶ ὄχι τὰ νοήματα, προσβάλλοντες τὸ ἔνδυμα καὶ ὄχι τὸ σῶμα τῆς θεωρίας. Ἐνταῦθα πάντως θὰ ἀποφύγομεν νὰ δώσωμεν εἰς τούτους ἀφορμὴν νέων ἐπιθέσεων (εὐκόλων, συγχρόνως δὲ καὶ εὐτελεῶν νικῶν) καὶ θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὸ νὰ ἐπιμύσωμεν τὸν καθαρῶς ἐπιστημονικὸν πυρῆνα τῆς θεωρίας τοῦ Alfred Weber.

Ὁ ἐπιστημονικὸς πυρῆν τῆς θεωρίας τοῦ Γερμανοῦ κοινωνιολόγου συμπίπτει κατ' οὐσίαν πρὸς τὰ συμπερίστατα, εἰς τὰ ὅποια κατέληξεν ἡ γενομένη ἀνωτέρω κριτικὴ ἀντιμετώπισις τοῦ Μαρξισμού. Χωρὶς νὰ ἀναιρῆται εἰς τὰ κύρια αὐτῆς προτατικὰ ἢ περὶ ἱστορίας θεωρία τοῦ Μαρξισμού, περιορίζεται ἀπλῶς — καὶ δὴ ὡς πρὸς ὄρισμένην σφαιρὰν τῆς ζωῆς — ἡ ἰσχὺς της. Περιορίζεται ὡς πρὸς τὴν σφαιρὰν ἐκείνην, τῆς ἁποίας καθαροτέρα ἐκδήλωσις εἶναι ἡ τέχνη, δηλαδὴ ἐκείνην, ἢ ὅποια δὲν γνωρίζει ἐξέλιξιν καὶ πρόοδον δυναμένην νὰ κριθῆ ἐπὶ τῇ βίψει ἐνιαίου καὶ ἀντικειμενικοῦ μέτρου, ἐπὶ τῇ βίψει λογικοῦ κριτηρίου. Συμφώνως πρὸς τὴν τελευταίαν καὶ νεωτέραν διατύπωσιν, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν ὁ Alfred Weber εἰς τὴν θεωρίαν του, διατύπωσιν γενομένην εἰς τὸ μόνον μακρὸν ἄρθρον, τὸ ὁποῖον ἔγραψεν οὗτος εἰς τὸ ἄρτι ἐκδοθὲν ἐν Γερμανίᾳ «Λεξικὸν τῆς κοινωνιολογίας» (πρόκειται μᾶλλον περὶ συστήματος παρά περὶ λεξικοῦ τῆς κοινωνιολογίας), δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὰ ἑξῆς: Κατὰ τὸν Alfred Weber, ἡ ἱστορία, παρατηρουμένη ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τοῦ ὀργανικοῦ καὶ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ἀποκαλύπτει εἰς τὰ βλέμματά μας σειρὰν κόσμων, σειρὰν πολιτισμῶν, οἱ ὅποιοι κόσμοι (π.χ. ὁ αἰγυπτιακός, ὁ βαβυλωνιακός, ὁ Ἰνδικός, ὁ κινεζικὸς, ὁ περσικο-ἰουδαϊκός, ὁ ἑλληνορωμαϊκός, ὁ βυζαντινός, ὁ ἰσλαμικὸς καὶ ὁ νεώτερος δυτικὸς κόσμος) ἐμφανίζονται κεκτημένοι ἰδίαν ἑκαστος οὐσίαν, ἰδίαν ἔκφρασιν καὶ καθολικὴν φησιγνωμίαν, ἴδια ὕψη τελειότητος καὶ ἰδίους τρόπους παρωγιῆς. Εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φησιγνωμίαν τοῦ ψυχικο-πνευματικοῦ των πολιτισμοῦ δὲν ἐμφανίζονται οἱ κόσμοι οὗτοι ἀνήκοντες εἰς σειρὰν ἐξελίξεως. Καὶ ὁμοίως: χωρὶς νὰ ἀνήκῃ ἡ οὐσία των εἰς σειρὰν ἐξελίξεως, οἱ κόσμοι

οὗτοι συνδέονται πρὸς ἀλλήλους διὰ τοιαύτης τινὸς σειρᾶς καὶ δὴ ἐκείνης, ἢ ὅποια διέπει κατὰ τρόπον ἐνιαῖον καὶ ἀνέκκλητον ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀρχῶν. Ἡ διέπουσα τὴν ἀνθρωπότητα ἐνιαία ἐξέλιξις ἐκδηλοῦται κυρίως ὡς ἡ προϊούσα ἐξάπλωσις καὶ τελειοποίησις τῆς ἐξωτερικῆς κυριαρχίας τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς φύσεως, δηλαδὴ ὡς πρόοδος τῆς τεχνικῆς. Πᾶν βῆμα εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν βασιζέται ἐπὶ τοῦ προηγουμένου καὶ σημαίνει λογικῶς πρόοδον ἀπέναντι τούτου. Τὸ ὅτι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀνεκὸπῃ πρὸς στιγμὴν ἢ πρόοδος αὕτη ἢ μᾶλλον ὁ ἀντίκτυπος, τὸν ὁποῖον εἶχεν αὕτη εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῆς μεταναστεύσεως καὶ διεισδύσεως βαρβάρων εἰς χόρας προηγμένας ἢ διὰ τῆς κοινωνικῆς χειραφετήσεως καὶ ἐπικρατήσεως τάξεων πνευματικῶς παρθένων, τοῦτο δὲν ἀναιρεῖ τὰς ἀρχάς, ἐφ' ὧν θεωροῦμεν βασιζομένην τὴν πρόοδον τοῦ τεχνικοῦ καὶ λογικοῦ πολιτισμοῦ, δηλαδὴ τὰς ἀρχάς τοῦ ἀμετακλήτου καὶ τῆς καθολικότητος. Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ὀπισθοδρομήσεις — ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐσημειώθησαν μόνον εἰς τὴν συνείδησιν, τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ ἀνθρώποι περὶ τῆς προόδου, καὶ ὄχι εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ προϊόντα τῆς προόδου (ταῦτα ἔμεναν πάντοτε ἀνέπαφα καὶ εἰς μόνον μῦθος ὁμιλεῖ περὶ ἀπολεσθέντος ἐπιγεῖω Παρυδείσου, ὁ μῦθος τῆς Ἀτλαντίδος) —, ἐκτὸς τούτου, αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ὀπισθοδρομήσεις ὑπῆρξαν ἀνεκαθὲν στιγμιαῖα καὶ ἀσήμαντοι. Εἰς τὴν σφαιρὰν τοῦ τεχνικοῦ ἢ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ (εἰς ταύτην δέ, ὅπως εἶπαμεν ἤδη ἐπανελημμένως, ἀνῆκει κατ' ἐξοχὴν καὶ ἡ ἐξηρημένη ἀπὸ τὰς προόδους τῆς τεχνικῆς οἰκονομική, πολιτικὴ καὶ νομικὴ ζωὴ) ἡ σειρὰ τῆς ἐξελίξεως εἶναι αὐστηρῶς λογικὴ. Εἰς τὴν πραγματικότητα βεβαίως δὲν ἐμφανίζεται ἡ σφαιρὰ αὕτη πλήρως διακεκομένη ἀπὸ τῆς ἄλλης σφαιρᾶς, ἀπὸ τῆς τοῦ ὀργανικοῦ καὶ ψυχικο-πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Θεωρητικῶς μόνον προβαίνομεν εἰς τὴν ἀπομόνωσιν ἐκάστης τῶν δύο τούτων σφαιρῶν, προβαίνομεν δὲ εἰς τοιαύτην θεωρητικὴν ἀπομόνωσιν διὰ λόγους μεθοδικῆς ἀνάγκης ἢ καὶ σκοπιμότητος. Εἰς τὴν πραγματικότητα εἰσδύουν π.χ. εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς τέχνης στοιχεῖα ὑφειλόμενα εἰς τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς, στοιχεῖα δημιουργοῦντα νέους ὅρους (ἐξωτερικοὺς ὅμως ἀπλῶς ὅρους) καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Καὶ ἀντιστρόφως: ἡ μορφὴ, ἢν παρουσιάζει ἡ οἰκονομικὴ ἢ ἡ πολιτικὴ ζωὴ λαοῦ τινος εἶναι δυνατὸν κάλλιστα νὰ

ἐμφανισθῆ ἀναμεμιγμένη μὲ στοιχεῖα ὀφειλόμενα εἰς τὴν σφαιρᾶν τοῦ ψυχικο-πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, στοιχεῖα, τὰ ὅποια, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπηρεάσουν ὀριστικῶς τὴν ἐξέλιξιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος οἰκονομίας ἢ πολιτικῆς ζωῆς, προσδίδουν πάντως εἰς αὐτὴν ἴδιον πολ- λάκις χροματισμόν. "Ὅταν χωρίζομεν τὸν ἐσωτερικὸν ἀπὸ τοῦ ἐξωτε- ρικοῦ πολιτισμοῦ, τὴν τέχνην π. γ. ἀπὸ τῆς οἰκονομίας, πρέπει μάλι- στα νὰ ἔχομεν ὑπ' ὄψιν μας καὶ περισσότερο ἀκόμη, τὸ ὅποιον, χωρὶς νὰ τονίζετα ὑπὸ τοῦ Alfred Weber νομίζομεν, ὅτι συνδυάζεται κάλλιστα πρὸς τὴν θεωρίαν του. Πρέπει νὰ ἔχομεν ὑπ' ὄψιν μας, ὅτι αἱ δύο αὗται μορφαὶ τῆς ζωῆς, ἡ τέχνη π. γ. καὶ ἡ οἰκονομία (προτιμῶμεν τὸ συγκεκριμένον τοῦτο παράδειγμα), λαμβανόμενα ἐν τῇ πραγματικῇ αὐτῶν ἐκδηλώσει καὶ ἔτι ἐν τῇ θεωρη- τικῇ αὐτῶν ἀπομονώσει, ἔπου ἢ διέκρισις εἶναι ἀπόλυτος, διαφέ- ρουν ἀπ' ἀλλήλων μόνον ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς σχέσεώς των πρὸς τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν. Καὶ ἐξηγοῦ- μεθα: Πᾶσα πράξις τοῦ ἀνθρώπου (καὶ τοῦτο ἀνελέσμεν λεπτομερῶς εἰς τὰς πραγματείας ἡμῶν. «(Ὁ ἀνθρώπος καὶ ἡ κοινωνία» καὶ Das Individuum als Grenze des Sozialen und der Erkenntniss)» δέον νὰ ἀναχθῆ εἰς νοήματα ἀφ' ἑνὸς μὲν τυπικά, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπολύτως ἀτομικά. Τὰ τυπικά νοήματα προσδιορίζουν τὴν κοινωνικότητα τῆς πράξεως, συνιστοῦν δηλαδὴ ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα τῆς πράξεως, τὰ ὅποια εἶναι κοινὰ καὶ εἰς πράξεις ἄλλων ἀνθρώπων. Δι' αὐτῶν ἀκριβῶς καθίσταται δυνατὴ ἡ ὑπαρξίς κοινωνίας καὶ ἱστορίας. Δι' αὐτῶν τέλος ἐξασφαλίζεται τῆς μὲν ἱστορίας ἢ λογικῆ συνέχεια, τῆς δὲ κοινωνίας ἢ λογικῆ συνοχῆ. Τοῦτο δέ, διότι τυπικὸν νόημα καὶ τυπικὸν στοι- χεῖον πράξεός τινος σημαίνει ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἀνάγεται εἰς γενικό- τητα καὶ εἶναι κατ' ἀκολουθίαν λογικῶς συλληπτόν. Γενικόν εἶναι μόνον τὸ λογικόν. Τὰ συνιστῶντα ἀντιθέτως τὴν πράξιν ἀπολύτως ἀτο- μικά στοιχεῖα (καὶ τοιαῦτα ὑπάρχουν, εἰς ἐλάχιστον ἕστω βαθμόν, καὶ

1. Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ Ἄρχειον Φιλοσοφίας καὶ Θεολογίας τῶν ἐπιστη- μῶν, ἔτος I", τεύχος 2ον.

2. Ἐδημοσιεύθη ἐν Archiv für angewandte Soziologie, III. Bd., Heft 2. Εἰς τὴν πραγματείαν ταύτην ἀναφέρεται καὶ ὁ Alfred Weber, χωρὶς νὰ ἀναγῆ τὴν περὶ ἀπολύτως ἀτομικοῦ θεωρίαν ἡμῶν.

εἰς τὴν δρασίν τοῦ ἀσημοτέρου τῶν ἀνθρώπων) δὲν συλλαμβάνονται λο- γικῶς—ἐὰν συνελαμβάνοντο, θὰ ἦρετο ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ἀπόλυτος ἀτομι- κότης των—, δὲν ἐπαναλαμβάνονται εἰς τὴν συνείδησιν δευτέρου ἀνθρώ- που (αὕτη εἶναι δυνατόν εἰς τὴν καλλιτέραν τῶν περιπτώσεων νὰ τὰ δια- σθανθῆ ὅπλως) καὶ ἀρνοῦνται τὴν κοινωνικότητα, ἂν καὶ μόνον ἐν συν- δυασμῷ πρὸς στοιχεῖα τυπικά καὶ κοινωνικά εἶναι δυνατόν νὰ ἐκδηλω- θοῦν πραγματικῶς, δηλαδὴ εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων. Ἡ τραγι- κότης τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ νοήματος συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τοῦτο: ὅτι, ἂν καὶ ἀρνεῖται, ὡς ἀπολύτως ἀτομικὸν τὴν κοινωνικότητα, μόνον ἐν συνδυασμῷ πρὸς κοινωνικά νοήματα, δηλαδὴ ἀντιερίσκον πρὸς τὸν προ- ορισμόν του, εἶναι δυνατόν νὰ ἐκδηλωθῆ. Ἡ ἀντινομία αὕτη συνιστᾷ ὀλόκληρον τὴν ζωὴν μας. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον αὐτὰ ταῦτα τὰ ἔργα τῶν μεγάλων ἀνθρώπων, ἐν ᾗ θὰ ἔπρεπε νὰ πηγάζουν ἀπὸ τὴν χαράν, εἶναι προϊόντα πόνου, θυσίας καὶ τραγικῶν ἐσωτερικῶν συγ- κρούσεων. Δι' αὐτὸν τέλος τὸν λόγον ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος ἐμφα- νίζει νὰ ἐπιναστατικώτερα καὶ πρωτοτυπότερα τῶν πνευμάτων (ἐκεῖνα, τὰ ὅποια, ἀρνούμενα πάντα συμβιβασμόν, ἐπεχείρησιν νὰ ἐκφράσουν τὸ ἀτομικὸν των ἐντονιώτερον τοῦ δέοντος καὶ καθ' ὑπέρβασιν τῶν ὁρίων τῆς κοινωνικότητος καὶ τυπικότητος) νὰ θραύονται, καταλήγοντα εἰς πάριφροσόνην (παράδειγμα: ὁ Nietzsche) ἢ νὰ καταφεύγουν εἰς τὴν ἀπομόνωσιν. Ἡ πικρὰ αὕτη μοῖρα πολλῶν μεγάλων, οἱ ὅποιοι δὲν κατενοήθησαν καὶ ἠσκησαν ἐπίδρασιν ἀσυγκρίτως μικροτέραν πολλῶν ἄλλων κατωτέρων των πνευμάτων, ἐξουδετεροῦται βεβαίως ἐν μέρει διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὑπάρχουν συνήθως ἐλάχιστοι ἀνθρωποι, εἰς τοὺς ὁποίους εὐρίσκει ἀπήχησιν ἢ ὑπαρξίς των,—τὸ γεγονός ὅμως αὐτὸ δὲν φθάνει διὰ νὰ ἄρῃ τὴν ἀπομόνωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν καταδικάζονται. Καὶ αὐτοὶ οἱ ὀλίγοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀντανικᾷ ἢ ψυχῇ των, εἶναι ἐπίσης μόνον, εἶναι ἐπίσης ἐστερημένοι γείτονος!

Αἱ πράξεις λοιπὸν τῶν ἀνθρώπων (πᾶσαι ἀνεξαιρέτως αἱ πράξεις αὐτῶν) περιέχουν καὶ στοιχεῖα ἀπολύτως ἀτομικά καὶ στοιχεῖα τυπικά, δηλαδὴ κοινωνικά καὶ λογικά. Πάντοτε ὅμως ἔχει σημασίαν, ποῖα τούτων ἐπικρατοῦν εἰς ἐκάστην τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἐὰν ἐπι- κρατοῦν τὰ ἀπολύτως ἀτομικά, δηλαδὴ τὰ καθ' ὑπέρβασιν τοῦ λόγου ἐκδηλούμενα, ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος πράξις ἀνήκει εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ἢ

ψυχοπνευματικὸν πολιτισμὸν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ καλλιτεχνικὴ δρασίς τοῦ ἀνθρώπου σημαίνει πάντοτε ἐπικρατίαν τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ εἰς βάρος τοῦ τυπικοῦ καὶ λογικοῦ, δι' αὐτὸν τὸν λόγον θεωρεῖται ἡ τέχνη ὡς ἀνήκουσα κατ' ἔξοχὴν εἰς τὸν ψυχοπνευματικὸν πολιτισμὸν. Τὸ ὅτι καὶ ὁ πολιτισμὸς οὗτος ἐκδηλοῦται ἱστορικῶς, τοῦτο ἀρκεῖ διὰ νὰ σημαίῃ, ὅτι καὶ αὐτὸς περιέχει στοιχεῖα τυπικά, κοινωνικά καὶ λογικά. Ἄνευ αὐτῶν δὲν θὰ ἀπετέλει ἱστορικὴν πραγματικότητα. Πάντως — καὶ τοῦτο ἔχει σημασίαν — εἰς τὴν σφαιρὰν τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ ἐπικρατεῖ τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν. Εἰς τὴν σφαιρὰν ἀντιθέτως τοῦ τεχνικοῦ, λογικοῦ καὶ ἔξωτερικοῦ πολιτισμοῦ ἐπικρατοῦν τὰ τυπικά καὶ κοινωνικά στοιχεῖα, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίῃ, ὅτι πᾶσαν τελείως δρῶντα καὶ στοιχεῖα ἀπολύτως ἀτομικά. Ταῦτα δρῶν βεβαίως, ἀλλὰ κατὰ τρόπον δευτερεύοντα, συνήθως μάλιστα ἀσήμεντον. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον ἡ σφαιρὰ αὐτὴ τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς ἣν ἀνήκει κατ' ἔξοχὴν ἡ τεχνικὴ, ἡ θετικὴ ἐπιστήμη, ἡ οἰκονομία, θεωρεῖται διεπομένη κυρίως ὑπὸ τυπικῶν στοιχείων, δηλαδή ὑπὸ τῆς λογικῆς. Ὁ βαθμὸς λοιπὸν τῆς πρὸς τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν σχέσεώς των διαφέρει εἰς τὴν ἱστορικὴν τὸν ἐκδήλωσιν τὸν ἔσωτερικὸν καὶ ψυχοπνευματικὸν ἀπὸ τοῦ ἔξωτερικοῦ, τεχνικοῦ καὶ λογικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἔχει μεγίστην σημασίαν. Ὅταν λέγομεν, ὅτι ἡ οἰκονομία ἀνήκει εἰς τὸν τεχνικὸν καὶ λογικὸν πολιτισμὸν, τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ οἰκονομία διέπεται κυρίως ὑπὸ στοιχείων τυπικῶν καὶ λογικῶν, δηλαδή ὑπὸ στοιχείων, τὰ ὁποῖα ὑφίστανται ἀναγκαστικὴν ἐξέλιξιν καὶ πρόωδον, τὴν ἐξέλιξιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὀδηγεῖ ἡ λογικὴ. Τὰ ἀτομικὰ στοιχεῖα, ὡς ἀσθενέστερα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναικίσθουν τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν καὶ ἐμφανίζονται ὡς ἀσήμεντα καὶ τυχαῖα περιστατικὰ εἰς τὴν ζωὴν τῆς οἰκονομίας π. γ., τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτικῆς. Εἰς τὴν τέχνην ἀντιθέτως συμβαίνει τὸ ἀντίστροφον. Ἐδῶ ἐπικρατοῦν τὰ ἀπολύτως ἀτομικὰ στοιχεῖα.

14. Τὰ ἀνωτέρω ἀναπνευθέντα θὰ μῖς ὀδηγήσων ἤδη καὶ εἰς τὴν ἐξαγωγήν ἄλλων σπουδαιωτάτων συμπερασμάτων. Ὁ Alfred Weber λέγει — καὶ λέγει τοῦτο μάλιστα, χωρὶς νὰ τὸ συνδυάζῃ πρὸς ὅσα ἡμεῖς ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν —, ὅτι εἰς μὲν τὴν σφαιρὰν τοῦ ψυχοπνευματικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ πρόγνωσις τοῦ μέλλοντος ἀδύνατος,

ἐν ᾧ εἰς τὴν σφαιρὰν τοῦ λογικοῦ καὶ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι δυνατή. Πρόγνωσις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ εἰ μὴ μόνον ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχει ἐξέλιξις, διότι μόνον ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ μέτρον λογικόν, ἐπὶ τῆς βίαι τοῦ ὁποῖου μετρεῖται ἡ κίνησις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἶχον καταλήξει ἤδη οἱ Saint-Simon καὶ Auguste Comte, οἱ ὁποῖοι μάλιστα ἐδίδαξαν, ὅτι ἡ γνώσις σημαίνει πρόγνωσιν (savoir c'est prévoir). Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα κατέληξε καὶ ὁ Μαρξισμὸς, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐφήρμοσε τὴν ἀρχὴν τῆς προγνώσεως κατὰ τρόπον ἐξαιρετικῶς ἐπιτυχῆ. Ὁ Μαρξισμὸς ὅμως, ὡς καὶ οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες πρόδρομοί του, θεωροῦντες τὰ πάντα ὡς ὑποκείμενα εἰς ἐξέλιξιν, ἐθεώρησαν καὶ τὰ πάντα ὡς ἐπιδεκτικὰ προγνωστικῆς ἐπεμβίσεως. Ὁ Alfred Weber ἀντιθέτως, ὁρηθεὶς ἐκ τῆς θεμελιώδους διακρίσεως τῶν δύο σφαιρῶν πολιτισμοῦ, ὡν ἡ μία μόνον διέπεται ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς ἐξελίξεως, ἐμφανίζει καὶ τὴν πρόγνωσιν ὡς δυνατιμένην νὰ ἰσχύσῃ ἐν σχέσει πρὸς τὴν μίαν μόνον τῶν σφαιρῶν τούτων. Κατ' οὐσίαν βεβαίως καὶ ὁ Μαρξισμὸς, παρὰ τὴν καθολικὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ του προγράμματος, δὲν ἐφήρμοσε τὴν ἀρχὴν τῆς προγνώσεως εἰ μὴ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰς μορφὰς ἐκείνας τῆς ζωῆς, αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν εἰς τὴν σφαιρὰν τοῦ τεχνικοῦ, λογικοῦ καὶ ἔξωτερικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Alfred Weber ὅμως πρῶτος ἀπέκλεισε καὶ κατ' ἀρχὴν τὴν πιθανότητα τῆς προγνώσεως ἀπὸ πᾶν ὅ,τι δὲν ὑπάγεται εἰς τὴν σφαιρὰν ταύτην.

Ἦδη ὅμως ἐρωτᾶται: Αἰαὶ ἄρά γε ἡ πρόγνωσις, ἐν ᾧ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι εὐκολωτάτη ἐν σχέσει πρὸς τὸν τεχνικὸν καὶ ἔξωτερικὸν πολιτισμὸν, εἶναι ἐν σχέσει καὶ πρὸς αὐτὸν ἀκόμη δύσκολος, ἐλάχιστοι δὲ κατώφθισαι μέρη τοῦδε νὰ προβλέψουν (καὶ αὐτοὶ μάλιστα ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς) τὴν σημειωθησομένην ἐν τῇ σφαιρᾷ ταύτῃ τοῦ πολιτισμοῦ ἐξέλιξιν; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ ἀπάντησις ὀρθὴ εἰ μὴ μόνον ἐὰν συνδυασθῇ αὕτη πρὸς ὅσα ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ πρὸς τὸ κοινωνικὸν καὶ τυπικόν. Ἐὰν ἦτο ἡ σφαιρὰ τοῦ τεχνικοῦ καὶ ἔξωτερικοῦ πολιτισμοῦ τελείως ἀπηλλαγμένη ἀπολύτως ἀτομικῶν στοιχείων, θὰ ἦτο εὐκολωτάτων νὰ προβλέπομεν ἐκάστοτε τὴν ἐξέλιξιν, ἡ ὁποία πρόκειται νὰ σημειωθῇ ἐν αὐτῇ. Εἴπομεν ὅμως ἤδη, ὅτι καὶ ἡ σφαιρὰ

αὐτὴ δὲν εἶναι τελείως ἀπηλλαγμένη ἀπολύτως ἀτομικῶν στοιχείων. Ἐν καὶ τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀποτελοῦν ἀσήμαντα περιστατικὰ εἰς τὴν ζωὴν π.χ. τῆς οἰκονομίας, ἂν καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνακόψουν τὴν ἐξέλιξιν τῆς, πάντως εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ σκοποῦσιν τὴν εἰκόνα τῆς πραγματικότητος, ἢ ὅποια παρέχεται εἰς τὰ βλέμματα τοῦ ἐρευνητοῦ, ἀπαιτεῖται δὲ ἰκανότης ἰδιαιτέρα, διὰ νὰ ἀπαλλάξῃ οὕτως τὴν οἰκονομικὴν π.χ. πραγματικότητα τῶν στοιχείων ταύτων καὶ διὰ νὰ προῖδῃ μετ' ἀσφαλείας τὴν ἐξέλιξιν τῆς. Ἀπ' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον δὲν εἶναι ἡ πρόγνωσις—ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ σφαιρᾷ τοῦ τεχνικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ, ὅπου εἶναι αὐτὴ κατ' ἀρχὴν δηνατὴ—ἔργον παντὸς ἀνθρώπου. Μόνον μεγάλοι ἐρευνηταὶ ἢ μεγάλοι πολιτικοὶ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀσκήσουν ἐπιτυχῶς τὸ ἔργον τῆς προγνώσεως.

* * *

Ὅσα ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω καὶ ἐπέβησαν δι' αὐτῶν, καὶ ἡμᾶς αἱ βάσεις τῆς κοινωνιολογίας τῆς ἱστορίας ἢ τῆς λεγομένης δυναμικῆς κοινωνιολογίας¹⁾—ἢ δόσων ἀφορμῶν εἰς πολλὰς παρεξηγήσεις. Θὰ

1) Ἡ συστηματικὴ κοινωνιολογία δέον νὰ διακριθῇ εἰς τὴν στατικὴν καὶ τὴν δυναμικὴν κοινωνιολογίαν. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν δυναμικὴν κοινωνιολογίαν, περὶ τῶν θεμελιωδῶν προβλημάτων τῆς ὁποίας πραγματεύεται ἢ ποῦσαι ἐργασίαι, ἢ στατικῆ, ἢ ὅποια προηγείται συστηματικῶς ἐκείνης, ζητεῖ νὰ ἀσπλάξῃ τὰς ὅσων τὸ δυνατόν γενικωτέρως μορφῆς ἀνθρώπινης συμπεριπέρας. Αὗται εἶναι, κατὰ τὴν συμπληρωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ H. Schmalerhans θεωρίαν τοῦ Ferdinand Tönnies, ἡ κοινότης, ἢ κοινότης (ἐν τῇ εἰδικωτέρῃ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ) καὶ ἡ δεσμός. Εἰς τὰς μορφὰς αὐτὰς ἀνεπαγορεύονται οἱ «δεσμοὶ τύποι» ἑξαρτιστικῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεως, ὅπως ἀπεχρημάτωσαν αὐτοὺς ὁ Max Weber. Εἰς τὰς γενομένας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἐν τῇ Πανεπίῳ Σχολῇ πολιτικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1931-1932 παραδόσεις μου, ἀνέπτυξα συστηματικῶς τὴν στατικὴν κοινωνιολογίαν. Αἱ παραδόσεις αὗται, λιθογραφηθεῖσαι, διανέμονται ὑπὸ τῆς Πανεπίου Σχολῆς. Γενικὰ τινα περὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Tönnies καὶ τοῦ Max Weber εἴρηται ἀνεπτυγμένα καὶ εἰς τὸ βιβλίον μου: «Ἡ κοινότης τῆς ἐποχῆς μας» (1932). Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικώτερον τὴν περὶ εἰδεσθῶν τύπων θεωρίαν τοῦ Max Weber ἀπαρτίπτω τὸν ἀναγνώστην καὶ εἰς τὴν ὁραίαν καὶ ἐκτενῆ εἰσαγωγήν, τὴν ὅποیان προτάσσει ὁ I. Συκουτρῆς εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς πραγματείας τοῦ

παρεξηγηθοῦν ἰδίᾳ ὑπ' ἐκείνων, οἱ ὅποιοι, θέλοντες νὰ ἀναγάγουν τὰ ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ ἀναπτυχθέντα εἰς ὠρισμένην φιλοσοφικὴν ἀρχὴν, συνηθισμένοι δὲ εἰς τὴν σχηματικὴν καὶ ἀπλὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ ἰδεοκρατίας καὶ ὕλισμοῦ, δὲν θὰ γνωρίζουν εἰς ποίαν τῶν δύο τούτων κατευθύνσεων ἀνήκει ὁ συγγραφεὺς τῆς παρούσης πραγματείας. Εἶναι βίμως ἀρὰ γε ἀναγκαῖον νὰ ἀνήκῃ ὅπωςδήποτε εἰς τὴν μίαν τῶν δύο τούτων κατευθύνσεων; Μήπως—(καὶ θ' ἐτομεν ἐνταῦθα ἀπλῶς τὸ ἐρώτημα, χωρὶς νὰ εἴμεθα εἰς θέσιν καὶ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς αὐτό)—ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἰδεοκρατίας καὶ ὕλισμοῦ ὀφείλεται εἰς πρόληψιν, ἢ ὅποια, ἀναπτυχθεῖσα κατὰ τὴν μακρὰν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος, εἶναι προωρισμένη κάποτε νὰ ἀρθῇ καὶ ὑπερνικηθῇ;

Ἡ κοινωνιολογία, ἢ ὅποια ἀντιμετωπίζει τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ὅχι ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτὰ, ἀλλ' ἐν ἀμέσῳ ἀναφορᾷ πρὸς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἱστορικῶν καὶ κοινωνικῶν φαινομένων, εἶναι ἠναγκασμένη νὰ θέσῃ τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα. Εἰς τὴν ἱστορίαν βλέπει ὁ κοινωνιολόγος τὰ παραδοξώτερα τῶν πραγμάτων. Ὅσον περισσότερον ἐμβραδύνει εἰς τὰ πράγματα καὶ ἐκτιμᾷ τὴν ποικιλίαν των, τόσον περισσότερον ἀπομακρύνεται τῶν ἀπλῶν καὶ ἀπολύτων λύσεων, εἰς τὰς ὁποίας καταλήγει ὁ ἰδεοκράτης ἢ ὁ ὕλιστής. «Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται» ὅπως τονίζει ὀρθότατα ὁ I. Συκουτρῆς, «ὁ σχετικισμὸς τοῦ Max Weber, ποὺ εἶναι τόσον ἀπόλυτος καὶ ὀρθὸς εἰς τὰς ἐκδηλώσεις του, ὅσον βλαθυτέρα εἶναι ἡ πίστις του πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἀξίαν τῆς ζωῆς». Καὶ μνημονεύομεν τὸ ὄνομα τοῦ Max Weber, διότι εἶναι ζήτημα, ἐὰν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας ὑπῆρξεν ἄλλος, ὁ ὅποιος, «ὡς πρωτοπόρος πάντοτε καὶ δημιουργός», ἐγνώρισε καὶ ἐπραγματεύθη τόσα προβλήματα, ὅσα αὐτός. Μνημονεύομεν τὸ ὄνομα τοῦ Max Weber, διότι ὁ «σχετικισμὸς του» οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν «δογματικὸν σχετικισμὸν». Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ δογματικοῦ σχετικισμοῦ ἀνάγουν ἀπλῶς εἰς φιλοσοφικὴν ἀρχὴν τὴν ἀδυναμίαν των, ὅπως ἐκλέξουν μεταξὺ τῶν διαφόρων δυνατοτήτων τῆς ζωῆς ἐκείνην, ἢ ὅποια ἀξίζει νὰ ἐπικρατήσῃ ἀπέναντι τῶν ἄλλων. Ὁ

Max Weber «Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐπάγγελμα» (βλ. Ἄρχετον οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἔτος 12., τεύχος Δ', σ. 381-431).

σχετικισμός τοῦ Max Weber εἶναι θεμελιωδῶς διάφορος. Δὲν θὰ ἔπρεπε μάλιστα ἴσως νὰ ὀνομασθῆ σχετικισμός. Οὗτος ὀφείλεται εἰς τὴν ἀγάπην καὶ «ἰσοπολιτείαν», μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Max Weber ὡς θεωρητικὸς ἀνθρώπος παρετήρησε τὰ φαινόμενα, συνέζησε μετ' αὐτῶν καὶ ἐξετίμησε τὴν ποιικίαν των. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως αὐτῆς πᾶς γνήσιος κοινωνιολόγος ὀφείλει νὰ εἶναι σχετικιστὴς. Ἴσως εὐρεθῆ τρόπος νὰ ἀναχθῆ κάποτε ὁ ἰδιότυπος αὐτὸς σχετικισμός, ὁ ὁποῖος δὲν ἔτυχεν ἀκόμη δικαιοσύνης φιλοσοφικῆς (πρὸς τὸν δογματισμὸν σχετικισμῶν—τὸ ἐπαναλαμβάνομεν—οὐδεμίαν ἔχει σχέση), εἰς ἐνιαίαν τινὰ φιλοσοφικὴν ἀρχήν, ὑπερνικωμένης τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ ἰδεοκρατίας καὶ ὕλισμοῦ. Ἴσως εὐρεθῆ τρόπος νὰ δικαιολογηθῆ φιλοσοφικῶς αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον ὁ κοινωνιολόγος πιστοποιεῖ ἀπλῶς, τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἱστορία τρέφει εἰς τοὺς κόλπους της καὶ τὸ ἄτομον μὲ τὴν ἐλευθερίαν του καὶ τὸν νόμον μὲ τὴν ἀναγκαιότητά του. Ἴσως εὐρεθῆ τρόπος νὰ ἐξηγηθῆ τέλος φιλοσοφικῶς καὶ τὰ ἄλλα γεγονόσ, τὸ ὁποῖον ἐπίσης πιστοποιεῖ ὁ κοινωνιολόγος, δηλαδή τὸ γεγονός, ὅτι, ἂν καὶ συνυπάρχουν τὸ ἄτομον καὶ ὁ νόμος, ἐν τοῦτοις εἶναι ἕκ τῶν προτέρων πάντα τοτε ὁρισμένον, εἰς ποίαν σφαιρῆς τῆς ἱστορικῆς ζωῆς ἢ συνύπαρξις των ἢ μᾶλλον ὁ μυστικὸς καὶ μυσταῖος ἀνταγωνισμός των καταλήγει εἰς ἐπικράτησιν τοῦ αὐτοῦ καὶ εἰς ποίας καταλήγει εἰς ἐπικράτησιν τοῦ νόμου, τῆς ἀνανύμου κοινωνικῆς ἀνάγκης. Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτήν, ῥιζικωτέραν πλέον, θέσιν τῶν προβλημάτων δὲν εἶχε φθάσει βεβαίως ὁ Max Weber, τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα ἀγνωστόν ἐπεκαλέσθημεν. Οὗτος θὰ ἀπέφευγε, διπισπιτῶν πρὸς πᾶν ὅ,τι προδικάζει τὸ ἀπατέλεσμα τῆς συγκεκριμένης ἐκείστοτε ἐρεῦνης του, καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν λύσιν ὡς δογματικὴν. Καὶ ὅμως: ἡ λύσις αὐτὴ δὲν ἀπέχει κατὰ βάθος ἀπὸ τῶν πορισμάτων τῶν κατὰ μέρος ἐρευνῶν του.

Ἡ λύσις αὐτὴ, διὰ τῆς φιλοσοφικῆς θεμελιώσεως τῆς ὁποίας θὰ ὑπερνεκᾶτο ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἰδεοκρατίας καὶ ὕλισμοῦ, ἀποτελεῖ ἄλλως τε τὴν πολυτιμωτέραν βηθησίαν, τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ κοινωνιολογία εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος.¹⁾ Ἡ φιλοσοφικὴ θεμελίωσις

τῆς τοιαύτης λύσεως προῦποθέτει βεβαίως τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν μέσων καὶ ὀργάνων, μὲ τὰ ὁποῖα—σχεδὸν ἀποκλειστικῶς¹⁾—ἐργάζεται τελειοταίως ἡ φιλοσοφία, ἰδίᾳ ἡ ἐπιστήμως προσφερομένη φιλοσοφία. Προῦποθέτει διαθέσιν ποιητικὴν, ἔχει ἀνάγκην περισσότερον τῆς σοφίας τοῦ ποιητοῦ καὶ ὀλιγώτερον τῆς λογικῆς τοῦ φιλοσόφου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι αὐτοὶ οὗτοι οἱ κοινωνιολόγοι, οἱ ὁποῖοι ἔδωκαν διὰ τῆς ἐρεῦνης των ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ τίθενται σήμερον τοιοῦτοτρόπως τὰ προβλήματα, δὲν εἶναι ξένοι πρὸς τὴν ἀποστολὴν τοῦ ποιητοῦ. Λέγοντες ταῦτα, ἔχομεν ὑπ' ὄφει κυρίως τὸν Ferdinand Tönnies καὶ τὸν Alfred Weber, οἱ ὁποῖοι ἔχουν συνείδησιν τοῦ γεγονότος, ὅτι εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπιστήμην δὲν ἀρκεῖ ἡ λογική. Καὶ πράγματι: ἐὰν ἐφθασεν ἡ λογικὴ σήμερον εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς ἐπιδοράσεώς της, ἔφθασε μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ καταδειχθῆ, πόσον περιορισμένη εἶνε ἡ ἔκτασις τῆς ἰσχύος της. Αὕτη αὕτη ἡ φιλοσοφικὴ θεμελίωσις τοῦ «παν-λογισμοῦ», ἡ ἀπολυτοποίησις τῆς λογικῆς ἀνάγεται εἰς «ἄλόγους» προῦποθέσεις καὶ ἀναιρεῖ ἑαυτήν!

βάσει εἰδικῆς φιλοσοφικῆς ἐκτιμήσεως τῆς κοινωνιολογίας τοῦ F. Tönnies—τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγομεν καὶ ἡμεῖς, δηλαδή τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἰσερχόμεθα εἰς νέαν φάσιν τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος καὶ ὅτι αὕτη συνδέεται μὲ τὴν ὑπερνίκησιν «τῆς σείρας ἀντιθέσεως μεταξὺ ἰδεολογίας καὶ ὕλισμοῦ, ἰδεολογίας καὶ νομιναλισμοῦ, ἰσοκρατίας καὶ ἰσοκρατίας». Βλέπε K. Dunkmann, Die Bedeutung der Kategorien Gemeinschaft und Gesellschaft für die Geisteswissenschaften, ἐν «Kölnner Vierteljahrshefte für Soziologie», 5. Jahrg, Heft 1)2.

1) Τοῦτο ἰσχύει κυρίως, ἀφ' ἑαυτοῦ ὁ Kunt μετεβλήθη εἰς Καντιανισμὸν καὶ δὴ Νεοκαντιανισμὸν, ὁ Hegel εἰς Ἑγελιανισμὸν καὶ ὁ Marx εἰς Μαρξισμὸν.

1) Ὁ Kurt Dunkmann ἐξήγαγεν ἐπίσης συγκεκριμένους ἐπὶ τῇ

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ GIORGIO DEL VECCHIO

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΣΑΤΣΟΥ

(Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου)

II. Ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας.

Τὸ δίκαιον δὲν ὁρίζεται παρὰ μόνον ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν κοινωνίαν καὶ δὴ πρὸς ὁρισμένον εἶδος αὐτῆς, τὴν πολιτείαν. Τὸ δίκαιον εἶναι, ὡς ἤδη ἐρρήθη, ἡ ἑτερόνομος ρύθμισις συνόλου κοινωνικῶν πράξεων (ἴδε ἀνωτ. σελ. 84). Τὸ σύνολον τοῦτο τῶν πράξεων σχηματίζεται ἐκ τῆς κοινῆς τάξεως ἣτις τὰς διέπει. Ὅσας ἔχομεν τάξεις αὐτονόμους ἢ ἑτερονόμους, ἠθικὰς ἢ πολιτικαί, τόσας ἔχομεν καὶ κοινωνίας.

Ὁ del Vecchio ὁρίζει τὴν κοινωνίαν (Lezioni σελ. 266) ὡς «σύνπλεγμα σχέσεων καὶ ἀναφορῶν, δι' ὧν πλείονες ἀτομικαὶ ὑπάρξεις ζῶσιν καὶ ἐργάζονται ἠνωμένως, εἰς τρόπον ὥστε νὰ σχηματίζωσιν νέαν καὶ ἀνωτέραν ἐνότητα». Τὸ γεγονός ἵτι τὸ δίκαιον διέπει πράξεις, ἡ δὲ κοινωνία ἣτις πρέπει νὰ διέπεται ὑπὸ τοῦ δικαίου ἀποτελεῖται ἀπὸ σχέσεις καὶ ἀναφορὰς, δὲν πρέπει νὰ διακολεῖται τὴν σπαρτήριον δικαίου καὶ κοινωνίας. Αἱ σχέσεις καὶ αἱ ἀναφοραὶ, περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ ὁρισμὸς τῆς κοινωνίας, δὲν εἶναι παρὰ τὰ νοήματα τῶν κοινωνικῶν πράξεων, δεδομένου ὅτι αὐτὰ τοῦτο τὸ νόημα ἔχουν· ὅτι σπασχέτιζον διὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἐκδηλώσεώς των τὰ ἄτομα πρὸς ἀλλήλια. Ὡστε δὲν λέγομεν οὐσιαστικῶς τι διάφορον ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ συνόλου πράξεων ἀντὶ περὶ συνόλου σχέσεων ἢ ἀναφορῶν. Τὸ σημαῖνον ἐν τῇ ὁρισμῷ τούτῳ εἶναι ὅτι ἐκ τοῦ συμπλέγματος τῶν ἀναφορῶν ἀνακύπτει μιὰ «ἀνωτέρα ἐνότητα». Ἡ ἀνωτέρα αὕτη ἐνότης εἶναι τὸ κοινὸν στοιχεῖον πασῶν τῶν ἀναφορῶν, τὸ κοινὸν νόημα αὐτῶν. Καὶ τὸ κοινὸν τοῦτο νόημα ἐκφράζεται ἐν τῇ ἐνιαίᾳ «τάξει», ἣτις διέπει τὸ σύνπλεγμα τῶν ἀναφορῶν. Ὅθεν αὕτη ἡ «ἀνωτέρα ἐνότητα» δὲν εἶναι ψυχολογικὸν ἢ βιολογικὸν τι στοιχεῖον, ἀλλὰ στοιχεῖον καθαρῶς νοητὸν. Φορεὺς ὅμως τῆς νοητῆς ταύτης ἐνότητος εἶναι κατὰ κανόνα ψυχολογικὴ τις ἢ βιολογικὴ ἐνότης. Τοῦτο καθίσταται ἐμφανές ἐκ τῆς γενέσεως τῆς κοινωνίας. «Ἡ κοινωνία», λέγει ὁ del Vecchio (Lezioni σελ. 266), «εἶ-

ναι δεδομένον τῆς φύσεως, ὅπερ διακαθορίζεται ἐκ τῆς ἀνάγκης ἣν ἔχει ὁ ἄνθρωπος τῶν ὁμοίων του». Βιολογικὰ καὶ ψυχολογικὰ αἷτια ἐγέννησαν τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Ἀλλὰ «διὰ τῆς προσοδευτικῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀνθρωπίνων ἱκανοτήτων νέαι ἀφορμαί, νέοι λόγοι ἐπιπροστίθενται διὰ νὰ ἐνισχύσωσιν καὶ νὰ καταξιώσωσιν τὴν κοινωνίαν. Ἐν αὐτῇ εὐρίσκει τὸ ἄτομον τὴν κατὰ τὰς ποικίλας αὐτῆς ἐκδηλώσεις ὀλοκλήρωσιν τῆς ζωῆς του, ὡς καὶ τὴν δυνατότητα νὰ ἐπιτύχη τοὺς ὑψηλοτέρους σκοπούς του». Τότε ὅμως πλέον ἢ κοινωνία παύει νὰ εἶναι ἐν ἀπλοῦν φυσικὸν φαινόμενον καὶ καθίσταται ἱστορικὸν γεγονός. Αἶψαν δὲ ὀρθῶς λέγει ὁ del Vecchio (ἐνθ. ἀν. σελ. 270), ὅτι ἡ σοβαρὰ κοινωνικὴ ἔρευνα πρέπει νὰ ἀναζητῇ «ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ πνεύματος τὴν ῥίζαν τῆς κοινωνικῆς φαινομενολογίας».

Ἀλλ' ἐκ τοῦ σημείου τούτου ἀναχωρεῖ ἀσφαλῶς καὶ ὁ del Vecchio διὰ νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ ὀργανικοῦ χαρακτῆρος τῆς κοινωνίας. Καὶ ὅτι ὁ κοινωνικὸς ὀργανισμὸς δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ ἢ καὶ παραλληλισθῇ πρὸς τὸν φυσικὸν ὀργανισμὸν, τοῦτο δὲν ἀμφισβητεῖται πλέον σοβαρῶς ἐν τῇ ἐπιστήμῃ. Λέγοντες ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ὀργανισμὸς, μεταχειρίζομεθα μιάν ἀναλογίαν βοηθητικὴν τῆς κατανοήσεως τοῦ πράγματος καὶ οὐδὲν πλέον (Iez. σελ. 270). Αἱ προηγουμένως κρατήσασαι βιολογικὰ καὶ γενικῶς ὕλιστικὰ θεωρίαι, ὡς λίαν ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ del Vecchio, ἀπλῶς «συνήγορησαν εἰς τὴν δυσφήμισιν τῆς νεωτέρας κοινωνιολογίας» (ἐνθ. ἀν. σελ. 270). Αὗτο εἶναι αἱ οὐσιώδεις διαφοραὶ κοινωνίας καὶ ὀργανισμοῦ. Ἐν πρώτοις ὁ ὀργανισμὸς εἶναι ἐν ὅλον συγκεκριμένον, ἐνῶ ἡ κοινωνία εἶναι ἐν ὅλον διακεκριμένον, τούτεστι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἄτομα τοῦ ὀργανισμοῦ τὰ ἄτομα τῆς κοινωνίας εἶναι αὐτόνομα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων. Ἀλλ' ἡ σπουδαιότερη διαφορὰ συνίσταται εἰς τοῦτο· ὅτι ἕκαστον ἄτομον ἐν τῇ κοινωνίᾳ δὲν εἶναι μόνον μέσον, ἀλλ' εἶναι τὸ ἴδιον σκοπός· ἔχει κατ' ἀκολουθίαν ἀπόλυτον ἀξίαν (ἐνθ. ἀν. σελ. 271). Ἡ τοιαύτη ῥῆσις εἶναι ἀποφασιστικὴ διὰ τὸν χαρακτῆρισμὸν τῆς ὅλης περὶ κοινωνίας θεωρίας τοῦ del Vecchio καὶ ἀποδεικνύει τὴν ἐν τῇ ἰδεοκρατικῇ κατευθύνσει συνέπειαν τοῦ ἰταλοῦ φιλοσόφου. Εἰς τὸν φυσικὸν ὀργανισμὸν τὰ ἄτομα εἶναι ἀπλῶς μέσα τοῦ ὅλου, ἀλλ' ἡ κοινωνία καὶ τὸ διέπον αὐτὴν σύστημα δικαίου δὲν δύναται νὰ νοηθῶσιν «χωρὶς τὴν ἐννοιαν τῆς ἀξίας τῆς προσωπικότητος» (ἐνθ. ἀν. σελ. 271). Ἡ ἀξία δὲ τῆς προσωπικότητος θεμελιούται ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου καθίσταται ἤδη ἐμφανὴς ἡ νοητὴ ὑπόστασις τῆς κοινωνίας. Ἐὰν ἡ κοινωνία ἐθεορεῖτο ὡς ἀπλῶς αἰσθητὸν φαινόμενον βιολογικὸν ἢ ψυχολογικὸν, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ προσωπικότητος καὶ ἐλευθερίας. Ὁ ὑπὲρ τὰ ὀρθὰ ὅρια παραλληλισμὸς κοινωνίας καὶ ὀργανισμοῦ παρὰ Πλάτωνι καὶ Ἀριστοτέλει ἀποτελεῖ, κατὰ del Vecchio, τὸν λόγον δι' ὃν οὗτοι δὲν κατηξίωσαν προεπὸντως τὴν προσωπικότητα καὶ δὲν ἐδυσκολεύθησαν εἰς τὴν δικαιολόγησιν τῆς δουλείας (ἐνθ. ἀν. σελ. 272). Τὸ γεγονός ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι νοητὴ ἐνότης καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἐξήγησιν

τῆς κολλότητος τῶν κοινωνικῶν κύκλων. Ἐπιπομεν ἤδη ὅτι ὅσαι κοινο-
νικαὶ «τάξεις» τόσαι καὶ κοινωνίαι. Ὁ del Vecchio λέγει ὅσαι σκο-
ποὶ καὶ κριτήρια, τόσαι καὶ κοινωνίαι (ἐνθ. ἀν. σελ. 272, ἴδε καὶ σελ.
285—286). Ἡ διαφορά ἔγκειται μόνον εἰς τὴν διατύπωσιν. Πᾶσα
ἀξία, πῶς σκοπὸς εἶναι, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν πραγματικότητα, «δέον».
Τὸ «δέον» τοῦτο εἰδικεύεται καὶ καθίσταται συγκεκριμένον εἰς τὰς
εἰδικότερας ἐπιταγὰς, αἵτινες ἀποτελοῦν καὶ μέσα πραγματοποίησεως
τοῦ ἀρχικοῦ δέοντος, τῆς ἀρχικῆς ἐπιταγῆς. Πᾶς σκοπὸς ἔχει οὕτω τὰ
μέσα τῆς πραγματοποίησός του. Μέσον δὲ πραγματοποίησεως ἐνὸς
κοινωνικοῦ σκοποῦ εἶναι σύνολον εἰδικῶν κανόνων, ἡ κοινωνικὴ «τάξις».
Ἔθεν ὅπου ἐπιφέρει σκοπὸς, ἐπιφέρει καὶ κοινωνικὴ τάξις. Ἀπειράριθ-
μοὶ εἶναι οἱ κοινωνικοὶ σκοποὶ, ἀπειράριθμοι αἱ κοινωνικαὶ τάξεις,
ἀπειράριθμοι καὶ αἱ κοινωνίαι (ἐνθ. ἀν. σελ. 272). Καὶ τὸ σπουδαῖον
εἶναι ὅτι ἕκαστον ἄτομον, ἀλλὰ καὶ ἕκαστη σέξαι, ἕκαστη προᾶξις ἀνήκει
εἰς πολλὰς ἐξ αὐτῶν. Τὸ αὐτὸ αἰσθητὸν ἐπίστροφον γίνεται φορεὺς
πολλῶν νοημάτων, πολλῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν ἢ σκοπῶν. Αἱ ἀνωτέρω
ἀπόψεις ἀποτελοῦν θεμελιώδη καθ' ἡμᾶς ἀρχὴν κρίσεως κοινωνικῆς
θεωρίας καὶ δὲν ἐκαλλιεργήθησαν εἰσὶν ἰσχυρῶς ¹⁾).

III. Ἡ ἔννοια τῆς πολιτείας.

Ἐν καὶ τὸ σπουδαιότερον εἶδος κοινωνίας εἶναι ἡ πολιτεία (Lez.
273) ²⁾. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ εἴδους τούτου εἶναι ὅτι ἡ καθ' ἑαυτὴ
ἀποκλειστικὴ ἐξουσία, εἶναι ἐξουσία δικαίου. Ἐν πᾶσιν κοινωνίαις
ἔχομεν τάξιν διέπουσαν τὰς καθ' ἑαυτὴν προᾶξεις. Ἡ τάξις τῆς πολιτείας
εἶναι τὸ δίκαιον. Συναρτῶνται οὕτω ἀπολύτως δίκαιον καὶ πολιτεία.
Ἡ πολιτεία εἶναι, λέγει ὁ del Vecchio, «τὸ ὑποκείμενον τῆς βουλή-
σεως τῆς θεσπιζούσης τὴν ἐννομον τάξιν» (Lez. 274).

Ἡ πολιτεία δὲν ἐμφανίζεται, παρὰ del Vecchio, ὡς ταυτόσημος
πρὸς τὸ δίκαιον, ὡς σύνολον προᾶξεων ἢ σχέσεων, ἀλλ' ὡς τὸ ὑποκείμενον
τῶν προᾶξεων καὶ καθ' ἀπολυθίαν τῶν σχέσεων τῶν συναποτελουσῶν
τὸ δίκαιον. Γεννάται ὅθεν ἡ ἐθλογογία ἀπορία, πρὸ τῆς τοιαύτης διαφο-
ρᾶς, πῶς δύναται ἡ πολιτεία νὰ θεωρηθῆ εἶδος τῆς κοινωνίας, ἥτις
ὀρίσθη ὡς σύνολον σχέσεων. Φαίνεται ὅτι ἐν προκειμένῳ ἐκράτησε
παρὰ τῷ ἰταλῷ φιλοσόφῳ ἄλλη περὶ σκέψεων. Πράγματι, πᾶσαι προᾶ-
ξεις πρέπει νὰ καταλογίζονται εἰς ὀρισμένον πρόσωπον. Ἡ ὅλη ἐνιαία
πολιτικὴ ἐνέργεια πρέπει νὰ καταλογισθῆ εἰς πρόσωπόν τι, εἰς τὴν

πολιτείαν. Ὁ τοιοῦτος καταλογισμὸς τοῦ δικαίου, ὡς πολιτειακῆς ἐνερ-
γείας θεωρουμένου, εἰς τὸ πρόσωπον τῆς πολιτείας δὲν δύναται οὐδα-
μόθεν νὰ ἀμφισβητηθῆ. Ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε ἡ αὐτὴ διάκρισις μεταξὺ
προσώπου καὶ προᾶξεως νὰ γίνῃ καὶ ὡς πρὸς τὸ γένος τῆς πολιτείας,
τὴν κοινωνίαν.

Τρία εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς πολιτείας κατὰ del Vecchio: λαὸς,
χώρα ¹⁾ καὶ ἐξουσία δικαίου. Τὰ δύο πρῶτα εἶναι «φύσεως ὑλικῆς καὶ
ἀποτελοῦν, καθ' οὐσίαν, ἀναγκαίας πραγματικὰς προϋποθέσεις: τὸ τρί-
τον εἶναι φύσεως μορφολογικῆς (νοητῆς) καὶ εἶναι λογικῶς τὸ σπου-
δαιότερον» (Lez. 274). Πράγματι τοῦτο εἶναι τὸ ἀποφασιστικὸν διὰ
τὴν πολιτείαν γνώρισμα, τοῦτο εἶναι ἡ οὐσία τῆς πολιτείας. Ἡ πο-
λιτεία ὅπως καὶ τὸ δίκαιον εἶναι, λογικῶς θεωρούμενα, νοητὰ ὄντο-
τητες. Τὸ δὲ εἰδικὸν νόημα τῆς πολιτείας εἶναι τὸ δίκαιον, τοῦτέστιν
ἡ εἰδικὴ ἐκείνη ἀξία, ἥτις καταξιώνει τὴν πραγματικότητα, διὰ νὰ τὴν
καταστήσῃ πολιτείαν. Καὶ εἴτε ταῦτασθῆ πρὸς τὸ δίκαιον εἴτε ὀρισθῆ
ὡς ὑποκείμενον τοῦ δικαίου, ἡ πολιτεία εἶναι νοητὴ ὄντοτης. Ὁ λαὸς
δὲ καὶ ἐνδεχομένως ἡ χώρα, ἀποτελοῦσιν, ὡς λίαν χαρακτηριστικῶς
λέγει ὁ del Vecchio, «τὰς ἀναγκαίας πραγματικὰς προϋποθέσεις»
αὐτῆς.

Μία προᾶξις ἔχει τὸ κύρος, τὴν ἀξίαν τοῦ δικαίου μόνον ἀφοῦ
προσνεύῃ αὐτῇ τὸ κύρος τοῦτο τὸ δίκαιον διὰ τῶν καθ' ἑαυτὴν κανό-
νων δικαίου. Ἡ ἰδιωτικὴ βούλησις αὐδεμίαν ἔχει κατὰ δίκαιον ἀξίαν
αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν πρὸς ἐπιτέλεσιν προᾶξεῶν δικαίου. Ταύτην ἀντλεῖ
ἀποκλειστικῶς ἐκ τῶν κανόνων τοῦ θετικοῦ δικαίου (Lez. 284). Διὰ
τῆς σκέψεως ταύτης ὀλοκληροῦται ἡ σύμπτωσις δικαίου καὶ πολιτείας,
ἥτις ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς θεμελιώδη μεθοδολογικὴν βᾶσιν τῆς νομικῆς
ἐπιστήμης. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἔννοια τοῦ δικαιώματος συναγεται ἐντεῦθεν.

Ἐκείνο τὸ ἄποϊον πρέπει νὰ ἐξαρθῆ ἐν τῇ πολιτειολογικῇ ἐρευνῇ
τοῦ del Vecchio εἶναι ὅτι καὶ πέραν τῶν ρηθεισῶν ἀναγκαίων λογι-
κῶν μορφῶν τῆς περὶ πολιτείας θεωρίας, διεισδύει καὶ βασιύτερον εἰς
τὴν ἠθικὴν οὐσίαν τῆς πολιτείας. Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἀνακίπτει
πρῶτη ἡ σκέψις τῆς, ὑπερίνω τῶν κοικίλων τάξεων, κομμύτων καὶ
σωματειακῶν ὀργανισμῶν, ἐνότητος τῆς πολιτείας. Δὲν ἀποκλείεται
πολλὰ νὰ σχηματισθῶσιν ἐντὸς τῆς πολιτειακῆς σφαίρας αὐτοτελεῖς
ἐξουσιαστικαὶ κοινωνίαι. Ἀλλὰ θὰ ἦτο ἀντίθετον πρὸς τὴν ἀνωτάτην
ἠθικὴν ἀξίαν τοῦ κράτους, ἂν αἱ κοινωνίαι αὗται ἤρχοντο εἰς ἀντίθε-
σιν πρὸς αὐτά. Τοιαῦτα ἀντιθέσεις μὴ ἔχουσαι θέσιν εἰς εὐστάθουσαν
πολιτείαν, ἀποτελοῦν τὸ γνώρισμα τῶν πολιτειακῶν κρίσεων, κρί-

¹⁾ Ἴδεν εἰρητύχων ἀνάπτυξιν τῶν ἐν τῷ κειμένῳ ἐν ἡμετέρῳ Begriff des
positiven Rechts (1928) σελ. 69, 76, 78 κ. ἑ.

²⁾ Ἴδεν ὡς πρὸς τὴν αἰτιολογίαν ταύτην καὶ Sulla scaturità del diritto
ἐν Riv. d. Fil. d. diritto, IX σελ. 1-21 ἡ γαλλικὴν ἐκδόσιν μεταφρ. ὑπὸ G.
Morin A propos de la conception étatique du droit (1930).

¹⁾ Ὅτι ἡ χώρα δὲν ἀποτελεῖ ἀναγκαῖον συστατικὸν στοιχεῖον τῆς πο-
λιτείας, τοῦτο ὑπεστηρίξαμεν ἐκτενῶς ἀλλοχοῦ καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπα-
νέλθωμεν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου. Ἴδεν τὸ ἡμέτερον Begriff d. posit. Rechts
(1928) σελ. 85, 159.

σεων αἱ ὁποῖαι ἢ θὰ καταλήξουν «εἰς τὴν μετακίνησιν τοῦ κέντρου βαρύτητος τῆς πολιτείας» δηλ. εἰς τὴν ἀλλοίωσιν αὐτῆς ἢ θὰ καταλήξουν εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς πολιτείας διὰ τῆς κατασχύσεως τοῦ «αἰσθήματος τοῦ κράτους» εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν φορέων τῶν κατ' ἰδίαν αὐτῶν κοινωνικῶν ἐξουσιῶν (Lez. 287 κ. ἑ.).

Ἡ τοιαύτη ἐνότις τῆς πολιτείας καθίσταται ἐπιφανεστέρως ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν σκοπῶν αὐτῆς, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τοὺς κατ' αὐτῆς ἐξουσιαζομένους. Ὁ del Vecchio ἀναφέρει ἐν πρώτοις τὴν ἔννοιαν τῆς πολιτείας ὡς αὕτη διανομορῶθη ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας (Lez. 294, 31, 33). Προάγει ἡ πολιτεία, παρὰ Πλάτωνι κυρίως, ἐγκλείει ὁλόκληρον τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ὀρθοῖ κατὰ τρόπον ἀραιροῦντα πᾶσαν πρωτοβουλίαν ἀπὸ τοῦ ἀτόμου. Ἡ τοιαύτη πολιτεία, ἂν ἐξαιρέσῃ τις τὰ παραδείγματα τῆς σπασιατικῆς πολιτείας καὶ ἐπιπερισσότερον τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας κατὰ τὸν μεσαίωνα, ἔπου πράγματι ἐπλησίασε τὴν πραγματοποίησιν της, δὲν φαίνεται σύμφωνος πρὸς τὴν ἱστορικὴν μοῖραν τῶν λαῶν μέχρι σήμερον. Τὸ ἀστυνομικὸν κράτος τῶν νεωτέρων χρόνων, διακρίνεται βεβαίως καὶ αὐτὸ ὑπὸ τῆς τάσεως πρὸς ἐπέμβασιν τῆς πολιτείας εἰς σφαίρας μὴ ἀμέσως συνδεόμενας πρὸς τὸν πολιτικὸν ὀργανισμόν. Ἰδίως εἰς τὴν σφαῖραν τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, ἀλλ' ἐξ ἄλλου πλείστα ὅσα σημεῖα τοῦ οικονομικοῦ βίου ἐπαρίησι ἀδικαιολογίως εἰς τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν. Πλησιέστερα πρὸς τὴν περὶ πολιτείας θεωρίαν τῶν ἀρχαίων εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Fichte εἰς τὸ «Κρατικὸν ἔμπορικὸν κράτος» καὶ ἰδίως ἡ ὑπὸ τοῦ Hegel διατυπωθεῖσα. Καὶ ἐνταῦθα διέπει τὴν ἅλην ζωὴν τοῦ ἀτόμου ἡ πολιτεία, μὲ τὸν αὐτὸν ὡς καὶ κατ' ἀρχαίους σκοπὸν, τὴν παιδείαν, τὴν καλλιέργειαν. Τοῦτου ἕνεκα τὸ κράτος τοῦτο ἀπεκλήθη κράτος πολιτισμοῦ (Lez. σελ. 295). Ἐναντι τῆς ἀπόψεως ταύτης ὀρθοῦται ἡ περιορίζουσα τὸ κράτος εἰς τὴν ἀπαραίτητον πρὸς διατήρησιν τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς ἐνεργείαν. Τοιαύτη φαίνεται ἡ θεωρία τῆς «πολιτείας δικαίου» τοῦ Kant, ἣτις δὲν ἐπιδιώκει τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν, ἀλλ' εἶναι ἀπλοῦς φύλαξ τῆς ἐγγύμου τάξεως, παραιοῦ τὴν προσβολὴν τῆς ἐλευθερίας ἐνὸς ἐκάστου. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος ἐμφορεῖται καὶ ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις. Ἀρχαῖος ἄριστος ὑποστηρικτῆς τῆς κατευθύνσεως ταύτης δέον νὰ θεωρηθῇ ὁ Spenser, ὅστις θέλει νὰ ἴδῃ τὴν ἱστορίαν ὡς τὴν προοδευτικὴν χειραφέτησιν τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὸ κράτος. Ἐναντι τῶν δύο τούτων κατευθύνσεων ὁ del Vecchio χαράσσει τὴν μέσην ὁδόν. Ἄν παρ᾽ ἑνὸς τὴν αὐτοτελῆ ἀξίαν τῆς προσωπικότητος, ἣν ὀρεσθήριζε ὁ Kant, ἀλλὰ καὶ δὲν παραδέχεται τὸν περιορισμὸν τοῦ κράτους εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ φύλακος τῶν νόμων. Ποία πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐκτασις τῆς διεσπύσεως τοῦ κράτους ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ, τοῦτο δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ ἐν τῇ θεωρίᾳ ἐπακριβῶς. Φαίνεται ὅμως ὅτι αἱ ἀπόψεις τοῦ del Vecchio εὐρίσκουν τὴν ἄριωτέραν τὴν πραγματοποίησιν ἐν τῇ φρασιολογικῇ ὀργανώσει τοῦ κράτους (Lez. σελ. 290, 297). Πάντως ἡ ἐπίλυσις τοῦ προβλήματος

τῆς σχέσεως πολιτείας καὶ ἀτόμου ἐν τῇ πραγματικότητι μὲν θὰ εὐρίσκειται πάντοτε εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ del Vecchio ὑποδεικνυομένην μέσην ὁδόν, ἄλλοτε μὲν εὐνοϊκοτέρα ὑπὲρ τοῦ ἀτόμου, ἄλλοτε δὲ κλίνουσα ὑπὲρ τῆς πολιτειακῆς ἐξουσίας· ἀλλ' ἡ θεωρητικὴ λύσις τοῦ προβλήματος δὲν δύναται νὰ σταματήσῃ πρὸ τῶν τοιούτων ἀναγκαίων συμβιβασμῶν. Τὸ πρόβλημα τοῦτο ὡς πρόβλημα φιλοσοφικὸν δὲν λύεται παρὰ ὅταν ὀρίσωμεν ἢ ὅτι τὸ ἀτομον δὲν ἔχει αὐθυπαρξίαν καὶ νοεῖται μόνον ὡς στοιχεῖον τῆς πολιτείας, ἣτις καὶ ἀποτελεῖ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας, τοῦ «ἀντικειμενικοῦ πνεύματος», ἢ ὅτι τὸ ἀτομον ὡς ἐλεύθερον συνειδός, ὡς νοῦς, εἶναι φορεὺς τοῦ ἀπολύτου καὶ ἀνωτάτου σκοποῦ τῆς ἱστορίας, ἡ δὲ πολιτεία τὸ ὑπατον μέσον πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἀτομικῆς τελειώσεως, ἡ θεμελιώδης προϋπόθεσις πρὸς δημιουργίαν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων λύσεων πρέπει ὁ φιλόσοφος νὰ ἐκλέξῃ. Θὰ ἀναγνωρίσῃ ἢ τὰ πρωτεῖα τῆς πολιτείας ἢ τὰ πρωτεῖα τοῦ ἀτόμου· μέση λύσις δὲν ὑπάρχει. Πάντως οὔτε ἡ πρώτη ἐκδοχὴ ἀποκλείει τὴν παραχώρησιν μεζονος ἢ ἐλάσσονος ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ἀρκεῖ νὰ παραχωρεῖται αὕτη χάριν τῆς πολιτείας, οὔτε καὶ ἡ δευτέρα ἐκδοχὴ ἀποκλείει τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ἀρκεῖ οὔτοι νὰ γίνουσι χάριν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τῶν κατ' ἑκάστον κοινωνῶν. Τὸ θεωρητικὸν πρόβλημα εἶναι τοῦτο· ποῖος εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ἱστορίας, ἡ πολιτεία ἢ τὸ ἀτομον; Ποῦ πραγματοποιεῖται τὸ ἀπόλυτον, ἐν τῷ ἀτόμῳ ἢ ἐν τῇ πολιτείᾳ; Τὰ μέσα τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου σκοποῦ, ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε πραγματικῶν συνθήκων, δύναται νὰ εἶναι ποικιλώτατα.

IV. Τὸ πρόβλημα τοῦ διεθνοῦς δικαίου.

Τὸ πρόβλημα σχέσεως δικαίου καὶ πολιτείας προσλαμβάνει ἰδιαιτέρως ὀξεῖαν μορφήν κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ κύρους τῶν κανόνων τοῦ διεθνοῦς δικαίου. Εἰς τὰ κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος γενόμενα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ διεθνοῦς δικαίου τῆς Χάγης μαθήματα «περὶ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἔθνων ἀπὸ ἀπόψεως φιλοσοφίας τοῦ διεθνοῦς δικαίου»¹⁾ ἐπιλαμβάνεται ὁ del Vecchio τῆς διεξοδικωτέρας ἐρευνῆς τοῦ προβλήματος τούτου. Προάγει ἡ ἀπλῆ θέσις τῆς ἀρχῆς «*practa sunt servanda*» δὲν ἐξαρκεῖ διὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ κύρους τῶν διεθνῶν κανόνων δικαίου (ἐνθ. ἀν. σελ. 41). Τὰ ἐν τῇ πολιτείᾳ συναπιόμενα, κατ' ὀρισμένους ὑπὸ τῆς πολιτείας προϋποθέσεις καὶ τύπους σύμφωνα, εἶναι ἐγκυρα δυνάμει ρητῶν κανόνων δικαίου. Ἀλλὰ ποῖα ἢ ἀρχὴ ἢ θεμελιώδης ἀκριβῶς τὴν νομικὴν ἰσχὺν τῶν διεθνῶν κανόνων

¹⁾ La Société des Nations au point de vue de la philosophie du droit international, Extrait du Rec. de Cours de l'Acad. de droit intern. (Sirey, 1932).

νων; Ἡ λῶσις ἐν προκειμένῳ ὑπάρχει μόνον ἐν τῇ φιλοσοφικῇ θεμελιώσει τοῦ διεθνoῦς δικαίου, ἐν τῇ ἀναγνωρίσει ἀρχῶν ἰσχυουσῶν ἀνεξαρτήτως πάσης θεοπείσεως ἢ καὶ ἀναγνωρίσεως αὐτῶν. «Ἄς μὴ φοβούμεθα» λέγει ὁ del Vecchio (ἐν), ἀν. σελ. 42), «ὅτι ὑφαιρέμενοι πρὸς τὴν λογικὴν τάξιν τῶν πραγμάτων, θὰ ἀπομακρυνθῶμεν τῆς ἐμπειρικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀληθείας». «Ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι τὸ δίκαιον εἶναι καὶ ἱστορικόν, ἀλλὰ καὶ ἰδεολογικόν γέννημα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἐκδηλοῦται θετικῶς ὡς ἱστορικὸν φαινόμενον, συγχρόνως ὅμως διαλάμπει καὶ ὡς ὑπερφυσικὴ ἰδέα. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν μίαν καὶ ὑπὸ τὴν ἄλλην ὄψιν, πηγάζει ἀπὸ τὸ ἴδιον πνεῦμα, ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ, ὡς ἐδίδαξεν ὁ Νίκο, πρέπει νὰ ἀνεύρωμεν τὰς ἀρχὰς τοῦ «κόσμου τῶν ἐθνῶν», ταῦτάσι πᾶν ὅ,τι ἐπιτελέσθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ». Ἀπὸ τῆς λογικῆς ὅμως ταύτης σκοπιᾶς τῶν πραγμάτων καθίσταται δῆλον, ὅτι ἡ κοινωνικὴ τάξις ἀποτελεῖ τὸ ὑπόβασθρον πάσης ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐκτῆς κοινωνίας πνευματικῆς δημιουργίας. Εἶναι ὡς ἐκ τούτου τοῦ λόγου ἡ κοινωνικὴ τάξις «δέον» ἀπολύτου κύρους. Εἰς πᾶσαν σχέσιν προσώπων καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ εἰς τὰς διεθνῆς σχέσεις ἀνακύπτει ἡ ἐπιταγὴ τῆς οὐθιμίσεως, διότι μόνον ἡ οὐθιμίσις αὐτῶν ἐξασφαλίζει τὴν ἐλευθερίαν τῆς προσωπικότητος. Οὐδαμοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἡ οὐθιμίσις αὕτη δὲν εἶναι ἀπόλυτος. Οὐδαμοῦ ἔλλείπει παντελῶς, ἐπ' ὅσον βεβαίως δὲν ἀντιμετωπίζομεν συγχρόνως φρασικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ σχέσεις προσώπων, δηλαδὴ συγχρόνως δυνάμεων ἠθικῶν. Ἡ πολιτεία εἶναι τὸ ἱστορικὸν δημιούργημα, ἐν ᾧ πληροτέρον ἐπραγματοποιήθη ἡ ἰδέα τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Ἀλλὰ τοῦτο βεβαίως δὲν ἀποκλείει τὴν ἀτελεστεράν πραγματικοποίησιν τῆς ἰδίας ἰδέας καὶ εἰς ἄλλας κοινωνικὰς ἐνώσεις, ὡς π. χ. εἰς τὴν διεθνήν κοινωνίαν. Ἐν τῷ αὐτῷ περιπτώσει ἡ διεθνὴς κοινωνικὴ τάξις δὲν εἶναι βεβαίως πολιτικῶν τάξις τῶν κατ' ἰδίαν πολιτειῶν, ἀλλὰ τάξις μᾶς εὐρυτέρας κοινωνικῆς σφαιρῆς ἐξουσίας ἰδίαν οὐθιμίσις. Ἐάν ἤδη πᾶσαν ἐτερόνομον οὐθιμίσις τῆς κοινωνίας ἀσφαλισθῶμεν δίκαιον, τότε ἡ δεοντολογικὴ θεμελίωσις τοῦ διεθνoῦς δικαίου ἔχει συνηλθῆ. Ἐάν πάλιν ὡς δίκαιον χαρακτηρίσωμεν μόνον τὴν κοινωνικὴν τάξιν τῆς πολιτείας, τότε ἡ διεθνὴς τάξις ἀνήκει εἰς τὸ αὐτὸ γένος, ἀλλ' οὐχὶ καὶ εἰς τὸ εἶδος τοῦ δικαίου. Εἰς τὴν δευτέραν ὅπως περιλάττω μόνον δύναται νὰ ταυτίζεται δίκαιον καὶ πολιτεία. Ὁ del Vecchio, μὴ ταυτίζων ταῦτα, ἀποδίδει διὰ τοῦ ὅρου «δίκαιον» ὅ,τι ἀνωτέρον ἀπειδέθη διὰ τοῦ ὅρου τῆς «κοινωνικῆς τάξεως». Ἐν λόγῳ αὐτῷ χωρίζει τὰς ἐννοίας τοῦ δικαίου ἀπὸ τῆς πολιτείας, ἀλλ' ἐξ ἀντιθέτου ἀσπράττει συνδέει τὰς ἐννοίας τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ δικαίου, δηλαδὴ τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Αὕτη εἶναι ἡ μία, ἡ δεοντολογικὴ πλευρὰ τοῦ ζητήματος. (Sulla statualità κτλ. σελ. 19, Lezioni σελ. 291).

Ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, ἡ κοινωνικὴ τάξις κεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ μεταξὺ τῆς ἀνεπίκτου πληρότητος καὶ τῆς ἀδυνατοῦς πλήρους αὐτῆς ἀπουσίας. Οἱ κοινωνικοὶ κύκλοι ἀπὸ τοῦ ὅλου ἀσφαροῦς καὶ ἀκαθορί-

στοῦ σχηματισμοῦ, ἐξικανῶνται μέχρι τῆς πλέον ὀριστικῆς καὶ καθωρισμένης διαμορφώσεώς των. Τὸ καθωρισμένον ἢ οὐ τοῦ κοινωνικοῦ κύκλου, ἐξαορτάται ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ κύρους τῆς ἐκάστοτε κοινωνικῆς τάξεως. Εἶναι ὅμως ἀκόμιμον νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς κοινωνίας μόνον ἐκείνας αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὁποσδήποτε καταστῆ καθ' ὀρισμένον βαθμὸν συγκεκριμένα. Πότε μία ἐνωσις ἀνθρώπων ἔχει ὑπερβῆ τὸν βαθμὸν αὐτῶν καὶ πότε ὄχι, τοῦτο εἶναι ζήτημα καθαρῶς ἐμπειρικῆς, ὑποκειμενικῆς ἐκτιμήσεως.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι τὸ πρόβλημα ἔχει ἀφ' ἑνὸς μὲν δεοντολογικὸν χαρακτῆρα, (La société des nations κτλ. σελ. 47) καθ' ὅσον δέον νὰ ὑπάρχη κοινωνικὴ τάξις εἰς πᾶσαν ἐνωσιν προσώπων πρὸς φύλαξιν καὶ εὐθυνσιν τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, τοῦ «δέοντος» τούτου ἀποτελοῦντος τὸν λόγον τῆς ἰσχύος πάσης κοινωνικῆς τάξεως τοῦ τε πολιτικοῦ καὶ τοῦ διεθνoῦς δικαίου, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἔχει καὶ ἐμπειρικὸν χαρακτῆρα, καθ' ὅσον δὲν ἐκρηγᾶται ὁ λόγος τῆς ἀντικείμενικῆς ἰσχύος τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἀλλὰ ἡ σχετικὴ ὑπαρξις αὐτῶν, ἡ σχετικὴ πραγματοποίησις τοῦ ἀπολύτου κοινωνικοῦ δέοντος, τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου. Ἐκεῖ παρεμπίπτει καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ βαθμοῦ καθ' ὅν πρέπει νὰ ἔχη καταστῆ συγκεκριμένη μία κοινωνικὴ τάξις διὰ νὰ ἔχη τὸν χαρακτῆρα τῆς θετικῆς ὑπαρξεως. Ποῖον βαθμὸν πραγματικῆς κοινωνικῆς ἰσχύος πρέπει νὰ ἔχη μία τάξις διὰ νὰ δύναται νὰ ὀνομασθῆ κοινωνικὴ τάξις, ἐνδεχομένως δίκαιον; Μόνον εἰδικὴ καὶ ὑποκειμενικὸν κύρος ἀπάντησις δύναται νὰ δοθῆ εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο. Ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ διεθνoῦς δικαίου. Εἶναι ἡ διεθνὴς κοινωνία τῶν πολιτειῶν πραγματικὴ κοινωνία; Ὁ νοῦς διὰ τῆς δεοντολογικῆς ἀκέφους μᾶς λέγει ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρξη τῷ αὐτῷ κοινωνία, μᾶς διδάσκει καὶ τοὺς λόγους τῆς ἰσχύος τῶν διεθνῶν κανόνων, εἴτε συμβατικῶς, εἴτε ἄλλως τεθέντων. Ἀλλὰ μόνον ἡ ἱστορία θὰ μᾶς πληροφορήσῃ ἂν ἡ ἐπιταγὴ αὕτη τοῦ νοῦ ἐπραγματοποιήθη καὶ δὴ ἂν ἐν τῇ πραγματοποιήσει ταύτῃ ἔχει ὑπερβληθῆ ὁ βαθμὸς ἰσχύος, κέρων τοῦ ὁποῖου τὸ δέον καθίσταται θετικὸν δέον καὶ ἡ ἐνωσις προσώπων κοινωνία. Ἡ ἀπάντησις τοῦ del Vecchio εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο, ὅσον ἀφορᾷ τὸ διεθνὲς δίκαιον, κλίνει πρὸς τὴν κατάφρασιν (La société des nations κτλ. σελ. 69 κ. ε., Lez. σελ. 287).

Ἡ κατάρσις αὕτη ἀφορᾷ οὐχὶ πλέον τὴν δεοντολογικὴν, ἀλλὰ τὴν ἐμπειρικὴν καὶ θετικὴν ἀσπρὴν τοῦ προβλήματος' οὐχὶ τὴν λογικὴν, ἀλλὰ τὴν γενεσιουργικὴν ἀσπρὴν αὐτοῦ. Ἄν πρέπει νὰ συγχέωνται τὸ ζήτημα τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου πρὸς τὸ ζήτημα τῆς θετικῆς πολιτείας καὶ τοῦ θετικοῦ δικαίου.

Ὁ del Vecchio, κυρίως εἰς τὰ προαναφερθέντα μαθήματα ἐν Χιάγῃ ὡς καὶ εἰς τὴν μελέτην αὐτοῦ «Περὶ τοῦ πολιτικοῦ χαρακτῆρος τοῦ δικαίου», ἐπιμένει ἰδιαίτερος εἰς τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τῆς θετικῆς πολιτείας καὶ τοῦ θετικοῦ δικαίου, ἐνθα καὶ βασιλεύει ἀπόλυτος φειστότης ἐννοιῶν καὶ ἀβεβαιότης ὀρίων. Ἀλλὰ δέον σαφῶς ὁ

ἀναγνώστης νὰ χωρίζη τὰ τμήματα ταῦτα τοῦ ἔργου τοῦ del Vecchio πρὸς τὰ πραγματευόμενα τὴν λογικὴν θεμελίωσιν αὐτοῦ. Ἐφ' ὅσον δὲν λησιμονεῖ τὴν διάκρισιν ταύτην, ἢ ἀφ' ὑψηλοῦ θεωρία τῆς γενέσεως τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, ὡς αὕτη διατυπῶται ὑπὸ τοῦ ἰταλοῦ φιλοσόφου, δύναται νὰ καταστῇ ἰδιαιτέρας γόνιμον ἀνάγνωσμα ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν λογικὴν θεμελίωσιν αὐτῶν. Εἶναι αὕτη τὰ κατ' ἔξοχὴν ἐνδεδειγμένον παρακολούθημα τῆς θεωρίας τοῦ δικαίου, ἰδίως ὅταν πρόκειται νὰ συνδεθῇ ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου πρὸς τὴν θετικὴν νομικὴν ἐπιστήμην.

* * *

Σκοπίμως περιορίσθημεν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν κυρίων θεμάτων τοῦ συστήματος τοῦ ἰταλοῦ φιλοσόφου. Θὰ εἶναι ἴσως περιττὸν πλεόν νὰ τονισθῇ ὅτι, πλὴν ταύτων, πλεῖστα ἄλλα, κατ' ἀνάγκην παρεπιπίπτοντα εἰς τὰς μεγάλας γραμμάς αὐτοῦ, δέχονται νέον φῶς ἐν τῷ συστήματι τοῦ del Vecchio. Ἡ μελέτη τοῦ ὅλου ἔργου εἶναι διὰ τὸν Ἕλληνα ἐπιστήμονα τοσοῦτα μᾶλλον ἐνδεδειγμένη, καὶ ὅσον πρόκειται περὶ τοῦ μόνου σημαντικοῦ συγγρόνου συστήματος, ὅπερ καὶ ὁ μὴ μεμνημένος εἰς τὸν φιλοσοφικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι δύναται μὲ ὀλίγην καλὴν θέλησιν ἀπροσκόπτως νὰ ἐννοήσῃ.

ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ
ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

ΥΙΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ (δ. φ.)
Καθηγητοῦ φιλοσοφίας καὶ θεολογίας

(Συνέχεια ἐκ τοῦ βου τεύχους τοῦ ἔτους 1^ο)

Γ'. ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΠΘΙΚΗ

§ 16.

Νομίζω περιττὸν νὰ ὑπενθυμίσω, ὅτι καὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἡ ὄψις καὶ τὰ θεμέλια εἶναι τὰ αὐτὰ καὶ τῶν προτέρων. Διότι ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ἐκ τῆς μετοχῆς τοῦ θείου λόγου περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐπραγματεύθημεν (§ 5), προέρχεται ἡ διπλῆ ἡμῶν δύναμις καὶ ἰκανότης, ἡ τοῦ γινώσκειν καὶ κρίνειν ἀφ' ἑνός, καὶ ἡ τοῦ βουλευέσθαι καὶ πράττειν ἀφ' ἑτέρου· δι' ἐκείνης, ὡς δι' ἐσωτερικῆς τινος αἰσθησεως, δυνάμεθα νὰ διακρίνομεν τὰ ἀληθῆ ἀπὸ τῶν ψευδῶν, τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ τῶν κακῶν, διὰ δὲ ταύτης, νὰ προκρίνομεν καὶ προτιμῶμεν τὰ μὲν τῶν δέ· ἐκ δὲ τῶν δυνάμεων ταύτων, τῆς ἠθικῆς, λέγω, κρίσεως καὶ τοῦ ἀντεξουαίου συγκροτεῖται, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ φιλοσόφου, τοῦτο, ὅπερ ἡμεῖς συνήθως καλοῦμεν νόμον ἢ κανόνα ἔμφρον¹⁾ τοῦ καλῶς καὶ ὀρθῶς ζῆν²⁾· ἡ ἠθικὴ κρίσις ἔχει πρὸς τὴν ψυχὴν, ὅν λόγον οἱ ὀφθαλμοὶ πρὸς τὸ σῶμα· ἡ παρομοίωσις αὕτη, καίπερ οὐδενμοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου οὕτως ἀκριβῶς, ὡς νῦν ὑφ' ἡμῶν προσάγεται, χρησιμοποιηθεῖσαι, ὅμως δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ οὔτε ἄλλοτρία³⁾ τῆς διανοίας αὐτοῦ, οὔτε πρὸς παρίστασιν τοῦ προκειμένου ἀπρόσφορος· ὡς ἴδιον τῶν ὀφθαλμῶν εἶναι τὸ διακρίνειν τὰ λευκὰ καὶ μέλανα, τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος, οὕτως τῇ ψυχῇ φέσει προσήκει τὸ διακρίνειν τὰ ἀγαθὰ καὶ κακὰ⁴⁾. Ὡς δὲ τὰ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ὁρώμενα δὲν εἶναι γεννήματα αὐθαίρετα τῶν ἡμετέρων ὀμμάτων, ἀλλὰ τρόπον τινὰ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ προσπίπτοντα τῇ ἡμετέρᾳ ὀφείσει, οὕτω καὶ τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ οὔτε ἀδιάρρομα εἶναι οὔτε δόξῃ τῶν ἀνθρώπων μόνον διακρίροντα ἀλλήλων, ἀλλὰ φέσει εἶναι, ὅτι φαίνονται ὅτι εἶ-

ναι *) καὶ οἴκοθεν ἐπιζητοῦνται ἢ ἀπαφεύγονται *). "Ὅθεν καὶ ἡ κακία ἐπεισέρχεται καὶ παρεισδύει οὐχὶ τὸ αἰετὸν προβαλλομένη ἄνομα, ἀλλὰ περιβεβλημένη τὴν αἴγλην τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀξίας· καὶ μιμουμένη τὸ ὄντως καλὸν ὑποτίσσει ἐμνηστὸς τοὺς ζημιωζήλους καὶ ζημιωπετεῖς τῶν ἀνθρώπων *). Ἐπὶ τῆς φυσικῆς ταύτης διακρίσεως τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας στηρίζονται καὶ τὰ παρὰ τοῖς ἰσχυροῦσιν παραγγέλματα περὶ τῶν πρακτέων καὶ φευκτέων, ἕσα φιλοσόφοι καὶ νομοθέται κατὰ λόγον τὸν ὁρθὸν ἐνομοθέτησαν καὶ ἐπιλομβήσαν *). Οὐδ' ἀντίκειται τούτῳ ἢ κατὰ ἔθνη ποικιλία τῶν ἠθῶν καὶ νόμων, οὐδ' ὄντως παρὰ πᾶσι τοῦ αὐτοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἀλλὰ παρ' ἄλλοις ἄλλως τοῦσιν νομιζομένων· τὴν διαφωνίαν ταύτην μηχαναῖς τῶν κακῶν δαιμόνων προσελθοῦσαν, ἐλέγχει καὶ αἶρει *). ὁ ὁρθὸς λόγος *). ὡς δὲ οἱ οὐρανοὶ νοσήσαντες δὲν δύνανται νὰ ἐκκληρώσῃσι τὸ ἔργον αὐτῶν καλῶς καὶ ὀρθῶς, οὕτω καὶ ὁ λόγος καὶ ἡ κρίσις φθειρόμενα ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ πονηρῶν ἀμιλλῶν ἀποβάλλουσι τὴν ὑγίαν καὶ εὐεξίαν αὐτῶν· καίτοι οὐδὲ τότε αἶρται παντίπασιν ἢ διαίρησις τῆς ζημιωτικῆς ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας. "Ὅθεν οὐδὲν γένος ἀνθρώπων ἀπάρχει ἀγνοῶν τίνα εἶναι τὰ ἀσχηρὰ καὶ φαῦλα· καὶ οἱ ταῦτα δὲ ἀρισταύτους ἔχουσι συνέειδην ἢ φαῦλως ἀρισταύτουσιν, εἰ μὴ τινες ἀκαθάρτων πνεύματος πλήρεις καὶ κακῆς ἀνατροφῆς τοχόντες καὶ ὑπὸ ἔθῶν φαύλων καὶ ἀνομίῶν νόμων διαφθαρέντες ἀπόλλυται τὰς φυσικὰς ἐννοίας, μᾶλλον δὲ ἑαθεύου ἢ κεκαλυμμένους ἔχουσι *).

§ 17.

Ὡς ἔχουσι λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι ἴδιαν καὶ φέρει τὴν δύναμιν τοῦ διακρίνειν τὸ καλὸν τοῦ ἀσχηροῦ, φέρει ὡσαύτως αὐτοῖς προσήκει καὶ ἡ ἰκανότης τοῦ ἀποκρίναι τὸ μὲν τοῦ δε *). τὴν διδασκαλίαν ταύτην, ἣν ὁ Ἰουστίνος μεγίστης ἔκρινε σημασίας πρὸς τὸ καλῶς καὶ χρηστῶς ζῆν, ἐφιλοτιμήθη παντὶ ἄνθρωπῳ νὰ κατοχυρώσῃ κατὰ τῶν ἐπιθέσεων τῶν ἀντιπάλων. Ἀνασκηπίζων τὰς δασκασίας τῶν πιστευόντων τῇ μοίρᾳ ἰσχυρίζεται, ὅτι πᾶσα λογικὴ φρόσις εἶναι δεκτικὴ καὶ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας· ἢ ἀποδοχὴ ἢ ἀνομιεῖς τῆς ἀνθρωπίνης ταύτης δυνάμεως συνεπάγεται καὶ τὴν κατάφασιν ἢ ἀπόφασιν τοῦ καταλογισμοῦ καὶ ὑπευθύνου καὶ τῆς ἀνταποδόσεως. Λογὴ οὐδὲν ἢ ἐπιπέπε νὰ θεωρῆται ἀξίος ἐνοχῆς ἢ ἐπαίνου, οὕτε παρὰ τῷ θεῷ οὕτε παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἂν ἦτο ἐκ φράσεως ἀγαθῆς ἢ κακοῦ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ μεταστραφῇ ἐκ' ἀμφοτέρων ἀπορρομένης δὲ τῆς ἀξίας καὶ ἐνοχῆς τῶν ἡμετέρων πράξεων συναναμφεῖται καὶ πᾶσι διαίρησις ἀρετῆς καὶ κακίας ἂν μὴ ἐνήργη τις καὶ ἐπραγμάτεται ἑαῶν, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐγένοντο ἀνάγκη τῆς εἰμαρμένης. Τοῦτο δ' ὅμως ἀποκρούει καὶ ὁ ὕγιης νοῦς καὶ ἡ μαρτυρία τῶν ἀπανταχοῦ τῆς γῆς φιλοσόφων ἢ νομομαθῶν, οἵτινες τῷ ὁρθῷ λόγῳ χρώμενοι προέγραψαν τὰ πρακτέα καὶ τὰ φευκτέα ἐκτὸς δὲ τούτου ἂν τὰ πάντα ἰσκέλευον εἰς τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν

εἰμαρμένην. ἀναμφισβόλως δὲν θὰ ἦσαν ἔκόντες οὗτοι μὲν χρηστοί, ἐκεῖνοι δὲ φαῦλοι καὶ οὗτοι μὲν μεμπτέοι ἐκεῖνοι δὲ ἐπαινετέοι, διότι ἢ κατὰστασις ἢ τοιαύδε ἢ τοιαύδε θὰ ἐπεβάλετο ἄνωθεν ὑπὸ τῆς Μοίρας οὐδεὶς δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ μεταβάλλῃ τοιαύτην· ἀλλὰ θὰ παρέμενε αἰεὶ, ὅ,τι ἀπαξ ὑπῆρξε· Μοῖρα δὲ ἀπαραίτητος καὶ ἀνεξίλαστος, ἂν δύναιτο νὰ γίνῃ λόγος περὶ τοιαύτης, εἶναι ἢ προσδοκία τῆς κατ' ἀξίαν ἀμοιβῆς τῶν τ' ἀγαθῶν, καὶ τῆς ὑπειλομένης τιμωρίας τῶν τὰ φαῦλα προελομένων· τοῦτο ἀξιότ' ἢ ἐλευθέρου καὶ ἀκώλυτος δύναμις, ἢ διακρίνουσα τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῶν ἀλόγων *). Αὐταὶ εἶναι αἱ ἀποδείξεις αἱ εἰλημμένα ἐκ τοῦ λόγου καὶ τῆς συμφωνίας τῶν Ἑθνῶν· προστίθησι δὲ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἁγίων Γραφῶν, ὁπόθεν νομίζει, ὅτι περὶ αὐτῶν ἐδιδάχθη καὶ ὁ Πλάτων *). τὴν δὲ σχέσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας πρὸς τὴν πρόγνωσιν τοῦ Θεοῦ οὕτως ἐκδέχεται· οἱ ἄνθρωποι δὲν γίνονται ὅποιοι εἶναι διὰ τὴν πρόγνωσιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ Θεὸς προοιγνώσκει ὅποιοί τινες καθόλου οἱ ἄνθρωποι ἔσονται *).

§ 18.

Ἄν εἶναι δῆλον, ἂν ὁ νόμος ἢ ὁ κανὼν ἐκεῖνος ὁ ἔμφυτος δύναται νὰ ἐκκληρωθῇ παρὰ τῷ Ἰουστίνῳ, καὶ ἄλλως, δηλ. ὡς τις ὁρμὴ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ὁρθὸν καὶ ἀγαθόν, ὡς ἔμφυτος τις σπουδὴ καὶ ἔρωσις τῆς ἀληθείας· ἕσα δὲ περὶ τούτου λέγει οὗτος οὐδὲν ἄλλο δηλοῦσιν ἢ δύναμιν λογικὴν τοῦ διακρίνειν τὰ καλὰ τῶν ἀσχηρῶν καὶ τὴν ἰκανότητα τοῦ εἶναι καλῶς ζῆν· οὐδ' ὀλίγον διαφέρουσι ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων· διότι ἄλλο τό: ὁρμὴ καὶ φροσὴ τῆς ψυχῆς φέρεσθαι πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ ἄλλο τὸ δύνασθαι διακρίνειν μόνον τὸ ἀγαθὸν καὶ προτιμᾶν τοῦ ἀσχηροῦ. Ὁ νόμος οὗτος εἶναι ἀδρανής τις, καὶ ὡς εἶπεῖν, ἀφυγος κανὼν τοῦ καλῶς ζῆν, διαφέρουσι τοῦ γραπτοῦ νόμου κατὰ τοῦτο, ὅτι εἶναι ἐγγεγραμμένος ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ ὄχι ἐν πίναξιν εὐθραύστασις· ἐκεῖνος εἶναι κίνησις τις φυσικὴ παρέχουσα οἶονεὶ τὴν ζωτικὴν ἰσχὴν πρὸς τὸ καλῶς πράττειν. Τοῦ ζητήματος τούτου οὐδαμοῦ, ὡς ἐλέχθη, ἐπιλαμβάνεται *). ὁ Ἰουστίνος, μὴ δοθείσης εἰς αὐτὸν πρὸς τοῦτο αἰτίας τινὸς ἢ εὐκαιρίας· ὅτι δ' ὅμως ἢ γνώμη αὐτῆ δὲν ὑπῆρξεν ἄλλοτρίᾳ τῆς διανοίας τοῦ φιλοσόφου, μεγίστη μοι φαίνεται ἀπόδειξις ἢ ἐν τῷ αὐτῷ γένει κατάταξις τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἢ ἐξίσωσις αὐτῶν πρὸς ἀλλήλα ὥστε νὰ φαίνωνται διδύμα τοῦ λόγου ἔκγονα. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἀναμφισβόλον, ὅτι ὁ Ἰουστ. παρὰ τὰς ἐμφύτους ἐννοίας *) προσέειπε τοῖς ἀνθρώποις καὶ φιλομάθειαν καὶ σπουδὴν τινὰ καὶ ἔρεσιν τῆς ἀληθείας οὐχὶ δικαίως θάπηρνεῖτό τις εἰς αὐτὸν τὴν γνώμην, ἢτι οἱ ἄνθρωποι φέρει εἰσὶ καὶ τοῦ καλῶς ζῆν ἐπιθυμητικοὶ καὶ σπουδασταί, ἐὰν μὴ μόνον διαφθαρέσει τέλειον ὑπὸ τῶν ἠδονῶν καὶ τῶν πονηρῶν τῆς ψυχῆς ἀμιλλῶν. Ἐνισχύουσι τοῦτο καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένα, ἔστω καὶ ἐν παρόδῳ, περὶ τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἀδημονίας αὐτῆς· διότι καίτοι ἢ τῆς ψυχῆς γαλήνη ἢ ταραχὴ

προέρχεται ἀπὸ τῆς συνειδήσεως τῆς συμφωνίας ἢ ἀσυμφωνίας τῶν ἡμετέρων προᾶσεων πρὸς τὴν ὁρθὴν γνώσιν, ὅπως μετὰ τῆς γνώσεως τοῦ ὁρθοῦ παρέχεται καὶ ὁ πόθος αὐτοῦ· διότι σύμφωνα τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὸ νὰ ποθῆται καὶ ἐπιδιώκηται, ὅ,τι ἐπιγινώσκειται ὡς ὁρθόν· ἢ φυσικὴ λοιπὸν γαλήνη ἢ ταραχὴ αἰτίαν ἔχει ὄχι μόνον τὴν πρὸς τὴν γνώσιν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἑσωτερικὸν ἡμῶν πόθον συμφωνίαν ἢ ἀσυμφωνίαν τῶν ἡμετέρων προᾶσεων· οὐδὲ ἀντιτίθεται τῇ γνώμῃ ταύτῃ ἢ ἀνω ἐκτεθείσα διδασκαλία τοῦ φιλοσόφου περὶ τοῦ αὐτεξουσίου· ὅτι δηλ. οὐδεὶς γεννῆται χορηγὸς ἢ φαῦλος ἀλλὰ γίνεται ἀμρότερος· διότι δὲν εἶναι τὰ αὐτὰ τὰ ἴσα ἀρεταῖς κεκορηθῆσαι καὶ τὸ τὸν ἔρατα μόνον τῆς ἀρετῆς ἔμμετον ἔχει· τὸ πρῶτον ἀπορρίπτει ὁ Ἰουστίνος ὡς ἀναφορὴν τὴν ἐλευθερίαν· τὸ δὲ δεύτερον δὲν εἶναι πολέμιον τῆς ἐλευθερίας, ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἡμῶν ὄχι μόνον δὲν ἀντιτίθενται ταύτῃ ἀλλὰ καὶ συνιατώσιν αὐτὰ τὰ θεμέλια τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

§ 19.

Ὅπως δὴποτε καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, τοῦτο βεβαίως ἐπίστευον ὁ Ἰουστίνος, ὅτι οἱ ἄνθρωποι νοσοῦσι καὶ ἐκ φαύλης τινος ἰσοπῆς καὶ ἐξ ἐμρότου ἐπιθυμίας ἢ ἐφύσεως πονηρᾶς· καίτοι δὲν ἴα ἠδυνάμην νὰ ἰσχυρισθῶ, ὅτι ταῦτα οὕτως ὁρισμένως καὶ σαφῶς διατυπώνεται, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ ἐναντίον. Τῇ γνώμῃ συνηγοροῦσιν ἄλλαι τε ἐνδείξεις¹⁾ καὶ τὰ ἐν τῇ πρώτῃ Ἀπολογία (κεφ. 10) λεγόμενα περὶ τῶν κατὰ τῶν Χριστιανῶν αἰτιάσεων τῶν Ἑθνικῶν, ὅτι ταῦτες κατεσκεύασαν καὶ διέδωκαν οἱ διάμονες σήμερον λαβόντες τὴν ἐν ἐκάστῳ κακὴν πρὸς πάντα καὶ ποικίλην φάσι ἐπιθυμίαν. Ἡ ἐπιθυμία δ' αὕτη ἢ ἐν ἐκάστῳ ἐνοῦσα,²⁾ παντάπασι κακὴ³⁾ καὶ τοικίως ἐκδηλουμένη φαίνεται μοι οὐχὶ διάφορος τῆς διδασκαλίας τοῦ Παύλου περὶ τῆς ἁμαρτίας τῆς ἐνοικίωσης ἐν τῇ σαρκὶ μετὰ τῶν πηλοῦσιν ἐπιθυμιῶν (Γαλ. 5, 19—21). Αὐτόθι ἀνέχει καὶ ἕτερον τῆς αὐτῆς Ἀπολογίας χωρίον (κεφ. 5), στιγματίζον τοὺς διώκτας τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, ἀλόγῳ πᾶθει καὶ μίστῳ δαιμόνων φαύλων ἐλαττωμένους· ἄλογον πᾶθος, ἢ ἄλογος ὁρμή, ὡς ἐν παρακλήσειῳ χωρίῳ ἀπαντᾷ⁴⁾, εἶναι ἢ ἑσωτερικὴ ἐκείνη ὁρμή, ὅφ' ἡς ὡσεὶ τοῦ λόγου ἐατερημέναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ καὶ παρὰ γνώμην καὶ βουλήν ἄγοντες ἐπὶ τὰ φαῦλα ἀγόμεθα καὶ αἰσχυρῶ⁵⁾. Ἐπειτα, κατὰ τὸν Παῦλον, πάντες ἀνεξαιρέτως υποκείμεθα κατὰ τὸν Μωσαικὸν νόμον τῇ ἀρῇ, διότι οὐδεὶς τῶν Ἰουδαίων καὶ πολλῶ μᾶλλον τῶν Ἑθνικῶν τοῦ Νόμου τὰ παραγέλματα οὔτε πάντα οὔτε ἀκριβῶς ἐφύλαξεν, ἀλλὰ πάντες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦτον παρέβησαν αὐτά⁶⁾, ἔξαυρομένῳ μόνον τοῦ Χριστοῦ, τοῦ μόνου ἀμώμου καὶ ἀναμαρτήτου ἀνθρώπου⁷⁾ καὶ τούτου γεννηθέντος οὐχ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις, ἀλλὰ διὰ παρθένου δίχα ἁμαρτίας τε ἀναμαρτήτου⁸⁾. Ἄν ἢ γουαρὴ τῶν χειρογράφων ἰγυαίνῃ (περὶ

τούτου δὲν ἀμφισβῆσται⁹⁾, τὰς λέξεις ἐκείνας ἐκδέχομαι ἐφ' ἧς εἶπον ἐννοίας καὶ δὲν συμφωνῶ οὔτε τοῖς διαβλέπουσιν ἐν ταῖς λέξ. δηλουμένην¹⁰⁾ τὴν ὑπόνοιαν τῶν Ἰουδαίων περὶ μοιχείας οὔτε τῷ Semisch (καὶ Otto ἐν τῇ 1η ἐκδόσ.), ὅστις παραγόμενος ἐκ τοῦ βιβλ. περὶ ἀναστάσεως (κεφ. 3) τὸ δίχα ἁμαρτίας ἀναφέρει εἰς τὴν προᾶξιν τῆς γεννήσεως, εἰς τὴν συνοσίαν τῶν γεννητόρων, καθόσον δηλ. ἐν τῇ γεννήσει διακρίνεται κακὴ τις ἐπιθυμία ἢ φραυλότης τῆς ἐπιθυμίας ἐν τῇ γεννήσει, γνώμη κατ' ἑαυτὴν ἀπροσδιόνυσος ἀδίκως δὲ ἀποδιδομένη τῷ Ἰουστίνῳ, καὶ σφόδρα ἀρίσταται τῆς συναρείας τοῦ ἡμ. χωρίου καὶ ἀστήρικτος εἶναι. Πρὸς δὲ, ὅπουδῆποτε ἀναφέρει περὶ τούτου ὁ Ἰουστίνος, τὴν μὴ ἐκ τῆς ἐνώσεως γόνεων γέννησιν τοῦ Χριστοῦ δικαιολογεῖ οὐχὶ διὰ τὸ εἶναι τὴν ἐνωσιν ταύτην φαύλην ἀλλὰ διὰ τὸ προσελθεῖν τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ οὐχὶ ἐκ σπέρματος ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ¹¹⁾. Ἐπειδὴ λοιπὸν οὐδαμοῦ ἄλλοθι τοιοῦτόν τι λέγει, πρέπει νὰ υποθέσωμεν, ὅτι τὰς λέξεις ἐκείνας οὐχὶ ἀνεῦ ἐμφράσεως παρέθηκε. Ἐἰ δὲ αὐτὰ δηλοῦσι, σαφέστατα καταφαίνεται ἐκ τῆς σειρᾶς τοῦ λόγου ἢ δυνάμεις τῆς ἀποδείξεως εἶναι αὕτη· ἂν οἱ τῇ ἁμαρτίᾳ ἐνεχόμενοι ἄνθρωποι μήτε πρὸ τοῦ Ἀβραάμ τῆς περιτομῆς, μήτε πρὸ τοῦ Μωϋσέως, σαββατισμοῦ καὶ δόρων καὶ θυσιῶν ἐχρηζον, πολλῶ ὀλιγότερον μετὰ τὴν ἀφιξίν τοῦ Χριστοῦ, διότι, αὐτὸς ἐγεννήθη διὰ τῆς παρθένου ἐλεύθερος πάσης κηλίδος καὶ ἀκήρατος καὶ διὰ τοῦ παναγίου καὶ ἀγροῦ αὐτοῦ αἵματος ἐκάθηρε καὶ ἐξήγρησε τὰς ἁμαρτίας τῶν ἀνθρώπων¹²⁾. Ἐκ τούτων, ἂν μὴ σφόδρα ἀπομακρύνονται τοῦ ἀληθοῦς, συνίγεται τί ὁ Ἰουστίνος περὶ τοῦ ἡμ. ζητήματος ἐφρόνει· ὡφείλε δηλ. ὁ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐξαγοράσας καὶ ἀγνίσας νὰ εἶναι ἀκηλίδωτος καὶ ἀμίαντος καὶ πάσης ἁμαρτίας ἀνεπαφρος καὶ ἀθικτος· ἐπειδὴ δὲ τὴν ἀγνότητα καὶ καθαρότητα ταύτην δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη, ἂν ἢ γέννησις αὐτοῦ ἦτο ἢ συνήθης, ἢ ἐξ ἀνθρωπίνου δηλ. σπέρματος, ἐγεννήθη κατὰ τρόπον θαυμαστόν, ἐκ τῆς θείας δυνάμεως, καθαρὸς παντὸς ἁμαρτήματος, ὅπερ διὰ τοῦ σπέρματος καὶ τοῦ αἵματος τῶν γεννητόρων μεταβιβάζεται εἰς τὰ τέκνα¹³⁾.

§ 20.

Ἀναγκαῖον κρίνω νὰ ὑπομνήσω τὸ ἄνω λεχθέν, ὅτι ὁ Ἰουστίνος μᾶλλον ἀμυδρὰν ἢ ἀπληκρῖσθιμένην γνώσιν περὶ τούτου εἶχεν, ἐπαναπανόμενος εἰς τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας καὶ οὐδεμίαν ἐξ ἀμφισβητήσεώς τινος λαβῶν ἀφορμὴν τῆς ἐπιμελεστεράς ἐρεῖνης καὶ τοῦ καθορισμοῦ τούτων· τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῆ καὶ περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος οὗ ἄνω ἀκροθιγῶς ἠψάμην· διότι καίτοι κατὰ περίστασιν καὶ τυχαίως περὶ τούτου λόγον ποιῆται ὅμως ἐξ ἐνδείξεων τινῶν καὶ τεκμηρίων εὐχερῶς συνάγεται τί περὶ τούτου ἐπίστευε. Ἐν πρώτοις ὁ Ἰουστίνος σφόδρως τῶν Ἰουδαϊκῶν πολέμιος δὲν ἠδύνατο νὰ ποδεχθῆται, ὅτι ἢ

ἀνθρωπίνη φύσις ἦτο ἀπ' ἀρχῆς πονηρὰ καὶ κακὴ καὶ ὅτι παρορμήσεις πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἐνυπῆρχον ἤδη ἐξ ἀρχῆς ἐν τε τῷ σώματι καὶ τῇ ψυχῇ· διότι ὁ φιλόσοφος ἦτο ἔμπειρος τῆς περὶ τῶν πραγμάτων τούτων διδασκαλίας τῶν ἁγίων Γραφῶν καὶ μετὰ ζήλου κατακολουθεῖ²⁾ τοῖς ἔγχεσιν αὐτῶν καὶ οὐχ ἄπαξ διωκηθήσεται, ὅτι οἱ πρῶτοι ἀνθρώποι ἐξηπατήθησαν ὑπὸ τοῦ ὄφραος ἢ τοῦ διαβόλου, παρέβησαν τὴν θεϊαν ἐντολὴν καὶ ἐνταῦθα ἔσχε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἢ ἀπειθεία καὶ ἀπάτη³⁾. Τὸ δὲ ἁμάρτημα τοῦτο καταλογίζεται κατὰ τὸν Ἰουστίνον τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει οὐδαμῶς ὑπὸ ταύτην τὴν ἐννοίαν: ὅτι δηλ. ὁ Θεὸς ἔνεκα τῆς ἀπειθείας τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὕας κατέστησεν ἐνόχους ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἐν συνόλῳ τε καὶ κατ' ἄτομα καὶ ὅτι ποινὰς παρ' αὐτῶν ἐξήτησεν ἄλλοτρίῳ ἁμαρτήματος· πολλῶν μᾶλλον αὐτὴ εἶναι ὅλως ἄλλοτρία τοῦ Ἰουστίνου, ἐπικειλημένως κηρύσσοντος, ὅτι ἕκαστος κριθῆσεται⁴⁾ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· οὔτε ἀποδεικνύουσι τι τὰ ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης προσαγόμενα χωρία, οὔτε τὰ τοῦ Διαλ. (κ. 41. 43) οὔτε τὸ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου (κ. 95)⁵⁾ ὅπου ὁ λόγος περὶ τῶν ὑπὸ τῶν κατ' ἕκαστα ἀτόμων διαπραττομένων πλημμελημάτων, οὔτε τὸ διαβόητον ἐκεῖνο τῆς πρώτης Ἀπολ. (κ. 61): καὶ λόγον δὲ εἰς τοῦτο παρὰ τῶν ἀποστόλων ἐμάλομεν τούτου· *Ἐπιπλήρη τὴν πρώτην γένεσιν ἡμῶν ἀγνοοῦντες κατ' ἀνάγκην γεγεννημένοι ἐξ ἕργων πορνείας κατὰ μῆξιν τῶν γονέων πρὸς ἀλλήλους καὶ ἐν ἑῷ φιλίῳ καὶ πονηραῖς ἀναστροφαῖς γεγόναμεν, ὅπως μὴ ἀνάγκης τέκνα μηδὲ ἀγνοίας μέναμεν, ἀλλὰ προαιρέσεως καὶ ἐπισημῆς ἀφραδέως τε ἁμαρτιῶν ὑπὲρ ὧν προσημάρτομεν ἴσχυομεν, ἐν τῷ ὕδατι ἐπινομιάζεται τῷ ἔλομένῳ ἀναγεννηθῆναι καὶ μετανοήσαντι ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις τὸ τοῦ πατρὸς τῶν ὅλων καὶ δεσπότη τοῦ Θεοῦ ὄνομα. Καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὁ φιλόσοφος συνωδῶ τῇ περὶ ἐλευθερίας διδασκαλίᾳ αὐτοῦ εἰς τὴν πρώτην κατὰ σάρκα γέννησιν ἡμῶν, ὅτε γεννημένοι ἄνευ τῆς ἡμετέρας γνώσεως καὶ θελήσεως (τέκνα ἀγνοίας καὶ ἀνάγκης)⁶⁾ ἀντιτίθησι τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν, κατ' ἣν διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς μετανοίας ἐκόντες καὶ εἰδότες ἀναγεννώμεθα (τέκνα προαιρέσεως καὶ ἐπιστήμης). Τὰ δὲ ἀφιέρμενα κατὰ τὸ βίβησιμα ἁμαρτήματα εἶναι τὰ πρὸ τῆς μετανοίας καὶ ἐπιστροφῆς πλημμεληθέντα (καὶ ἐν ἑῷ φιλίῳ καὶ πονηραῖς ἀναστροφαῖς γεγόναμεν — ἀφραδέως ἁμαρτιῶν ὑπὲρ ὧν προσημάρτομεν == μετανοήσαντες ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις⁷⁾).*

§ 21.

Ἡ γνώμη, κατ' ἣν ἡ πρωτόγονος ἀνθρωπίνη φύσις μολυνθεῖσα καὶ διαστραφείσα ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς ἀπειθείας τῶν πρωτοπλάστων καὶ τῷ φυσικῷ ὑπαχθεῖσα θανάτῳ ἐγένετο διὰ τὴν αἴτησιν καὶ ἐπέκτασιν τοῦ γένους αἰτία καὶ τῆς εἰς τὴν ἁμαρτίαν ἵσχυος καὶ τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ φυσικοῦ θανάτου ὅλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, δὲν εἶναι μὲν ἄλλοτρία τοῦ Ἰουστίνου, οὐδαμῶς ὅμως παρ' αὐτῷ ἀπαντῶ

οὔτω διατετυπωμένη οὐδ' ἐν αὐτῷ τῷ πολλὰς ἀμφισβητήσεις παρασχόντι χωρίῳ, ὅπερ ἐνταῦθα παρατίθεται· «οὐδὲ τὸ γεννηθῆναι αὐτὸν καὶ σταυρωθῆναι ὡς ἐνδεῆς τούτων ὑπέμεινεν, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ γένους τοῦ τῶν ἀνθρώπων, ὃ ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ ὑπὸ θάνατον καὶ πλάστην τὴν τοῦ ὄφραος ἐπεπτόκει, παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν ἕκαστον αὐτῶν πονηροῦσαμένον· βουλόμενος γὰρ τούτους ἐν ἐλευθέρῳ προαιρέσει καὶ αὐτεξουσίῳ τοὺς τε ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ὁ Θεὸς πρῶττειν ὅσα ἕκαστον ἐνεδυνάμωσε δύνασθαι ποιεῖν, ἐποίησεν, εἰ μὲν τὰ εὐάρεστα αὐτῷ αἰροῖντο, καὶ ἀφθάρτους καὶ ἀτιμωρήτους αὐτοὺς τηρῆσαι· ἐὰν δὲ πονηροῦνται, ὡς αὐτῷ δοκεῖ ἕκαστον κολάζειν» (Διαλ. κ. 88)— διότι ἡ ὅλη συνάρεια τοῦ λόγου (ἵνα ἄλλα χωρία παρόμοια παραλίπω²⁾) δεικνύει, ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ πρόκειται περὶ τοῦ αὐτεξουσίῳ αἱ δὲ προθέσεις, ἀπὸ καὶ παρὰ οὐκ ἄλλως ἐκδεκταί ἢ ὡς σημαίνουσαι ἢ μὲν πρώτη τὴν χρονικὴν ἀφετηρίαν (=in de ab), ἢ δὲ δευτέρα τὴν αἰτίαν (=propter)· ὁ δὲ νοῦς τοῦ χωρίου εἶναι ὁ ἐξῆς: τὸ ἀνθρώπινον γένος ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ ἐπέπεσεν εἰς τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀπάτην τοῦ ὄφραος, ἐπὶ ἕκαστον κακῶς καὶ φανύως διάγοντος καὶ πρῶττοτος ἐξ οἰκείας ἐνοχῆς³⁾. «Ὅτι τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα ὃ Ἰουστίνος δὲν λαμβάνει ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς εὐθύνης καὶ τοῦ καταλογισμοῦ τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ τὸ ἄνω καὶ ἄλλα παραπλήσια χωρία· διαφέρει τὸ πρῶγμα ἂν δι' αὐτοῦ νοῆται ἢ φανύη καὶ ἁμαρτωλὴ γένεσις καὶ ἀρχή· διότι, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ φιλοσόφου, ἐκεῖ ὑπάρχει ἁμαρτία καὶ πονηρία ὅπου καὶ ἐλευθέρῳ ἐνέργεια. Ἄλλ' ὅμως καὶ ἐν τῷ ἡμ. χωρίῳ (ὑπὲρ τοῦ γένους τοῦ τῶν ἀνθρώπων) καὶ ἀλλαγῶ λέγεται, ὅτι ὁ Χριστὸς ἦλθεν, ὅπως ἀποκαθάρη καὶ ἐξαγνίσῃ τὰ ἐν γνώσει καὶ ἐλευθέρως πλημμεληθέντα. «Ὅθεν ἡ ἁμαρτωλὸς γένεσις, ὡς οὐδαμῶς παρ' αὐτῷ ἀπαντῶ διὰ πλειόνων ἐρμηνευομένη καὶ διατυπωμένη οὕτως κατ' οὐδένα τρόπον ἀντιτίθεται εἰς τοιαῦτα χωρία. Ἄλλὰ καὶ ἡ μνεία τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὕας καὶ ἡ συχνὴ ἀναφορὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἁμαρτίας εἰς τὴν ἀπειθείαν αὐτῶν καὶ δὴ λόγοι τοιοῦτοι (Διαλ. κ. 100): παρθένος γὰρ οὕσα Εὕα καὶ ἀφθορος τὸν λόγον τὸν ἀπὸ τοῦ ὄφραος συλλαβοῦσα παρακοήν καὶ θάνατον ἔτεκεν. Ταῦτα πάντα θὰ ἦταν κενὸς ὄχλος λέξεων ἂν ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Ἰουστίνου μὴ ὑπῆρχε μηδεμία ἄλλη διάκρισις, μεταξὺ τῆς πράξεως τῶν πρωτοπλάστων καὶ τῆς θέσεως τῶν ἀπογόνων, εἰ μὴ τυχὸν ἢ τοῦ κακοῦ παραδείγματος⁴⁾).

§ 22.

Τὴν εἰκασίαν ταύτην καθίστησι πιθανωτέραν ἢ γνώμη τοῦ Ἰουστίνου περὶ τοῦ θανάτου, ὃν ἐκδέχεται καὶ ἐν στενοτέρῳ καὶ ἐν εὐρυτέρῳ ἐννοίᾳ· καὶ κατ' ἐκείνην μὲν ἐννοεῖ τὸν φυσικὸν θάνατον, τὴν διάλυσιν τοῦ φθορῶ σώματος, κατὰ ταύτην δὲ: τὸν ὀλεθρον καὶ τὴν ἐκμηδένισιν· καὶ ἐκεῖνος μὲν εἶναι ἢ κοινὴ πᾶσι καὶ ἐσχάτη τῆς φύσεως ἀνάγκη, ὡς

πολλάκις λέγει ὁ φιλόσοφος¹⁾, ὡς πρὸς τοῦτον δὲ ὑπομνηστέον, ὅσα ἄνω περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς διελάβομεν (§7). Ἀηλονότι ἡ ἀθανασία προσιδιάζει φύσει μόνῳ τῷ δημιουργῷ, τοῖς δὲ ἄλλοις δημιουργήμασι φύσει πάλιν προσήκει ἡ γέννησις καὶ ἡ φθορά. Τοῦτο δὲ ἰσχύει οὐ μόνον περὶ τοῦ σώματος ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ καθόλου περὶ πάσης λογικῆς φύσεως, δημιουργηθείσης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, διότι ὡς ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἔσχατον οὕτω καὶ τέλος τοῦτου ἔσται αὐτοῖς. Τὴν ἀρχὴν λοιπὸν αἱ ψυχὰι δὲν ἦσαν οὔτε θνηταὶ οὔτε ἀθάνατοι, ἀλλ' ἠδύναντο γὰρ ὄσιν ἀμρότητα κατὰ τὴν θεϊαν βούλησιν. Ἄλλ' ὅμως ἡ θεία βούλησις δὲν ἐνεργεῖ ἀβιαισθέντως καὶ κατ' ἀρέσκειαν ἀλλ' ἐδώρησεν εἰς τὰς ψυχὰς τὴν ἀθανασίαν ὅπως τηρῶσιν αὐτὰ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ²⁾· ἐὰν δὲ μὴ, ἐπ' αὐτῷ κέεται ἡ τύχη τῶν ἁμαρτανόντων καὶ ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐξαρτᾶται τὸ εἶναι ταύτης καὶ κολάζεσθαι εἴ τ' ἂν αὐτὰς καὶ εἶναι καὶ κολάζεσθαι ὁ Θεὸς θέλη³⁾. Θέλει ὅμως τὴν αἰωνίαν αὐτῶν τιμωρίαν. Ὡς λοιπὸν τῶν ἀσεβῶν ἡ ἀθλία τύχη καὶ ἀπόλεια ἐπὶ τῷ Θεῷ κέεται, οὕτω τοῦναντίον καὶ τῶν εὐσεβῶν ἡ ἀθανασία εἶναι βεβαία καὶ ἀσφαλής, διότι οὔτοι παύειναι ὄντες ἐν ἡ καταστάσει εἶχον λάβει ταύτην. Ὅθεν ἡ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ταύτης προερχομένη ἀθλία τῶν ἀσεβῶν τύχη, ἅτε ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀσφαλῆ καὶ σταθερὰν αἰωνιότητα καὶ εὐδαιμονίαν τῶν χρηστῶν μᾶλλον αἰώνιος θάνατος παρὰ ἀθανασία ὀνομαστέα, ὡς παρὰ τοῖς ἄλλοις⁴⁾ οὕτω καὶ παρὰ τῷ Ἰουστίνῳ χαρακτηροῖται ἰδίῳ καὶ κυρίως διὰ τῆς λέξ. θάνατος⁵⁾, ὅπουδήποτε γίνεται λόγος εἴτε περὶ δι' οὐκείαν ἐνοχίαν εἰς θάνατον ἐμπίπτει⁶⁾ εἴτε περὶ τῆς μετὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἐλευθερώσεως ὄλων τῶν εὐσεβῶν καὶ ἀληθῶν χριστιανῶν ἐς αἰὲ ἀπὸ τοῦ θανάτου καὶ περὶ τῆς ἐν ἀθανασίᾳ, ἀφθαρσίᾳ, ἀπαθείᾳ συνουσίᾳ, ἀλωπίᾳ κλπ. μελλούσης αὐτῶν ζωῆς⁷⁾.

§ 23.

Εἶπον ἰδίῳ καὶ κυρίως, διότι ἐγὼ τοῦλάχιστον ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ θανάτου κατὰ Ἰουστίνον, δὲν θὰ ἐξήρουν τὸν ἀληθῆ καὶ ὡς εἶπειν, οὐσιαστικὸν θάνατον. Προῖτον διότι, καίτοι οὐδὲ οἱ κακοὶ παύουσιν ἐντελῶς ὑφιστάμενοι, ὅμως ἡ ἀθανασία αὐτῶν εἶναι ἀβεβαία καὶ οἶονεὶ μετέωρος, ἐν ᾧ τῶν εὐσεβῶν ἡ αἰωνιότης καὶ βεβαία εἶναι καὶ ἀναπόβλητος⁸⁾ οὐ μὴν ἀλλὰ αὐτὸ τοῦτο τὸ τοῖς ἀσεβεῖς μὴ ὄλους ἀπόλλυσθαι θεωρῶ πολὺ σπουδαῖον πρὸς πίστισιν τῆς γνώμης ταύτης, διότι αὐτοὶ κατ' ἐμαυτοῦ θὰ ἀπόλλυντο καὶ ἐμηνδύνοντο, εἰ μὴ ὁ Θεὸς ἠθέλησεν εἶναι αὐτοῖς καὶ κολάζεσθαι⁹⁾ δεύτερον διότι ἡ ὁμοιότης τῆς ἐκθέσεως τοῦ Ἰουστίνου πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παύλου περὶ ἀναστάσεως καὶ τῆς καταλύσεως τοῦ θανάτου μετὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ὁμοιότης φανερὰ καὶ οὐδεμίαν καταλείπουσα ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ταυτοσύμῃ αὐτῶν ἐννοίας. Ἰκανῆ¹⁰⁾ ἡ παρὰθεσις ὀλίγων ἐκ τῶν πολλῶν (1, Ἄπ. κ. 63): διὰ παρθένου ἀνθρώπου γενό-

μενος, κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς βουλήν ὑπὲρ σωτηρίας τῶν πιστευόντων αὐτῷ καὶ ἐξουθενωθῆναι καὶ παθεῖν ὑπέμεινεν, ἵνα ἀποθανὼν καὶ ἀναστὰς νικήσῃ τὸν θάνατον¹¹⁾ ὁμοίως Διαλ. κ. 43: ὁ τοῦ Θεοῦ υἱός, ὃς καὶ πρὸ εὐσφύρου καὶ σελήνης ἦν καὶ διὰ τῆς παρθένου ταύτης τῆς ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ Δαυὶδ γεννηθῆναι σαρκοποιηθεὶς ὑπέμεινεν, ἵνα διὰ τῆς οἰκονομίας ταύτης ὁ ποιηθρευσόμενος τὴν ἀρχὴν ὄφρις καὶ οἱ ἐξομοιωθέντες αὐτῷ ἄγγελοι καταλυθῶσι καὶ ὁ θάνατος καταφρονῆθῃ καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ ἀπὸ τῶν πιστευόντων αὐτῷ καὶ εὐαρέστως ζώντων παύσῃται τέλος, ἵσπερον μηκέτι ὄν, ὅταν οἱ μὲν εἰς κρίσιν καὶ καταδίκαην τοῦ πνεύρος ἀπαύστωσ κολάζεσθαι πειρωθῶσιν, οἱ δὲ ἐν ἀπαθείᾳ καὶ ἀφθαρσίᾳ καὶ ἀλωπίᾳ καὶ ἀθανασίᾳ συνῶσιν¹²⁾. Ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις ἐπικρατεῖ ἡ ἐννοία τοῦ ἀληθοῦς καὶ πραγματικοῦ θανάτου· ἄλλως ἐν ἄλλῃ πρὸς τὸν Παῦλον ὁμοιότητι¹³⁾, ἐν τῇ συγκρίσει τοῦ Ἀδάμ καὶ τοῦ Χριστοῦ¹⁴⁾, μὲ τὴν διαφορὰν μόνον ὅτι παρὰ τῷ Ἰουστίνῳ παραβάλλεται ἡ ἐνέργεια τῶν γυναικῶν διὰ τῶν ἐξῆς (Διαλ. κ. 100): καὶ υἱὸν Θεοῦ γεγραμμένον αὐτὸν ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἔχοντες καὶ υἱὸν αὐτὸν λέγοντες νενοήκαμεν ὄντα καὶ πρὸ πάντων ποιημάτων . . . καὶ διὰ τῆς παρθένου ἀνθρώπου γεγονέναι, ἵνα καὶ δι' ἧς ὁδοῦ ἡ ἀπὸ τοῦ ὄφρους παρακοῆ τὴν ἀρχὴν ἔλαβε, διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ καὶ καταλύσιν λάβῃ. Παρθένος γὰρ οὕσα ἕνα καὶ ἀφθορος, τὸν λόγον τὸν ἀπὸ τοῦ ὄφρους συλλαβοῦσα, παρακοῆν καὶ θάνατον ἔτεκε· πίστιν δὲ καὶ ζωὴν λαβοῦσα Μαρία ἡ παρθένος, εὐαγγελιζομένου αὐτῇ Γαβριὴλ Ἀγγέλου. . . ἀπεκρίνατο· γένοιτό μου κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Καὶ διὰ ταύτης γεγέννηται οὗτος . . . δι' οὗ ὁ Θεὸς τὸν τε ὄφριν καὶ τοὺς ὁμοιωθέντας ἄγγελους καὶ ἀνθρώπους καταλύει, ἀπαλλαγὴν δὲ τοῦ θανάτου ταῖς μεταγενώσκουσιν ἀπὸ τῶν φάθλων καὶ πιστεύουσιν εἰς αὐτὸν ἐργάζεται¹⁵⁾.

Σημειώσεις.

§ 16. ¹⁾ 2 Ἄπ. κ. 2. ὁ τῆς φύσεως νόμος.

²⁾ 1 Ἄπ. κ. 28: καὶ τὴν ἀρχὴν νεοφύου καὶ δυνάμενον αἰθεῖσθαι τὰ ἐλθῆ καὶ εὐπρότερον (οὐχὶ ἐφ' ἧς παρὰ τοῖς κλαστικοῖς σημ. τὸ ἀντίθ. κακῶς πρότερον Διαλ. 12. 17) τὸ γένος τὸ ἀνθρώπινον πεποίηκεν, ὅσπε ἀναπολόγητον εἶναι τοῖς πάλαι ἀνθρώποις παρὰ τῷ θεῷ· λογικοὶ γὰρ καὶ θεωρητικοὶ γεγέννηται· αὐτόθι κ. 10: ὅν τρόπον γὰρ τὴν ἀρχὴν οὐκ ὄντας ἐπαίησας τὸν αὐτὸν ἠγαμέθω τρόπον διὰ τὸ ἐλθέσθαι τοῖς αἰγουμένους τὰ αὐτῶ ἀρετὰ καὶ ἀφθαρσίας καὶ συνουσίας καταξιοθῆναι· τὸ μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν γενέσθαι οὐχ ἡμέτερον ἦν· τὸ ἐξακολουθεῖσαι οἷς φίλον αὐτῷ αἰρουμένους δι' ὧν ἐδώρησεν το λογικῶν δυνάμεων πέθει τε καὶ εἰς πίστιν ἄγει.

³⁾ πρβλ. Διαλ. κ. 4 - κ. 69. - κ. 131 Ἀείας ἀσθενεῖς ἦσαν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ γὰρ ὁμοῦν οἱ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοί.

⁴⁾ 2 Ἀπολ. κ. 11: διὰ τὸ ἐν κτῆ φύσει τῇ τῶν ἀνθρώπων εἶναι τὸ γνωσιατικὸν καλοῦ καὶ αἰσχροῦ.

5) 2 'Απολ. κ. 3. ὅπου καταφέρεται κατὰ τοῦ κοινικοῦ φιλοσόφου Κρι-
σκεντος· τοῦ φιλοσόφου καὶ φιλοζώου: «ἀδύνατον δὲ κοινικῶ ἀδιάφορον
τὸ τέλος προσημένω, τὸ ἀγαθὸν εἶδέναι, πλὴν ἀδιαφορίας».

6) προβλ. 1 'Απ κ. 28, κ. 43: ἡ ἐπειρο δόξει ἀληθὲς εἶναι, ὅτι οὐδὲν
ἔσαν ἀρετὴ οὐδὲ κακία, ἀλλὰ δόξη μόνον ἢ ἀγαθὰ ἢ κακὰ νομι-
ζεται· ἢ περ, ὡς δείκνυσιν ὁ ἀληθὴς λόγος, μεγίστη ἀσέβεια
καὶ ἀδικία ἐστίν. Ὁμοίως 2 'Απ. κ. 7: ἡ μηδὲν εἶναι κακίαν μηδὲ ἀρε-
τήν ὅπερ καὶ παρὰ πᾶσαν σάφηναν καὶ λόγον καὶ νοῦν ἐστίν.

7) 2 'Απ. κ. 9 ἐνθα ἐλέγχει τὴν γνώμην τῶν ἀντιθέτων, ὅτι ἐκ τῆς
χριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ τῆς αἰωνίας κολάσεως τῶν ἀσεβῶν συνάγεται
ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἐπιπορητὴ καὶ ἀρετὴ, ἀλλὰ διὰ τὸν φό-
βον: ἵνα δὲ μή τις εἴπῃ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν νομιζομένων φιλοσόφων, ὅτι
κόμοι καὶ φόβητό ἐστι τὰ λεγόμενα ὑφ' ἡμῶν, ὅτι κολάζονται ἐν αἰωνίῳ
περὶ οἱ ἄδικοι, καὶ διὰ φόβον, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ καλὸν εἶναι καὶ
ἀρετὸν ἐναρέτως βιωῦν τοῖς ἀνθρώποις ἀξιούμεν, βραχυτετῶς πρὸς τοῦτο
ἀποκρινοῦμαι, ὅτι εἰμὶ τοῦτο ἐστίν, οἷον ἐστὶ θεός, ἢ εἴ ἔστι, οὐ μέλει αὐτῶ
τῶν ἀνθρώπων καὶ οὐδὲν ἐστὶν ἀρετὴ οὐδὲ κακία. Ἡ δύναμις τῆς
ἀποδείξεως, ὡς καὶ τὰ ἐπόμενα δηλοῦσιν, εἶναι αὐτῆ: διὰ τῆς χριστιανικῆς
διδασκαλίας οὐ μόνον δὲν αἴρεται ἡ ἀξία τῆς ἀρετῆς ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἐν-
σχύεται καὶ βεβαιούται· διότι ἂν ἤρετο ἡ ἀνταπόδοσις θὰ ἤρετο καὶ ἡ διά-
κρισις τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας καὶ πάντα τὰ ἀνθρώπινα θὰ διετρεν ἢ
τόχη καὶ ἢ περιστασις· ἀλλὰ πιστοποιεῖ τὴν γνώμην τοῦ Ἰουστ. μάλιστα
τόδε τὸ χωρίον 1 'Απολ. κ. 12: εἰ δὲ ἑμαυτὸν καὶ ἐπεισθήσιν θεὸν ἀδύνατον
εἶναι λαθεῖν τι... καὶ ἂν διὰ τὰ ἐπιτείμενα ἐκ παντὸς τρόπου κόσμου ἦσαν.

8) 2 'Απολ. κ. 11 ὅπου μετὰ τὴν παράθεσιν τοῦ μύθου τοῦ Ξενοφωνεῖου
'Ηρακλέους ('Απομνημ. 11, 1, 21) ἐπιφέρει τόδε: ἡ γὰρ κακία, πρόβλημα
ἑαυτῆς τῶν πράξεων τὰ προσόντα τῆ ἀρετῆ καὶ ὄντος ὄντι καλὰ διὰ μνή-
σεως ἀφθάρτων περιβαλλομένη... δουλαγωγεῖ τοὺς χαμαιτεταίς τῶν ἀνθρώ-
πων, τὰ προσόντα αὐτῆ φάθλα τῆ ἀρετῆ περιθείσα.

9) 2 'Απολ. κ. 7, κ. 9.

10) τὸν ὀρθὸν λόγον ἐνταῦθα ἐκδέχομαι ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου.

11) 2 'Απολ. κ. 9. Ἐάν τις τοὺς διαφοροὺς νόμους τῶν ἀνθρώπων
προβάληται λέγων, ὅτι παρ' ὧς μὲν ἀνθρώποις τὰδε καλὰ, τὰδε αἰσχρὰ νομι-
ζεται, παρ' ἄλλοις δὲ τὰ παρ' ἐκείνους αἰσχρὰ καλὰ καὶ τὰ καλὰ αἰσχρὰ
νομίζεται, ἀκούετω καὶ εἰς τοῦτο λεγόμενον· καὶ νόμους διατά-
ξασθαι, τῆ ἑαυτῶν κακίᾳ ὁμοίους τοὺς πονηροὺς ἀγγέλους
ἐπιστάμεθα, οἷς χαίρουσιν οἱ ἄριοι γινόμενοι ἄνθρωποι
καὶ ὀρθὸς λόγος παρελθὼν οὐ πάσας δόξας, οὐδὲ πάντα
δόγματα καλὰ ἀποδείκνυσιν, ἀλλὰ τὰ μὲν φάθλα, τὰ δὲ
ἀγαθὰ.

12) Λυλ. κ. 93: τὰ γὰρ αἰεὶ καὶ δι' ὅλον δίκαια καὶ πᾶσαν δικαιοσύνην
παρέχει (θεός) ἐν παντί γένει ἀνθρώπων, καὶ ἔστι πᾶν γένος γνωρίζον, ὅτι
μοιχεύει κακὸν καὶ πορνεία καὶ ἀνδραφονία καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα. Κἂν τινες
πράττουσιν αὐτὰ, ἀλλ' οὐ γὰρ, τοῦ ἐπίστασθαι ἀδικούντες, ὅτιαν πράττουσι ταῦτα

οὐκ ἀπηλλαιγμένοι εἰσὶ, πλὴν ὅσοι (ὑπὸ) ἀκαθάρτου πνεύματος ἐμπερορη-
μένοι καὶ (ὑπὸ) ἀνατροπῆς (ἐνταῦθα μεταφέρω τὴν πρόθεσιν ὑπὸ ἀπὸ τῆς
πρώτης θέσεως) καὶ ἐθῶν φαύλων καὶ νόμων πονηρῶν διαφθαρέντες τὰς
φυσικὰς ἐννοίας ἀπόλασιν, μᾶλλον δὲ ἔσβησαν ἢ ἐπεσχημένας ἔχουσιν (προβλ.
πρὸς Ρωμ. 1, 18). Ἴδειν γὰρ ἐστὶ καὶ τοὺς τοιοῦτους μὴ τὰ αὐτὰ παθεῖν βου-
λομένους, ὅπερ αὐτοὶ τοὺς ἄλλους διατιθέσθαι καὶ ἐν συνειδήσει αἰσχροῖς
ταῦτα ὀνειδιζόντας ἀλλήλους, ἅπαν ἐργάζονται (ὁμοίως προβλ. Ρωμ. 2, 14).

§ 17. 1) Πρὸς δήλωσιν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ κρι-
σει καὶ ἐκλογῇ ὁ Ἰουστίνος μεταχειρίζεται τὰ ἑξῆς ὀνόματα: τὸ αὐ-
τεξούσιον, αὐτεξούσιος 2 'Απ. κ. 7. Λυλ. κ. 88, κ. 102, κ. 141—προ-
αίρεσις (ἐλευθέρια) 1 'Απολ. κ. 43, κ. 61. 2 'Απ. κ. 7 Λυλ. κ. 88— τὸ
ἐφ' ἡμῖν 1 'Απολ. κ. 43· πολλάκις τὸ αἰρεῖσθαι, ἀπαξ τὸ βούλεσθαι
καὶ αἰρεῖσθαι Λυλ. κ. 47· ἐκλέγεσθαι 1 'Απολ. κ. 43.

2) Λυλ. κ. 88—κ. 102 καὶ ἰδίᾳ 2 'Απολ. κ. 7: ἀλλ' οὐδὲ καθ' εἰμαρμέ-
νην πράττειν (φαρμέν) τοῖς ἀνθρώποις ἢ πιάσχειν τὰ γινόμενα, ἀλλὰ κατὰ
τὴν προαίρεσιν ἑκαστον κατορθοῦν ἢ ἁμαρτάνειν. Ἄλλ' ὅτι αὐτεξούσιον
τότε τῶν ἀγγέλων γένος καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀρχὴν ἐποίησεν ὁ θεός, δι-
καίως ὑπὲρ ὧν ἂν πληρμελήσασιν τὴν τιμορίαν ἐν αἰωνίῳ περὶ κομίσονται.
Γεννητοῦ δὲ παντὸς ἤδη ἢ φύσις, κακίας καὶ ἀρετῆς δεκτικὸν εἶναι· οὐ γὰρ ἦν
ἐπαινετὸν οὐδὲν αὐτῶν, εἰ οὐκ ἂν ἐπ' ἀμρότερα τρέπεσθαι καὶ δύναμιν εἴχε.
Δικνύσασθαι δὲ τοῦτο καὶ οἱ πανταχοῦ κατὰ λόγον τὸν ὀρθὸν νομοθετήσαν-
τες καὶ φιλοσοφῆσαντες ἄνθρωποι, ἐκ τοῦ ὑπαγορευθῆναι τὰδε μὲν πράττειν,
ταύτων δὲ ἀπέχεσθαι κλπ. — 1 'Απολ. κ. 43: ὅπως δὲ μὴ τινες ἐκ τῶν προ-
λελεγμένων ὑφ' ἡμῶν δοξάσασιν καθ' εἰμαρμένης ἀνάγκην φάσκειν ἡμᾶς τὰ
γινόμενα γίνεσθαι, ἐκ τοῦ προσηκεῖν προεγνωσμένα, καὶ τοῦτο διαλύομεν.
Τὰς τιμορίας καὶ τὰς κολάσεις καὶ τὸς ἀγαθὰς ἀμοιβὰς κατ' ἀξίαν τῶν
πράξεων ἐκείνου ἀποδίδασθαι διὰ τῶν προφητῶν μαθόντες καὶ ἀληθὲς ἀπο-
φανόμεθα. Ἐπει, εἰμὶ τοῦτο ἐστίν, ἀλλὰ καθ' εἰμαρμένην πάντα γί-
νεται, οὐδὲ τὸ ὑφ' ἡμῖν ἐστὶν ὅλως. Εἰ γὰρ εἰμαρται τόνδε τινὰ ἀγα-
θὸν εἶναι καὶ τόνδε φαῦλον, οὐδ' οὗτος ἀπόδεκτος, οὐδ' ἐκείνος μεμπτός.
Καὶ αὐ εἰμὶ προαιρέσει ἐλευθέρη πρὸς τὸ φεῦγειν τὰ αἰσχρὰ καὶ αἰρεῖσθαι
τὰ καλὰ δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἀναίτιόν ἐστι τῶν ὑποσδήποτε
πραττομένων. Ἄλλ' ὅτι ἐλευθέρη προαιρέσει καὶ κατορθεῖ καὶ σφάλλεται,
οὕτως ἀποδείκνυμεν: τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον τῶν ἐναντίων τὴν μετέλευσιν ποι-
οῦμενον ὀρώμεν. Εἰδὲ εἰμαρτο ἢ φαῦλον ἢ σπουδαῖον εἶναι, οὐκ ἂν ποτε τῶν
ἐναντίων δεκτικὸς ἦν καὶ πλειστάκις μετεπίθετο. Ἄλλ' οὐδ' οἱ μὲν ἦσαν σπου-
δαῖοι οἱ δὲ φαῦλοι, ἐπεὶ τὴν εἰμαρμένην αἰτίαν (ἀγαθῶν καὶ) φαύλων καὶ
ἐναντία ἑαυτῆ πράττουσαν ἀποφαινοῦμεθα. — (αἱ ἐν ἀγκύλαις περιεχόμεναι
λέξεις (ἀγαθῶν καὶ) παρενεβλήθησαν κακῶς ὑπὸ τοῦ Οἰκτο εἰς τὸ κείμενον,
ὡς δὴθεν ἐκπεσοῦσαι κατὰ τὸν Engelhardt πρὸς ὃν συμφωνῶ· διαφωνῶ
δ' ὅμως πρὸς ὅσα ἐπιφέρει: «μόνον ἢ ἀποδοχή, ὅτι ἡ Μοῖσα καὶ τὸ κακὸν
προσέειπε, εἶναι ἀνόητος, οὐχὶ δὲ ἡ γνώμη, ὅτι εἶναι αἰτία τοῦ ἀγαθοῦ» διότι
πρῶτον τὸ καὶ δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ κειμένῳ, δεύτερον εἶναι ὅλως ἄλλοτρία

τοῦ νοῦ τῶν συμφραζομένων ἢ γνώμη, ὅτι ἡ μοῖρα εἶναι αἰτία μόνον τοῦ ἀγαθοῦ. Ἰσως τὸ ποιοῦμενον ἐνυπόρχει ἐν ταῖς: καὶ ἐναντία ἐαυτῇ πρὸς τὸ οὐσίον ὅπου δὲν βλέπω τὴν αἰτίαν τῆς ἐκδοχῆς τοῦ καὶ ὡς συμπερασματικοῦ, ὡς ποιεῖ ὁ Engelhardt) ἢ ἐκεῖνο τὸ προσηρημένον δόξαι ἀληθὲς εἶναι, ὅτι οὐδὲν ἐστὶ ἀρετῆ, οὐδὲ κακία, ἀλλὰ δόξη μόνον ἢ ἀγαθὴ ἢ κακὰ νομίζεται, ἤπερ, ὡς δείκνυσιν ὁ ἀληθὴς λόγος, μεγίστη ἀσέβεια καὶ ἀδικία ἐστίν. Ἀλλ' εἰμαρμένην φασὲν ἀπαράβατον ταύτην εἶναι τοῖς τὰ κατὰ ἐκλογομένους τὸ ἄξια ἐπιείμει καὶ τοῖς ὁμοίως τὸ ἐναντία τὰ ἄξια ἐπιχειροῦ. Οὐ γὰρ ὥσπερ τὰ ἄλλα, οἷον δένδρα καὶ τετραπόδια μηδὲν δυνάμενα προαιρέσει πρότερον, ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρώπον· οὐδὲ γὰρ ἦν ἄξιός ἀμοιβῆς ἢ ἐπαινοῦ, οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐλόμενος τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ ταῦτο γενόμενος, οὐδ' εἰ κακὸς ὑπέρχε, δικαίως κακίαστος ἐτύγγαζεν, οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ τοιοῦτος ὢν, ἀλλ' οὐδὲν δυνάμενος εἶναι ἕτερον παρ' ὃ ἐγενόνη.

*) 1 Ἀπολ. κ. 11: ἐδίδαξε δὲ ἡμᾶς ταῦτα τὸ ἄγιον προφητικὸν πνεῦμα διὰ Μωϋσέως φήσιν τῷ πρώτῳ πλασθέντι ἀνθρώπῳ εἰρησθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ οὕτως ἰδοὺ πρὸ προσώπου σου τὸ ἀγαθόν καὶ τὸ κακόν· ἔκλεξαι τὸ ἀγαθόν· ὥστε καὶ Πλάτων εἰπόν· αἰτία ἐλομένου, θεὸς δ' ἀνάγκης· παρὰ Μωϋσέως τοῦ προφήτου λαβὼν εἶπε.

*) 1 Ἀπολ. κ. 42: ἴσταν δὲ τὸ προφητικὸν πνεῦμα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι ὡς ἤδη γινόμενα λέγει τὰ πάντα τὰ ἐγγιστάμενα γεννησόμενα προσλέγει ἤδη ὡς γινόμενα. Αἰαλ. κ. 141 εἶδὲ λόγος τοῦ Θεοῦ προσηρησθαι πάντως τινὰς καὶ ἀγγέλλουσιν καὶ ἀνθρώπους κακίασθῆσθαι μέλλοντας, διότι προσεγίνωσκον αὐτοὺς ἀμειβλήτους (οἷο γο. ἀμειβλήτους) γεννησόμενος πονηροὺς προκίταν ταῦτα, ἀλλ' οὐκ ὅτι αὐτοὺς ὁ Θεὸς τοιοῦτος ἐποίησεν· πρβλ. αὐτάθη. κ. 140.

§ 18. *) Ὑπερ τῆς γνώμης δὲν θὰ προσηγήσομαι χορῆα, οἷα 1 Ἀπ. κ. 5: κακοὺς καὶ ἀνοσίτους δαίμονας, οἳ οὐδὲ τὰς ἀρετῆν ποιοῦσιν ἀνθρώποις τὰς πράξεις ὁμοίως ἔχουσι ἢ κ. 8: τὸν γὰρ αἰώνιον καὶ καθαρὸν βίον ποιοῦσιν εὐχ. διότι δὲν εἶναι βέβαιον περὶ μίνοσ προέκειται, πότερον περὶ τοῦ ἐμφότου ἔρωτος τῆς ἀρετῆς ἢ περὶ τοῦ προσηρημένου ἀπὸ τῆς ἡμ. βουλήσεως.

*) §§ 10—16.

*) § 19 σημ. 1.

*) 1 Ἀπ. κ. 29, 2 Ἀπ. κ. 2, (τὰ κατὰ ἑαυτῶ συνεστασμένως) κ. 4. (διὰ τὸ συνεπίστασθαι ἑαυτοῖς μηδὲν φαῖλον) καὶ μάλιστα Αἰαλ. κ. 101 εὐχ.

§ 19. *) 1 Ἀπολ. κ. 28 προσηγήσκει γὰρ τινὰς ἐκ μετανοίας ποιοῦσθαι μέλλοντας, καὶ τινὰς μηδέπω ἴσως γεννηθέντας, τοῦθ' ἄπερ δὲν θὰ ἔλεγε, ἂν μὴ ἐπίστασε, ὅτι οὐδὲν γεννᾶται ἄνευ ἁμαρτίας καὶ αἱ ποιοῦσθαι μέλλοντες οὐκ ἔχουσι τῇ μετανοίᾳ καὶ οὐκ ἐπὶ οὐκί τῇ οὐκί ἀγνότητι καὶ χορησότητι.

*) Δὲν νομίζω πολλὴν σημασίαν ἔχοντα χορῆα, οἷα 1 Ἀπ. κ. 7 ἀρ-χοῦντα γὰρ τῇ προσουσίᾳ πονηρίᾳ· καὶ 2 Ἀπολ. κ. 12 καὶ τὰ προσόντα καὶ ἑαυτοῖς καὶ τοῖς ὁμοίωτοις περιβάλλοντες

ταῦτοις, ὅν οὐδὲν οὐδ' ἐπὶ πᾶσιν μετουσία ἐστὶ· διότι τὸ προσεῖναι (=οἰ-κεῖον εἶναι τι) καὶ ἀλλαγῶν πολλαχῶς ἀπαντῶν (2 Ἀπ. κ. 2, κ. 12, κ. 11, κ. 4, 1 Ἀπολ. κ. 16) δὲν σημαίνει πάντοτε τὸ φύσει οἰκεῖον καὶ ἴδιον εἶναι τι.

*) Ἐν τῇ ἐρημνείᾳ τοῦ χορῆου τούτου κακῶς ὁ Maranus καὶ ὁ Otto συνάπτουσι τὸ πρὸς πάντα μετὰ τοῦ σύμμαχον ὡς τὸ φύσει συναπτεόν τῷ ποικίλῃν, οὕτω καὶ τὸ πρὸς πάντα τῷ κακίῃν· ἐπιθυμία γὰρ πάντη (ἀπὸ πάσης ἀπόψεως) κακίῃν (πρβλ. Ξενοφ. Κύ. Π. 3, 3, 20) καὶ ποικίλως φύσει ἑαυτῇ ἀποκαλύπτουσαν. Οὐκί κακῶς ὁ Donaldson (σ. 205) ἔχουσι σύμμαχον ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ, ἥτις εἶναι φαῖλη καὶ ἄλλο καὶ διάφορος ἐν τῇ ἰδίᾳ φύσει· ἀλλ' οὐκ οὕτω καὶ τὰ ἐπόμενα «τινὲς ὑποθέτουσιν ὅτι ἡ ἐπιθυμία αὕτη σημαίνει τὴν φιληδονίαν καὶ δέχονται τὸν Ἰουστίνον βεβαίως τὸ τοῖς ἀνθρώποις ἔμφυτον ταύτης· ἀλλ' ὁ Ἰουστ. δὲν λέγει τι τοιοῦτον καὶ ἐγὼ δὲν ἀποδέχομαι τὴν ἐκδοχὴν τῆς ἐπιθυμίας ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς ἡδονῆς, ἀλλ' οἰαδύποτε καὶ ἂν εἶναι αὕτη εἶναι ἔμφυτος, ὡς δείκνυσιν αἱ λέξ.: τὴν ἐκείνην ἐπιθυμίαν· δὲν βλέπω δὲ πῶς εἰς τὴν τοιαύτην ἔννοιαν ἀντιστρατεύεται ἡ συνάφεια τοῦ λόγου, ἂν ἐν τῷ ἡμ. χορῶ οὐδὲν ἄλλο λέγεται ἢ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ σοφὸς ἀνὴρ λέγει: ὁ Ἰουστ. ἔξαργεῖται τὴν αἰτίαν τῆς βραδείας προόδου τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ται-κίτην εὐρίσκει τὴν ἐπίρριαν τῶν δαιμόνων καὶ τὰς φαῖλας ἐπιθυμίας τῶν ἀνθρώπων» τοῦτο δὲ ζητεῖται τίνας εἶναι αὐτὰς αἱ ἐπιθυμίαι.

*) 1 Ἀπολ. κ. 2 58· μὴ προλήπει μηδ' ἀνθρωπαρεσκείᾳ τῇ δεισιδαιμό-νον κατεχομένους, ἢ ἀλόγῳ ὁρμῇ καὶ χρονίᾳ προκατασκευασίᾳ φήμη κακῇ τὴν κατ' ἑαυτῶν φήμων ἀφέροντες.

*) Ὁ Engelhardt λέγει (σελ. 158) ταῦτα: ὁ Ἰουστίνος λέγει ταῦτα περὶ τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὁμιλεῖ περὶ τῶν ὁρμῶν καὶ κλίσεων, ὡς περὶ τινος αὐτονομήτου παρὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις· ὅτι ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν ἀνθρώπον κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὸ σῶμα δὲν ἐμποδίζει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἀφωρμῆν πρὸς τὰ κακὰ παρέχει τὸ μὴ λογικὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· τὸ ἐν αὐτῷ ἄλογον εἶναι δηλ. μόνον κακόν, ἂν τῇ ἐνοχῇ τοῦ ἀνθρώπου ἐπιπρατήσῃ καὶ καταβάλλῃ τὸ Λογι-κόν· κατ' ἑαυτὸ εἶναι ἀδιάφορον, δαμαζόμενον καὶ διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ λογικοῦ εἶναι καλόν. Ταῦτα θὰ ἦσαν καλῶς εἰρημένα, ἂν ὁ Ἰουστίνος ὁμιλεῖ μόνον περὶ τοῦ ἀλόγου πάθους ἢ τῆς ἀλόγου ὁρμῆς καὶ δεύτερον ἂν τὸ ἄλογον πάθος ἦτο κατὰ τὸν Ἰουστίνον ὅτι καὶ αἱ ἄλογοι κατ' αἰσθητικὴν ὁρμὴν καὶ κλίσεις, ὡς ἐννοεῖ ὁ νῆρ doctus. Ἀλλὰ κατὰ πρῶτον, τὸν λόγον ποιεῖται ὁ φιλόσοφος περὶ τῆς κακῆς ἐπιθυμίας ἢ ἢ ἢ ἢ οἱ δαίμονες εὐρίσκασι ἐν τῷ ἀνθρώ-πῳ αὕτη δὲ δύναιται νὰ νικηθῆται μόνον πρὸς τοὺς ἁμαρτήσαντας, οὐδαμῶς δὲ πρὸς τὸν ἀνθρώπον γενικῶς· ἔπειτα εἰς τρία μόνον χορῆα ἀπαντῶ ἢ λέξις ἄλογος ἐν στενῇ συμμ. καὶ τοῦτο περὶ τῶν ζῴων (1 Ἀπ. κ. 24, 2 Ἀπ. κ. 12, Αἰαλ. κ. 107), τὰ ἄλλα δηλοῦσι τὸν κακῶς χροῦμενον τῷ οἰκεῖφ λόγῳ ὥστε νὰ φαίνηται ἄμειρος αὐτοῦ, ἢ ἂν πρόκει-ται περὶ πραγμάτων, τὸ γενόμενον ἄνευ λόγου (1 Ἀπ. κ. 5, 9, 12,

57, 58, 3 'Απ. κ.κ. 1, 2, 11. Διαλ. κ. 30). 'Ομοίως τὸ ἡ. ἀλογεῖν αὐτόθι κ. 32, ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ ἀλόγιατος (αὐτ. κ.κ. 93, 10) καὶ ἀλογισταίνειν (1 'Απ. κ. 18) συμφώνως τῇ χρήσει ταύτη ἄλογος ὁρμή καὶ ἄλογον πάθος δὲν εἶναι ὁρμαὶ καὶ ἐπιθυμίαι ἄλογοι τῆς ζωϊκῆς ἡμῶν φύσεως, ἀλλ' ὁρμαὶ καὶ κινήσεις τῆς ψυχῆς τοιαύται, ὥστε νὰ φαίνονται ἐξ οὐδενὸς λόγου προσερχόμεναι (πρβλ. ἄλογος φωνή 1 'Απ. κ. 3) ὁμοίως ἢ ἐν ἐκάστῳ κακῇ ἐπιθυμίᾳ δὲν εἶναι ὕλική ἡδονὴ κατ' αἰσθησιν, ἀλλὰ κλίσις καὶ ὁρμή πρὸς τὸ κακὸν παρὰ λόγον καὶ γνώμην καὶ θέλησιν.

8) Διαλ. κ. 95: πᾶν γένος ἀνθρώπων εὐφραίνεται ὑπὸ κατάρτων ὃν κατὰ τὸν νόμον Μωυσέως... καὶ οὐδείς ἀκριβῶς πάντα ἐποιήσεν· ἀλλ' εἰσὶν οἱ μᾶλλον καὶ ἤτερον ἀλλήλων τὰ ἐντεταλμένα ἐφύλαξαν κλπ.

9) Διαλ. κ. κ. 17, 35, 88, 102, 103, 110.

10) Διαλ. κ. 23: εἰ γὰρ πρὸ τοῦ 'Αβραάμ οὐκ ἦν ζωία περιτομῆς, οὐδὲ πρὸ Μωυσέως σαββατισμοῦ, οὐδὲ νῦν μετὰ τὸν κατὰ τὴν βουλήν τοῦ Θεοῦ δίχα ἁμαρτίας (διὰ) τῆς ἀπὸ γένους τοῦ 'Αβραάμ παρθένου γεννηθέντα υἱὸν Θεοῦ 'Ιησοῦν Χριστὸν ὁμοίως ἐστὶ ζωία.

9) Μόνον σφάλμα τῆς παραδοθείσης ἀναγνώσεως εἶναι ἡ παρὰ τὴν φύσιν προθέσεως διὰ μετὰ τὸ δίχα ἁμαρτίας, ἢ ὀρθῶς ἀποκατέστησαν καὶ ἄλλοι καὶ ὁ Όττο. Τὸ δέ: δίχα ἁμαρτίας λαβὴν ὑπονοίας παραφθορᾶς παρέχει αὐτῇ ἢ ἐννοίᾳ, πρβλ. Donaldson (σελ. 326) ἢ ἐνδεχομένη ἀπλή ἐκδοχὴ τῶν λέξ. δίχα ἁμαρτίας δὲν εἶναι ἀπελλαγμένη ἀντιρροήσεως· ὁ Όττο καὶ ἄλλοι δεχόμενοι τὴν γεναιότητα τῶν 'Αποστ. τοῦ περὶ ἀναστάσεως βιβλίου ὑποθέτουσιν ὅτι ὁ 'Ιουστ. ἀναφέρεται εἰς τὴν γνώμην, ὅτι εἶναι αἰεὶ ἁμαρτήματα ἢ τῶν φύλων συνένοοις καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς ἐγεννήθη δίχως ἁμαρτίας διότι ἐγεννήθη ἐκ παρθένου· ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει οὐδὲ ἐν ζωίῳ τῶν συγγα. τοῦ 'Ιουστ. δικαιολογοῦν τοιαύτην ἐρμηνείαν, ταῦτα καὶ ἐγὼ ἐφρόνων ἀπὸ δέκα ἤδη ἐτῶν καὶ τὰ ἐν τῷ χειρ. γραφόμενα μετηνέχθησαν αὐτολεξεί ἐκ τῆς πρώτης πραγματείας. Ἀλλὰ δὲν συμφωνῶ αὐτῷ ἐν οἷς λέγει: ἄλλοι ὑπέθεσαν σχέσιν πρὸς τὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ ἀρχικοῦ ἁμαρτήματος· ἀλλ' ἐπειδὴ ἢ διδασκαλία αὕτη εἶναι ὅλως ἀγνωστος εἰς τὸν 'Ιουστινόν, ἀπερρίφθη γενικῶς ἢ ἐρμηνεῖα αὕτη. Εἰς ἐμὲ φαίνεται, ὅτι ἢ ὀρθὴ ἀνάγνωσις εἶναι πιθανῶς διὰ ἁμαρτίας, ὅτι τὸ ζ τοῦ δίχα προήλθεν ἀπὸ τῆς ἐπιαναλήψεως τοῦ φθόγγου ἀ τῆς λ. ἁμαρτίας, καὶ ἢ παρὰ τὴν φύσιν τῆς δευτέρας διὰ τὸς ἀποδοτέμ εἰς τὴν ἀσυνήθη παρὰ τὴν φύσιν τῆς πρῶτ. διὰ δίς. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀπίθανον, ἂν βέλται δις ἕκαστο ἢ διὰ ἐν τῷ χειρῶν· ἀλλὰ φαίνεται μοι παράδοξον καὶ ἔρασιμον ἀπόξον ἢ ὑποκειμένη ἀσυνέπεια τοῦ ζ ἐκ τοῦ φθόγγου ἀ τῶν γραμμ. τούτων ἢ συνήχησις καὶ σύγχυσις μόλις δύναται νὰ ποδείχθῃ κατὰ τοὺς ὀρθογραφικοὺς χρόνους, μὴ ὅτι κατὰ τὴν Χριστιανικὴν καὶ Βυζαντινὴν ἐποχὴν.

10) Οὕτω· ὁ Hilgenfeld καὶ ὁ Όττο ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει, ἐνῶ ἄλλως ἐν τῇ πρώτῃ ἐκρίναν· τὸ πρὸς βεβαίωσιν τῆς γνώμης ταύτης παρὰ τὴν φύσιν ζωίῳ (Διαλ. κ. 78: 'Ιωσήφ νομίζων ἐγκυμονεῖν αὐτὴν ἀπὸ συνουσίας ἀνδρός, ταυτέστιν ἀπὸ πορνείας κλπ.) ἀπαντᾷ ἐν ὅλως διαφόρῳ συναφείᾳ.

11) 1 'Απολ. κ. 32: ὃν τρόπον γὰρ τὸ τῆς ἀμύλων αἷμα οὐκ ἀνθρώπος

πεποιήκεν, ἀλλ' ὁ Θεός, οὕτως καὶ τοῦτο ἐρμηνεύτο οὐκ ἐξ ἀνθρωπιῶν σπέρματος γενήσεσθαι τὸ αἷμα ἀλλ' ἐκ δυνάμεως Θεοῦ πρβλ. αὐτ. κ. 33. Διαλ. κ.κ. 54, 63, 76, 81.

12) Τοῦτο καλῶς διείδεν ὁ Donaldson (σελ. 237).

13) 'Οτι δὲν εἶναι ἄσκοπος ἢ προσθήκη τῶν τελευταίων λέξεων πείθει παραπλήσιον ζωρίον τῆς πρώτης 'Απολογίας (κ. 32): τὸ γὰρ πλύνειν τὴν στολήν αὐτοῦ ἐν αἵματι σταφυλῆς προαγγελτικὸν ἦν τοῦ πάθους, οὐ πάσχειν ἐμπαλε, δι' αἵματος καθαίρων τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ... τὸ δὲ εἰρημένον αἷμα τῆς σταφυλῆς σημαντικὸν τοῦ ἔχειν μὲν αἷμα τὸν φανησόμενον, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀνθρωπιῶν σπέρματος ἀλλ' ἐκ θείας δυνάμεως.

14) Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀνέγνωσεν ὁ Engelhardt διὰ τῶν ἐξῆς: «Ἰδὼ ὁ Maranus θέλων νὰ διασώσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν τοῦ Πατρὸς τῆς ἐκκλησίας εἶχεν ὑποδείξει, ὅτι ὁ 'Ιουστίνος λέγει: ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ ἀνευ ἁμαρτίας ἐκ τῆς παρθένου γεννηθεὶς υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἐντεῦθεν δ' ὅμως γίνεται δῆλον, ὅτι ὁ 'Ιουστ. θεωρεῖ πάντας τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους γεννηθέντας ἁμαρτωλοῦς. Ὁ Maranus θὰ εἶχε δίκαιον, ἂν ὁ 'Ιουστ. οὕτω πανταχοῦ ἐσκέπτετο καὶ ἐπίστευεν, ὡς λέγει. 'Οτι τοῦτο δὲν συμβαίνει, γνώσκομεν ἤδη. Τὸ ζωρικτῆρον ὅμως αὐτὸν εἶναι ἀκριβῶς τοῦτο ὅτι δὲν σκέπτεται ὅπως ἕμιλε, προσφέρει τῷ στόματι λόγους οἷς ἀδυνατεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ. Οἱ κρινόντες ἀπλῶς αὐτὸν ἐξ ὧν νοεῖ, πλανῶνται, ὡς καὶ οἱ ἐρμηνεύοντες ὡς διδασκαλίαν τοῦ τῶς ζωιστιανικῆς λέξεως καὶ βιβλικῆς ῥήσεως, ὃν ποιεῖται χρῆσιν. Ἡ ὀρθοδοξία τῆς Ἐκκλησίας, ἢς ζώον, τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας ὀρθοδόξους παριστώσι, οὐδὲν ἀπόλλυσι τῆς αἰγλῆς ἀλλ' ἐμφανίζεται ἐν ὅλως νέῳ φωτὶ ἀνγίνῃ ὀξεῖα διὰ κρισεῖς μεταξὺ τούτων, ὅ ἐλέγουσιν οἱ πατέρες, καὶ τοῦτο, ὅ διδάσκουσι. Ὁμιλοῦσιν ὀρθοδόξως, ἀλλὰ σκέπτονται ὅλως διαφόρως. Οὕτω καὶ ὁ 'Ιουστίνος: ὁμολογεῖ π.χ. μετὰ τῆς Ἐκκλησίας: «ὁ Χριστὸς ἐγεννήθη ἀνευ ἁμαρτίας ἐκ τῆς παρθένου Μαρίας· ἀλλὰ δὲν ἠκολούθησε τῇ σκέψει, ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀνθρώποι εἶναι ἁμαρτωλοὶ ὡς ἐξ ἁμαρτωλῶν γονέων γεννηθέντες». Παρέθηκα ὅλον τὸ ζωρίον ἵνα καταδειχθῇ πόσῃ καὶ πόσον ἀλλότριαι πράγματα ἀνέμιξε καὶ συνέχευεν ὁ Engelhardt ὅπως ἀνασκεύασῃ συμπέρασμα, ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν προκειμένων συναγόμενον: Πρῶτον εἶδει νὰ καταπέσῃ ἢ κείσῃ καὶ τοῦ Marani καὶ ἄλλων ὁμοίων αὐτοῦ ἔκφρατον οὕτω καὶ οὐχὶ ἐκ ζήλου πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅπως διασώσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν τοῦ πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας, δεύτερον νὰ προστατευθῇ ἢ ὀρθοδοξία, ἀπομακρυνόμενων καὶ ἀμελομένων τῶν πατέρων, τρίτον νὰ γίνῃ λεπτή καὶ σοφιστικὴ διάκρισις μεταξὺ τῶν λέγειν, φάναί ἀφ' ἐνός καὶ τοῦ νοεῖν, πιστεύειν, διδάσκειν ἀφ' ἑτέρου καὶ τέλος νὰ μεταμορφωθῶσιν ὁ 'Ιουστίνος καὶ οἱ ἄλλοι εἰς κήρυκα ἀλαλιζόντα καὶ ψευτακοῦς οὐδὲν εἰδόντας τί λέγουσι, διότι τί ἄλλο σημαίνει: τὸ λέγειν λόγους ἀνερμηγεύτους καὶ διασημιβλήτους καὶ αὐτῷ τῷ λέγοντι;

βιβλ. περὶ ἀνοσ. (κ. 3) τὸ δὲ τῆ σιγῆ χρώμενος ὡς ἀποδείξει γράφει (Π σ. 401): «φάνεται ὁ Ἰουστ. τὴν αἰσθησιακὴν αὐτὴν τῶν δεχόμενος ὡς οὐαιώ-
 δεσ σιαστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως (ὡς τὸν εἰδικὸν παρόγοντα τῆς κα-
 τωτέρως ζωϊκῆς φύσεως) καὶ διὰ τοῦτο προϋποθέτει ταύτην παρὰ τοῖς πρω-
 τοπλάστοις καὶ ἐξ αὐτῆς ἐξηγεῖται τὴν εἰς παρακλάνησιν ὑπὸ τοῦ ἄφραος
 ἐπιδεικτικότητά αὐτῶν. Τοῦλάχιστον οὐδὲν ἔχνος ὑπάρχει παρ' αὐτῶν, ὅτι ἡ
 τάσις αὐτῆ πρὸς τὰς κατ' αἰσθησιν ἡδονὰς θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ ὡς γεννη-
 θεῖσα ἅμα τῆ πρώσσει καὶ ἔξοτε διὰ τῆς μεταφυσικῆς κληροδοτημένη ἀπὸ
 γενεᾶς εἰς γενεάν». Ἡ ἀπόδειξις αὕτη οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν 1) διότι οὐδεμίαν
 γνωρίζει διακρίσιν μεταξὺ ἐπιθυμιῶν καὶ ἑαυτῆς ἀδιαφόρων καὶ τὰ μέγιστα
 ἀναγκαῖον τοῖς θνητοῖς καὶ ἐπιθυμιῶν κακῶν καὶ τῆς ἁμαρτίας αἰτίων ἄς
 ἂν δεχθῆ τις ἀπ' ἀρχῆς τῷ ἀνθρώπῳ ἐμπεφυκῶς, κατ' ἀνάγκην θὰ παρα-
 στήσῃ τὸν Θεὸν ἔνοχον τῶν ἁμαρτημάτων τῶν ἀνθρώπων, 2) διότι καὶ ὁ
 Ἰουστ. τὴν αἰτίαν τῆς ἁμαρτίας δὲν ὑπολαμβάνει τὰς παρορμήσεις καὶ διε-
 γέρσεις τῆς βίης καὶ τῆς σαρκὸς ἀλλὰ τὰς φαύλους ἑρμῆς τῆς φύσεως ἀφ' οὗ
 κατ' αὐτὸ τὸ ἁμαρτάνειν δὲν εἶναι ἴδιον τῶν ζῴων ἀλλὰ τῶν λογικῶν φύ-
 σεων, ἀνθρώπων καὶ ἀγγέλων· τοῦτο ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Engelhardt (σελ.
 160)· Διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης (τῆς περὶ δαιμόνων) διακρίνεται ἐκ νέου
 ἡ σκέψις ὅτι τὸ κακὸν ἔλαβε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ καὶ
 δὲν προέρχεται ἀπὸ ὑλικῆς ἀρχῆς, ἀλλ' εἶναι κατὰ ταῦτα πάντῃ ἔχγονον
 τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ ἀντιμάσκειται τοῦτοις, ὅσοι ὀλίγον ἀνοιτέρω ὁ αὐτὸς
 λέγει, περὶ τῶν ἐμφύτων τῷ ἀνθρώπῳ ὑλικῶν ἑρμῶν, περὶ
 τοῦ ἐμφύτου τῆ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀλόγου, περὶ τῆς ἑρ-
 πῆς τῆς ἐπιθυμίας πρὸς τὸ ἄλογον, ὅταν ἀνήκουσαν εἰς τὸ
 ὑλικὸν ἢ ζωϊκὸν μέρος τοῦ ἀνθρώπου· ὁ αὐτὸς δὲ ἀναγνωρίζει ὅτι αἱ ἐπι-
 θυμῖαι αὗται οὐδαμῶς ὑπῆρξαν ἀπ' ἀρχῆς ἀδιαφόροι, σιωπηλῶς πάντα
 ἐν ταῖς ἑξῆς· ἐξ ἀρχῆς ἵσταντο ἀντιμέτωποι ἀλλήλων καὶ ἰσόρροτοι ὁ Λόγος
 καὶ ἡ ἄλογος ἑρμῆ· ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ εἶχε τὴν ἰσωνόσην γλιποφασίχη ὑπὲρ
 τοῦ λογικοῦ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν. Τὸ πρῶτον ἐπεῖθετα καὶ ἵετέεε τῷ
 λόγῳ καὶ θὰ ἐξηκολούθει αὐτοῦ πράττων, εἰ μὴ ἐξαιρητικῶς ἐπιρροαί εἰς
 σύγχυσιν ἐμβάλλουσαι ἐπεκρίτων καὶ παρῆχον εἰς τὸ πάθος τὴν ὑπερο-
 χὴν τοῦτο συνέβη διὰ τῶν δαιμόνων, διότι τὸ λεγόμενον περὶ ἀρχιζῆς
 ἰσορροπίας τοῦ Λόγου καὶ τῆς ἀλόγου ἑρμῆς, καὶ ἕτερον
 περὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν παθῶν οὐδὲν θὰ ἦτο, εἰ μὴ ἀπ' ἀρ-
 χῆς ἀγών τις μεταξὺ Λογικοῦ καὶ Ἀλόγου ὑπῆρχε καὶ διαμάχη τις, ἐν ἧ
 κατὰ ταῦτα τῆ συνεργίᾳ τῶν δαιμόνων ὑπερῆρχε τὸ ἄλογον. Ἄν λοιπὸν
 αἱ τοιαῦται παρορμήσεις ἦσαν ἑμφυτοὶ τῇ ἀλόγῳ ἑρμῶν φύσει, τότε αἴτιος
 τῆς ἁμαρτίας δὲν θὰ ἦτο βίβηται ὁ Θεὸς τῶν γνωστικῶν ἀλλ' ὁ ἀγαθώτατος
 Θεὸς τῶν Χριστιανῶν, ἐμφαλὸν τοιαύτας ἐπιθυμίας ταῖς ἀνθρώποις· διότι
 εἶναι γενὴ καὶ ματαιὰ ἦν Engelh. ποιεῖται διακρίσιν: τὸ ἄλογον ἐν τῷ
 ἀνθρώπῳ εἶναι δηλ. κακόν, ὅταν τοῦτο διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνοχῆς ἐπι-
 κριτεῖ καὶ καταδικάζει τὸν λόγον· καθ' ἑαυτὸ εἶναι ἀδιαφόρον· δαιμαζό-
 μενον καὶ κανονιζόμενον ὑπὸ τοῦ Λόγου εἶναι καλόν. Πῶς δύναται νὰ
 εἶναι ἀδιαφόρον ἢ καὶ ἀγαθόν εἶτι, ὅν τοιοῦτον ἐξ ἀρχῆς ὥστε νὰ εἰ-

ναί εἰς τὸν ἀνθρώπον ἀφορμὴ ἁμαρτίας; Ἐὶν σχέσιν τῶν ζωϊκῶν ἐπιθυμιῶν
 πρὸς τὸν λόγον ἴσως αἰσιότερη διανοήθη ὁ Ἰουστίνος· τὸ πρῶτον ἦσαν
 αὗται ἀδιαφόροι, ἀλλὰ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ ἀνθρώπου
 διὰ τῆς συνεργίας τοῦ διαβόλου καὶ τῆς ἐνοχῆς τοῦ Λό-
 γου ἀπέβησαν νῦν κέντρον καὶ παρορμημα εἰς τὴν φύ-
 σικὴν πρὸς τὸ κακὸν ἑρμῆν· καὶ τοῦτο ἐγένετο οὐχὶ διὰ
 τὴν φαυλότητα αὐτῶν ἀλλὰ διὰ τὴν διάστροφον καὶ κα-
 κήθη ἑρμῆν τῆς φύσεως.

*) Διαλ. κ. 65.
 *) Διαλ. κ. 79, κ. 100, κ. 112, κ. 121.
 *) 1 Ἀπολ. κ.κ. 12, 17, 19, 20, 21. 2 Ἀπ. κ.κ. 2, 9.

*) κ. 41: ὅπερ τοῦ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ἐν ἡ γεγόναμεν
 ἡλευθερωσέμεναι ἡμᾶς· κ. 13: ἡμεῖς δὲ διὰ τοῦ βαπτίσμα-
 τος αὐτῆν (εἰ τὴν πνευματικὴν περιτομήν) ἐπειδὴ ἁμαρτωλοὶ ἐγε-
 γόμεμεν... ἐλάβομεν.

*) κ. 43: εἰ μὲν οὖν μετανοοῦντες ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις...
 ταῦτα φήσετε ἄφρασις ἡμῶν τῶν ἁμαρτιῶν ὅτι ἔσται προεῖπον.

*) Περὶ 1 Ἀπολ. κ. 10: τὸ μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν γενέσθαι οὐχ ἑμέ-
 τερον ἦν.

*) Φευχτεία ἢ αὐτόθι παρόθεσις ὡς σχετιζομένου τοῦ τῆς 2 Ἀπολ. χω-
 ρίου (κ. 7) αὐθεν καὶ ἐπιμένει ὁ Θεὸς τὴν σύγχυσιν καὶ κατάλυσιν τοῦ παν-
 τὸς κόσμου μὴ ποιῆσαι, ἵνα καὶ οἱ φαῦλοι ἀγγελοὶ καὶ δαίμονες καὶ ἄν-
 θρωποι μηκέτι ὅσοι διὰ τὸ σπέρμα τῶν Χριστιανῶν, ὁ γινώσκει ἐν τῇ φύσει
 ὅτι αἰτιῶν ἔστιν, ὡς ἔπραξεν ὁ Βριαν (ἐν τῇ ἐξδόσει τῶν Ἀπολογιῶν), νο-
 μίζων ὅτι τὸ αἰτιῶν ἐν τῷ χωρίῳ τοῦτο δηλοῖ οὐχὶ τὴν αἰτίαν ἀλλὰ
 τὸν ἔνοχον καὶ ἐξηγεῖται αὐτοῦ: «διὰ τὸ σπέρμα τῶν Χριστιανῶν, ὅπερ
 γινώσκει ὅτι φύσει εἶναι ἐν ἐνοχῇ καὶ ἁμαρτία, εἶναι ἔνοχον». Τίς ἡ ἔννοια
 τοῦ χωρίου τοῦτου διακρίσει τὸ ὅμοιον τῆς πρώτης Ἀπολογίας (κ. 28): «καὶ
 γὰρ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ μηδέπο τοῦτο πράξαι τὸν Θεόν, διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος
 γεγένηται· προγιγνώσκει γὰρ τινὰς ἐκ μετανοίας σωθήσεσθαι μέλλοντας,
 καὶ τινὰς μηδέπο ἴσως γεννηθέντας». Πρὸς ἐξηγεῖται τῶν χωρίων τοῦτου
 παραθετέα ἡ συνήθης δόξα τοῦ Ἰουστίνου περὶ 2 Ἀπολ. κ. 4 «οὐκ εἰκῆ
 τὸν κόσμον πεποιηθέντα τὸν Θεὸν δεδιδάγηθα, ἀλλ' ἢ διὰ τὸ ἀνθρώπινον
 γένος». Ἐνεπῆθεν εὐχερῶς νοεῖται, ὅτι οὐχὶ πάντες οἱ ἀνθρώποι ἀναμῖξ ἀλλ'
 οἱ χρησταί, οἱ ἐκλεκτοί, οἱ διαφυλακτέοι διὰ τὴν αἰώνιαν
 ζωὴν καὶ σωτηρίαν, ἐνὶ λόγῳ, τὸ σπέρμα τῶν Χριστιανῶν εἶναι ἡ
 αἰτία, δι' ἣν καὶ τῶν πραγμάτων φύσει καὶ ὑφίσταται καὶ παραμένει ἕως
 ὅτου συμπληρωθῆ καὶ ἀποτελεσθῆ τὸ ἄθροισμα ὅλων τῶν ἐκλεκτῶν. Περὶ
 Διαλ. κ. 39: ὅν τρόπον διὰ τοῦς ἐπτακισχιλλοὺς ἐκείνους τὴν ἀρχὴν οὐκ
 ἐπέφερε τότε ὁ Θεός, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ νῦν οὐδέπο τὴν κρίσιν ἐπήνεγ-
 ζεν ἢ ἐπάγει, γινώσκων εἶτι καθ' ἡμέραν τινὰς μαθητευομένους εἰς τὸ ὄνομα
 τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ καὶ ἀπολείποντας τὴν ὁδὸν τῆς πλάνης». Ὅμοιος
 1 Ἀπολ. κ. 45.

§ 21. ¹⁾ Πρβλ. § 19.

²⁾ Διαλ. κ. 100: δι' ἧς ὁδοῦ ἢ ἀπὸ τοῦ ὕψους παρασκευῆ τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν. κ. 112: τὸ θηρίων δι' οὗ ἢ περιφρασίς καὶ περιουσία τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν.

³⁾ Ἡ πρόθ. παρὰ καίτοι σαρὰ ἀπαντᾷ με τὴν σημ. τῆς p r a e t e r (1. Ἀπ. κ. κ. 19, 20, 31, 22, 26, 58. 2 Ἀπ. κ. 7) ἀλλ' ὅμως ἐνταῦθα σημ. p r o p t e r 2 Ἀπολ. κ. 14 καὶ δύνανται τῆς ψευδοδοξίας καὶ ἀγνοίας τῶν καλῶν ἀπαλλαγῆναι, οἱ παρὰ τὴν ἑαυτῶν αἰτίαν ἠπεύθουναι τὰς τιμορίας γίνονται Διαλ. κ. 124 καὶ παρ' ἑαυτοὺς κρίνεσθαι ... μέλλουσιν. (αὐτόθι κ. 141): δι' ἑαυτοὺς ἡμεῖς ἐλεγχθήσομεθα πονηροσάμενοι κλπ.

⁴⁾ Οἱ δεχόμενοι ταύτην περιφρασίαν τὸ ἐξῆς χωρίον τοῦ Διαλ. (κ. 124): ἀλλ' ἐπειδὴ οὐ πρὸς τοῦτό μοι γιν ὁ λόγος λέλεκται, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀποδείξαι ὅτιν, ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀντιδίδει τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς τῷ Θεῷ ὁμοίως ἀπαθεῖς καὶ ἀθανάτους, εἰάν φυλάξωμεν τὰ προσταγμάτα αὐτοῦ, γεγεννημένους καὶ καταξιωμένους ὑπ' αὐτοῦ υἱοὺς καὶ υἱοὺς καλεῖσθαι, καὶ αὐτοὶ ὁμοίως τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆ Εὔα ἐξομοιοῦμενοι θάνατον ἑαυτοῖς ἐργάζονται, ἐχέτω καὶ ἐρημία κλπ. Οὐχὶ ὁρθῶς δίδει τὸ ὁμοίως τὸ πρὸ τῆς λ. τῷ Ἀδάμ δηλοῦν τὸ ὅσπερ, ὡσεὶ (= ὡσαύτῃ μὴ τοιαῦτον συνέβη δηλ. ὡσεὶ μὴ ἀπαθεῖς... ἐγγεγένητο καὶ καταξίωσιν κλπ. τὸ δὲ ἐξομοιοῦμενοι = διὰ τῆς ἁμαρτίας ὅμοιοι γινόμενοι πρβλ. κ. 100 δι' οὗ ὁ Θεὸς τόντε ὄφιν καὶ τοὺς ὁμοιωθέντας ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους καταλύει ἐνθα τὸ ὁμοιωθῆναι δὲν σημ.: τῷ παρὰ δείγματι τοῦ ὄφιν ὡσεὶ ἐκπεσθαι. Ὅθεν ἀγνοῶ πῶς στηρίζει ὁ Eusebius τὸ ἄπ' αὐτοῦ λεγόμενον (σ. 266) «τὴν συνάρτησιν καὶ σχέσιν μεταξὺ τῆς πτώσεως τοῦ Ἀδάμ καὶ τῶν ἁμαρτημάτων τῶν ἀπογόνων οὕτω νοητέον, ὅτι πᾶς ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ ἀκολουθεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀδάμ.

§ 22. ¹⁾ 1 Ἀπ. κ. 11: Ἀλλ' ἐπειδὴ οὐκ εἰς τὸ γιν τὰς ἐλπίδας ἔχομεν, ἀναιροῦντων αὐτὸν περροντίκαμεν, τοῦ καὶ πάντως ἀποθάνειν ὀφειλομένους. Αὐτόθι κ. 18: τὸν κοινὸν πᾶσι θάνατον ἀπέθλον. κ. 57 οὐ γὰρ δεδοίκαμεν θάνατον τοῦ πάντως ἀποθάνειν ὁμολογουμένου καὶ μηδενὸς ἄλλου καινοῦ ἀλλ' ἢ τῶν αὐτῶν ἐν τῇδε τῇ διακρίσει ὄντων.

²⁾ Διαλ. κ. 124 βλέπε καὶ § 21 σημ. 4.

³⁾ Διαλ. κ. 5: Ἀλλὰ μήν οὐδὲ ἀποθνήσκουσιν φησὶ πάσις τὰς ψυχὰς ἐγὼ ἔρημιον γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς τοῖς κακοῖς—ἀλλὰ τί;—τὰς μὲν τῶν εὐσεβῶν ἐν κρείττονι καὶ ζωῶν μένειν, τὰς ἀδίκων καὶ πονηρῶν ἐν χεῖρονι... οὕτως αἱ μὲν ἄξιαι τοῦ Θεοῦ φανεῖσαι οὐκ ἀποθνήσκουσιν ἔτι· αἱ δὲ κολάζονται, ἔστ' ἂν αὐτὰς εἶναι καὶ κολάζεσθαι ὁ Θεὸς θέλη. Λαμπρὰ ἢ εἰς τὸ ἡμ. χωρίον σημειώσας τοῦ M a r t i n u s. «Ἐάν ὁ Ἰουδαίος ἐνόμιζεν ὅτι ἔδει νὰ ἐξαιρεθῶσιν αἱ ὀφθαλμοὶ νὰποθάνουσιν, αὐτοὶ θὰ ἦσαν τῶν κακῶν, διότι οὐδεὶς θὰ ὑπονοήσῃ, ὅτι ὁ φιλόσοφος ἀπεδέχετο τὴν ἀπόλειπν τῶν ψυχῶν τῶν δικαίων ἀφ' οὗ λοιπὸν κηρύσσει ὅτι οὐ θνήσκουσιν αἱ ψυχὴ τῶν κακῶν, εἰς πάσις ἀνεξαιρέτως προσέειπε τὴν αἰωνιότητα. Ἄν δὲ τις ἀποπειρῆ δυσχερεῖαν τινα εἰς τὰς λ.: οὐδὲ ἀποθνήσκουσιν φησὶ πάσις τὰς ψυχὰς» δύνανται νὰ ἄρῃ ταύτην

γράφων ποσῶς ἀντι τοῦ: πάσις ὡστε οὐδὲ ποσῶς = οὐδὲ κατὰ πόσον, οὐδὲ ἐπὶ πόσον (2 Ἀπ. κ. 12. Διαλ. κ. 142).

⁴⁾ Ὁρθῶς ὁ Jebb σημειοῦται εἰς τὸ ἄρτι μνημονευθὲν χωρίον (Διαλ. κ. 5) «τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου λεγόμενα ὅτι αἱ ψυχὰὶ κολασθήσονται ἔστ' ἂν εἶναι καὶ κολάζεσθαι ὁ Θεὸς ἐθέλη οὐκ οὕτω ἐκδεκτέα, ὡσεὶ ἀμφέβαλλεν ὁ Ἰερὸς μάρτυς περὶ τῆς αἰωνίας κολάσεως τῶν ἀσεβῶν. οὗς αἰωνίαν κόλασιν κολασθήσεται ἀλλαχοῦ διαρρηθῆν βεβαιοῦται. (1 Ἀπ. κ. κ.: 8. 28. Διαλ. κ. 130) ἀλλ' ὡς σημαίνουσαι, ὅτι αἱ ψυχὰὶ δὲν ὑφίστανται καθ' ἑαυτὰς ἀλλὰ διὰ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ᾗ κεῖται ἢτε ἀπώλεια καὶ ἐκμηδένισις αὐτῶν κατὰ τὴν βούλησιν αὐτοῦ.

⁵⁾ Οὕτω πολλάκις ἐν ταῖς Ἀγ. Γραφαῖς Ἰακωβ. 1, 15, 5, 20. Ἰωάνν. 5, 24, 8, 51, 59. 1 Ἰωαν. 3, 14, 5, 16. Ρωμ. 1, 32, 7, 10 κλπ. Ὁμοίως παρὰ τοῖς μεταγεν.: Ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον κ. 10: τὸν δοκοῦντα ἐνθάδε θάνατον... καὶ τὸν ἄντως θάνατον, ὃς φυλάσσεται τοῖς κατακριθεσομένοις εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, πρβλ. Τατιανοῦ λογ. πρὸς Ἑλλ. κ. 13 ἀνίσταται δὲ εἰς ἕστερον ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ κόσμου σὺν τῷ σώματι, θάνατον διὰ τιμωρίας ἐν ἀθανασίᾳ λαμβάνουσα.

⁶⁾ 1 Ἀπ. κ. 41: «τὸ δὲ μάχαιρα ἡμᾶς κατέδεται, οὐ λέγει διὰ μαχαιρῶν φανερωθῆσθαι, ἀλλ' ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἔστι τὸ πῦρ, οὗ βόρᾳ γίνονται οἱ τὰ φαῦλα πράττειν αἰροῦμενοι... εἰδὲ καὶ περὶ τερνοῦσης καὶ αὐτίκα ἀπαλλασσούσης ἔλεγεν, οὐκ ἂν εἶπε, «κατέδεται». Ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ χρῆται τῇ φρ. μηκέτι εἶναι» (1 Ἀπ. κ. 7): ἵνα καὶ οἱ φαῦλοι ἄγγελοι καὶ δαίμονες καὶ ἄνθρωποι μηκέτι ᾄσιν» ἢ τὸ αὐτὸ δύνανται καὶ τὰ ἐν 1 Ἀπ. κ. 28: ὃν (τὸν ἀρχηγέτην τῶν κακῶν δαιμόνων) εἰς τὸ πῦρ πεμφθήσεται μετὰ τῆς αὐτοῦ στρατίας, καὶ τῶν ἐπομένων ἀνθρώπων, κολασθήσονται τὸν ἀπέραντον αἰῶνα, προσεμήνυσεν ὁ Χριστός.

⁷⁾ Πρβλ. Διαλ. κ. κ. 88 καὶ 124 (§ 21 σημ. 4) κ. 100 ἐνθα. ὁ Donaldson ἄλλοτριως πρὸς τὰ συμπεραζόμενα παρατηρεῖ (σ. 298) «τοῦτο ἀπλῶς δηλοῖ, ὅτι ἡ Εὔα προσέσχε τοῖς λόγοις τοῦ πειρασταῦ, παρήκουσε τοῦ Θεοῦ καὶ ἐτιμωρήθη θανάτῳ». Ἀλλ' ἡ ἐννοία εἶναι γενικωτέρα, ὡς ἄλλοθι: παρὰ βασις καὶ παρακοή τὴν ἀρχὴν ἔλαβε καὶ δὲν πρόκειται περὶ τοῦ φυσικοῦ θανάτου (ὡς φαίνεται ὅτι ἐννοεῖ οὗτος), διότι ὀλίγω κατοτέρω φέρονται τὰ ἐξῆς: καὶ διὰ ταύτης γεγέννηται οὗτος... δι' οὗ ὁ Θεός... ἀπαλλαγῆν... τοῦ θανάτου... τοῖς πιστεύουσιν εἰς αὐτὸν ἐργάζεται» ὡς ἐνταῦθα οὕτω καὶ ἄνω ὁ λόγος περὶ τοῦ αἰωνίου θανάτου. Ὁρθότερον περὶ τοῦτου ὁ Eusebius, ἀλλ' οὐχὶ ἐν πᾶσιν ἀκριβῶς πρβλ. αὐτόθι κ. 111: ὡς δὲ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ ἔσωσε τὸ αἷμα τοῦ Πάσχα οὕτω καὶ τοὺς πιστεύσαντας ἴσεται ἐκ θανάτου τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ.

⁸⁾ 1 Ἀπ. κ. 10: καὶ πάντα τὴν ἀρχὴν, ἀγαθὸν ὄντα, δημιουργῆσαι αὐτὸν ἐξ ἀμόρφου ἕλης δι' ἀνθρώπους δεδιδάγμεθα· αἱ ἑάν ἀξίους τῷ ἐκείνου βουλεύματι ἑαυτοὺς δι' ἔργων δεῖξωσι τῆς μετ' αὐτοῦ ἀναστροφῆς καταξιωθῆναι παρελήφωμεν συμβασιλεύοντας ἀφθάρτους καὶ ἀπαθεῖς γενομένους· ὃν τρόπον

γά τὴν ἀρχὴν οὐκ ὄντως ἐποίησε, τὸν αὐτὸν ἠγοῦντο τῷ τῶτον διὰ τὸ ἐλέσθαι τοὺς ἀφαιρούμενος τὰ αὐτῶν ἀριστά, καὶ ἀφθαρσίας καὶ συνουσίας κατὰ ξυνομήναι. Λυαλ. 2. 16: ἡμεῖς δὲ καὶ θανατούμενοι χαίρομεν, πιστεύοντες, ὅτι ἀναστήσει ἡμᾶς ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ ἀφθάρτους καὶ ἀπαθείς καὶ ἀθάνατους ποιήσει. Αὐτόθι 2. 60: μετὰ τοῦ καὶ ἀθάνατον καὶ ἀφθαρτον καὶ ἀλόπητον ποιῆσαι ἀναστήσει. 2. 117: καὶ τοὺς μὲν αἰώνιαν καὶ ἀλκήτην βασιλείαν ἀφθάρτους καὶ ἀθάνατους καὶ ἀλόπητους καταστήσει, τοὺς δὲ εἰς κόλασιν αἰώνιον πικρῶς παρακέρμη (περὶ ταύτου θὰ εἴπωμεν κατωτέρω).

§ 23. 1) Λυαλ. 2. 5. (§ 22, σημ. 3): αἱ ἀξίαι τοῦ Θεοῦ φανταίαι οὐκ ἀποθνήσκουσιν ἔτι.

2) Παύλ. 1 Κορ. 15, 35 καὶ 1 Κορ. 1. 12.

3) 1 Κορ. 15, 21 2. 6.: ἀπαρχὴ ὁ Χριστός, ἔπειτα αἱ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῇ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρί, ὅταν καταργήσῃ πάντων ἀρχὴν καὶ πάντων ἐξουσίαν καὶ δύναμιν· διὲ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἀρχὴν οὐκ ἔν θῆ πάντως τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος· πρὸς ἀπὸθι. 1. 51: ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν ταῦτα ἐνδύσῃται ἀφθαρσίαν καὶ τὸ θνητὸν ταῦτα ἐνδύσῃται ἀθάνασίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος γεγραμμένος: καταπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκην· τοῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον, τοῦ σου Ἄδη τὸ νίκος: τῆ δὲ Θεῷ Χάρις τῶ διδόντι ἡμῖν τὸ νίκος διὰ... Χριστοῦ.

4) Ρωμ. 5, 12, 1 Κορ. 15, 21 ἑπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν· ὡς ἅπαντες ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν οὕτως καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωογονηθήσονται.

5) Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ζωοῦτος ὁ Παυλὸς διὰ τοῦ θάνατος ἐννοεῖ κατὰ πρῶτον τὸν φυσικὸν θάνατον καὶ εἶτα τὸν αἰώνιον θάνατον, ἐγὼ τουλάχιστον ἀποκλείω ὅλως τὸν φυσικὸν θάνατον· δὲν εἶμαι μόνον βέβαιος ἂν παρὰ τὸν αἰώνιον θάνατον νοητῶς καὶ ὁ πραγματικὸς θάνατος.

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

E. Meyerson: Du cheminement de la pensée.

Paris, Alcan 1932.

Ὁ σκοπὸς τοῦ τελευταίου τούτου συγγράμματος τοῦ διακεκριμένου γάλλου φιλοσόφου εἶνε νὰ ἐρευνήσῃ ποῖα εἶνε ἡ πορεία τῆς διανοήσεώς μας ἐν τῇ λειτουργίᾳ αὐτῆς. Ἀναλογιζόμενος κανεῖς τὴν οὐσίαν τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως εὕρισκε ὅτι τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν αὐτῆς εἶνε ἡ πρὸς τὰ πρόσω πορεία, ἡ πρόοδος τῆς· καθόσον σκεπτόμεθα προφανῶς διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν κάποιαν γνῶσιν τὴν ὁποῖαν δὲν εἶχομεν προηγουμένως. Ἐπὶ τοῦ ἐλκτικίου διμῆς τῆς πρὸς τὰ πρόσω κινήσεως τῆς γνώσεως ὑπάρχει μεγάλη διαφώνια. Οἱ ἀρχαιότεροι (Πλάτων, Ἀριστοτέλης) ἐφρόνουσιν ὅτι ἡ «περιέργεια» ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ τῆς συνειδητῆς σκέψεως καὶ ὅτι συνεπῶς σκοπὸς τῆς εἶνε ἡ ἀπόκτησις θεωρητικῆς γνώσεως. Πολλοὶ νεώτεροι συμπερίζονται τὴν ἀποψιν ταύτην. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ πλεῖστοι φιλόσοφοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶνε καὶ ὁ Bergson, ὑποστηρίζοντες ὅτι ἡ σκέψις καὶ ἡ γνῶσις ἔχουν ἐλαττήριον ἐντελῶς πρακτικόν, δηλ. τὴν ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐνέργειαν τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τὴν αὐξήσιν τῶν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως μέσων ἐπιδράσεως αὐτοῦ. Ὁ συγγραφεὺς δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν γνώμην ταύτην: λέγει ὅτι τόσον ὁ κοινὸς ἔσος καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς νοῦς θεωροῦσιν ὡς σπουδαῖον καὶ οὐσιώδες στοιχεῖον τὸ παραμῆνον καὶ οὐχὶ τὸ μεταβαλλόμενον, ἐνῶ ἐὰν ἡ ἐπιστήμη ἀπέβλεπεν ἀπλῶς εἰς τὴν ἐνέργειαν ἡμῶν (θὰ ἔδει νὰ θεωρήσῃ ὡς σπουδαιότερον τὸ μεταβαλλόμενον καὶ μέλλον νὰ προκύψῃ. Νομίζομεν δὲ ὅτι ἔχει δίκαιον διότι τίποτε δὲν ἀποκλείει αἱ διανοητικαὶ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις νὰ ἐστράφησαν ἀρχικῶς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο πρωτίστως νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ διατήρησις ἐν τῇ ζωῇ, κατόπιν δὲ αἱ αὐταὶ δυνάμεις ἀναπτυχθεῖσαι ἐν τῇ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀγῶνι αὐτῶν νὰ ἔσχον περίσσειαν ἢ ὁποῖα ἐχρησιμοποίηθη διὰ τὴν ἀπόκτησιν γνώσεων ὡς τοιοῦτων, ἀνεξαρτήτως ἀμέσου πρακτικοῦ σκοποῦ.

Κατὰ τὸν κ. Meyerson ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια δὲν ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ βεβαιώσῃ τὸ δεδομένον, οὔτε μάλιστα καὶ τὴν κανονικὴν διαδοχὴν αὐτοῦ, ἀλλ' ἔτι ἀμέσως προβαίνει εἰς συλλογισμὸν· δὲν εἶνε διμῆς δυνατὸν νὰ προσῆ εἰς τοιοῦτον ἂν δὲν προϋποθέσῃ ὅτι τὰ πράγματα τὰ

γά τὴν ἀρχὴν οὐκ ὄντως ἐποίησε, τὸν αὐτὸν ἠγοῦντο τῷ τῶτον διὰ τὸ ἐλέσθαι τοὺς ἀφαιρούμενος τὰ αὐτῶν ἀριστά, καὶ ἀφθαρσίας καὶ συνουσίας κατὰ ξυνομήναι. Λυαλ. 2. 16: ἡμεῖς δὲ καὶ θανατούμενοι χαίρομεν, πιστεύοντες, ὅτι ἀναστήσει ἡμᾶς ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ ἀφθάρτους καὶ ἀπαθείς καὶ ἀθάνατους ποιήσει. Αὐτόθι 2. 60: μετὰ τοῦ καὶ ἀθάνατον καὶ ἀφθαρτον καὶ ἀλόπητον ποιῆσαι ἀναστήσει. 2. 117: καὶ τοὺς μὲν αἰώνιαν καὶ ἀλυστήριαν βασιλείαν ἀφθάρτους καὶ ἀθάνατους καὶ ἀλόπητους καταστήσει, τοὺς δὲ εἰς κόλασιν αἰώνιον πικρῶς παρακέρμη (περὶ ταύτου θὰ εἴπωμεν κατωτέρω).

§ 23. 1) Λυαλ. 2. 5. (§ 22, σημ. 3): αἱ ἀξίαι τοῦ Θεοῦ φανταίται οὐκ ἀποθνήσκουσιν ἔτι.

2) Παύλ. 1 Κορ. 15, 35 καὶ 1 Κορ. 1. 12.

3) 1 Κορ. 15, 21 2. 6.: ἀπαρχὴ ὁ Χριστός, ἔπειτα αἱ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῇ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρί, ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν· διὲ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἀρχὴς οὐκ ἔνθ' ἔτι αἰώνως τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος· πρὸς ἀπὸθι. 1. 51: ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν ταῦτα ἐνδύσῃται ἀφθαρσίαν καὶ τὸ θνητὸν ταῦτα ἐνδύσῃται ἀθάνασίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος γεγραμμένος: καταπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκην· τοῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον, τοῦ σου Ἄδη τὸ νίκος: τῆ δὲ Θεῷ Χάρις τῶ διδόντι ἡμῖν τὸ νίκος διὰ... Χριστοῦ.

4) Ρωμ. 5, 12, 1 Κορ. 15, 21 ἑπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν· ὡς ἅπαντες ἐν τῷ Ἀδὰμ αἰνέτες ἀποθνήσκουσιν οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωογονηθήσονται.

5) Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ζωφίως ὁ Παυλὸς διὰ τοῦ θάνατος ἐννοεῖ κατὰ πρῶτον τὸν φυσικὸν θάνατον καὶ εἶτα τὸν αἰώνιον θάνατον, ἐγὼ τουλάχιστον ἀποκλείω ὅλως τὸν φυσικὸν θάνατον· δὲν εἶμαι μόνον βέβαιος ἂν παρὰ τὸν αἰώνιον θάνατον νεκρῶς καὶ ὁ πραγματικὸς θάνατος.

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

E. Meyerson: Du cheminement de la pensée.

Paris, Alcan 1932.

Ἡ σκοπὸς τοῦ τελευταίου τούτου συγγράμματος τοῦ διακεκριμένου γάλλου φιλοσόφου εἶνε νὰ ἐρευνήσῃ ποῦ εἶνε ἡ πορεία τῆς διανοήσεώς μας ἐν τῇ λειτουργίᾳ αὐτῆς. Ἀναλογιζόμενος κανεῖς τὴν οὐσίαν τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως εὕρισκε ὅτι τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν αὐτῆς εἶνε ἡ πρὸς τὰ πρόσω πορεία, ἡ πρόοδος τῆς· καθόσον σκεπτόμεθα προφανῶς διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν κάποιαν γνῶσιν τὴν ὁποῖαν δὲν εἶχομεν προηγουμένως. Ἐπὶ τοῦ ἐλκτικίου διμῆς τῆς πρὸς τὰ πρόσω κινήσεως τῆς γνώσεως ὑπάρχει μεγάλη διαφώνια. Οἱ ἀρχαιότεροι (Πλάτων, Ἀριστοτέλης) ἐφρόνου ὅτι ἡ «περιέργεια» ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ τῆς συνειδητῆς σκέψεως καὶ ὅτι συνεπῶς σκοπὸς τῆς εἶνε ἡ ἀπόκτησις θεωρητικῆς γνώσεως. Πολλοὶ νεώτεροι συμπερίζονται τὴν ἀποψιν ταύτην. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ πλεῖστοι φιλόσοφοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶνε καὶ ὁ Bergson, ὑποστηρίζοντες ὅτι ἡ σκέψις καὶ ἡ γνῶσις ἔχουν ἐλαττηριον ἐντελῶς πρακτικόν, δηλ. τὴν ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐνέργειαν τοῦ ὁργανισμοῦ καὶ τὴν αὐξήσιν τῶν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως μέσων ἐπιδράσεως αὐτοῦ. Ἡ συγγραφεὺς δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν γνώμην ταύτην: λέγει ὅτι τόσον ὁ κοινὸς ἔσος καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς νοῦς θεωροῦσιν ὡς σπουδαῖον καὶ οὐσιώδες στοιχεῖον τὸ παραμῆνον καὶ οὐχὶ τὸ μεταβαλλόμενον, ἐνθ' ἂν ἡ ἐπιστήμη ἀπέβλεπεν ἀπλῶς εἰς τὴν ἐνέργειαν ἡμῶν (θὰ ἔδει νὰ θεωρήσῃ ὡς σπουδαιότερον τὸ μεταβαλλόμενον καὶ μέλλον νὰ προκύψῃ. Νομίζομεν δὲ ὅτι ἔχει δίκαιον διότι τίποτε δὲν ἀποκλείει αἱ διανοητικαὶ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις νὰ ἐστράφησαν ἀρχικῶς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο πρωτίστως νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ διατήρησις ἐν τῇ ζωῇ, κατόπιν δὲ αἱ αὐταὶ δυνάμεις ἀναπτυχθεῖσαι ἐν τῇ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀγῶνι αὐτῶν νὰ ἔσχον περίσσειαν ἢ ὁποῖα ἐχρησιμοποίηθη διὰ τὴν ἀπόκτησιν γνώσεων ὡς τοιοῦτων, ἀνεξαρτήτως ἀμέσου πρακτικοῦ σκοποῦ.

Κατὰ τὸν κ. Meyerson ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια δὲν ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ βεβαιώσῃ τὸ δεδομένον, οὔτε μάλιστα καὶ τὴν κανονικὴν διαδοχὴν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι ἀμέσως προβαίνει εἰς συλλογισμόν· δὲν εἶνε διμῆς δυνατὸν νὰ προβῇ εἰς τοιοῦτον ἂν δὲν προὑποθέσῃ ὅτι τὰ πράγματα τὰ

ὅποια σκεπτόμεθα (ὡς ἐνεργήσῃσι σύμφωνα πρὸς τὰς ἐννοίας τῆ βρο-
θεία τῶν ὁποίων συλλογιζόμεθα, ἄλλως ἢ σκέψις δὲν ἢ εἶχε κανόνα
νόημα. (1) συλλογισμὸς λοιπὸν ἀποτελεῖ λογιζομένην τῆς φύσεως ἐφ'
ἕσον τείνει νὰ δείξῃ ὅτι ἡ συμπεριφορά τῆς εἶνε, ἀπὸ τινος ἀπόψεως,
σύμφωνος πρὸς τὴν λογικὴν μας. Ἦν νὰ κατανοήσῃμεν λοιπὸν τὸν λό-
γον, δι' ὃν καὶ τι ὑφίσταται, σημαίνει νὰ ἐννοήσῃμεν, ἔχι ἀπλῶς ὅτι
εἶνε δεδομένον, ἀλλ' ὅτι εἶναι καὶ ἀναγκαῖον. Ἦ ἐννοία τῆς ἀναγκαιό-
τητος σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχη ταυτότης μεταξὺ τοῦ αἰτίου καὶ
τοῦ ἀποτελέσματος αὐτοῦ. Ἦ ἐὰν ὅμως ἡ ταυτότης ἦτο πλήρης καὶ τὸ
ἐπόμενον γεγονός περιλαμβάνετο τελείως ἐν τῇ προηγηθέντι αὐτοῦ
(τὴν αἰτίαν) τότε ἢ εἶχομεν ταυτολογίαν, καμμία πρόοδος δὲν ἢ ἐπε-
τελεῖτο. Ἦπίσης γνωρίζομεν ὅτι ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἐπιστήμη ἔχουν ὡς ἀν-
τικείμενον μόνον τὸ γενικὸν καὶ οὐχὶ τὸ ἀτομικόν. Αἱ ἀφηρημέναι ἐν-
νοιαὶ ἀποτελοῦσιν ἐνοποιήσεις πολλῶν ἀντικειμένων τὰ ὅποια αἱ αἰσθή-
σεις μας μᾶς ἔδειξαν ὡς διάφορα. Καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς λειτουργίας
βλέπομεν κυριαρχοῦσαν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τάσιν τοῦ πνεύματός μας:
νὰ φθάσῃ εἰς καὶ νέον διὰ τῆς παραλείψεως λεπτομερειῶν ἢ ἀπόψεων
τὰς ὁποίας δὲν θεωρεῖ ὡς ἐχούσας τὴν μεγαλειτέραν σπουδαιότητα.

(1) βασικὸς λοιπὸν κανὼν τῆς πορείας τῆς διανοήσεως δὲν εἶνε ἡ
ἐπιτυχία ταυτότητος τοῦ διαφόρου ἀλλὰ ἡ «ταυτοποίησις» αὐτοῦ, δη-
λαδὴ ἡ τάσις ἐκείνη ἢ ὁποία ἐκκινᾷ ἐκ τοῦ διαφόρου (τοῦ «ἐτέρου»
τοῦ Πλάτωνος) μὲ ἀπώτερον σκοπὸν νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ ταυτόν· ἐν
τῇ ἐκάστοτε ὅμως ἐδικῇ περιπτώσει ἀρκεῖται μόνον εἰς μερικὴν ταύ-
τότητα καὶ οὕτω μόνον προχωρεῖ. Ἦ ὅτι τὰ πορίσματα εἰς τὰ ὅποια
καταλήγει εἰς ὠρισμένην ἐποχὴν ἢ ἐπιστήμην ἀνατρέπονται βραδύτε-
ρον ὑπὸ ἄλλων τριούτων δὲν ἀντίκειται εἰς τὰ ἀνωτέρω, διότι καὶ εἰς
τὰ μὲν καὶ εἰς τὰ δὲ κατέληξεν ἡ διάνοια ἡμῶν ἐργαζομένη ἐπὶ τῇ
βάσει τῆς αὐτῆς ἀρχῆς· ἐργασθεῖσα ἐπὶ διαφόρων στοιχείων κατέλη-
ξεν εἰς διάφορα συμπεράσματα. Σπουδαῖον μάλιστα εἶνε καὶ τὸ ἐξῆς
σημείον. (1) κ. Meyerson εὕρισκε ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ τρόπος καθ'
ὃν συλλογιζόμεθα οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι (περὶ ὧν ἠσχολήθη ἐν ἐκτά-
σει ὁ κ. Levy Bruhl εἰς τέσσαρα σπουδαῖα αὐτοῦ συγγράμματα, ἰδ.
Ἄρχ. Φιλοσ. ἔτος I' τεῦχος Ιον καὶ ἔτος Δ τεῦχος Ιον) δὲν ἐξέρχε-
ται τοῦ ἀνω ἐκτεθέντος κανόνος. (1) συλλογισμὸς αὐτῶν δὲν διευθύνεται
ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως ἀλλ' ὑπὸ τῆς μυστικιστικῆς ἀρχῆς τῆς
μεθέξεως, ἀποσκοπεῖ ὅμως εἰς τὴν ἐνοποίησιν (μερικῶς τοῦλάχιστον)
τοῦ διαφόρου. Πρὸς τὴν ἀποψιν ταύτην τοῦ συγγραφέως συμφωνοῦμεν
πληρέστατα.

Μία λοιπὸν πρότασις συλλογισμοῦ δεικνύει δύο στοιχεία: πρῶτον
τὸ περιεχόμενον τὸ ὅποion εἶνε τὸ ἐκ τῆς πραγματικότητος πηγάζον
καὶ διὰ τῶν αἰσθήσεων διαβιβαζόμενον καὶ ἀποτελοῦν τὸ διάφορον, τὸ
ἕτερον, καὶ δεύτερον τὴν τάσιν πρὸς τὴν ταυτοποίησιν ἢ ὁποία ἀποτε-
λεῖ τὴν εἰσφορὰν τοῦ νοῦς. (1) συλλογισμὸς προἰπολλέται ὅτι ἡ φύσις
εἶνε λογικὴ καὶ ὅτι συνεπῶς μεταξὺ τῶν διαφόρων μερῶν τὰ ὅποια

ἀπαρτίζουσιν ἐν γεγονόσι ὑπάρχει κάποια σχέσις. Ἦ σχέσις αὕτη εἶνε
ὁ γενικὸς παραδεδειγμένος κανὼν τῆς ἐσωτερικῆς συνοχῆς τῶν διαφό-
ρων προσδιορισμῶν (κατηγορουμένων) τῶν πραγμάτων (cohérence des
attributs) τὸν ὅποion ὁ κοινὸς νοῦς παραδέχεται καὶ πρὶν ἀκόμη τὸν
ἐπιβεβαιώσῃ ἢ ἐπιστήμη. Ἦ ἐπ' αὐτοῦ κατ' οὐσίαν βασίζεται καὶ ἡ ἐν-
νοία τοῦ γένους ἀνευ τῆς ὁποίας οὐδεμία ἐπιστήμη εἶνε δυνατή, διότι
αὕτη, ὡς εἶπομεν, ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὸ γενικόν (διότι τὸ ἀτομικόν
εἶνε ἀπειρον καὶ τῆς διαφεύγει ἐντελῶς). Ἦ ἀνω προϋπόθεσις, ὅτι ἡ
πραγματικότης εἶνε λογικὴ, εἶνε ἡ αἰτιολογία τῶν ἐξ ἐπαγωγῆς γε-
νικῶν ἡμῶν συμπερασμάτων· ὁ νοῦς ἔχει τὴν ἐνδόμυχον πεπολλῆσιν
ὅτι ἡ νομιμότης τὴν ὁποίαν τοῦ δεικνύει ἢ πείρα ἔχει κάποιαν логи-
κὴν βάσιν τὴν ὁποίαν ὁ νοῦς ἢ κατηννοεῖ ἀσφαλῶς ἐν τοῦ ἀποκαλύ-
πτετο καὶ ὅτι ὁ ἐμπειρικὸς νόμος βασίζεται ἐπὶ τῆς οὐσίας τῶν πραγ-
μάτων. Συνέπεια ὅμως τῆς ἀρχῆς τῆς ἐσωτερικῆς συνοχῆς καὶ συμ-
φωνίας τῶν προσδιορισμῶν εἶνε ὅτι πᾶσα πρότασις (ἢ μελλῶν πρότα-
σις τοῦ συλλογισμοῦ) ὅσονδήποτε καὶ ἂν παρουσιάζεται μὲ ἀποδεικτι-
κὸν χαρακτήρα εἶνε κατ' οὐσίαν πρότασις ὑποθετικῆ διότι στηρίζεται
ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως τῆς ὑπάρξεως ὅλων τῶν προσδιορισμῶν ὅποτε
καὶ ἢ ὑπάρχει καὶ ὁ διὰ τῆς προτάσεως δηλούμενος.

(1) Ὀλόκληρον κεφάλαιον εἶνε ἀφιερωμένον εἰς τὸ ζήτημα τὸ ὅποion
ἀπασχολεῖ τοὺς περὶ τὴν λογικὴν ἀσχολουμένους ἀπὸ ἐνός ἤδη αἰῶ-
νος: τουτέστιν ἐὰν ἡ πρόοδος τῆς σκέψεως συντελεῖται κατ' ἔκτασιν ἢ
ἐπέκτασιν (extension) ἢ κατὰ περιλήψιν (compréhension). Ἦ πρῶ-
τον συμβαίνει ὅταν λαμβάνεται ὡς βάσις τὸ σύνολον τῶν ἀντικειμένων
εἰς τὰ ὅποια ἔχει ἐφαρμογὴν στοιχεῖον τι τῆς γνώσεως (ἀφ. ἐννοία, ἢ
ἀρχή τις), τὸ δεύτερον ὅταν θεωρεῖται τὸ σύνολον τῶν χαρακτηριστι-
κῶν τῶν ἀνηκόντων εἰς ἐννοίαν τινα (σύνολον τῶν χαρακτηριστικῶν
τῶν ἀποτελούντων τὸν ὅρισμόν). Αἱ ἐπὶ τοῦ ζητήματος γνῶμαι τῶν
διαφόρων ἐπιστημονίων καὶ σοφῶν (τὰς ὁποίας ὅλας ἐξετάζει ὁ συγγρα-
φεὺς) δι' ἴστανται, ἕκαστέρα δὲ ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς σοβαρὰ ἐπιχειρήματα.
(1) κ. Meyerson κηρύσσεται ὑπὲρ τῆς δευτέρας (κατὰ περιλήψιν), θεω-
ρῶν ὅτι κατὰ τὴν ἀυθόρμητον πορείαν τῆς διανοήσεως, καίτοι ἀμφό-
τερα τὰ στοιχεία ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῇ οὐχ ἦττον ὑπερισχύει τὸ δεύ-
τερον. Ἦ ἐπέκτασις εἶνε πολὺ χρήσιμος διὰ τὴν τακτοποίησιν καὶ κα-
τάταξιν (εἰς κλάσεις) τῶν ἐννοιῶν μας, ἀληθῆς ὅμως πρόοδος συντε-
λεῖται μόνον διὰ τῆς περιλήψεως τῆς ὁποίας τὰ πορίσματα εἶνε δυνα-
τὸν νὰ βασανισθῶσι καὶ ἐξελεγχθῶσι διὰ τῆς «ἐπεκτάσεως». Εἰς τὰ
μαθηματικὰ ἢ σκέψις, κατὰ τὸν κ. Meyerson, ἐνεργεῖ κατὰ περιλήψιν.

Τὸν κανόνα τῆς ταυτοποίησεως ἐφαρμόζων ἐξετάζει ὁ συγγραφεὺς
τὴν σχέσιν ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου ἐν τῇ προτάσει. Ὁ Ἀντι-
σθένης ἔλεγεν ὅτι τοιαύτη σύνθεσις δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνεταί: δὲν
δυνάμεια νὰ εἴπωμεν ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἀγαθὸς διότι ἄνθρωπος καὶ ἀγα-
θὸς δὲν εἶνε τὸ ἴδιον πράγμα: λέγοντες ὅμως ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἀγαθὸς
καταλήγομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε ἄνθρωπος. Ἦν

μόνον μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ εἰπωμεν: ἄνθρωπος εἶνε ἄνθρωπος καὶ ἀγαθός εἶνε ἀγαθός. Ἐὐν παραδοξολογίαν ταύτην τοῦ Ἀντισθένης ἀντικρούει ἐπανειλημιμένως ὁ Πλάτων εἰς τοὺς διαλόγους του (καίτοι δὲν ὀνομάζει τὸν Ἀντισθένην), ὁμοίως καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐπιτίθενται κατ' αὐτοῦ. Ὅχι ἤττον πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐν τῇ παραδοξολογίᾳ ταύτῃ ὑπάρχει κάποια ἀλήθεια. Ἢὲν ὑπῆρχε ταυτότης μεταξύ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου, ἐάν τουτ. τὸ δεύτερον περιλαμβάνετο ἐν τῇ πρώτῃ ἢ εἶχομεν μίαν ἀναλυτικὴν πρότασιν ἢ ὅποια δὲν ἢ μᾶς ἐδίδασκε τίποτε νεώτερον. Ἢ σκέψις προοδεύει διὰ τῶν συνθετικῶν προτάσεων ὅποτε τὸ κατηγορούμενον δεικνύει καὶ μὴ περιλαμβανόμενον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὑποκειμένου. Ἢ σύνθεσις ἄρα δὲν δεικνύει ταυτότητα ἀλλὰ ταυτοποιήσιν, τάσιν πρὸς ἐπίτευξιν ταυτότητος διὰ τῆς παραλείψεως ὁρισμένων στοιχείων. Ἢ ἀντίφασις αὕτη εἶνε ἔμφυτος ἐν τῇ συλλογισμῇ· ἐάν ἦτο αὐστηρὸς ὁ συλλογισμὸς ἢ εἶχομεν μόνον ταυτολογία καὶ στάσιν ἄνευ προόδου, ἐνῆ ἢ σκέψις εἶνε κίνησις. Ἢ σκέψις τείνει μὲν ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὴν λογιζομένην τοῦ πραγματικοῦ, ἔχει ὅμως καὶ συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀ—λόγου, ἢ δὲ πρὸς τὴν ἔγκειται εἰς τὸν ἐπὶ πλέον καὶ πλέον περιορισμὸν τοῦ ἀ—λόγου τούτου.

Ὁ δεύτερος τόμος τοῦ συγγράμματος τοῦ κ. Meyerson ἀποτελεῖ αἰσινὴ τὴν βῆσαν τῆς ὑπ' αὐτοῦ τελείσεως ἀρχῆς. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐξετάζεται διαδοχικῶς ἡ πορεία τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως πρῶτον εἰς τὰ μαθηματικά καὶ δεύτερον εἰς τὰς μὴ μαθηματικὰς ἐπιστήμας.

Α. Ἢὲν, λέγει ὁ κ. Meyerson, τὰ μαθηματικά εἶνε ἐπιστήμη ἐκ συναγωγῆς (deduction) δηλ. ἀναλυτικαὶ προτάσεις, πῶς εἶνε δυνατὴ ἢ πρόοδος τῆς διανοήσεως, ἐάν δὲ ἐξ ἐπαγωγῆς (induction), δηλ. συνθετικά, πῶς δικαιολογεῖται ἡ ἀπόλυτος αὐτῶν βεβαιότης καὶ ἡ συμφωνία πρὸς τὴν πραγματικότητα. Πρωτίστως, λέγει, πρέπει νὰ διακρίνωμεν μετὰ τὴν γεωμετρίαν καὶ τῶν λοιπῶν μαθηματικῶν.

Κατὰ τὸν Kant αἱ προτάσεις τῆς γεωμετρίας εἶνε συνθετικαὶ καὶ a priori· ἡ γεωμετρία εἶνε ἡ ἐπιστήμη τοῦ χώρου, ὁ ὅποιος εἶνε ἡ μορφή τῆς αἰσθήσεως, αἱ δὲ προτάσεις αὐτῆς εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξελεγχθῶσιν ἀνὰ πάσαν στιγμὴν δι' ἐκείνης. Ὁ κ. Meyerson θεωρεῖ ὅτι ὡς πρὸς τὴν γεωμετρίαν δὲν ὑφίσταται ἀμφισβήτησις ὅτι αὕτη στηρίζεται ἐν μέρει τοῖς ἀγίστοις, ἐπὶ ἐμπειρικῶν βεβαιώσεων. Ἢὲν πράγμα ὅμως ἔχει ἄλλως διὰ τὴν ἀριθμητικὴν καὶ τὰ λοιπὰ μαθηματικά, τὰ ὅποια οἱ πλείστοι τῶν μαθηματικῶν θεωροῦσιν ὡς καθαρὸν προῖόν τῶν νόμων τῆς διανοήσεως καὶ ἀπηλλαγμένα παντὸς αἰουδήποτε ἐμπειρικοῦ στοιχείου. Ἀλλὰ τότε πῶθεν ἢ ἀπόλυτος βεβαιότης ὅτι τὰ ἀποτελέσματά των ἐφαρμόζονται ἐπὶ τῆς πραγματικότητος; πῶς εἶνε δυνατὴ ἢ πεποίησις αὕτη ἐάν δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἐπαγὴ μὲ τὴν πραγματικότητα; ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ πραγματικότης μᾶς δίδει μόνον τὸ εἰδικόν, τὸ ἄτομικόν, ἐνῆ ἐπιστήμη ὑπάρχει μόνον τοῦ γενικοῦ ὕπερ, ὡς εἶδομεν ἤδη,

εἶνε προῖόν τῆς διανοήσεως. Αἱ γνώμαι εἶνε διτηρημένοι καὶ ἐκατέρωθεν προβάλλονται ἰσχυρότατα ἐπιχειρήματα. Ἢ ἐννοια τοῦ ἀριθμοῦ εἶνε βεβαίως ἐννοια ἀφηρημένη, εἶνε γένος, καὶ ὡς τοιαύτη δὲν εἶνε προῖόν τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ δυνατὸν νὰ γεννηθῇ ἀνεξαρτήτως τῆς πείρας καὶ τῆς πραγματικότητος (Mill, Levy Bruhl, Rignano). Ἢ γνώμη οὐχ ἤττον τῆς ἐμπειρικῆς καταγωγῆς τοῦ ἀριθμοῦ παρουσιάζει ἀνυπερβλήτους δυσχερείας· μίαν τούτων εἶνε ἡ ὑπαρξίς τῶν φανταστικῶν λεγομένων ἀριθμῶν. Ἀλλὰ πάλιν πῶς συμβαίνει, μετὰ τὴν πρωταρχικὴν χρησιμοποίησιν τῆς πραγματικότητος, νὰ μὴ καταφεύγῃ πλέον ποτὲ εἰς αὐτὴν τὰ μαθηματικά, ἀλλ' ἔστω περισσότερο αὐτῆς ἀπομακρύνονται τόσο μεγαλύτερα βεβαιότητα φαίνονται νὰ ἀποκτῶσι; Φανερόν εἶνε ὅτι οὔτε μόνον τὸ a priori οὔτε μόνον τὸ a posteriori εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἐξηγήσῃ τὰ μαθηματικά ἀλλὰ ἴσως ἢ ἀνάμικτος καὶ τῶν δύο στοιχείων. Εἰς τὸ συμπέρασμα αὐτὸ καταλήγει ὁ συγγραφεὺς ἀφ' ἀναλύσει τὰς γνώμας καὶ ἄλλων σοφῶν (Bradley, Goblot, Galilei, Wundt κλπ.) φρονῶν ὅτι εἶνε ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὸν μαθηματικὸν συλλογισμόν, ὁ ὅποιος φαίνεται ὡς καθαρὸς a priori, ὑπάρχει καὶ ἐν στοιχείον προερχόμενον ἐκ τῆς πείρας. Ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα δὲν προσθέτει καὶ ἰδικόν του; Βεβαίως: Ἢὲν πνεῦμα ἐργάζεται τῇ βοήθειᾳ ἀφηρημένων γνώσεων· τὰς γνώσεις ταύτας τὰς δημιουργεῖ αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα· τὴν λειτουργίαν του ὅμως αὐτὴν δὲν δύναται νὰ τὴν παρατηρήσῃ παρὰ ἐν τῇ πραγματικῇ τὴν θανέσεται οὔτως εἰπεῖν ἐκ τοῦ πραγματικοῦ. Οἱ ἀριθμοὶ σχηματίζονται δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τοῦ ἀριθμομένου πραγματικοῦ, ἀλλ' ἀκριβῶς διότι τὸ γένος αὐτὸ εἶνε καταλληλότερον διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πεδῖον ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου τῆς ταυτοποιήσεως, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς διανοήσεώς μας, διὰ τοῦτο μᾶς φαίνεται ὡς νὰ ἦσαν δημιουργήματα μόνου τοῦ λογικοῦ μας.—Συναφὲς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι καὶ τὸ τῆς προτεραιότητος μετὰ τῶν ἀριθμητικῶν ἐπιθέτων, τῶν ἀπλῶν δηλ. ἀριθμῶν καὶ τῶν τακτικῶν ἀριθμῶν. Πολλοὶ μαθηματικοὶ φρονοῦν ὅτι προηγούνται οἱ τακτικοὶ ἀριθμοὶ διότι ἡ ἀριθμησις εἶνε πρῶτος ἐνεργουμένη ἐν τῇ χρόνῳ. Κατὰ τὸν συγγραφέα, καὶ ἄλλους μαθηματικούς, ὁρθὴ εἶνε ἡ ἀντίθετος ἀποψις. Καὶ πράγματι ὁ ἀριθμὸς εἶνε τὸ σύμβολον μᾶς παραστάσεως, δηλαδή συνόλου τινὸς τὸ ὅποion ἦτο ἀρχικῶς σύνολον ἀντικειμένων ὧν ἡ ἀντίληψις ἦτο δυνατὴ μόνον ἐν τῇ χώρῳ· ἄρα ἡ ἐν τῇ χώρῳ ἀντίληψις καὶ παράστασις αὐτῆς ἢ προηγούνται τῆς ἐν τῇ χρόνῳ ἀλληλουχίας, δηλαδή τῆς ἀριθμῆσεως· ὁ χώρος ἄρα εἶνε τὸ προηγούμενον στοιχείον καὶ ἄρα οἱ ἀπλοὶ ἀριθμοὶ προηγούνται τῶν τακτικῶν.

Ἀπαξ βοήθειαν τῆς ἐννοίας τοῦ ἀριθμοῦ (τοῦ ἀκεραίου) ἦτο εὐκολος ἢ ἐπέκτασις καὶ ἐπὶ τῶν κλασματικῶν ἀριθμῶν, βραδύτερον δὲ ἐπὶ τῶν ἀρνητικῶν καὶ ἀσυμμέτρων καὶ ἐπὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν φανταστικῶν λεγομένων ἀριθμῶν.

Ἢ ἐννοια τοῦ ἀριθμοῦ, ἐφ' ἧς βασίζονται τὰ μαθηματικά, προελ-

θεούσα ἐξ ἀφαιρέσεως ἐκ τοῦ πραγματικοῦ παρουσιάζει τὸ χαρακτηρι-
στικὸν ὅτι αἱ μαθηματικαὶ ιδιότητες εὐκολώτατα ἀποχωρίζονται ἐντε-
λῶς τῆς πραγματικότητος, διατηροῦσαι τὴν ταυτότητά τινιν παρά τὰς
ποικιλάς ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολὰς τῶν ἀντικειμένων, καὶ ἰδίᾳ τὰς ἐν
τῷ χώρῳ μετακινήσεις αὐτῶν, ἐξ οὗ καὶ ἡ τάσις νὰ θεωρηθῶσι τὰ μα-
θηματικὰ ὡς ἀποτελοῦντα τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων (παμμαθηματι-
σμός). Ἐὰν μαθηματικὰ ὅμως ὁμιλοῦντα περὶ «ὑπόρξεις» λαμβάνουσι
τὴν λέξιν ταύτην μὲ σημασίαν διάφορον ἀπὸ τὴν φυσικὴν: διὰ τὴν
φυσικὴν «ὑπαρξίς» σημαίνει ἀντικειμενικὴν ὑπαρξίν, ἐνῶ διὰ τὰ μαθη-
ματικὰ σημαίνει «ἐλλειψιν ἀντιφάσεως».

Συγγενῆς πρὸς τὴν παμμαθηματιστικὴν τάσιν εἶνε καὶ ἡ λογικι-
στικὴ (logistic) ἢ συμβολικὴ λογικὴ, ἢ ὅποια θέλει νὰ δώσει εἰς
τὴν λογικὴν τύπον μαθηματικὸν καὶ τύπον λογικὸν εἰς τὰ μαθημα-
τικά, διὰ νὰ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τὰ μαθηματικὰ πᾶν ἔγνος αἰσθήσεως καὶ
στηρίγματα ἐπὶ τῆς πραγματικότητος. Ἀνεξαρτήτως τῶν μεγάλων
δυσχερειῶν τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἡ θεωρία αὕτη ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, θὰ
κατέληγεν εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὰ μαθηματικὰ μίαν ἀπέραντον ταυ-
τολογίαν, πρᾶγμα ἄτοπον, διὰ τῆς ὁποίας οὐδεμία νέα γνώσις θὰ προ-
σετίθετο εἰς τὰς ὑπαρχούσας ἡδῆ, πρᾶγμα ἀντίθετον πρὸς τὴν βασικὴν
πορείαν τῆς διανοήσεώς μας ἢ ὅποια δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὡς ἐν ἀκι-
νησίᾳ εὐρισκομένη ἀλλὰ κινουμένη πρὸς ἀπόκτησιν νέου τινός. Ἐν
θεωρίᾳ ταύτῃ ἠύθησε μέχρι τῶν ἄκρων ὁ Β. Russell καὶ ἐπέφερε
κατ' οὐσίαν τὴν διάλυσιν αὐτῆς¹⁾. Περὶ τῆς θεωρίας ταύτης ὁ Ροίνεαρτέ
εἶπεν ὅτι εἶνε ἀντίθετος πρὸς πᾶσαν ὑγιᾶ ψυχολογίαν.

Θεωρεῖται κοινῶς ὅτι ἡ ἀφετηρία τῶν μαθηματικῶν εἶνε ἐννοιαὶ
σαφῶς καθορισμέναι ὑπὸ ὁρισμῶν τῶν ὁποίων ὁ νοῦς ἐννοεῖ ἀμέσως
καὶ εὐκόλως ὁλόκληρον τὴν σημασίαν. Ἐὰν πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω. Ἐὰς
μεγαλειτέρας δυσκολίας παρουσιάζουσιν αἱ βραχίαι ἐννοιαὶ: ἀπειροί
συζητήσεις ἐγένοντο ὡς πρὸς τὸν ὁρισμὸν τῆς εὐθείας γραμμῆς ἢ τῆς
μονάδος. Ἡ διαρκὴς χρῆσις αὐτῶν ὡς «ὑποθέσεων» τὰς κατέστησε
συνήθεις καὶ γενικῶς παραδεδομένους, ἢ δὲ ἐλλειψίς ἐπιφυλάξεων ὡς
πρὸς αὐτὰς ὀφείλεται προφανῶς εἰς μίαν ὁμαδικὴν ἐξέλιξιν τοῦ πνεύ-
ματος.

Ἡ ἀπαίτησις τῶν μαθηματικῶν νὰ ἀποτελῶσι τὴν οὐσίαν τῶν
πραγμάτων δὲν εἶνε καὶ τόσον παράλογος: διότι εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι
τὸ πραγματικὸν ἔχει μεγαλειότερον περιεχόμενον τοῦ μαθηματικοῦ ἀφ' οὗ
τοῦτο μόνον μέρος τῆς ποιικιλίας ἐκείνου εἶνε εἰς ἡμῶν νὰ δικαιολο-
γήσῃ, ἀφ' ἑτέρου ὅμως τὸ μαθηματικὸν ὑπερέχει τοῦ πραγματικοῦ
διότι τοῦτο δὲν εἶνε εἰς ἡμῶν νὰ παρακολουθήσῃ ἐκεῖνο εἰς τὰς πολυ-
πλόκους σχέσεις τοῦ δημιουργεῖ. Μεταξὺ ὅμως τῶν δύο τούτων ἄκρων,

1) Ὅπως καὶ ὁ Ζήνων κατέστρεψε κατ' οὐσίαν τὴν θεωρίαν τοῦ Πιταγο-
ρείου ἐξαγαγὼν ὅλα τὰ ἐν αὐτῇ περιλαμβανόμενα ἀριθμητικά. Περὶ τούτου
ἰδ. G. Calogero: Sull' Eleatismo ἐν 'Arch. Filosofia' ἔτος I' τόμος 1 καὶ 2.

εἰς τὸ μέσον, ὑπάρχει στάδιον εἰς τὸ ὅποιον τὰ δύο συμφωνοῦσι, διὰ
τοῦτο καὶ ὁ Πλάτων ἐχαρακτήρισεν τὰ μαθηματικὰ ὡς τὸ μεσάζον ὡς τὸ
μεταξὺ «τῆς τε ταύτου φύσεως καὶ τῆς θατέρου» (Πλατ. Τιμαιος 35, α).
Ποῖα εἶνε τὰ ὅρια τῆς συμφωνίας ταύτης εἶνε ἀγνωστον καὶ εἶνε ἀδύνα-
τον νὰ γνωσθῇ τι ἐκ τῶν προτέρων. Ἐὰν τὸ ἐγνωρίζομεν θὰ εἶμεθα κά-
τοχοι γνώσεως ὀριστικῆς καὶ πλήρους. Κατὰ τὸν Μεσαίωνα, ἐπὶ τῇ βί-
σει τῆς περιπατητικῆς φιλοσοφίας καὶ φυσικῆς, ἐνόμιζον ὅτι ἐγνώριζον
τὴν οὐσίαν τοῦ παντός ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτοῦ γραμμαῖς ὑπολοιομένων
μόνον λεπτομερειῶν. Ἐὰν αὐτὸ περίπου συνέβη κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελ-
θόντος αἰῶνος ἔταν ἐκυριάρχουν αἱ ὑλιστικαὶ θεωρίαι. Τὴν σήμερον
τοιούτος κίνδυνος δὲν ὑφίσταται διότι τὰ ἐκάστοτε πορίσματα τῶν ἐπι-
στημῶν ὑφίστανται διαρκῆ ἐλεγχον καὶ ἀναθεώρησιν.

Β. Ἐὰν ἀντικείμενον τῆς πείρας, ὅπως καὶ τὸ τοῦ ἀριθμοῦ, εἶνε καὶ
αὐτὸ ἐννοια καὶ οὕτω πᾶσα πείρα δὲν δύναται νὰ εἶνε εἰ μὴ πείρα ἐξ
ἐννοιῶν: οὐχ ἦντον ἢ φύσις τῶν συλλογισμῶν εἰς τὰς φυσικὰς ἐπι-
στήμας διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τῶν τῶν μαθηματικῶν, διότι εἰς τὰς
φυσικὰς ἐπιστήμας εἶνε ἀνάγκη νὰ μὴ λησιμονῶμεν ὅτι ἔχομεν νὰ
κἀμωμεν μὲ πραγματικὰ ἀντικείμενα, τοῦθ' ὅπερ ἀφήνομεν κατὰ μέρος
εἰς τὰ μαθηματικά, τοῦλάχιστον ἐφ' ὅσον δὲν προτιθέμεθα νὰ ἐφαρμό-
σωμεν αὐτὰ ἐπὶ τῆς πραγματικότητος. Ὁπωσδήποτε δυνάμεθα νὰ δια-
τηρήσωμεν τὸν γενικὸν κανόνα τῆς πορείας τῆς διανοήσεως τεινύσεως
εἰς τὸ νὰ φέρῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὸ διάφορον λαμβάνουσα ἀφορμὴν, παρα-
κινουμένη εἰς τοῦτο ἀπὸ τὸ διάφορον ἐν τῇ φύσει τοῦ ὁποίου ἔχει
διαρκῶς συνείδησιν καὶ τὸ ὅποιον ἀνθίσταται ὑποτασσόμενον μόνον
ἀτελῶς εἰς τὴν ἐνέργειάν τῆς ταύτης: καὶ διὰ τοῦτο ἀναγκάζεται νὰ
διασπάσῃ τὰ ἡδῆ ὑπ' αὐτῆς διαμορφωθέντα συστήματα, δηλαδὴ μετα-
βάλλει τρόπον ὑπαγωγῆς τοῦ «ἐτέρου» εἰς τὸ ταῦτόν. Ἡ ποιικιλία τῶν
ἐπιστημῶν ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι παρά τὴν κατεύθυνσιν πρὸς
τὴν ὁποίαν ἐργάζεται ὁ νοῦς μας (ὑπαγωγὴν τοῦ διαφόρου εἰς τὸ ταῦτόν)
δὲν μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ νοήσωμεν τὴν πραγματικότητα ὡς ἐντελῶς
λογικὴν: αἱ διαφοραὶ ἐπιστήμαι διακρίνονται ἀλλήλων ἀπὸ τὸν τρόπον
καθ' ὃν παρουσιάζεται ἐν τέλει εἰς αὐτὰς τὸ ἄ-λογον (irrationnel):
ἔταν ὁλόκληρος ἢ πραγματικότης, εἰς ὅλας αὐτῆς τὰς λεπτομερείας, θὰ
εἶνε δυνατόν νὰ συναχθῇ ἐκ μιᾶς ἀρχῆς «γνωστῆς» χωρὶς νὰ ἔχωμεν
πλέον ἀνάγκην νὰ ἐρωτήσωμεν «διατί»: τότε παύουν ὑπάρχουσαι αἱ
ἐπιστήμαι. Οἱ περιορισμοὶ οἱ ἐπιβαλλόμενοι εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου
εἶνε πραγματικοὶ τοιοῦτοι: ὁ νοῦς ἐπιλαμβάνεται τοῦ διαφόρου ὑφ' ὅλας
αὐτοῦ τὰς μορφὰς καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸ ὑπαγάγῃ εἰς τὸ ταῦτόν, ὅτι
δὲ ἀφήνει ἔξω, τὸ ἀφήνει ἀκουσίως του διότι γνωρίζει ὅτι δὲν θὰ κατα-
φέρει νὰ τὸ ἀφομοιώσῃ.

Ἐὸν αὐτὸν κανόνα τῆς πορείας τῆς διανοήσεως ἀνευρίσκει ὁ κ.
Meyerson καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ. Ἡ γλώσσα, λέγει, χρησιμεύει πρὸς ἐξω-
τερικέυσιν τῶν διανοημάτων μας, αἱ λέξεις ὅμως αἱ πρὸς τοῦτο χρησι-
μοποιούμεναι εἶνε ἀπλῶς σύμβολα μὴ ἀποδίδοντα ἀκριβῶς τὴν διανό-

ησιν. Ἦν τῇ προσπαθείᾳ τῆς νᾶ συμμορφωθῆναι πρὸς τοὺς κανόνας τῆς λογικῆς ἢ γλῶσσα παραμορφῶναι τὴν σκέψιν, τὴν ἀκίνητοποιεῖ, ἐνῶ αὕτη εἶνε τι διαρκῶς κινούμενον. Σκοπὸς τῆς δὲν εἶνε νᾶ μεταδώσῃ τὴν γνώσιν ἀλλὰ, καὶ δι' αὐτῶν ἀκόρη τῶν ὀρισμῶν (καὶ εἰς τὰ μαθηματικά) νᾶ προκαλέσῃ, νᾶ γεννήσῃ ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ἄλλου τὴν κίνησιν ἐκείνην ἐξ ἧς ἢ προκύψει ἢ νέα πεποιθήσεις· ἐξ οὗ καὶ ἡ μεγάλη σημασία τῶν παραδειγματικῶν τὰ ὅποια συνοδεύουν τοὺς ὀρισμούς.

Ἦς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὸ πρόβλημα πόσον καὶ πόσον μέρος ἐκ τῆς γνώσεως ἀφίεται εἰς τὴν πείραν καὶ πόσον φέρει μετ' ἑαυτῆς ἐκ τῶν προτέρων ἢ διάνοια· εὕρισκει δὲ ὅτι ἡ διανόησις ἀφαίρει μὲν ἀπὸ τὸ πραγματικὸν τὰ διάφορα (τὰς διαφοράς των) προσθέτει δὲ εἰς αὐτὸ τὴν ταυτότητα ἢ ὅποια ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς λογικότητος. Κατόπιν τούτου ὁμοίως προκύπτει τὸ ἐρώτημα ἐάν τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι ἐλεύθερον καὶ ἀλλόρητον ἢ ὄχι καὶ καταλήγει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς διανοήσεως καθοδηγεῖται μὲν ἔσσαν ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος ἔσσαν καὶ ὑπὸ τῆς ὑπαγωγῆς τοῦ διαφόρου εἰς τὴν ταυτότητα, ἐν τῇ ἐπιδιώξει ὁμοίως τοῦ τελευταίου, κινουμένη μεταξὺ τοῦ λογικοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ, ἔχει κάποιαν ἐλευθερίαν ἐν τῇ ἐκλογῇ τῆς ὁδοῦ ἢ ὅποια ἢ φέρει αὐτὴν πρὸς τὴν πρόδον. Ἦ ἐπέμειναι αὕτη τῆς πραγματικότητος ἐν τῇ προδῶν τῆς διανοήσεως καθιστᾷ ἀντιφατικὴν τὴν ἐννοίαν μιᾶς συναγωγῆς τοῦ παντός καθαρῶς ἀπριοριστικῆς καὶ ἐστερημένης ἐντελῶς ἐμπειρικῶν στοιχείων.

Ἦτο φυσικὸν ἢ τάσις τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ νᾶ ζητῆ παντοῦ τὸ λογικὸν νᾶ ὀδηγήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νᾶ ἐπιδοθῆναι πρωτίστως εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμιας καὶ ὄχι εἰς τὴν ψυχολογίαν. Ἦς τὰς πρώτας ἢ ὑπαγωγῆς τοῦ διαφόρου εἰς τὸ ταυτὸν εἶνε πολὺ ἐπιλοπιτέρα καὶ τὸ ἄ-λογον παρουσιάζεται εἰς πολὺ ἀπώτερον στάδιον τῆς ἐρεύνης, ἐνῶ εἰς τὴν ψυχολογίαν καὶ τὰς βιολογικὰς ἐν γένει ἐπιστήμιας τὸ ἄ-λογον ἐμφανίζεται ἀμέσως ἐν αὐτῇ τῇ φαινόμενῃ τῆς ζωῆς.

Ἦ ὁδὸς τὴν ὅποιαν ἀκολουθεῖ ἡ διάνοιά μας εἶνε σχολικὴ καὶ προχωρεῖ μὲ καὶ κατ' ἰσχυρῶν ὑπὸ τοῦ πραγματικοῦ διὰ νᾶ ὑπερνήκησῃ τὸ πραγματικὸν τείνει νᾶ πραγματοποιήσῃ τὸ ἀπραγματοποίητον τὸ ὅπολον ὁμοίως ἔχει πάντοτε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς. Ἦ σημερινὴ μας ἐπιστήμη εἶνε τέκνον τῆς Ἰλλιάδος ἢ ὅποια τῆς ἔδωκε τὸ θεωρητικὸν αὐτῆς μέρος, ἐνῶ ἢ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰσφορά τῆς ἀνθρωπότητος ἀφείρα ἀποκλειστικῶς τὸ πρακτικὸν μέρος. (1) νεώτερος ὁμοίως ἐπιστήμων ἀναζητῶν τὸ λογικὸν πρέπει νᾶ διατηρήσῃ τὴν ἐπαφὴν μὲ τὴν πραγματικότητα διὰ νᾶ ἐξασφαλίσῃ ἀληθῆ πρόδον τῆς ἐπιστήμης.

Συνοφίζων τὸ πρόβλημα τῆς ὅλης ἐρεύνης του ἐπὶ τῆς μαθηματικῆς καὶ τῆς μὴ—μαθηματικῆς σκέψεως ὁ κ. Meyerson θεωρεῖ ὅτι ἡ πρώτη δὲν διαφέρει τῆς δευτέρας ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς ἀφοῦ ἀμφότεραι προσδεύουσι βαδίζουσαι ἐκ τοῦ διαφόρου πρὸς τὸ ταυτὸν. Καμμία ἐκ τῶν δύο δὲν

ἢμπορεῖ νᾶ μείνῃ ἐν τῇ αὐστηρᾷ ταυτότητι· διότι ἢ εὕρισκοντο ἐστερημένοι περιεχομένου, τὸ δὲ περιεχόμενον τοῦτο, τὸ ὅπολον καὶ μόνον προσδίδει εἰς αὐτὰς νόημα, μόνον ἐξώθεν εἶνε δυνατόν νᾶ προέλθῃ, ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς στάσεως καὶ ἐνεργείας τοῦ πραγματικοῦ.

Ἦ κ. Meyerson θίγει ἐν τέλει καὶ ἐν πολὺ σοβαρὸν ζήτημα· ἐάν τοῦτέστιν ἢ πρόδον καὶ ἐξέλιξις τῶν ἐπιστημῶν μᾶς δεικνύει ἐργασίαν τῆς διανοήσεώς μας ἐντελῶς διάφορον τῆς προτέρας τῆς. Ἦ ἐπὶ παραδείγματι ἢ ἔβρυνε τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀριθμοῦ μέχρι τοῦ νᾶ περιλάβῃ ἐν αὐτῇ καὶ τοὺς ἀσυμμέτρους καὶ τοὺς φανταστικούς, σημαίνει τοῦτο ὅτι ἡ λογικὴ μας ὑπέστη κάμψιν τινὰ, ἀλλοίωσιν τινὰ ὡς συνέπειαν τῆς προδῶν καὶ ἐξελίξεώς τῆς ἢ ἀπλῶς δι' αὐτὴν κατέστη δυνατὴ ἢ ἐμφάνισις ἰδιοτήτων περιλαμβανομένων ἢ ἔδη ἐν αὐτῇ; Ἦ κ. Meyerson καταλήγει νᾶ ἀσπασθῆναι τελειωτικῶς τὴν δευτέραν ἀποψιν καίτοι, ὡς ὁμολογεῖ, ἐν προηγουμένῳ συγγράμματι τοῦ ὑπεστήριξε τὴν πρώτην. (Ἦ δ. τοῦ ἰδίου I. Explication dans les Sciences σελ. 690 ἐπ.).*)

Daniel Rosa: L'Ologane.

Σκοπὸς τοῦ βιβλίου τούτου τοῦ Ἰταλοῦ συγγραφέως εἶνε νᾶ ἐκθέσῃ μὲν νέαν θεωρίαν τείνουσαν εἰς τὸ νᾶ ἐξηγήσῃ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ζῶντων ὀργανισμῶν καὶ τὴν γεωγραφικὴν αὐτῶν κατανομήν. Ἦ κείμενον τὸ ὅπολον ἔχουμεν ἐνώπιόν μας εἶνε γαλλικὴ ἐκδοσις, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως ἐκπονηθεῖσα, προηγουμένως ἢ ἔδη, ἐν ἔτει 1917, δημοσιευθέντος ἔργου του· δὲν ἀποτελεῖ ὁμοίως, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος λέγει, μετάφρασιν τῆς ἰταλικῆς ἐκδόσεως ἀλλὰ ἔβρυναι καὶ τελειοποιῆσαι τῆς θεωρίας του.

Ἦς ἕκαστον ζῶντα ὀργανισμόν, ζῆου ἢ φυτοῦ, ὑπάρχει κατὰ τὸ ὅπολον εἶνε ἢ αἰτία ὡστε εἰ ἐκ τούτου γεννώμενοι ὀργανισμοὶ νᾶ ὁμοιάζωσι πρὸς αὐτὸν κατὰ τὰ κύρια αὐτοῦ σημεῖα. Ἦ ὑπόστρωμα τοῦτο ὁ κ. Rosa ἀποκαλεῖ τὸ ἰδιόπλασμα, αἱ ἀλλοιώσεις δὲ τούτου εἶνε ἢ αἰτία τῆς ἐξελίξεως. Αἱ θεωρίαι περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐξελίξεως εἶνε τρεῖς. Κατὰ τὴν πρώτην αἱ ἐμφανιζόμεναι μεταβολαί, ἀλλοιώσεις ἢ ποικιλίαι ἐφείλονται εἰς τὴν ἐπίδρασιν ἀποκλειστικῶς ἐξωτερικῶν αἰτιῶν· αἱ ποικιλίαι αὐταὶ μεταβιβαζόμεναι διὰ τῆς κληρονομικότητος γεννῶσι νέα εἶδη διὰ τῆς συσσωρεύσεώς των. Ἦν θεωρίαν ταύτην ἀσπάζονται οἱ Δαρβινισταί· κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἐάν αἱ ἐξωτερικαὶ συνθήκαι ἐμμενον ἀμετάβλητοι (διότι ἐκ τῆς μεταβολῆς των δικαιολογεῖται ἢ διάφο-

*) Ἦ ἄλλα ἔργα τοῦ κ. Meyerson: 1) Identité et Réalité Ἦ δ. 3η εἰς τόμος. 2) De l'Explication dans les Sciences. 2η ἐκδ. εἰς τόμος. 3) La Deduction relativiste. Ἦς τόμος.

ρος εξώθεν επίδρασις) δὲν ἢ ἐνεφανίζοντο ποικιλίαι εἰς τὰ εἶδη. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ταύτην εἶνε αἱ θεωρίαι αἱ ἀποδίδουσαι τὰς ἀναφαινομένης ποικιλίας εἶδους τινὸς εἰς ἐσωτερικὰ αἰτία. Ἡ θεωρία αὕτη ἔχει δύο ὑποδιαίρεσεις: κατὰ μὲν τὴν πρώτην τὰ ἐσωτερικὰ αἰτία ἐνεργοῦσι πρὸς ὅλας τὰς δυνατὰς κατευθύνσεις· ὁπαδοὶ αὐτῆς εἶνε οἱ Λαμαρκιστὰι παντὸς εἶδους· κατὰ δὲ τὴν δευτέραν ἀποψιν ἡ ἐνέργεια εἶνε μὲν ἐσωτερικὴ ἀλλ' εἶνε καὶ προδιαγεγραμμένη ἐκδηλουμένη μόνον κατὰ μίαν κατεύθυνσιν καὶ τοῦτο ἀνεξαρτήτως τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν· εἴτε τουτέστι μεταβάλλονται αὐταὶ εἴτε ὄχι, ἢ μεταβολὴ τῶν ὀργανισμῶν θὰ γίνῃ λόγῳ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνάγκης. Ἐὶν ἀποψιν ταύτην παραδέχεται ὁ συγγραφεὺς, καὶ συμπληρῶν αὐτὴν (διότι ἐπροτάθη ἤδη καὶ ὑπὸ ἄλλων) ἀποκαλεῖ «Ὀλογένεσιν». Δὲν ἔπεται ὁμοίως ἐκ τούτου ὅτι ἀρνεῖται ὁ συγγραφεὺς τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν, κάθε ἄλλο. Κατὰ ταῦτα ἡ φιλογενετικὴ ἐξέλιξις δὲν γίνεσθαι κατ' εὐθείαν γραμμὴν ἀλλὰ κατὰ διακλαδώσεις ἐξ αἰτίας διαφορικῶν διαιρέσεων πραγματοποιημένων ἐντὸς αὐτῶν τῶν σπερμιτοκρυτῶν συνεπεία τῆς συστάσεως εἰς τὴν ὑποίαν πᾶν τῆ ζωῆς τοῦ χρόνου εἶχε φθάσῃ τὸ ἰδιοπλασματικόν.

Ἐὶν ἰδιαιτέρον χαρακτηριστικὸν τῆς θεωρίας τοῦ κ. Ροσα ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς βασικὰς ἀρχὰς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων προσπαθεῖ νὰ δώσῃ ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν εἰς τὰ προβλήματα τῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς κατανομῆς τῶν ζῴων. Αἱ θεωρίαι αὐταὶ εἶνε αἱ ἑξῆς: 1) Ἡ λεγομένη φιλογενετικὴ κἀτοψις perspective phylogénétique) 2) Ἡ βαθυσυμφυλία καὶ 3) ἡ ἐξέλιξις διὰ διχοτομήσεως.

Ἡ φιλογενετικὴ κἀτοψις σημαίνει ὅτι γένος τι ἢ εἶδος ἐξελισσόμενον (ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διχοτομήσεως πάντοτε) ἢ τὸ πρᾶττον πάντοτε ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ γένους, ἢ εἶδους· συνεπῶς τὰ ἐξ ἑνὸς κλάδου προκύπτοντα εἶδη ἢ μικρότερα ὑποδιαίρεσις αὐτοῦ, οὐδέποτε ἢ ἀποκτῆσιν χαρακτηριστικὸν ἀνήκον ἐπὶ παραδείγματι εἰς ἄλλον κλάδον μὲ τὸν ὁποῖον τὸ ἀρχικὸν γένος νὰ εἶχε κοινὴν τὴν καταγωγὴν. Ἐκαστὴ νέα διακλάδωσις ἢ εἶνε ἀπλῶς μεγαλειτέρα εἰδικοποίησις χωρὶς ἀποκτῆσιν νέου χαρακτηριστικοῦ ἐξιμειμένου. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ διαίρεσις δὲν εἶναι ἀπεριόριστος καίτοι πάντοτε πρὸς τὰ πρόσω βαδίζουσα. Ὅταν οὕτω πᾶσι ἢ περαιτέρω εἰδικευσις φθάνομεν εἰς τύπους τελειωτικῶς, μὴ μεταβαλλομένους πλέον· οἱ τύποι οὗτοι εἴτε ἐξαφανίζονται, ἀπολλύσκονται, εἴτε διατηροῦνται (καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη) ἀναλλοίωτοι παρὰ τὰς μεταβολὰς τοῦ περιβάλλοντος, (ἀρκεῖ ἐννοεῖται νὰ μὴ εἶνε αὐταὶ ἀσυμπίθαστοι πρὸς αὐτούς). Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς ταύτης ὁ κ. Ροσα ἀποδεικνύει ὅτι ἀναστροφή εἰς τὴν ἐξέλιξιν δὲν ὑπάρχει, πρῶτον διότι οἱ παρουσιάζοντες τοιαύτην φαινομενικὴν ὑπισθοδρομήσιν ὀργανισμοὶ διέρχονται πρῶτον διὰ τῆς τελειοτέρας μεταβαίνοντες κατόπιν εἰς τὴν ἀτελειοτέραν μορφήν, καὶ δεύτερον διότι ὁσάκις αἱ συνθήκαι ἀπαιτήσιν πάλιν καταργηθεῖσαν λειτουργίαν δὲν ἐπανέρχεται ἐν ἐνεργείᾳ τὸ ἀχρηστευμένον ὀργα-

νον ἀλλὰ διαμορφοῦται νέον ἢ ἡ λειτουργία ἐπιτελεῖται ἄλλως.

Ἡ βαθυσυμφυλία (δηλ. βαθεῖα συσχέτισις τῶν φύλων), σημαίνει τὸ ἐξῆς: ἐὰν ἀναχωρήσωμεν ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῶν φύλων γίνεται ἀνεξαρτήτως τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν (πλὴν τῶν καθιπτουσῶν δυνατῶν τὴν ζῶην) καὶ πραγματοποιεῖται διὰ διακλαδώσεων διχοτομικῶς, ἔπεται ὅτι ἢ ἤρχισεν αὕτη μόλις ἐνεφανίσθησαν ὄντα ζῶντα ἀποτελούμενα ἐξ ἑνὸς κυττάρου ἢ καὶ προκυττάρων. Ἀφοῦ δὲ ἡ φυλογενετικὴ κἀτοψις εἶνε προδιαγεγραμμένη, ἔπεται ὅτι αἱ φυλογενετικαὶ κἀτοψεις τῶν εἰδῶν τὰ ὁποῖα παρήχθησαν κατὰ τὰς πρώτας διαιρέσεις θὰ διέφερον ἀλλήλων. Αἱ γραμμαὶ λοιπὸν τῆς ἐξελίξεως τῶν διαφόρων ὀργανισμῶν τῶν παραχθέντων διὰ διχοτομήσεως θὰ ἐγένοντο ἐπὶ τῶν πολὺ πρωτογόνων ζωϊκῶν μορφῶν. Ὅτι ἰσχύει διὰ τὰς πρώτας καὶ ῥιζικὰς διαιρέσεις ἔχει ἐφαρμογὴν καὶ ἐπὶ ἄλλων γενῶν τὰ ὁποῖα παρήγαγον διὰ διχοτομήσεως πολλὰ εἶδη καὶ ὑποδιαίρεσις αὐτῶν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸν κοινὸν πρόγονον δύο γενῶν δέον νὰ ἀναζητήσωμεν οὐχὶ εἰς τύπον τινὰ παρουσιάζοντα τὸ ὅλον ἢ καὶ μέρος τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν, ἀλλὰ πολὺ βαθύτερον εἰς τύπον ὁ ὁποῖος δυνατὸν νὰ μὴ ἐδεικνυε κανὲν ἀκόμη ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν ἰδιοτήτων τῶν ἐξ αὐτοῦ ἐξεληθέντων γενῶν. Οἱ κοινοὶ αὗτοι πρόγονοι, προκειμένου ἰδίως περὶ τῶν μεγάλων διαιρέσεων δὲν ἀνευρέθησαν διότι ὡς ἐκ τῆς πρωτογόνου αὐτῶν μορφῆς δὲν ἦσαν κατάλληλοι διὰ νὰ ἀπολιθωθῶσι. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐξηγεῖται διατὶ αἱ λεγόμεναι μεταβατικαὶ μορφαὶ εἶνε τόσον σπάνιαι, ἐλλείπουσαι ἐντελῶς εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων. Ἡ φυσικὴ συνέπεια τῆς θεωρίας περὶ βαθυσυμφυλίας εἶνε ἡ παραδοχὴ ἑνὸς πρώτου εἶδους ὀργανισμῶν φυσικῶν τῆς ἀπλουστάτης δυνατῆς μορφῆς καὶ συνθέσεως ἀπὸ τοῦ ὁποῖου διὰ διχοτομήσεως παρήχθησαν κατόπιν ὅλοι οἱ σήμερον ὑπάρχοντες ἢ κατὰ τὰς γεωλογικὰς περιόδους ἐμφανισθέντες καὶ ἐξαφανισθέντες ζωϊκοὶ ὀργανισμοί. Ὁ συγγραφεὺς ἀσπάζεται ἀπολύτως τὴν συνέπειαν ταύτην, παραδεχόμενος πρὸς τούτοις ὅτι ὁ πρωταρχικὸς οὗτος ὀργανισμὸς ἐνεφανίσθη συγχρόνως καὶ εἰς μέγαν ἀριθμὸν καὶ εἰς πλείστα μέρη τῆς ὑδρογείου λόγῳ τῆς ἐπικρατούσης τότε μεγαλειτέρας ὁμοιομορφίας εἰς τὰς μετεωρολογικὰς συνθήκας. Ἡ ἐξέλιξις καὶ διχοτομήσις τῶν ἰδιοπλασματικῶν ὀφείλεται, κατὰ τὸν κ. Ροσα, εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀλλοίωσιν τοῦ ὀργανισμοῦ διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου.

Ἡ τρίτη ἀρχὴ τῆς θεωρίας τοῦ κ. Ροσα εἶνε ὅτι ἡ φυλογενετικὴ ἐξέλιξις γίνεσθαι διὰ διακλαδώσεων διχοτομικῶς συνεπεία ἐσωτερικῶν αἰτιῶν. Κατὰ ταύτην ἕκαστον γένος ἢ εἶδος (ἢ ὁλοδήποτε ἄλλη μεγάλη ἢ μικρὰ διαίρεσις) διαιρεῖται, ἐξελισσόμενον, εἰς δύο μικροτέρας ὑποδιαίρεσις· οἱ δύο ὁμοίως οὗτοι νέοι κλάδοι δὲν εἶνε ἴσοι οὔτε ἰσοδύναμοι. Ὁ εἰς ἐξ αὐτῶν εἶνε πτωχότερος ἀλλὰ πρῶτος ἐνῶ ὁ ἕτερος ὁ καὶ πλουσιώτερος εἶνε ὄψιμος. Ὁ πρῶτος ἢ ἐξαντληθῆ ταχύτερον δηλαδὴ αἱ ὑποδιαίρεσις τοῦ ἢ φθάσων ταχύτερον εἰς μορφὰς μὴ ἐξελισσόμενας πλέον, καὶ ἢ παρουσιάζει ἀρχαιώτερα χαρακτηριστικά, ἐνῶ ὁ

δεύτερος (ὃ ἐξελιχθῆ βραδύτερον, ἢ ἀποτελέσῃ τὴν ρίζαν παικιλλοτέ-
ρων μορφῶν παρουσιαζουσῶν τελειότερα χαρακτηριστικά. Ἐκ τῶν δύο
μεγάλων διαιρέσεων τῶν ἀρθροπόδων καὶ τῶν σπονδυλιωτῶν ἡ δεύτερα
εἶνε ὁ ὄψιμος καὶ τελειότερος κλάδος τοῦ ὁποῖου τὸ τελειότερον εἶδος
ἀποτελεῖ τὸ ἀνθρώπινον γένος. (1) πρῶτος κλάδος ἐξελίσσεται ταχύ-
τερον, διὰ τοῦτο καὶ εἰς αὐτὸν ἀνήκουν τὰ εἰς τὰ διάφορα στρώματα
τῆς γῆς εὐρισκόμενα ἀπολιθώματα, ἐξ οὗ καὶ αἱ παλαιότεραι, δηλ. αἱ
ἐν ἰσχύϊ θεωρεῖται, παρεδέχθησαν ὅτι αἱ εἰς τὸν ὄψιμον κλάδον ἀνήκουσαν
μορφαὶ προήλθον ἐκ τοῦ πρῶτου δι' ἐξελίξεως ἐνῆ κατὰ τὸν κ. Rosa
τὸ τοιοῦτον εἶνε ἐντελῆς ἐσφαλμένον: ἢ ἔχουσι κοινὸν πρόγονον ἀλλ' ἢ
ἐποχῇ τῆς διαιρέσεως (τῆς διχοτομήσεως) πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ πολὺ
ἔπισω, ἴσως εἰς τοὺς ἀτελεστεροὺς καὶ ἀπλουστεροὺς ὀργανισμοὺς.

Κατὰ ταῦτα θέον νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἐξέλιξιν ὡς ἐξῆς: Ἐξ ἑνὸς
ὀργανισμοῦ ἀπλουστάτης μορφῆς καὶ συνθέσεως ἐμφανισθέντος εἰς πολὺ
ἀπομεμακρυσμένην γεωλογικὴν ἐποχὴν ὑπὸ συνθήκας αἰτίνας δὲν ἐπα-
νελήθησαν πλέον, προήλθον δι' ἀλληλοδιαδόχων διαιρέσεων, εἰς δύο
πάντοτε, τὰ διάφορα εἶδη τῶν ζῶντων ὀργανισμῶν. Αἱ διαιρέσεις ἢ
διεδέχθησαν ἀλλήλας εἰς τὰς ἀρχὰς κατὰ βραχύτερα (σχετικῶς) χρο-
νικὰ διαστήματα. Ἐξ ἐκάστην διχοτόμησιν θέον νὰ θεωρηθῶσι προδι-
αγεγραμμένοι ὅλοι οἱ τύποι τῶν ζῶντων οἱ ὅποιοι διὰ τῆς ἐξελίξεως ἢ
προέλιθωσιν ἐξ ἐκάστου κλάδου, ὅχι βέβαια ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι περιλαμβάν-
ονται: ἤδη ἐν αὐτῇ καὶ ὑπολείπεται μόνον ἡ πραγματοποίησις ἀλλὰ
ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἐννοίαν καθ' ἣν ἐν τῇ ἡμῶν περιλαμβάνεται ὁλόκληρος
ὁ ὀργανισμὸς ὁ ὅποιος ἢ ἀναπτυχθῆ ἐξ αὐτοῦ. — (2) ἠμελοῦντες περὶ διαι-
ρέσεως ἐννοοῦμεν διχοτόμησιν τοῦ ἰδιοπλάσματος ὀργανισμοῦ τινος.
Ἐὸ ἰδιοπλάσμα θέον νὰ θεωρηθῆ ἀποτελούμενον ἐκ πλειόνων συστατι-
κῶν παραγόντων ἀναλόγως τοῦ πολυσυνθέτου τοῦ σχετικῶς ὀργανισμοῦ.
Κατὰ τὰς ἐκάστοτε διχοτομήσεις οἱ παράγοντες οὗτοι δὲν κατανέμον-
ται μεταξὺ τῶν δύο τμημάτων καθ' ὅσον ἴσως ἀναλογίαν ἀλλ' ἕκα-
στον ἐκ τῶν δύο τμημάτων λαμβάνει μέρος ἐξ ἐκάστου ἐκ τῶν παρα-
γόντων τούτων ἀλλὰ κατὰ διάφορον ἀναλογίαν, εἰς τρόπον ὥστε εἶνε
δυνατὸν, μετὰ ἀρίθμὸν τινα διαιρέσεων, νὰ παραχθῶσιν ὀργανισμοὶ οἱ
ὅποιοι νὰ μὴ ἔχουσι κοινὰ χαρακτηριστικά (πλὴν ἐννοεῖται τῶν βασι-
κῶν τοῦ γένους εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκεν ὁ ἀρχικὸς τύπος ἐξ οὗ ἐξελί-
χθησαν). Ἡ ἐξέλιξις αὕτη διὰ διχοτομήσεως γίνεται ἐπὶ ἄλλων τῶν καθ'
ἕκαστον ἀτόμων τῶν ἀποτελούντων τὸν ἐξελισσόμενον τύπον, ὁποιαδή-
ποτε καὶ ἂν εἶνε ἡ γεωγραφικὴ αὐτῶν κατανομή, καίτοι δὲν ἀπαιτεῖ-
ται νὰ γίνῃ συγχρόνως. Ἐὸ τοιοῦτον ἐξηγεῖ δύο φαινόμενα 1) ὅτι ἔταν
ἐξελίσσεται ὁλόκληρον τὸ γένος ἢ εἶδος δὲν παραμένει ὁ γονεὺς οὗτος
καὶ ἐξαλείφεται οὕτω ὁ μεταβατικὸς τύπος καὶ ὅσον) ὅτι εὐρίσκονται
τὰ αὐτὰ ζῶα εἰς διάφορα τόσον μακρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχοντα ση-
μεῖα τῆς γῆς ὥστε νὰ μὴ δύναται ἄλλως νὰ ἐξηγηθῆ λογικῶς ἢ
ἐκεῖ παρουσία των. Ἐὸ δεύτερον τοῦτο φαινόμενον ἡ γαγε πολλοὺς ἐπι-
στήμονας νὰ ὑποθέσωσι τὴν μεταξὺ τῶν χωρῶν τούτων ὑπαρξίν ἐξα-

φανισθεισῶν ἠπειρῶν διὰ τῶν ὁποίων νὰ ἐπικοινωνῶσιν κάποτε μεταξὺ
των τὰ μέρη ἐκεῖνα. (3) κ. Rosa φρονεῖ ὅτι διὰ τῆς περι ὀλογενέσεως
θεωρίας του ἐξηγοῦνται ἱκανοποιητικῶς τὰ φαινόμενα ταῦτα.

Πρὸς ὑποστήριξιν τῶν θεωριῶν του ὁ συγγραφεὺς δίδει πλεῖστα
ἄσα στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἔμεις ὡς ἐκ τοῦ ἐντελῆς εἰδικοῦ αὐτῶν χαρα-
κτῆρος εἶναι ἀδύνατον νὰ σταθμισώμεν διὰ νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἀπο-
δεικτικῆς αὐτῶν δυνάμεως.

H. Kelsen: La justice platonicienne.

Ἐν τῇ Revue Philosophique ἐδημοσίευσεν ὑπὸ τὸν ἄνω τίτλον λίαν
ἐνδιαφέρον ἄρθρον ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς δικαιοσύνης κατὰ Πλάτωνα ὁ γνω-
στὸς γερμανὸς καθηγητῆς H. Kelsen τοῦ ἔργου τούτου δίδομεν κατοτέρω
σύντομον περίληψιν:

Ἐτὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος, λέγει ὁ κ. Kelsen, χαρακτηρίζει
ρίζικὸς δυϊσμός. Ἀπὸ ὁποιαδήποτε πλευρῶν καὶ ἂν τὴν ἐξετάσωμεν
εὐρίσκωμεν ἐν αὐτῇ βλάβειαν διαίρεσιν. Ὁ Πλάτων βλέπει δύο κόσμους:
ὁ εἰς εἶνε ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, ὁρατὸς μόνον διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς
διανοίας καὶ εὐρισκόμενος ἐκτὸς τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου· ὁ ἄλλος
εἶνε ὁ κόσμος τῶν φαινομένων ἐν τῇ χώρῃ καὶ τῇ χρόνῃ. Ὁ εἰς ἀπο-
τελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς «ἐπιστήμης», ὁ ἄλλος τὸ τῆς «δόξης». (1)
δυϊσμός αὗτος ἔ ἐκδηλούμενος ὑπὸ πολλαπλῆς μορφῆς (πέρας - ἀπειρον,
νόησις - αἰσθησις, ποίησις - μίμησις, τὸ αὐτὸν - τὸ ἕτερον) εἶναι κατ' οὐ-
σίαν ἢ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ.

(2) ἠθικὸς αὗτος χαρακτῆρ ἀποτελεῖ τὴν πρωταρχικὴν σημασίαν,
τὴν βαθυτέραν πηγὴν τῆς πλατωνικῆς αὐτῆς ἐννοίας. Ὁλοι αἱ ἀντι-
θέσεις τοῦ Πλάτωνος ἔχουσι τὴν ρίζαν αὐτῶν εἰς τὴν βασικὴν διάκρισιν
τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ· ὁ λόγος δὲ τούτου εἶνε ὅτι τὸ πρόβλημα
τῆς ἠθικῆς καταλαμβάνει τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Πλά-
τωνος: ἡ ἐννοία τῆς καθαρῆς νοήσεως εἶνε δυνατὴ μόνον ἐν τῇ πεδίῳ
τῆς ἠθικῆς ὡς ἰδέας τοῦ καλοῦ (ἀγαθοῦ).

(3) Ὁλοι οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος, καίτοι ἀφορῶσι πλεῖστα καὶ ποι-
κίλα θέματα, ἀποβλέπουσιν εἰς ἕνα μόνον σκοπὸν: τὸ ἀπόλυτον ἀγα-
θόν. Ἀλλὰ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ σκεφθῆ τις τὸ καλὸν ἄνευ τοῦ κακοῦ,
διότι τὸ καλὸν εἶνε ἀντικείμενον γνώσεως ἐν σχέσει πρὸς τὸ κακόν.
Ἀκριβῶς τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος ἢ
ὅποια δὲν εἶνε θεωρία περὶ τοῦ καλοῦ (ἀγαθοῦ) ἀλλὰ θεωρία περὶ τοῦ
καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ.

(4) Ὁ Πλάτων ἔμεις εἶναι ἠθικολόγος καὶ διὰ τοῦτο θεωρεῖ ὡς ὑπάρ-
χον ἐκαίνο τὸ ὅπολον θέον νὰ ὑπάρχη, δηλαδὴ τὸ καλόν, ἐνῆ τὸ κακόν

ἀπλούστατα δὲν ὑπάρχει διότι δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχη διὰ τοῦτο ἐπίσης θεωρεῖ ὡς φαινομενικὸν μόνον τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων, ἐνῆ πραγματικός, ἀληθινὸς εἶνε μόνον ὁ τῶν ἰδεῶν.

Ὅπως ὁ ἠθικὸς δυῖσμός ἐν γένει οὕτω καὶ ἡ πλατωνικὴ περὶ τοῦ κόσμου ἀντίληψις ἤρχισε μὲ τὸ νὰ θεωρῆ ὡς ἀπόλυτον τὸν βασικὸν αὐτῆς δυῖσμόν. Ὁ κόσμος τῆς «ἐπιστήμης» καὶ ὁ κόσμος τῆς «δόξης» εὐρίσκονται εἰς ἀσυμβίβαστον ἀντίθεσιν. Ἡ πλατωνικὴ ἕως θεωρία παρουσιάζει καὶ ἄλλην τάσιν, τὴν ἀντίθετον τουτέστι τάσιν ἢ ὅποια συνίσταται εἰς τὴν σχετικοποίησιν τῶν ἀντιθέσεων. Ὁ Πλάτων προσπαθεῖ νὰ πληρώσῃ τὸ χάσμα τὰ χωρίζον τοὺς δύο κόσμους. Αὐτὸς εἶνε ὁ σκοπὸς τῆς θεωρίας τοῦ «μεταξύ» ἢ ὅποια χαρακτηρίζει τὴν μετάθεσιν ἀπὸ τοῦ ἀπαισιοδόξου δυῖσμοῦ εἰς μίαν στάσιν ἢ ὅποια ἀναγνωρίζει καὶ τὸν κόσμον τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος.

Ἡ πνευματικὴ ζωὴ τῶν μεγάλων ἠθικολόγων εἶνε στενῶς συνδεδεμένη πρὸς τὴν ἀτομικὴν αὐτῶν ζωὴν. Ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ζωῆς τοῦ Πλάτωνος ἔσχεν τὸ ἐρωτικὸν πάθος, ὁ πλατωνικὸς ἔρωθ. Ὁ Πλάτων ἠγάπα τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐπόθει νὰ διαμορφώσῃ τὸ πνεῦμα των καὶ καταστήσῃ αὐτοὺς κοινωνίαν ἀγάπης· ἠθελε νὰ ἀναμορφώσῃ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἀγαπημένα θέματα τοῦ ὑπῆρξαν δύο: ἡ ἐκπαίδευσις καὶ τὸ Κράτος. Κύριον δὲ πρόβλημα εἶνε πλὴν δι' αὐτὸν ἡ ἀναζήτησις τοῦ καλοῦ, τῆς δικαιοσύνης τὰ ὅποια μόνον ἠδύναντο νὰ δικαιολογήσουν τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, νὰ δικαιολογήσουν τὴν «παιδείαν» καὶ τὴν «πολιτείαν». Ὁ ἔρωθς ἕως εἶνε τὸ «μεταξύ», ὁ μεσάζων διὰ τοῦ ὅποιου ὁ ἀπετυγχάνετο ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπός.

Ὁ Πλάτων ἐθεωρεῖτο ἄλλοτε ὡς θεωρητικὸς φιλόσοφος ἀσχολούμενος μὲ τὴν καθαρὰν ἐπιστήμην. Αἱ νεώτερα. ἔρευναι ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ Πλάτων ἦτο πρωτίστως πολιτικός. Δὲν ἦτο ἀνθρώπος τῆς δράσεως καὶ τοῦτο ἦτο τὸ ἰδεώδες του. Ἦτο ἀνθρώπος ὁ ὅποιος δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὸ ὄν ἀλλ' εἰς τὸ δέον τοῦ ὅπερ σημαίνει ὅτι ἡ θέλησις παίζει σπουδαιότερον ρόλον ἀπὸ τὴν γνῶσιν. Ἡ θέλησις του ἦτο θέλησις ἠθικολόγου καὶ πολιτικοῦ καὶ ἐδραζέτο ἐπὶ τῆς μεταφυσικῆς διὰ τοῦτο καὶ ἐξωτερικεύετο ὑπὸ τύπον ἰδεολογίας καθαρῶς ὀρησκευτικῆς. Ἀπόδειξιν τούτου εὐρίσκουμεν ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ του καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ VII ἐπιστολῇ. Ἡ δικαιοσύνη ἀποτελεῖ τὸ κύριον πρόβλημα τῆς ὅλης φιλοσοφίας του: εἶναι ἀνάγκη νὰ εὑρεθῇ ἡ ἠθικὴ βάση τῆς δράσεως καθόσον ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἀπόλυτος κυριαρχία τοῦ Κράτους εἶνε αἱ κυριαρχοῦσαι ἰδέαι καὶ ἐπιθυμίαι του. «Ἔργον τοῦ φιλοσόφου εἶνε νὰ κυβερνᾷ» λέγει ἐν τῇ Πολιτείᾳ. Ἀλλὰ τίνας φιλοσόφους; βεβαίως τοῦ ὁπαδοῦ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος. Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἀκαδημίας εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ νέου Δίονος αἵτινες ἔσχον ὡς συνέπειαν αἱματηρὸν ἐμφύλιον πόλεμον καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ μεγάλου κράτους τῆς Σικελίας (τῶν Συρακουσῶν), δεικνύει ὅτι ἡ Ἀκαδημία δὲν ἦτο σχολὴ πρὸς ἀνάδειξιν σοφῶν ἀλλὰ ἴδρυμα διὰ νὰ προετοιμάσῃ πολιτικούς. Ἡ

ἐπιστήμη κατὰ ταῦτα, δὲν ἦτο διὰ τὸν Πλάτωνα ὁ τελικὸς σκοπὸς ἀλλὰ, ὅπως καὶ διὰ τοὺς Πυθαγορείους, μέσον πρὸς ὀρισμένον τινὰ τελικὸν σκοπὸν. Ἡ ἐπιστήμη τῆς κοινωνίας πρόκειται νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν πολιτικὴν. Τὸν χαρακτήρα τοῦτον τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος καθιστᾷ ἰδιαιτέρως καταφανῆ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὅποιον ἀντιλαμβάνεται οὗτος τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθείας. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» ἐκτίθεται ὅτι δικαιολογεῖται καὶ μάλιστα ἐπιβάλλεται τὸ ψεῦδος ὅταν διὰ τούτου ἐπιτυγχάνεται ἡ καλλιτέρα διακυβέρνησις τοῦ λαοῦ· «ἀληθές» εἶναι ὅ,τι ἀπαιτεῖ τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους. Εἰς τὴν ἰδεώδη πολιτείαν, ὅπου ὀηλαδῆ κυριαρχεῖ ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος, ἡ κυβέρνησις ὀφείλει νὰ καταφεύγῃ εἰς ψεῦδη καὶ πλάνας ἀρκεῖ νὰ τὸ ἀπαιτῇ τὸ συμφέρον τῶν ὑπηκόων. Βλέπομεν ἄρα καθιερωμένην τὴν ἀρχὴν ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα, τοῦ ὅπερ σημαίνει τὴν ὑπεροχὴν τῆς θελήσεως (δράσεως) ἐναντι τῆς γνώσεως, καὶ τῆς δικαιοσύνης ἐναντι τῆς ἀληθείας. Τὸ κριτήριον εἶνε τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους. Τὴν θεωρίαν του περὶ γνώσεως θεωρεῖ ἀνωτέραν τῆς τῶν σοφιστῶν διότι ἔχει μεγαλειότεραν χρησιμότητα καὶ ζωτικὴν ἀξίαν. Φθάνει δὲ μέχρι τοῦ σημείου νὰ προτείνῃ ὅπως καὶ ἡ ὀρησκεία καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ποίησις τεθῶσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους. Ὅλα ἕως αὐτὰ φυσικὰ διὰ τὸν Πλάτωνα τὸν πολιτικὸν εἶνε κάπως ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸν Πλάτωνα τὸν θεωρητικὸν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ψυχολογίας. Ὁ τελευταῖος διακηρύττει σύμφωνον μὲ τὴν περὶ ἰδεῶν θεωρίαν του, ὅτι μόνον τὸ γενικὸν ὑπάρχει ἐς αἰεὶ ἐνῆ τὸ ἀτομικὸν δὲν ὑπάρχει, συγχρόνως δὲ ἐν τῇ «Συμπόσει» ὁμιλεῖ περὶ ἀθανασίας τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς. Ἴσως νὰ ἐθεώρει ὑπαρχούσας διαφόρων βαθμῶν ἀληθείας: ἀλήθειαν ἐπιστημονικὴν καὶ λογικὴν, ἀλήθειαν παιδαγωγικὴν καὶ πολιτικὴν, καὶ ἀλήθειαν ὀρησκευτικὴν ἐκ τῶν ὀποίων ἡ τελευταία νὰ εἶχε δι' αὐτὸν τὴν μεγαλειότεραν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα. Τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα εἶνε χρήσιμα διὰ νὰ κατανοηθῇ ἡ περὶ τῆς δικαιοσύνης θεωρία τοῦ Πλάτωνος.

Αἱ περὶ τὴν ἔννοιαν τῆς δικαιοσύνης λογικαὶ ἀναλύσεις τῶν πρώτων διαλόγων τοῦ Πλάτωνος συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ «Θρασυμάχου» (ὁ ὅποιος ἀπετέλεσε βραδύτερον τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς «Πολιτείας») δὲν ἀπολήγουσιν εἰς θετικὸν ἀποτέλεσμα. Κατόπιν παρεμπίπτει ἡ μετάθεσις εἰς τὴν Ἰταλίαν ὅπου ὁ Πλάτων ἐγνώρισε τὴν πολιτικὴν καὶ ὀρησκευτικὴν μεταφυσικὴν τῶν Πυθαγορείων. Τὸ κέντρον τῆς διδασκαλίας τούτων ἀποτελεῖ ἡ πεποίθησις ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀμοίβεται ἢ τιμωρεῖται ἀναλόγως τῶν ἐπὶ τῆς γῆς πράξεων τῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ἐν τέλει ὁ ὑπερισχύσῃ τὸ καλὸν ἐναντι τοῦ κακοῦ. Τὴν θεωρίαν ταύτην, ἡ ὅποια ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως ἐξεταζομένη εἶνε θεωρία περὶ τῆς δικαιοσύνης, ἀνέπτυξεν ὁ Πλάτων ἐν τῇ «Ὀργίᾳ» του. Δικαιοσύνη εἶνε κατὰ τὸν «Ὀργίαν» ἡ μετὰ θάνατον ἀνταπόδοσις τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου ἀναλόγως τῆς φύσεώς των. Ἡ ἀρχὴ αὕτη κυριαρχεῖ καὶ ἐν τῇ «Πολιτείᾳ».

Ἡ μετὰ θάνατον ἕως ἀνταπόδοσις προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν τῆς

ψυχῆς ἢ ὁποῖα θὰ ἐξακολουθήσῃ ζῆσα εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ σφαῖραν καὶ ἢ ὁποῖα θὰ ὑποστῇ τὰς συνεπείας τῶν ἐν τῇ κόσμῳ πράξεων. Ἄλλ' ἢ θεωρία τῆς μετὰ θάνατον ἐπιβίωσης τῆς ψυχῆς συνεπάγεται καὶ τὴν θεωρίαν τῆς προϋπάρξεως αὐτῆς ἢ ὁποῖα πάλιν ὁδηγεῖ εἰς τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως ὡς ἀναμνήσεως, θεωρίαν τὴν ὁποῖαν ἐξέθελεν ὁ Πλάτων τὸ πρῶτον εἰς τὸν «Μένωνα». — Ἡ ἀρχὴ ὅμως τῆς ἀνταποδόσεως μετὰ θάνατον δὲν λύει τὸ ζήτημα τῆς δικαιοσύνης, ἀπλῶς τὸ μεταθέτει· θὰ ἀμοιφθῶσιν οἱ πράξαντες τὸ καλόν. Ἀλλὰ τί εἶνε τὸ καλόν; ὁπότε βλέπομεν ὅτι ἡ ἀνεύρεσις τῆς ἐννοίας τῆς δικαιοσύνης προϋποθέτει τὴν γνώσιν τῆς ἐννοίας τοῦ καλοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ σπουδαιότερον καὶ κεντρικώτερον μέρος τῆς «Πολιτείας» ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν θεωρίαν περὶ τῶν ἰδεῶν τῶν ὁποίων ἢ ἀνωτέρα καὶ σπουδαιότερα εἶνε ἢ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Τὴν ἰδεήδη αὐτὴν πολιτείαν θὰ κυβερνήσωσιν οἱ φιλόσοφοι διότι λόγῳ τῆς πνευματικῆς αὐτῶν μορφώσεως θὰ γνωρίζωσι τὸ καλόν, τὸ ἀγαθόν καὶ θὰ ἔχωσι διὰ τοῦτο τὴν θέλησιν νὰ τὸ πραγματοποιήσωσι. — Τὶ εἶνε ὅμως τὸ καλόν; (Ὅτε εἰς τὴν «Πολιτείαν» δίδεται ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο. (1) Σωκράτης, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀποτείνονται, προσπαθεῖ νὰ ἀποφύγῃ οἱ δὲ συνομιληταὶ τοῦ δέχονται νὰ τοῖς δώσῃ προσωρινὰς μόνον ἀπαντήσεις. — Ἦν προσωρινὸν συμπέρασμα εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγει ὁ διάλογος εἶνε ὅτι συμπῶνως πρὸς τὴν δικαιοσύνην ἐνεργεῖ ἐκείνος πρὸς ὃν ἔχει ἢ ὁδηγὸν τὸν ὀρθὸν λόγον· ὁ ὀρθὸς λόγος ἀποτελεῖ λοιπὸν τὸ κριτήριον τῆς δικαιοσύνης. Κατόπιν ὅμως ἐγκαταλείπεται ἢ ὁδὸς αὐτῆ τῆς συζητήσεως καὶ ἀναζητεῖται ἢ ἐννοία τοῦ καλοῦ διὰ νὰ εὑρεθῇ ἢ ἐννοία τῆς δικαιοσύνης. Ἄλλ' ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ καλοῦ δὲν δίδεται οὔτε εἰς τὴν «Πολιτείαν» οὔτε εἰς ἄλλον τινὰ διάλογον. Ἀντὶ νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ὁ Σωκράτης δέχεται νὰ ὁμιλήσῃ μόνον περὶ τοῦ «ἐκγόνου» τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ υἱοῦ του, ὁ ὁποῖος εἶνε ἀπαράλλακτος μὲ τὸν πατέρα. (1) σκοπὸς τῆς μεθόδου ταύτης εἶνε νὰ ἀναβιβάσῃ τὴν δικαιοσύνην εἰς τὴν τάξιν τῶν θεῶν ὁπότε καὶ δὲν δύναται πλέον νὰ γίνῃ λόγος περὶ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ. Ἡ καλὸν εἶνε διὰ τὸν Πλάτωνα ἢ ἀόρατος θεότης, ἢ ὑπερτάτη θεότης. (1) ἐκγονοῦ τοῦ καλοῦ εἶνε ὁ ἥλιος ἀλλὰ καὶ αὐτὸς εἶνε θεότης. Μανθάνομεν ἄρα τελειωτικῶς ὅτι τὸ καλόν ὑπάρχει χωρὶς ἕως νὰ γνωρίζωμεν καὶ τὸ τί εἶνε. Οἱ κυβερνῶντες φιλόσοφοι θὰ τὸ βλέπωσι, καὶ αὐτὸ ἀρκεῖ.

Μεταξὺ τοῦ κύκλου τῶν μαθημάτων διὰ τῶν ὁποίων θὰ μορφωθῶσιν οἱ φιλόσοφοι τὴν πρωτεύουσαν θέσιν καταλαμβάνει ἢ διαλεκτικὴ. Ἡ διαλεκτικὴ ὅμως ἐργαζομένη δι' ἐννοιῶν θὰ φέρει τὸν φιλόσοφον μέχρι τοῦ ἀπωτάτου ἄκρου τοῦ δυναμένου νὰ γνωσθῇ· ἄρα δὲν θὰ προσδώσῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ· διότι αὐτὴ εὑρίσκεται πέραν τοῦ ὄντος, πέραν τοῦ δυναμένου νὰ συλληφθῇ διὰ τῶν λογικῶν δυνάμεων τοῦ νοῦ· πρὸς τοῦτο ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἄλλαι δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Συνδυάζοντες τὰ ἐν τῇ «Συμπόσει» ἐκτιθέμενα πρὸς τὸν «Παῖδρον», καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὴν VII ἐπιστολὴν θὰ εἶνε ἀνάγκη

νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἐνόρασιν τῆς ὑπερτάτης ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ ὡς μίαν διαίσθησιν, ὡς αἰφνιδίαν φώτισιν ἐκδηλουμένην κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς ἐκστατικῆς καταστάσεως. Ἰδοὺ πῶς περιγράφει ὁ Πλάτων τὸ φαινόμενον τοῦτο: «Ὅποιος ἀσχολεῖται μὲ τὸ θέμα τοῦτο καὶ εἶνε ἐξοικειωμένος μὲ αὐτό, θὰ ἔχει αἰφνιδίως τὸ συναίσθημα ὡς ἐὰν ἐντὸς τῆς ψυχῆς του νὰ ἀνάπτεται ἀπὸ ἕνα σπινθῆρα μιᾶς φωτιᾶς ἢ ὁποῖα ἐκτοτε ἐξακολουθεῖ νὰ τρέφῃ αὐτὴ ἑαυτήν». Τὸ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος περιγραφόμενον φαινόμενον ἀνήκει προφανῶς εἰς τὴν ὀρησκειτικὴν πείραν, ἢ ὁποῖα, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν πείραν, δὲν εἶνε πρῶτον εἰς τοὺς πάντας ἀλλὰ μόνον εἰς ὀλίγους ἐκλεκτούς· διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ὀρησκειτικὴν πείραν λογικῶς δηλ. μέσῳ ἀφηρημένων ἐννοιῶν καὶ ἄρα διὰ λέξεων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Πλάτων δὲν δύναται νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ἐρώτημα τὸ σχετικὸν πρὸς τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν τὸ ὁποῖον εἶνε θεὸς καὶ ἄρα ἀνέκφραστον. (Ὅτε διὰ τῶν νόμων εἶνε δυνατόν νὰ ἐκφρασθῇ τὸ ἀνέκφραστον καὶ ἄρα ἢ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς φύσεως τῆς δικαιοσύνης θὰ λέγει: ὅτι εἶνε τὸ θεῖον μυστήριον, καὶ ἄρα εἶνε πλέον περιττὸν νὰ τίθεται τοιοῦτον ἐρώτημα.

Μεγάλῃ ἀμφισβήτησις ἐπικρατεῖ περὶ τοῦ ἐὰν ὁ Πλάτων εἶνε μυστικιστῆς, ἰδίᾳ διότι πολὺ καταφανὴς εἶνε ὁ κοινωνικὸς χαρακτήρ τῆς φιλοσοφίας, ἢ δὲ περὶ τῶν ἰδεῶν θεωρία του, ἀπολήγουσα εἰς τὴν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης, δεικνύει σαφέστατον πολιτικὸν προσανατολισμόν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ μυστικιστῆς εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἀκοινωνητός· δὲν θέλει νὰ ἀναμνησθῇ τὸν κόσμον οὔτε νὰ κυριαρχήσῃ αὐτοῦ, ἀλλὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπ' αὐτόν. Ἡ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος, κατὰ τὸ ἀποφασιστικώτερον αὐτῆς μέρος εἶνε ἀληθῆς μυστικισμὸς, διότι ἢ θεὰ τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ εἶνε ἀνέκφραστος καὶ ἀμετάδοτος ἐξαρτωμένη ἐξ ἐσπερικῆς πείρας. Ἐξ ἄλλου τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐνοράσεως αὐτῆς, ἢ δικαιοσύνη, καὶ αὐτὴ ἢ θεὰ ἄνευ τῆς ὁποίας εἶνε ἀδύνατον τὸ αὐτομόν νὰ γνωρίσῃ τί εἶνε ἢ φιλοσοφία, ὅλα αὐτὰ δίδουσι εἰς αὐτὸ (τὸ αὐτομόν) τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα νὰ κυβερνήσῃ τὸ κράτος. Πῶς συμβιβάζονται ταῦτα; Δὲν ἀντιφάσκει ὁ Πλάτων πρὸς ἑαυτόν; Καὶ ὅμως ἀφοῦ καὶ τὰ δύο σκέλη τῆς ἀντιθέσεως ἀνήκουσι εἰς πνεῦμα ὅλον εἶνε τὸ τοῦ Πλάτωνος θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τρόπος συμβιβασμοῦ, τρόπος ἑναρμονισμοῦ αὐτῶν. Ἰδοὺ αὐτός: Ἡ σωτηρία τοῦ ἐκλεκτοῦ ἐκείνου ἀνθρώπου τῆς χάριτος ἢ ὁποῖα ἐγκτεται ἐν τῇ θεᾷ τοῦ ἀγαθοῦ γίνεται τὸ μυστικὸν τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ δι' αὐτοῦ γίνεται ἢ σωτηρία ὅλων τῶν λοιπῶν, τοὺς ὁποίους αὐτὸς διευθύνει· δὲν εἶνε οὗτοι βεβαίως εἰς θέσιν νὰ ἀκολουθήσωσι τὸν ἄρχοντα εἰς τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας διὰ τῆς θεᾶς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἀποκλείονται τῆς κυβερνήσεως· μόνος τρόπος διὰ νὰ σωθῶσιν εἶνε νὰ ὑποταχθῶσιν ἀπολύτως εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἄρχοντος, ὁ ὁποῖος μόνος γνωρίζει τὸ ἀγαθόν καὶ συνεπῶς θέλει αὐτό. Αὐτὸς εἶνε ὁ λόγος τῆς τυφλῆς ὑπακοῆς τὴν ὁποῖαν οἱ κυβερνώμενοι, μᾶζα ἀτόμων ἐστερημένων πολιτικῶν δικαιωμάτων, ὀφείλουσι νὰ

έχουσιν απέναντι του άρχοντος, μόνου κατόχου του μυστικού του αγα-
θού, και μηδέν κοινόν έχοντας προς τον λαόν. (Ο μυστικισμός του
Πλάτωνος, αποτελών τελείαν έκφρασιν του α-λογισμού, είναι και ή
δικαιολογία της αντιδημοκρατικής πολιτικής του, ως και ή δικαιολο-
γία πάσης αυταρχίας.

Περαιών την ανάλυσίν του ο κ. Kelsen λέγει ότι διά την φιλοσο-
φίαν του Πλάτωνος τό πρόβλημα της φύσεως της δικαιοσύνης δέν τί-
θεται. Η απάντησίς της επί του θέματος τούτου θα είνε ότι δικαιο-
σύνη απόλυτος ή κατι ανάλογον δέν υπάρχει διότι δέν είνε δυνατόν νά
καθορισθί δια έννοιών. Το ίδεώδες τούτο είνε αυταπάτη και πλάνη.
Η ανάγκη όμως, ο διαιατής πόθος μιας δικαιοσύνης, και ή πίστις εις
άνωτέραν τινά απόλυτον αξίαν είνε τόσον ισχυροί ώστε καιμια λογική
σκέψις δέν είνε εις θέσιν νά τους κλονίση. Εάν πρόκειται περί αυτα-
πάτης, περί πλάνης, ή πλάνη αυτή είνε αδιάσειστος και ισχυροτέρα
από οίανδήποτε πραγματικότητα. Διά τους πλείστους τών ανθρώπων,
ίσως μάλιστα και διά την ύλην ανθρωπότητα, ή λύσις του προβλήματος
τούτου νά μή έγκειται εις απάντησιν δεδομένην εις ερώτημα τεθέν υπό
της λογικής, υπό του Λόγου. Διά τούτο και ή ανθρωπότης δέν θα άρ-
κεσθί ποτέ εις την απάντησιν τών σοφιστών, οι όποιοι ήρνούντο την
υπαρξιν απόλυτου δικαιοσύνης, και θα προτιμήση, με πάσαν υυσίαν,
νά ακολουθήση την δόξαν του Πλάτωνος, δηλαδή την δόξαν της Υρησκείας.

M. T.

(Εκ της Revue Philosophique τών Παρισίων)

Maurice Caullery: Le problème de l'évolution.

Payot, 1931.

Τήν εξέλιξιν δέχεται ο συγγραφεύς ως γεγονός αναμφισβήτητον.
Εάν της έν τή χρόνι άλληλουχίας τών κυριωτέρων μορφών (ιχθύς,
πτηνά, μαστοφόρα, άρθρόποδα μαλακία κτλ.) έξάγει την σπουδαίαν
παρατήρησιν ότι ή εξέλιξις δέν αποτελεί όμοιόμορφόν τινά διαδικασίαν
ούτε είνε κατ' ανάγκην βραδεία. Δέχεται την μορφολογικήν προ-
σαρμογήν τών γενών θεωρεί όμως την προσαρμογήν ταύτην ως αίνι-
γμα δυσεπίλυτον.

Ός είπομεν ο κ. C. δέχεται την εξέλιξιν ως γεγονός εκτός πάσης
άμφισβήτησεως, ως την μόνην λογικήν θεωρίαν. Θεωρεί όμως αυτήν
ως γεγονός μοναδικόν, δηλαδή ότι άπαξ μόνον ήτο δυνατόν νά έμ-
φανισθί ή ζωή του U' όπερ αποδεικνύεται και εκ τών άρνητικών άπο-
τελεσμάτων τά όποια έδωκαν όλα τά πειράματα προς επιτυχίαν αυτο-
μάτου γενέσεως. (Ίσως τό απόλυτον τούτο συμπέρασμα νά μή είνε,

όρθόν διότι τά άρνητικά αποτελέσματα τών πειραμάτων έχουν κύρος
μόνον διά τας συνθήκας υπό τας όποίας έγινοντο· δέν υπάρχουν άρα
γε και άλλαι δυναται συνθήκαι;).

Η εξέλιξις κατá τον κ. C. δέν είνε ούτε όμοιόμορφος έν τή χρόνι
ούτε συνεχής, ούτε ταυτόχρονος. Άμφιβολίαι ίσως δύνανται νά γεννη-
θώσιν ως προς την ανεπιφύλακτον παραδοχήν της άρχής ότι ή εξέλιξις
δέν είνε επιδεκτική αναστροφής και ότι είνε και περιορισμένη; Περιο-
ρισμένη σημαίνει προφανώς ότι δέν εξακολουθεί επ' άπειρον.

Επί τών δύο τούτων σημείων βλέπομεν συμφωνίαν τών απόψεων
του συγγραφέως προς τας θεωρίας του κ. Rossi (l' Olog enèse) περί
ών έπραγματεύθημεν ύλίγον άνωτέρω.

Κατá τον κ. C. έτερον χαρακτηριστικόν της εξέλιξεως είνε ή βα-
θμιαία ειδικοποίησις, καιτοι δέχεται ότι ή έννοια της «προόδου» είνε
σχετική.

Ός προς τον μηχανισμόν της εξέλιξεως ο συγγραφεύς λέγει ότι
συντρέχουσι λόγοι έξωτερικοί και λόγοι έσωτερικοί· οι πρώτοι ταυτί-
ζονται με τους τών λαμαρκιστών· ως προς τους δευτέρους ο συγγρα-
φεύς παραδέχεται τας περι έσωτερικών μεταβολών άρχάς (mutationi-
smic). Εάν συμπεράσασαι δέχεται ότι άπειροι άτυχεϊς άπόπειραι κατέ-
στρεψαν πλείστας μορφάς και ότι μόνον τινές έξ αυτών επέζησαν· οι
μορφαι αυται άντιστοιχοῦσι προς προνομιούχους κατευθύνσεις, αιτινες
ούτω έμφανίζονται ως όρθογένεσις.

Dr Charles Nicolle: La biologie de l'invention.

Alcan, 1931.

Εν τή βιβλίω του τούτου ο συγγραφεύς, διευθυντής του Institut
Pasteur της Γύνιδος, αξιοθέτις του prix Nobel της Ιατρικής, γνωστός
διά της ανακαλύψεως του έν σχέσει προς τον έξανθηματικόν τυφόν και
άλλας ασθενείας, παρουσιάζει την πρῶτην της έφευρέσεως προς τας
«μεταβολάς» (mutations). Τα φαινόμενα ταῦτα θεωρεί ως διακοπήν
της συνεχείας και της ίσορροπίας χάρις εις την όποίαν ή φύσις μετα-
βάλλεται και εξέλισσεται. Καιτοι αποδίδει μεγάλην σημασίαν εις την
φυλήν διά την παραγωγήν της μεγαλοφυίας, ουχ ήττον κατακρίνει
τας ιδέας του (Tschirnau και τό προνόμιον τών βρείων φυλών ως προς
τας έφευρέσεις. Φρονεί ότι τό έφευρετικόν πνεῦμα όχι μόνον δέν είνε
προνόμιον τών λεγομένων άμυγών φυλών αλλά ότι τούναντιον αναφαί-
νεται κυρίως εις τους λαούς τών όποίων οι φυλαι άνεμίχθησαν έσχάτως.

Ο μεγαλοφυής άνθρωπος φαίνεται ως ελιγώτερον ίσορροπημένος
από τον συνήθη άνθρωπον. (Ο έγκέφαλος του γεννά συνδυασμούς ιδεών
παραδόξους, άσυνήθεις και παραλόγους. Η μεγαλοφυία στρέφει τά

νώτα πρὸς τὴν λογικὴν καὶ πλησιάζει οὕτω πρὸς τὴν νοοτροπίαν τῶν πρωτοτόνων. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον θεωρεῖται ὅτι ἡ γυναῖκα ἔχει ὀλιγωτέραν μεγαλοφυΐαν ἀπὸ τὸν ἄνδρα διότι ὁ ἐγκέφαλός της εἶνε περισσότερο ἰσορροπημένος ἀπὸ τὸν τοῦ ἀνδρός.

R. M. Yerkes & A. W. Yerkes: The great apes. A study of anthropoid life. (Οἱ μεγάλοι πιθήκων μελέτη ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρωποειδῶν)

Καίτοι ἡ ψυχολογία τῶν μεγάλων πιθήκων ἔχει νὰ σημειώσῃ μεγάλας προόδους κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἰδίᾳ λόγῳ τῶν πολλαπλασιαζομένων πειραματικῶν μελετῶν, ἔλειπεν οὐχ ἥττον ἔργον γενικὸν ἀναφερόμενον εἰς τὰ τόσον ἐνδιαφέροντα ταῦτα ζῷα, ἔργον τὸ ὁποῖον νὰ συγκεντρώσῃ ἐπὶ ταῦτῳ τὰ συμπεράσματα τὰ κατεσπαρμένα εἰς πλείστα ὑπομνήματα γεγραμμένα εἰς τὴν ἀγγλικήν, τὴν γερμανικὴν, τὴν γαλλικὴν καὶ τὴν ῥωσικὴν γλῶσσαν. Ὁ κ. R. M. Yerkes εἶνε κατ' οὐσίαν ὁ πρῶτος εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται μιὰ συστηματικὴ μελέτη τῆς ψυχολογίας τῶν πιθήκων (The mental life of monkeys and apes 1916). Διάφοροι ἄλλοι μεταγενέστεροι εἰδικαί μελέται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος καὶ ἡ τελεία καὶ ἀμεσὸς γνῶσις τοῦ θέματος τούτου καθίσταν αὐτὸν ἰδιαιτέρως κατάλληλον διὰ νὰ περιλάβῃ καὶ κρίνῃ ἀμερολήπτως τὰς ἐργασίας τῶν ἄλλων. Πρωτίστως ἦτο ἀνάγκη νὰ καθορισθῇ ὁ τρόπος τῆς χρήσεως τοῦ ὑπάρχοντος ὕλικου. Μέχρι τοῦδε τοῦς μεγάλους πιθήκους τοῦς ἔβλεπον, τόσον οἱ ταξειδιῶται ἕσον καὶ οἱ ἐπισκέπται τῶν ζωολογικῶν κήπων, αἰσθεῖσθαι διὰ μέσου τοῦ ἀνθρώπου, ἴσως ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτῶν ὁμοιότητος πρὸς τὸν τελευταῖον: τὸ τοιοῦτον ἐξηγεῖ τὰς τόσας ἀφελεῖς ἀνθρωπομορφικὰς ἐξηγήσεις, τὰς τόσας ὑπερβολὰς καὶ τοῦς μύθους. Ἐν προκειμένῳ σύγγραμμά τῷ δίδει εἰς τὸν ἀναγνώστην τὸ ζωηρὸν αἰσθημα τῆς ὑπεροχῆς τοῦ μεθοδικοῦ πειραματισμοῦ ἐναντίον τῶν τυχαίων παρατηρήσεων. Μόνον ἀφ' ἑσθου ἤρχισεν ἡ διὰ τῆς πειραματικῆς μεθόδου ἐξέτασις τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρωποειδῶν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι γνωρίζομεν αὐτοὺς πραγματικῶς.

Ἐν τῷ θέμα ἐξετάζεται ἀπὸ ἑλίας τὰς πλευρὰς αὐτοῦ: ἱστορία τῶν προβλημάτων, ἀνατομικὴ καὶ φυσιολογικὴ περιγραφή, διαίσεις εἰς κλάσεις, ἀτομικὴ ἀνάπτυξις, τροφή καὶ διαίτα ἐν τῇ ἐλευθέρῳ καὶ μὴ καταστάσει, αἰσθηματικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ, ἀντίληψις, μνήμη, νοημοσύνη κτλ. Ὅλα τὰ ἀνωτέρω προβλήματα τὰ ἐξετάζει δι' ἕκαστον τῶν τεσσάρων εἰδῶν δηλ.: τοῦ γίβωνος, τοῦ ὄραγκουτάγκου, τοῦ γκορίλλα καὶ τοῦ χιμπατζῆ: γίνεται δὲ σύγκρισις αὐτῶν μεταξὺ ἀλλήλων καὶ μετὰ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν ὅλῳ ἔργῳ, συνοδευόμενον ὑπὸ πολλῶν εἰκόνων, ἀποτελεῖ ἐν ἀπὸ τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα βιβλία.

ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto.

Διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ κ. Giorgio del Vecchio.

Καθηγητῶν ἐν τῷ Β. Πανεπιστημίῳ τῆς Ρώμης.

Ἔτος XII, Τεύχος VI. Νοέμβριος—Δεκέμβριος 1932.

Περιεχόμενα. — Ἄρθρα:

Orazio Condorelli, Il diritto fondamentale.
Giuseppe Chiarelli, Il «De Regno» di Francesco Patrizi.
Arturo Beccari, L'uomo di Stato di Platone.
Guglielmo Massari, Il principio della ricchezza nel Vangelo di S. Matteo.
Bruno Brunello, La filosofia politica di Antonio Rosmini.

Σημειώματα καὶ συζητήσεις:

Alfredo Poggi, Filosofia dell'azione e idea del diritto.
Andrea Ruspisardi-Mirabelli, Novita e pregi d'un piano di sistematica del diritto internazionale. κτλ. κτλ.

Revue Philosophique de la France et de l'étranger

Διευθυνομένη ὑπὸ L. Lévy-Bruhl.

Μέλους τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Γαλλίας.

Ἔτος 67ον, Τεύχη 11 καὶ 12

Περιεχόμενα. — Ἄρθρα:

M. Halbwachs, Une théorie expérimentale du salaire.
H. Kelsen, La justice platonicienne.
I. Picard, Methode inductive et raisonnement inductif.

Ἀναλύσεις, κριτικὰ σημειώματα, βιβλιογραφία.

Gurvich (G.), L'idée du droit social. Notion et système du droit social. Paris, Sirey, 1931.
Gurvich (G.), Le temps présent et l'idée du droit social. Paris, Vrin, 1931. Τοῦ ἰδίου. Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique. N° 1 & 2. Paris, Sirey 1931.
Del Vecchio (Giorgio), Lezioni di filosofia del diritto. Città di Castello, 1930.
Rabaud (E.), Zoologie biologique, Paris, Gauthier Villars, 1932.
Cauillery, (Maurice), Le problème de l'évolution, Paris, Payot, 1931.
Nicolle (Dr. Charles), La biologie de l'invention. Alcan, 1931.
Michaelis (Gr. Edgar), Freud, son visage et son masque, μετάφρασις ἐκ τοῦ γερμανικοῦ. Rieder, Paris, 1932.
Piaget (J.), La causalité physique chez l'enfant 1 vol. Paris, Alcan.

- Jussain (A), Les passions humaines, 1 vol. Paris, Flammarion.
Palhoriès (P.), L'heritage de la pensée antique. Alcan, Paris.
Lanson (Gustave), Montesquieu. Alcan, Paris.
Verkes (R. M. & A. W.) The great apes. A study of anthropoid life. New Haven, Yale Univ. Press, 1929.
Hubert (R) et Gouhier (H), Manuel élémentaire de pédagogie générale. Paris, Delalain, 1930.
Berthelot (René), Science et philosophie chez Goethe. Paris, Alcan, 1932.
Τοῦ ἰδίου. L'année psychologique. Tome XX 2 vol. Paris, Alcan.
" Recherches philosophiques, Paris, Boivin.
Bergmann (H.), The philosophy of Salomon Maimon. Jerusalem Un. Pr. 1932.
Branschwig (L.), Pascal, Paris, Rieder, 1932.
California (Univ. of), Causality. Berkeley 1932.
Τοῦ ἰδίου. Studies in the nature of facts. 1932, ἀπόφθ.
Darel (H.), L'expérience mystique et le règne de l'esprit. Paris, R. Mondiale, 1932.
Everett (W. Goddnow), The uniqueness of man. Berkeley (Calif).
Herr (L.), Choix d'écrits. I. Politique, II. Philosophie, histoire, philologie Paris, Rieder.
Hess (G.), Alain (E. Chartier) in der Reihe der französischen Moralisten. Berlin, 1932.
Hessu (Dr. J.), Die Methode der Metaphysik. Berlin u. Bonn, Dämmler 1932.
Τοῦ ἰδίου. Das Substanzproblem in der Philosophie der Neuzeit. Abt. 1932.
Jolivet (R.), La philosophie chrétienne et la pensée contemporaine. Paris, Tequi, 1932.
Leao (L.), Historia da philosophia. Riv. de Janeiro, 1929 & 1932.
Rickert (H.), Die Heidelberger Tradition in der deutschen Philosophie. Tübingen, Mohr, 1931.
Cassirer (Ernst), Die Philosophie der Aufklärung. Tübingen, Mohr, 1932.
Weinhundl (Dr. Ferd.), Die Metaphysik Goethes. Berlin, Junker u. Dünhaupt.
Wacker (H.), Das Verhältnis des jungen Hegels zu Kant. Berlin, Junker u. Dünhaupt.
Kynast (Dr. R.), Grundriss der Logik und Erkenntnis theorie. Berlin, Junker u. Dünhaupt.
Odebrecht (Dr. R.), Schleiermachers System der Ästhetik. Berlin Junker u. Dünhaupt.
Petraschek (Karl), System der Rechtsphilosophie, Freiburg, Herder & Co, 1932.
Tönnies (Ferdinand), Einführung in die Soziologie. Stuttgart, E. Enke, 1932.
Petronc (Carrado), Stato e diritto. Roma, 1932.
Young (George), The Pendulum of Progress. An essay in Political Science and Scientific Politics. London, 1931.
Camus (E. Z.), Filosofia giuridica contemporanea. La Habana, 1932.
Roeder (Hermann), Willensfreiheit u. Strafrecht. Versuch einer Gesellschaftsphilosophischen Grundlegung. Leipzig, 1932.
Vecehio (Giorgio Del), La Société des Nations au point de vue de la philosophie du droit international. Paris, Sirey, 1932.
Muller (Maurice), Individualité, Causalité, déterminisme. Paris, Alcan, 1932.

Η ΙΔΕΑ ΤΟΥ ΚΑΛΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΑΚΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΣΠΙΝΟΖΑ

ΥΙΟΥ ΡΑΦΑΗΛ ΔΗΜΟΥ

Κατὰ τὸν Σπινόζα, οἱ κατηγορίες τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ — ἢ μάλλον, ὅλες οἱ κατηγορίες ποῦ προσδιορίζουν ἀξίες—εἶναι σχετικές. Ἡ μόνη δὲ βάσιμη ἔννοια εἶναι ἡ τῆς οὐσίας· ἀξία, ὡς ἔννοια ξεχωριστὴ ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς πραγματικότητος, δὲν ἔχει πραγματικὸ νόημα. Ὁ Σπινόζα ἀντικρούει τὴν ἰδέα τῶν ἀξιῶν μὲ δύο σειρὰς ἐπιχειρημάτων, τὴν μίαν ὀρθολογιστικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν, τὴν ἄλλη θρησκευτικὴν καὶ θεολογικὴν. Θὰ ἐξετάσωμε καθε μίαν μὲ τὴν σειρὰ.

Α. Ὁ κόσμος κυβερνᾶται μὲ νόμον· ὅ,τιδήποτε συμβαίνει, γίνεται ἐξ ἀνάγκης. Καὶ μολονότι εἴκοιλα ἀναγνωρίζομε τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς τῆς ἀνάγκης προκειμένου γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ φύσιν, ὅταν ἔλθωμε στὴν ἀνθρώπινη φύσιν τότε ἀλλάζομε στάσιν, καὶ λέγομε πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος νὰ κάμῃ ὅ,τι θέλει. Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀποτελεῖ «κράτος ἐν κράτει»· εἶναι κι' αὐτὸς μέρος τῆς φύσεως ὑποκείμενος στὶς ἴδιες γενικὲς λειτουργίαι τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Καὶ ἐπομένως ἀνθρώπινα αἰσθήματα σὰν τὸ μῖσος, τὸν θυμὸν, τὸν φθόνον, γίνονται ἀπὸ τὴν ἴδιαν ἀνάγκην ὅπως καὶ τὰ ἄλλα πράγματα, καὶ δὲν δικαιούμεθα νὰ τὰ κατακρίνωμεν ὅπως δὲν μπορούμε νὰ ἐπικρίνωμε τὴν κρούα ὕγρασία τῆς βροχῆς ἢ τὸ ἄγριο σφύριγμα τοῦ ἀέρα. Κι' ἔτσι ὁ Σπινόζα προχωρεῖ στὴν πρότασιν ὅτι «θὰ θεωρήσῃ τις ἀνθρώπινες πράξεις καὶ ὀρέξεις ἀκριβῶς σὰν νὰ θεωροῦσε γραμμὰς, ἐπίπεδα ἢ σώματα».

Τί εἶναι λοιπὸν οἱ δυνάμεις ποῦ προσδιορίζουν τὴν ἀνθρώπινη διαγωγή; Εἶναι διπλές, ἐξωτερικὲς καὶ ἐσωτερικὲς. α) Ἐξαρτούμεθα ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ ἀπὸ τοὺς ἰδιαίτερούς μας χαρακτήρας. «Τὸ νήπιον πιστεύει πὼς μὲ τὴν ἐλεύθερον θέλησίν του ζητεῖ τὸ θήλασμα· τὸ